

313

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1959. LXIII. évfolyam I. szám

SZERKESZTIK:

TOLNAI GÁBOR, SÖTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1959/I. számának munkatársai: Tóth Dezső tudományos munkatárs, kandidátus, Diószegi András tudományos munkatárs, Horlai Györgyné tanár, Tarnai Andor tudományos munkatárs, Jenei Ferenc tudományos munkatárs, Danczi József tanár (Győr), Angyal Endre tudományos kutató (Debrecen), Kalona Béla tanár (Debrecen), Eckhardt Sándor ny. egyetemi tanár, doktor, Kovács József tanár (Ráckeve), Nagy János tanár (Debrecen), Márffy Károly könyvtáros, Péczely László főiskolai adjunktus (Pécs), Wéber Antal egyetemi adjunktus, kandidátus, Gerédy Rabán osztályvezető, Makay Gusztáv gimnáziumi vezetőtanár, Stoll Béla tudományos munkatárs, Kiss József tudományos munkatárs, Horváth Károly tudományos munkatárs, V. Kovács Sándor tudományos munkatárs.

Szerkesztőség : Budapest, XI. Ménesi út 11—13.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KOMLOVSZKI TIBOR

Horváth János tanulmányait olvasva legelőször talán kidolgozottságuk lep meg, hogy különbözőségük ellenére, keletkezési idejüktől is függetlenül mindegyiküket egyformán a leg gondosabb kimunkáltság jellemzi. — Az egész életművet reprezentáló kötet írásai példaadóan tanúsítják, hogy a szerző — lett légyen szó egy irodalomtörténeti koncepció kifejtéséről, vagy akár adatközlő cikkről — mindig tudományos és stílári tökély igényével, változatlan belső fegyelemmel alkotott. A színvonal állandósága, a mindig magas mérték, a pillanatra sem lanyhuló figyelem és odaadás mellett a másik meglepő: a keletkezési idő és a tanulmány-műfajok kontrasztjában kitűnő azonossága a szemléletnek, a szakmai gondolkodás elvi megalapozottsága, egyfajta igen erős, csak nagy tudósokra jellemző — sokszor kifejtetlen, mégis mindig érvényesülő koncepció-tudat. Kiegyensúlyozott, igényben soha meg nem alkuvó alkotói morál, és a nézetek hallatlanul nagyfokú tudatossága, s így összehangoltsága a két kitüntetett sajtóság, ami e több mint 600 oldalas kötetet olvasva, eleve elismerést kelt.

Jellegben, műfajban szélsőségeket képviselő tanulmányok sorakoznak itt, a tudósi karakter szükségletekhez mindig magas színvonalon igazodó szakavatottságát, sokoldalúságát bizonyítva. A kötet gerincét, legfőbb irodalomtörténeti jelentőségét azok a tanulmányok adják, amelyek átgondolt koncepció keretében, harmonikusan illeszkedő egymásutánban a magyar irodalom egyik legfontosabb, nagyjából 1772-től 1849-ig terjedő korszakát tárgyalják. Közülük két alapvető írás tart minden joggal a legnagyobb érdeklődésre számot, nevezetesen *A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei*, valamint *A nemzeti klasszicizmus ízlése* című, egyetemi előadások nyomán született fejezet. Az első hallatlanul tömören, viszonylag kis terjedelem mellett is elképesztő anyaggazdagsággal, mégis mindig oly világos természetességgel, hogy csupán a folyamat figyelemmel kísérésének tűnik — tekinti át újabbkori irodalmunk fejlődését Bessenyei, Kazinczy, Kármán programváltásainak fonalán, a nyelvszemponútáság, a szépirodalmi értelmezés, s a nemzeti jelleg elmélyülésének állomásain keresztül. E fejezetet, amely minden addigi próbálkozással szemben egységesebben, organikusabban tárja fel e korszak fejlődéstörténetének lényegét — szervesen egészíti ki *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* című, amely Petőfiről, Tompáról, Aranyról sok tanulságot rejtő pályaképet nyújtva, Horváth János újabbkori irodalomszemléletének egy sajátos eredményét, az úgynevezett nemzeti klasszicizmus koncepcióját fejt ki, — a részletek igazsága mellett egészében már korántsem meggyőzően —, de mindenképpen figyelemre méltóan. E két tanulmány közé kiegészítően illeszkedik Berzsenyi költészetének jellemzése, amely kitűnően alkalmazott pszichológiával hitelesen fedi fel a klasszikus formák, elvek- és magatartás mögött a tartalom és stílus romantikáját, valamint Kölcsey pályájának nagyarányú, gondolatébresztő életrajzi összefoglalása, amelyet szépírói fejlődésének elemzése kísér, de amely mellől az egyetemi előadások korlátozottsága miatt az országgyűlési beszédek, napló és a tanulmányok méltatása elmarad. E tanulmányok — kifejtett és ki nem mondott kapcsolatukkal, szemléletük, módszerük közössége alapján lényegében a polgári nemzetté válás korának iro-

* HORVÁTH JÁNOS: Tanulmányok, Bp. 1956. Akadémiai Kiadó

dalmát ölelik fel egy egységes koncepció keretében; összességükből Horváth eddigi monográfiáihoz hasonló szintézis körvonalai bontakoznak ki. (Aminthogy e korszaktól különálló másik elvi igényű tanulmány, a *Barokk ízlés irodalmunkban* című is, a barokk általános jellemzésével, Zrínyi, Pázmány, Gyöngyösi művének elemzésével egy ízlésirányú magyar megnyilatkozásának találó összegezése, amely áttekintésével — ha egy szempont erejéig is — egy XVII. századi irodalomtörténeti szintézis csíráit rejti magában.)

E nagyjából-egészéből összefüggő tanulmánykomplexus mellett Horváth János irodalomszemléletének legjellemzőbb kifejezője a dolgozatok egy más, nagy, lényegében az irodalmi stílus kérdéseivel foglalkozó csoportja. Elvi-elméleti alapvetéséből is következik, Négyesy Lászlóról mondott emlékbeszédéből közvetlenül is kiténik, s irodalomtörténetírói gyakorlata e tanulmányok sorával is bizonyítja, milyen mélyen él benne az irodalom nyelvbeliségéből adódó probléma-tudat. A nyelv, a stílus kérdéseivel foglalkozó írásai e helyütt sem csupán alakiságokra tekintő formalisztikus vizsgálódások; az elemzések legtöbbször egy-egy alkotó-egység jellemzésévé, vagy éppen egy-egy kor legtagabb értelemben vett stílusának, ízlésének: szellemének idézésévé nőnek. — Régiségnek és magyarságnak valami alkalmazkodó, beleéelő, analízáló szeretete révén válik méltán kiemelt monográfia részlete (*Irodalmi nyelvünk kezdetei*) is egy egész korszak tudatvilágának megelevenítésévé. Benne valami megható nemzeti elfogultság még a durva nyelvi hibákat, a nyelvi öntudatlanság botladozásait, félszeg latinizmusait is annyi tapintattal tárja fel, s az együgyű szépségeket a stílus minden tartózkodása ellenére annyi személyes gyönyörködéssel tolmácsolja, hogy a kódex szövegének holt anyaga eleven életre kel, évszázadok távolából is nemzeti öntudatot és nyelvi, esztétikai érzéket nevelő olvasmánnyá lesz. S e varázslatos feltámasztás nem az esszéizmus kötetlenségével, nem az önkényes jellemzés asszociációkra építő módszerével, hanem szüntelen tárgyközelben, a nyelvi sajátságok szisztematikus rendezésének irodalomtörténeti módszerével megvalósítva. *Vörösmarty*-tanulmánya sem csak a nyelv, a stílus, hanem a hangnem, az egész költői kedélyvilágnak szinte azonosuló visszaadása, egyetlen stílusjellemzés, amely főleg indításában legszubsjektívebb, az esszé eszközeivel leginkább élő, s amely csak a ritka elragadtatottság nyugtával oldódik tudatosan boncoló stíluselemzéssé. E módszer egyszerűségének okán tűnődve eszmélünk rá, hogy itt az alkalom — korántsem a centennárium, hanem maga a mű, a Zalán futása — reálisan indokolja a megközelítésnek ezt a módját: az eposznak valóban lényegéhez tartozik a nyelvi atmoszféra egyedülállóan sajátos varázsa. — *A szerbus manier*-ről szóló kis írás is egy költői stílusváltozat dióhéjnyi története; akár az egy magyar versbeli mondatképletről való, amely az úgynevezett „közöls” jelenségét legegyszerűbb formájától legművészbib hatású alkalmazásáig méri fel, pontos elemzésével, nyelvpszichológiai és nyelvfilozófiai módszerével, következtetéseivel egyaránt gazdagítva poétikát, esztétikát, nyelvtudományt és irodalomtörténetet; 1910-es Ady tanulmányát is lényegében stílelemző fejezet reprezentálja, benne a XX. századi szimbólum látszatra oly bonyolult jelensége kerül nagy irodalom- és nyelvérzékkel, mély pszichológiával és rendszerző logikával leegyszerűsítve kézzelfogható, valósággal poétikai-pedagógiai közelségbe.

A tanulmánykötet jellegéből szerencsésen következik, hogy nemcsak az összefüggéseket oly nagy intuícióval feltáró, s az oly sok művészi érzékkel rendelkező Horváth Jánost ismerhetjük meg, hanem hogy egy sor filológiai jellegű cikk kapcsán betekintheünk az aprómunkát végző tudós műhelyébe, tanúi lehetünk az éles szem, a világos okfejtés munkájának, közvetlenül is annak a sohasem önmagáért való szigorú ténytiszteltetnek és tényigénynek, amelyen a nagy irodalomtörténeti konstrukciók nyugszanak, s amelytől leginkább nyerik hitelüket. Sylvester disztichonairól írt tanulmánya — amelyben példaadóan ölelkezik a művészszeretet az apró tények iránti figyelemmel — módszertani példa arra is, hogyan kell kikövetkeztethető okokat és helyzeteket műélvezetet keltő szabatosssággal, szellemi izgalmat kihívó találékonyssággal megismertetni, filológiai okfejtést is szinte mozgalmas epikává fejleszteni; egy mikrofilológiai eszmefuttatás során is a stílus fordulataival az élőszóbeli előadás ritmusát és mimi-

káját mintázni, egyszóval hogyan kell a régit, a holtat, az önmagában érdektelent és jelentéktelent, a „filosz”-érdekűt közérdekűvé tenni. — Máskor egyetlen, bár fontos kérdés kapcsán hallatlan aprólékossgal kiszemelt anyagát fogja össze tiszteletreméltó tömörséggel (*Hár három virágénekről*); míg az Arany Jánosról közölt adat a margittai jegyző iránti fiúi kegyelet különös jogán is az egyszerű adalék-közlés irodalomtörténeti műfaját képviseli a gazdag kötetben. Legbravúrosabb filológiai tanulmánya azonban a Bánk Bán sorsáról szóló, amely néhány gyér adat világánál a gyakorlati emberismeret találékonyságával szinte a semmiből fedez fel és tesz érthetővé emberi indulatokat, rekonstruálja Kisfaludy Károly és Katona József kapcsolatának lehetséges alakulását, tárja elénk egyetlen tanulmányának elemzése során legnagyobb drámaköltőnk közvetlen közelségű jellemképét. Filológiai érzékenységgel támogatott lélektani intuíció és rekonstruáló készség tudományosan megalapozott kis mesterműve ez, amelynek eredményei meggyőzőek, végigkövetése érdekfeszítő.

Nagy elvi összefüggések, filológiai eredmények és ragyogó elemzések szintézise e kötet, — mégsem marad merőben az irodalom világában — egészenek egyik legmegkapóbb értéke és jellemzője tudománynak és életnek megannyiszor kivilágító kapcsolata. A *Magyar irodalomismeret* nagy jelentőségű, merőben elvont rendszerezésével szemben az írások egész sora a napi élet igényének szülötte. A *Kuruc dalpör* során a szerző félreismerhetetlen határozottsággal a tudományos romantika eloszlátásának szellemében szólal meg; mégis a jószándékú vádlott érdemét hangsúlyozó bölcsességgel, nemcsak tudományos, de emberi igazságossággal is. *A faj-kérdésről az irodalomban* a legnagyobb körültekintéssel, a tények szigorú szem előtt tartásával nyilatkozik s mindvégig érezteti a talaj ingatagságát, a kérdés nem egészen jogos feltevését — a közvéleményt is hasonló óvatosságra intve. — Remekbeszabott *emlékbeszédet* is az élet közvetlen igénye teremtette, s a tudományág pillanatnyi állapotára utaló aktualitás jellemzi. Szász Károlyról nemcsak tömör és mégis részletes pályaképet nyerünk, de ragyogó módszertani, mondhatnánk erkölcsi példát arra, miként lehet és lehet a kegyelet műfaján belül is pontosan ítélni, — s egyben bizonyítékot, hogy csekélyebb becsű művet is kizárólag elmélyült esztétikai elemzés alapján lehet és szabad értékelni. A legszembetűnőbb, a megemlékezésekre jellemző minden érdem-keresés nélkül, mégis a legnagyobb lelkesedéssel Négyesy László alakját idézi: kissé az alkalmat használja fel, hogy a magáéhoz oly sokban közelálló nyelvi-és stílus szempontú irodalomszemléletet propagálja. Riedl emlékbeszéde pedig — mely nemcsak a tudósnak, hanem a középiskolai és egyetemi tanárnak remek portréját is nyújtja — arra figyelmeztet, hogy Horváth János maga is tanár, végső soron pedagógus, aki egyéniségének lényegénél fogva nem állhat meg a tudomány lépcsőjén, hanem szükségképpen lép tovább a személyes közlés, az iskola-alakítás, a nevelés közvetlen, mindennapi életszférájába. — Mi tanúsíthatja ezt jobban, mint az *egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti dolgozatairól* szóló előadás-szövege, a stílusos félszavak és szellemesen tanító elemzése, élet és tudomány kapcsolatának mindig frissen ható, elviekben is tanulságos dokumentuma. Egyéniségének, tudományának életközelségét legjobban mégis talán a *kritika jogairól és kortáiról* írott tanulmánya mutatja, az írói rend öntudatának e ragyogó reprezentálása, amelyben a látszólag holt ismereteket legközvetlenebbül állítja a közéleti morál kialakításának szolgálatába. Higgadt okfejtés, szinte ügyvédi logika, avatott szakértelem, fölényes anyagismeret, perbeszédbe illő bizonyítás, jogszabályteremtő összefoglalása a történeti gyakorlatnak jellemzik ezt a megsemmisítően oktató írást, közéleti vitai irodalmunk e mindenkori iskolapéldáját, amelynek végső értékét az adja meg, hogy éle a hivatalos Magyarország akadémiai és kúriai ostobasága ellen irányul.

E hatalmas, életművet is képviselő, irodalomtörténeti eredményekben, maradandó következtetésekben gazdag kötetnek természetesen vonzó és imponáló a módszere és stílusa is. Tényismeret és ténytisztlet jellemzik Horváth Jánost a par excellence szellemtörténészekkel szemben; távlatteremtés, tények ösztönözése és azok vonzása alatt álló intuíció, kongeniálisan ihletett elemzőkészség választják el a pozitivistáktól; a költészetet irracionáléként átélő polgári esszéistáktól kategórikus, igen sokszor kategóriákat teremtő esztétikai szemlé-

lete, poétikai tudatossága, irodalomtörténeti iskolázottsága különbözteti meg, — ha nem is minden egyes esetben — de legtöbbször előnyös. Egyszóval módszerének komplexsége, kiegyensúlyozottsága, realitás-érzéknek és kombinatív tehetségnek harmóniája, ihletnek és tudatosságnak kiegyensúlyozott egymásmellettségé, irodalomszemléletének szerencsésen arányos összetettsége egy elődeiét felülmúló módszertani szintézist hoznak létre, illetve fejeznek ki nála, — olyat, amely fogvatékoságával egyetemben polgári irodalomtudományunkon belül a marxista—leninista módszerhez legközelebbinek mondható. E szemlélet elméleti alapjaiban idealista, módszerében éppen ezért dialektikus is csak korlátozott mértékben lehet, s e világnézeti terhek — mint látni fogjuk — irodalomtörténeti koncepcióit torzítják, sőt szűkebb értelemben vett értékítéleteinek helyességét, esztétikai judiciumát, — minden tárgyilagosságra való törekvés ellenére is — észrevehetően befolyásolják. Mégis egy sor kérdésben az elméleti tudatosság fokán vall — végső szemléletének ellentmondó — a materialista dialektikáéval egyező elveket. A polgári tudományon belül Horváth János volt az, aki az irodalom önelvűségének hangsúlyozása ellenére a leghatározottabban hangsúlyozta a „tárgyi hűség” sokoldalúan értelmezett követelményét, a tényekből való kiindulás szükségességét, aki legmeggyőzőbben fejtette ki az a priori konstrukciók tarthatatlanságát (12., 13. l.), harcolt a metafizikus felfogás ellen a szigorúan történeti szemlélet jegyében (12., 13. l.); ő volt az, aki — ha következtetlenül is — de elvileg leszögezte az irodalmi fejlődésnek társadalmi-világnézeti változásokkal való kapcsolatát, sőt az azoktól való függését (466. l.); lándzsát tört a tartalom és forma elválaszthatatlan egysége mellett (276., 274. l.), aki ismételt elutasította „az esztétikai szempont önmagáért való érvényesítését” (272., 543. l.), s — mint a nyelvújítás kapcsán — meglátta a merőben irodalmi, nyelvi jelenségek mögött a „világnézetek, történelmi erők” összeütközését (118. l.); s akit elméleti alapvetésében is „az absztrakciók álomvilágának kerülése”, „az élet elevevényének” keresése vezetett (15. l.). Ami pedig irodalomtörténeti munkásságát illeti, abban talán még nagyobb az elmélet és a gyakorlat szembenállása. Mert Horváth János semmi elvi engedményt nem tesz, módszere elméleti alapjait viszonylag következetesen tartja szem előtt és követi az irodalom önelvűségének fikcióját. Mégis neki köszönhetjük az irodalomon belüli fogalmaknak a magyar fejlődés sajátosságait figyelembe vevő kialakítását, jóvoltából bányászhatjuk egy művébe rejtett egész poétikai rendszer kincseit, használhatjuk egy-egy írónk művészi fejlődésének remekbe illő rajzát, építhetünk az irodalmi folyamatok mozgásáról, korszakos változásairól adott — ugyan belső szempontú — mégis oly reális-hiteles leírásaira. Itt különösen joggal válik kérdésessé a lényegében hamis elméleti alap, másfelől a gazdag eredmények ellentmondása. Nincs más válasz rá: Horváth János tehetsége az, ami ezt feloldja. A tények szemellett tartásának képessége, a valóság iránti nagyfokú érzékenység, ami a nagy tudósok mindenkori, tudatos világnézettől független sajátja; a reáliáknak, az egész történeti társadalmi szférának sokszor elveivel ellenkező, mégis intuitív számontartása, ami végső soron lehetővé teszi a merőben irodalmi jelenségek egészében helyes elhelyezését: valami, a vizsgált szféránál mélyebbre ható látás, amely a csak irodalmi folyamat belső mozzanatait is reális rendbe segíti; pszichológiai érzék az egyes alkotások vizsgálatában, amely a merőben poétikai szándékú és terminológiájú elemzéseket is a valóság tartalmaival tudja telíteni; tehetség az irodalom és élet — elvekben tagadott — együttlátására; természetes hajlam és készség a jelenségek komplex visszaadására; igény a vizsgálatok mindenkori sokoldalúságára, — egyszóval valami olyan személyes kiválóság, amely a végső soron korlátozott világnézetet az elméleti alapvetésbe is bekényszerített materiális elvekkel korrigálja és helyesbíti még inkább ösztönösen a gyakorlat módszerében. — Horváth János módszere főleg spontán, ösztönös orientáció révén számtalan elemmel korrigált objektív-idealista dialektika, amit (ha nem is ezgaktan) a tehetség módszerének lehetne nevezni.

S e módszer összetettségét és realitását híven tükrözi Horváth János stílusa is. Nagy áttekinthető tanulmányai — ez egyetemi jegyzet-jellegükkel is kapcsolatos lehet — páratlanul tömörök, ám ez nem csupán az anyag kis terjedelmű, mégis gazdag elésorolását jelenti, nem is

valami egyszerű nyelvi tömörséget, hanem a megközelítés, a szempontok, az érzékeltetés változatainak tömörítését, magának a szemléletnek, módszernek komplexségét. Sokszor egy-egy mondaton belül fogja össze és vonatkoztatja egymásra az életrajzi eseményeket, a lelki fejlődés tényeit, az olvasmányhatások és költői gyakorlat elemeit (különösen Arany és Kölcsey-pályaképének első szakaszai ilyenek). Ugyanakkor azonban óvakodik attól, hogy zsúfoltá váljék; sorai közt az élet mindig nyer valamilyen stílusos képviselőt: tényfelsoroló mondatait, ha szónyi idézettel is, elevenné teszi; a legelvontabb következtetések menetét, valamely humort, életet idéző megjegyzés kedvéért meg-meg szakítja. Gondja van az olvasóra, majd mindig előadást mímel, de kihasználja az írásbeliség előnyeit: gyakori kettőspontokkal, pontosvesszőkkel több állomásnyi gondolatmeneten segít át, sodor, visz, majd azt mondhatnánk, szórakoztat, míg nem egy-egy futam, bekezdés végén zárójelbe tett filológiai hivatkozások ébresztenek arra, hogy ez a szerves, eleven beszéd, ez a mindenkori „előadás” mennyire aprólékos ténykutatásokon alapszik. S egy-egy pazar eszme-futtatást, ragyogó bizonyítást, vagy valószínűsítést hányszor végez valami szerénykedő, tartózkodó fordulattal, amelyben egyszerre rejlik jogos önelégültség s a nagy tehetség közvetett óvaintése önnön módszerének követésétől — egészében valamely ritka morális jelenléte a személyében egyébként annyira rejtőző szerzőnek. Mind ezt csak kismértékben kompromittálja, hogy stílusának képzetkeltő, analitikus kimunkáltságát kíséri némi szóteremtő módorosság, a nyelvi műveltség, a szabad alakítás korlátatlanságának játéka, amely a stílusos öntetszelgés ösztönétől vezetettve ügyeskedik „halmazattal” és „fordítmánnyal”, s amely máskor a túlságos magyarázó magatartás miatt válik egy idő után nagy verbális készséggel görgetett gondolatritmusai révén terhessé. A legelvontabb kérdéseket is szemléltetően tárgyaló, tömör, szuggesztíven magyarázó, mégis retorikamentes, szellemességében is szüntelenül szerény stílusa hosszú ideig utól nem ért példa szépirodalmi és tudatosat összekötni különösen kötelezett tudományunkban.

*

Íme egy életművet reprezentáló tanulmánykötet, a nagy monográfiákat tetemesen kiegészítő, az egész irodalomtörténetírást mélyen érintő eredményekkel és tanulságokkal. Olyan hat és félszázoldalas könyv, amelynek hatása és kritikus feldolgozása alól csak egészen biztos veszteség árán vonhatjuk ki magunkat. Éppen ezért — s mert értékei korlátaival egyetemben Horváth János egész életművét is képviselik — olvasása a marxista irodalomtörténelemben különös felelősséget s ezzel különös aggodalmakat ébreszt, némi önvizsgálatra is kényszerít. Tudatosít bennünk egy, a szak-közvéleményben régtől lappangó problémát, amelyet legjobb mindennapi nevén Horváth János-kérdésnek nevezni. Miben áll ennek lényege? Tulajdonképpen abban az ellentmondásban, amely művének hatalmas eredményei, igen jelentős módszertani tanulságai, — másfelől marxista fogadtatásának következetlensége, felemássága között fennáll. Egy lényegében polgári világnézetben és mentalitásban nyugvó, de értékekben hallatlanul gazdag — tudományágunkban leggazdagabb — örökség átvételének felelőssége rajtunk, s azt hiszem, nem kell sokat bizonygatni, hogy ennek az elsősorban önmagunkkal szemben fennálló elvi-ideológiai kötelezettségnek vajmi kevésé tettünk eleget. Horváth János érdemeit annak idején még a fiatal népi demokrácia Kossuth-díjjal ismerte el, s ha azóta megjelent új műveit kísérte is figyelem és bírálat — életének 1945 előtti, elsősorban ható műve, kialakult módszere részletekben alig, egészében egyáltalán nem részesült jelentőségének, s tegyük hozzá: szüntelen érvényesülő hatásának ellenére sem megfelelő marxista fogadtatásban: méltatásban és kritikában.* Az egyes ellenvetések és részletkorrekcióktól eltekintve Horváth János művével

* Mindez s nagyrészt a továbbiak is, a cikk írásának idejére vonatkoznak — s ma már csak részben érvényesek. PÁNDI PÁL polemikus írásai (Petőfi és a szerepjátszás ItK. 1957. 3. sz. — Petőfi népdalairól. Kortárs 1958. 10. sz.) s RÉVAI JÓZSEF elvtárs József Attila tanulmányának Horváth Jánossal vitázó részletei révén Horváth irodalomszemléletének lényeges pontjai (pl. a nemzeti klasszicizmus, a szerepjátszás stb.) a marxista elemzés meggyőző bírálatában részesültek. Módszere és koncepciója egészének beható kritikája azonban továbbra s előttünk álló feladat.

szemben is érvényesült az ideológiai életünkben korábban megbúvó opportunizmus: nevezetesen a nehéz kérdésekkel való nyílt szembenézés halogatása, valami, lényegében az ideológiai önbizalom hiányából következő elhallgatása olyan tartalmas, de korrekcióra szoruló nem marxista nézeteknek, amelyeket erkölcsi tekintély, vagy kivételes tehetség személyes nyomatéka is támogatott. Nekünk irodalomtörténészeknek e téren Horváth János művének hallgatólagos tudomásulvétele volt egyik, ha nem a legsúlyosabb mulasztásunk. Horváth Jánosra ráragadt a Révai elvtárstól kapott „konzervatív irodalomtörténész” elismeréssel, fenntartással vegyes titulusa, s mert ez megkönnyítő eligazítást adott a protokoll-magatartás mikéntjét illetően — meg is elégedtünk vele. Sem az irodalomtudományban, sem az egyetemi irodalomoktatásban nem kapta meg műve a szigorú kritikával körülhatárolt, de jelentőségéhez mért helyét — tanúk erre folyóirataink, egyetemi jegyzeteink és kötelező olvasmányjegyzékeink, — tanúk erre egy egész nemzedék, amelynek ismeretköréből kiesett, vagy amelyhez éppen kritika nélkül jutott el Horváth János műve. Mert az igazi baj tulajdonképpen nem az, hogy ennek a műnek erőnyei és értékei, eredményei és példája nem került be eléggé irodalomkultúránkba — utat törtek ezek maguknak, ha nem is mindig eredetükön nevezve, de éltek, mert egyszerűen nélkülözhetetlenek voltak. — A nagyobb veszélyt az jelentette, — és jelenti még ma is — hogy műve nem egy átgondolt, a koncepció és módszer egészét érintő marxista bírálat keretében, hanem annak híján hat és alakít véleményeket, befolyásol módszereket. —

Horváth János művét paradox módon kiválósága teheti éppen a legalapvetőbb ideológiai szempontokból félrevezetővé. Az egyetemi irodalomszakos hallgatók, a jövő tanárai marxista meggyőződésük ellenére — átfogó, köztudatba vitt kritika híján — világnézeti fogyatékoságokkal terhelt műve *egészének* kerülnek hatása alá. Nemcsak mert a műből végső soron sugárzó idealista szemléletet, módszert nélkülözhetetlen tudományos eredmények kísérik, nemcsak mert a stílus lebilincselő, s mert a sorokból mindenütt a nagy tehetség és példaadó erkölcsi személyiség respektust kényszerítő jelenléte érzik, de mindenekelőtt azért, mert a műben nagyon gyakran a dialektikus materializmushoz közeledő, azzal ténylegesen is rokon elvi megállapítást és megoldást találunk. S főleg ez az, aminek révén a többi érdemtől és erőnytől támogatva észrevétlenül polgárjogot nyerhetnek Horváth János irodalomszemléletének alapvető hibái, módszertani korlátai, nemegyszer téves koncepcióival, helytelen értékítéleteivel egyetemben. Horváth János művének egésze a nagy ismeretek, kapcsolatteremtések és elméleti tanulságok gazdagsága mellett egy szüntelenül ható szellemtörténeti szuggesztíóval is terhes, s e tendenciák tudattalan, az oly sok érdemes tanulástól kísért elsajátítása legkönnyebben vezethet a marxista irodalomtörténeti módszer akart vagy akaratlan revíziójához. — Erre azért is nagy a valószínűség, mert műve, módszere elsősorban a jó irodalomtörténetíráshoz nélkülözhetetlen olyan elemekkel gazdag, amelyeknek most kibontakozó marxista tudományunk még híjával szűkölködik. — Az irodalom fejlődésének önelvű felfogása szemléletének egyik legsúlyosabb korlátja, de műve épp ennek révén az irodalom viszonylag immánens világának ismeretével különösen jeles, egyszerű útmutató a kifejezetten irodalmi szférákon belül, terminusok, vizsgálati módszerek, a műelemzés példáival hihetetlenül gazdag — egyszóval éppen azon a területen mutat fel különösen sok értéket, amelyet a marxista irodalomtudomány — részben történelmi szükségből is — materializmusának hangsúlyozása végett inkább csak elvileg ismert el, de a gyakorlatban — s főleg kezdetben — háttérbe szorított. — S meg kell vallanunk, e téren az ideális egyensúly még mindig nem állt helyre — irodalomtörténetírásunkban élet és irodalom összekapcsolásának törekvését még korántsem kíséri megfelelő esztétikai igény, általában a szűkebb irodalmi élet jelenségeinek kellő figyelembevétele, elemzése, holott nyilvánvaló, hogy ha az irodalmi folyamatokat és műveket a maguk összetettségében akarjuk tudományosan tükrözni és magyarázni, egy pillanatra sem mondhatunk le az irodalmon belüli egyre tökéletesebb eligazodásról — nem megállva természetesen ott, ahol gyakran Horváth János: az irodalom határán —, de továbblépve az élet felé, összekötve és magyarázva ezt a teljes gazdagságában feltárt irodalmat a társadalmi történelmi

folyamatokkal. Irodalom-megközelítésünk e — csak történetileg kényszerű, és viszonylagos egyoldalúsága azonban ma még tévútra vezető kontraszt lehet, s az új és régi harcát nem kellő történeti távlatból megítélő előtt egészében magasabbrendűnek tüntetheti fel Horváth János szemléletét és módszerét, mint a marxizmus—leninizmusét. — Éppen ezért lehetetlen nem látnunk, hogy ránk is áll a kulturális közéletünk egészére érvényes elv: a kifejezetten reakciós nézetek, elméletek leküzdése csak sorrendileg lehet a legelőbbrevaló — a marxista kritika felelőssége elvileg mindig az adott terület legnagyobb polgári képviselőjével szemben áll a legmagasabb fokon fenn, aminthogy ennek elmulasztása járhat — erre más téren közéletünk szolgált példával — a legnagyobb károkkal is. A legmagasabb színvonalú réginek s a talán egyes területeken még kibontakozatlan új szembeállításának „taktikus” kerülgetése csak rosszra vezethet, mert gyökere is az: ideológiai bizonytalanság és kishitűség.

Horváth János művének, módszerének egészével vitázni, hogy értékeit veszély nélkül asszimilálhassuk, nem egy-egy cikk, de bizonyos ideig egész irodalomtörténetírásunk és oktatásunk feladata. Mégis e szempontból jó alkalmat nyújt tanulmánykötete, amely korábbi, 1945 előtti munkásságának igen fontos, nehezebben hozzáférhető anyagát foglalja magában, amely a nagy monográfiák módszertani tanulságait és eredményeit plasztikusan egészíti ki s épp az anyag sokoldalúsága, a változó tematika révén koncepció és módszer egyöntetűségét tán még amazoknál is eklatánsabban példázza.

Horváth János szemléletének legalapvetőbb jellemzője az irodalom „önelvű”, immans felfogása. Rendszerezésében mindig, de gyakorlatában is sokszor kiindulópontja, origói, relációi irodalmon belüliek, ő legtöbbször csak magát a felfogása szerint autonóm irodalmi folyamatot figyeli s annak belső vonzásait, öntörvényeit törekszik felfedni, módszerét kifejezetten is az irodalom valamely elkülönítési szándéka vezérli. — Valóban van a társadalmi élet egészétől elkülönülő, sajátos, belső normákat kialakító irodalmi élet, magának az irodalmi folyamatnak is van viszonylagos önállósága, vannak felfedésre váró belső kapcsolatai, van önmozgása, amely nem kapcsolódik mindig szorosan a történelmi-társadalmi folyamat egészének menetéhez, s ha igen, akkor is rászorul, hogy sajátosságainak megfelelő terminológiával, esztétikai-poétikai fogalomrendszerrel közelítsék meg, tárgyalják alakulását. Van tehát jogsultsága Horváth János felfogásának, van realitása; s mert ez nagy tehetséggel is párosul, a baj, műve egészét tekintve nem is abban van, hogy ilyen formán hamis, merőben fiktív konstrukciókat ad, — sokkal inkább abban, hogy az irodalmi folyamatról, s egyes művekről, alkotókról is csonka, fogyatékos képet nyújt s ezzel szegényíti. Mert ha igaz is minden irodalmi autonómiája, ezt nyilvánvalóan nem lehet elvi kizárólagossággal szemlélet és rendszerezés alapelvévé tenni, hiszen ez csak a dolog egyik oldala: nyilvánvaló, hogy ez az önállóság csak relatív, hogy az irodalom az élet egészének része, éppen ezért függvénye is: mozgása sem érthető tehát meg önmagából. S Horváth János elvi rendszerezéséből, irodalomtörténetírói gyakorlatából is ez az egésze-helyezés hiányzik, s a tárgyi hűség minden hangoztatása és tiszteltre méltó gyakorlata ellenére is ez érezteti rendszer-alkotásban, koncepcióteremtésben és értékítéleteiben a maga káros, deformáló vagy szegényítő hatását. Horváth János az irodalom önelvűségének álláspontjáról mintha mindent valahogy a második s egyben másodlagos szintről kezdene — nemigen kerülve ki azt a hibalehetőséget, amit ez a nem megalapozott kiindulás magában rejt. — Mert igaz az, hogy az irodalom „írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével” s igaz majd minden, amit e képlet kibontása során e viszony tényezőiről rendszerezésében (*Magyar irodalomismeret*) kifejt, csakhogy az irodalom több is ennél. Az írók is, olvasók is elsősorban emberek, s ha viszonyukat, az irodalmat reálisan, lehető teljességgel akarom megragadni, akkor nem ember mivoltuk íróvá és olvasóvá *szűkítéséből* kell kiindulnom, — ez szükséges, de csak a következő második lépés lehet — hanem ellenkezőleg írók és olvasók embervoltukon keresztül kell az életfolyamat egészéhez kapcsolnom. Mert e leszűkítéssel, e második lépcsőről indulással lehet, hogy eleget teszek az önelvű rendszerezés egzaktság-igényének, de a meghatározás teljességének, gazdagságának rovására: az irodalom

végső feltételeit és határozmányait keresve így éppen a leglényegesebb hull ki a hálón, a leg-
alapvetőbb kérdés marad megválaszolatlanul: mi a szerepe, mi a funkciója az irodalomnak
a társadalomban. Márpedig az irodalomról szóló mindennemű alapvetés, amely nem érinti az
irodalom funkcióját, emberi eredetét, helyét, szerepét a társadalomban, s nem e szereppel
összefüggésben vezeti le sajátosságait, vonja meg határait, lehetőségeit, igyekszik mibenlétét,
„végső feltételeit” megközelíteni, — bármennyi igazat, bármilyen szigorú logikával mondott
is legyen — immanens kompaktságával feltűnő ellentétben a levegőben lóg, s tulajdonképpen
csak leíró-regisztráló, bátran mondhatjuk formális rendszerezése az irodalomnak, kijelölése az
irodalomtörténetirés feladatainak. — Horváth János rendszerezésének kategóriái nem az élet,
csak az *irodalmi élet* gazdag anyagán alapszanak, melyet egyben el is zárnak az életfolyamat
egészétől. „Ez is volt a célja”, — mondanák nyilván az e szemlélettel egyetértők — de melyik
álláspont a teljesebb és igazibb, melyik mond többet irodalomról s ad több eszközt a megér-
téshez a kézbe — az-e, amely társadalmi geneziséről, humánus funkciójáról nem ejt szót,
s amely az irodalom „végső kollektív eredményét” is az *izlés és tudat* merőben irodalmi kate-
goriáival jelöli, vagy amely e leszűkítés helyett az életfolyamat egészével való kapcsolatát,
emberi viszonyokat tükröző és átalakító hatását hangsúlyozza elsősorban, s belső, immanens
viszonyait, mozgását, kategóriáit is ennek az igénynek jegyében vizsgálja. Ne essünk téve-
desbe: Horváth János nem tagadja az irodalomnak ezt a függőségét, rendszerezése nem zárja
ki a társadalmi szempont érvényesítését, „csak” mellőzi azt. Am az irodalomnak — akár csak
egy formális rendszerezés erejéig is — az élet, a társadalmi folyamat egészéből való kiszakítása,
kollektív szerepének, társadalomformáló hatásának nem említése, alakulásában a társadalom
meghatározó érvényének elhallgatása elméletileg idealizmust, módszertanilag korlátozott,
nem megalapozott (a szellemtörténetre jellemző) dialektikát, tartalmilag pedig az irodalom
humánus jelentőségének akaratlan megcsönkítését jelenti.

S hogy itt nem csupán a társadalmi szempont verbális mellőzéséről, hanem a szemlélet
tényleges korlátozottságáról van szó, az az irodalmi viszony végső, kollektív eredményeinek
számbavételénél világlik ki. Éspedig nemcsak abban, hogy Horváth János ezt is immanensen,
az *izlés és tudat* kategóriáiba szorítja, — s ezzel ha nem is tévedve, de megtorpanva leszűkíti
az irodalom egyetemes jelentőségét —, hanem e kategóriák mibenlétének és szerepének felfo-
gásában. — Az a tény- és életszerű, amivel Horváth János az irodalmi tudatot jellemzi, így
hangzik: „Az íróknak minden gyakorlatukat illető tanulmánya és tapasztalata, a közönség
körében elhangzó minden nyilatkozat, vélemény, ítélet, maga a közvetítő szerepek anyagi
érdeke is: fejlesztői a tudatosságnak, legőnállóbb kiválása azonban az irodalmi tudatnak a
kritika és irodalomtörténet.” (23. l.) Az irodalmi tudat fogalmának e reális tartalma azonban
egy merőben hegelianus koncepcióba épül bele s végső soron helytelen értékítéllethez vezet.
A kifejtés során ugyanis kiténik, hogy az irodalom „a szellemi élet egyik elkülönült összefüggé-
sének elvi rendszere”, „a szellemi élet egészéből kivált külön szervezet”, amelynek a *tudat*-
végső eredménye, melyben az irodalom „mintegy eszméltre jut”, „önmagát szemléli”. Ezzel
az eddigi leírónak hitt elemzés visszamenőlegesen is a szellem valamiféle „fejlődésrendszerének”
követésévé minősül, az irodalmi tudat már mint e kibontakozás „végső eredője” jelenik meg
s magával az irodalommal azonosul. „Valóban — hangzik — az irodalom fejlődése az irodalmi
tudat fejlődésével, az irodalom története az irodalmi tudat történetével azonos, s az irodalom-
történet korszakait az irodalmi tudat korszakos változásai jelentik”. (24—25. l.) S bár vitat-
ható, hogy az irodalmi tudat nem került e gyakorlatilag is túl magas rangra, s hogy lehet-e
és mily mértékben minősítöje egy öneszmélettel még alig bíró, vagy éppen hamis tudatú kor-
szaknak is; s hogy a kritika és irodalomtörténet változásai valóban „az irodalom történetének
korszakait” jelentik-e egyben — mondom —, ez vitatható, de korántsem ez vitandó. Hanem
az, ahogyan Horváth János végső soron az irodalmi tudatot felfogja, meggyőzve bennünket
arról, hogy a rendszerezés terminológiája nemcsak látszatra, de valójában is hegelianus kon-
cepció épül. — Az ő számára ugyanis e tudat értékét, fokát nem annak tartalma határozza

meg, hanem — a szellem bontakozásáról árulkodó terminológiával összhangban — megvalósulásának valamely hegeli értelemben vett kiteljesedése. Fejtegetéseit ugyanis azok piedesztálra állításával zárja, akiknek műve az irodalmi öntudat valóban legnagyobb arányú megnyilatkozásával teljes: „Arany János és Gyulai Pál a magyar irodalmi tudat már-már évezredes fejlődményének legtisztább s legteljesebb megtestesítői — írja —. Ott állnak ketten a fejlődés tetején, nemcsak mint író és kritikusa, hanem mint mindketten irodalmi elvű művelői is az irodalomtörténet tudományának.” (26. l.) — Mi azonban az irodalmi tudat fokát nem a megnyilatkozás kifejtettségével, folytonosságával, nem mint tudatnak kiteljesedésével, hanem tartalmával mérjük, és pedig azzal, mennyire, milyen fokon képes az irodalom objektív társadalmi szerepét felismerni. XVIII—XIX. századi fejlődésgörbénk csúcán éppen ezért Petőfi áll, mert bár szemlélete Aranyénál spontánabb, műveltségben, sokoldalúságban korlátozottabb, de e dolog tartalmi lényegét illetően mélyebb és teljesebb. A spontán Petőfi és tudatos Arany Pánditól már szóváltott szembeállítás a spontán fogalmának a spontán pejoratív-értelmezésével tehát ez alap-rendszerezéssel egybehangzó, annak alkalmazásából következik s végeredményben az irodalom önelvű felfogását tükrözi: Horváth János a tartalom elemének kiiktatásával vágja el a különben plasztikusan jellemzett *tudat*-kategóriát az élettől — s jut végül is téves értéktételhez.

De ugyanígy történik ez az irodalmi *ízlés* egész művében oly nagy szerepet betöltő fogalmával is. Kötetében három helyütt, a rendszerezésben, a *Barokk ízlés irodalmunkban*, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* és *Újabb költészetünk világnézeti válsága* című tanulmányaiban találunk erről egymást kiegészítő, gazdag és reális fejtegetéseket. Ezek szerint az irodalmi ízlés (a tudattal együtt) az irodalmi viszony kollektív eredménye, közös lelki forma, amely összefügg a szellemi élet számos más tényezőjével, történetileg és társadalmi rétegek szerint is változó; s az alkotások tartalmi és alaki tényezőire együttesen hat, illetve reagál. „Ritkán fordul elő ízlésváltozás — írja — amely csak formai lenne, sőt többnyire világnézeti, gondolkodásbeli változásokkal karöltve lép fel. Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi elfentéteké . . .” Az ízlésnek s — lényegében véve az irodalomnak ezt a dialektikus, a tartalmi szempontot is hangsúlyozó értelmezésével másutt is találkozunk. „Egy-egy műben — kérde — mi lehet ismertető jegye a benne megkötött ízlésváltozatnak?” — s válasza gazdag tartalmú, reális: „A legkülsőbektől (kötés, papíros, betűtípus, illusztrációk stb.) nem szólvá: tartalmi és alaki tényezői, szelleme és kifejezése, közleménye és stílusa, de együttvéve; tartalmi tényezői: világnézete, tárgya, jellemei, gondolat és érzés anyaga; alakiak: az úgynevezett belső forma: ihlet és koncepció, műfaj és szerkezet saját rendje, s az azoktól is függő kifejező eszközök: nyelvi és műformák (próza és vers) „fentebb” vagy „népi” nyelv, „egyesen és képes beszéd nemei . . .” stb. (274. l.) Mind e fejtegetések gondolatébresztőek, hasznosak, sőt pótolhatatlanok, nem egy helyen jobban meg nem fogalmazható mivoltukkal klasszikusan tartósak. Horváth János azonban ezt a tartalom és forma egységét számontartó értelmezést végső soron feladja; a fejtegetések során valamely lassú, alig észrevehető forgácsolással egyoldalúvá, és pedig kizárólagosan esztétikai szempontúvá billenti. Noha maga hangsúlyozta félreérthetetlenül az ízlés tartalmi, sőt kifejezetten világnézeti, politikai elemeit, végül is elhárítja a tartalmi megítélés kötelezettségét. Egyrészt úgy, hogy az ízlés fentebb felsorolt alaki vonatkozásait elválasztja a tartalmiaktól, „mint az esztétikai szempontú megítélésnek tulajdonképpeni tárgyait”, s ezt szembeállítja a tartalmiakkal, amelyek csak „gyakorlati szempontok szerint” ítéltethők meg. Egy ilyen, bár szétszakított, de párhuzamos mértéknorma azonban még mindig magában foglalja a tartalmi elem minősítésének kötelezettségét, ami azonban végső soron az irodalom önelvűségével való szembekerüléshez vezetne. Horváth János éppen ezért beiktat egy tényezőt — és pedig az időt —, amelynek múlása révén az irodalmi alkotás (illetőleg az abban megnyilatkozó ízlés) tartalmi, világnézeti, tehát „gyakorlati szempontból” megítélendő elemei átalakulnak, és pedig „tisztán esztétikai szempontból” megítélhető elemekké. „Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társa-

dalmi, erkölcsi ellentétéké — írta, de ugyanezt a mondatot így folytatja : — . . . s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltesenek meg, s bonyolult kapcsolataikból kibontakozva formai szerzeményként váljanak köztulajdonná . . .” (uo.) A tartalmi világnézeti mozzanatnak ez a „formai szerzeménnyé” való elméleti átjátszása megint csak az élettől szakítja el az irodalmat, de ugyanakkor ebbe torkollik a polgári társadalomtudomány egy sajátos jellemzője : az olyan fajta objektivitásra való törekvés, amely a tartalomhordozta világnézeti állásfoglalástól független kíván lenni. A tartalmi elem elévülésének másik oldala ugyanis a mindenkori irodalomtörténész világnézeti közömbösségét tételezi fel, sőt követeli meg. De hát kell-e bizonyítani, hogy éppen a legnagyobb alkotások — bármily régiek legyenek is — váltanak ki mai olvasóikból legmélyebb — egyetértő vagy tiltakozó — morálisvilágnézeti hatásokat, sőt : éppen ezért lehetnek nagyok és maradandók, — „formai szerzeménnyé” válvá éppen hogy érdeküket veszíténék. Horváth János szemléletében — vagy mondjuk inkább csak rendszerében — mindez azonban épp fordítva van : ő a maradandó művek titkát nem tartalmi hatásukból, ellenkezőleg azok valamely esztétikai minőséggé való „letisztulás”-ából kívánja megértetni. „Mi a magyarázata e toleranciának?” — kérdi, mikor rámutat a régi, legkülönbözőbb ízlésváltozásokat mutató művek jelenkori élvezhetőségére. „Egyik az, — feleli — hogy tárgyi, tartalmi elemük már nem akarja befolyásolni magatartásunkat, nem zavar többé s mintegy csak műanyagává vált az illető ízlési formának, stílnak.” (276. l.) Szemmel látható tehát, hogy az irodalom önelvű felfogása, — éppen mert az irodalomnak a társadalmi élet egészétől való elszigetelését jelenti — nem tűri meg, különösen egy rendszerezés keretében, ahol a logikai hibák a legkönnyebben kiugranak — a tartalmi elemet, azt, aminek révén a mindenkori irodalmi alkotás elsősorban és legközvetlenebbül kapcsolódik élethez és társadalomhoz. A rendszer határaihoz érkeve az immanens logika fenntartása érdekében meg kell szüntetni az ellentmondásokat; a tartalom és forma objektív egységét elismerő realista Horváth Jánost meg kell hogy cáfolja a rendszer- és módszerteremtő idealista, akinek szeme előtt az önelvű irodalom és az „abszolút tárgyilagosság” illúziója lebeg : ezért kell a mű lényegét jelentő tartalmi-világnézeti elemnek „formai szerzeménnyé”, „műanyagá”, merő esztétikumá korlátozódnia. — Holott éppen a világnézeti tartalom — ha tetszik, eszmei mondanivaló — nem mérhető esztétikai, egyáltalán irodalomon belüli kategóriákkal, mert hiszen ez az a pont, ahol az alkotás szükségszerűen az egyetemes folyamattal érintkezik, azt fejezi ki, azzal tulajdonképp azonos. Ha a tartalomhoz kizárólag esztétikai szempontokkal közeledünk, csak belső, művön belüli vetületeihez jutunk, másodlagos jelenségeit írhatjuk le és magyarázhatjuk ; *a tartalmat lényegében csak magával a társadalommal, a mű-egész jelentését csak magával az élettel mérhetjük.* Mindezt korántsem a tartalom és forma egységének ellenkező előjelű megbontása végett, hanem Horváth Jánosnak e helyt megnyilatkozó egyoldalúságával szemben hangsúlyozzuk. A marxista esztétika a tartalom és forma elválaszthatatlan egységének alapján áll s korántsem kívánja az esztétikai megítélés jelentőségét háttérbe szorítani. Nyilvánvaló, hogy minden formai (esztétikailag mérhető) elem hordozza a (világnézeti) tartalmat, amely — művészi alkotásról lévén szó — meg sem valósulhat, ki sem fejeződhet másként, mint általa. S éppen, mert egy mű esztétikuma egyszerűen közege, megvalósulása a tartalomnak, a művészi vizsgálat akár hajszálnyi háttérbe szorításával el sem juthatunk a tartalomhoz, a végső jelentéshez. Ilyen értelemben az esztétikum az elvont tartalommal azonos. — Abban a pillanatban azonban, hogy a műalkotást a realitásnak megfelelően, mint az életfolyamat részét fogom fel, s a társadalmi valósággal szembesítem, kitűnik a tartalom materiális értelmű elsőbbsége. Ebben a vonatkozásban az esztétikum már csak a tartalom szépirodalmi-művészi jogosultságát (annak mértékét), határozza meg, s ezzel együtt hatásának is fokát — de nem képes minősíteni magát a jelentést, a tartalmat. Ez azt jelenti, hogy az esztétikai megvalósulás fogyatékosága a legjelesebb tartalmat is elűtheti az irodalom, a művészet nevezetűl, de azt is, hogy egy valóban művészi, irodalmi alkotás — s egy rendszerezés nyilván ezeket tartja számon — jelentőségét nem lehet másként lemérni, mint a nemzet és emberi-

ség egyetemes történetében betöltött társadalmi szerepének alapján. — Horváth János rendszerezése azonban (és részben irodalomtörténeti gyakorlata is) ennek az egyetemes funkciónak számontartását mulasztja el s megelégszik az irodalom sokkal szűkebb, majd azt mondhatnánk önszémlelével. —

Mind e megjegyzések, bármennyire a lényegre érintik, mégsem vonatkozhatnak ítéletként a rendszerezés egészére. Erre is az jellemző, mint a Horváth János-mű egészére: nevezetesen, hogy végső korlátain és tévedésein belül — ugyan némileg torzítva, e korlátozottság miatt — egy reális anyagú, tárgyi bázison épülő, immanensen kitűnően összekapcsolt, nélkülözhetetlen anyag van jelen, amelyet szükségképpen be kell illesztenünk a magunk irodalomszemléletének részleteiben még korántsem kidolgozott rendszerébe.

*

A kötet gerincét kétségkívül az a két tanulmány (*A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei, A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*) alkotja, amelyekben Horváth János a maga „nemzeti klasszicizmus” koncepcióját fejt ki. — Miben áll ennek lényege? — Újabbkori irodalmunk (XVIII. század végén) meginduló fejlődésének végső, öntudatlan rugója a „politikai ösztön”, mely egyelőre a legkülső biztosítókkal beérve nyelvi érdekű irodalmiságot létesített, majd lényegesebb érvényesülését követelte meg önmaga eszméjének: hazai tárgyat és nemzeti érzést. Azután az irodalom teljesen elkülönült vallástól, tudománytól, megszűnt rejtett politikum hordozója lenni, s a két előbbi program (nemzeti nyelv és eredetiség) után végül is megérlelte a művésziesség követelményének céltudatát, s az irodalmi gondolkodás központi kérdésévé az ízlés milyenségét tette meg: elérkezett a nemzeti klasszicizmus, Petőfi, Arany, Gyulai kora, amely „az irodalom nemzeti jellegét immár nem a nemzeti politikumban, nem okvetlenül a nemzeti tárgyban és a hazafias érzés hangoztatásában, hanem az ízlés és műformák, az irodalmi esztétikum magyarságában látta és valósította meg.” (278. l.) — Szemmel látható, hogy Horváth János e koncepció keretében irodalmunk fejlődésének azt a nagyjából valóban egységes korszakát fogja össze, amely a polgári értelemben vett nemzetté válás talaján fejlődött s amelynek csúcán valóban Petőfi és Arany (a szót Horváth János-i értelemben véve) klasszikus műve áll. — A fejlődésrajz ez egésze hiteles, találó és nélkülözhetetlen. — De igen sok kétség merül fel magának a nemzeti klasszicizmus korának, mibenlétének értelmezésével kapcsolatban. — Nem érthetünk egyet mindenekelőtt a nemzeti klasszicizmus és a korábbi irodalmi periódusok megkülönböztetésével, egymástól való elhatárolásával. Horváth Jánosnak e tekintetben ismét csak egy másodlagos szinten, az irodalom belső fejlődését illetően van igaza. Mert hogy a nemzeti klasszicizmus kora „az irodalom nemzeti jellegét immár nem a nemzeti politikumban, nem okvetlenül a nemzeti tárgyban és a hazafias érzés hangoztatásában, hanem az ízlés és műformák, az irodalmi esztétikum magyarságában látta és valósította meg” — ez nem igaz, illetőleg csak egy másodlagos szinten, csak az irodalom belső fejlődésére figyelő szemlélet számára az. Nyilvánvaló ugyanis, hogy annak a „politikai ösztön”-nek, amelynek erjesztő szerepét Horváth János elismeri, sőt hangsúlyozza a fejlődés első, a felvilágosodás és nyelvújítás korszakára nézve, ugyanannak a politikai ösztönnek egy minden előzőnél magasabb fokú kibontakozása tette lehetővé „az irodalmi esztétikum magyarságának” kikristályosodását is. Horváth János figyelmen kívül hagyja, hogy éppen azok az elemek, amelyek a nemzeti klasszicizmus korában szerinte már nem kritériumok, „a nemzeti politikum” „a nemzeti tárgy”, a „hazafias érzés hangoztatása”, — ugyanekkor jelentkeztek a legnagyobb erővel, a legelmélyültebb tartalommal. Igaz, hogy nem a Kisfaludyak naiv nacionalizmusa, kezdetleges irányzatossága ez többé, — maga a nemzet-értelmezés politikai tartalma mélyült el ez időre. De éppen a nemzetfelfogás demokratizálódása, átalakulása, éppen ez a merőben politikai elem volt az az erő, amely lehetővé tette „az ízlés és műformák”, „az irodalmi esztétikum magyarságának” kibontakozását. Nem igaz, hogy e korszak „az ízlésnek központi irodalmi problémává emelésében halad tovább az előzőeknél”, — illetőleg, hogy ez igaz, az csak

annak következménye lehetett, hogy e korszak mindenekelőtt a *politika* központi tartalommal emelésében haladt tovább az előzőeknél. Horváth Jánost az irodalom önelvű fejlődésének eszméje leterítette e koncepció kialakítása közben a következetesség útjáról. Elismerte, sőt hangsúlyozta a felvilágosodás és nyelvújítás idejére vonatkozóan a „politikai ösztön”-t, mint az irodalmi fejlődés végső és öntudatlan rugóját: a XIX. század fejlődéstörténeti előzményeinek összefoglalása azért is oly kitűnő egészében: ahol irodalom és politika elválaszthatatlanul ötvöződik, ott Horváth Jánosnak az irodalmat mindig tisztelő szeme a politikáról sem téved le. Amikor azonban az irodalomnak önmagában is politikai jelentést hordozó szerepe megszűnik, s megtörténik irodalom és politika szétválása, amikor az irodalom elkülönül, autonómmá válik, akkor Horváth János már csak ezt az önállósuló irodalmat, ennek belső mozgását, állomásait figyeli, holott mindvégig a nemzeti öntudatnak az irodalomban való, mind magasabb fokú jelentkezéséről van szó. Hogy másra ne utaljunk: nyilvánvaló a nemzeti esztétikum öntudatosításában az irodalmi népiesség nagy szerepe. De még nyilvánvalóbb, hogy e művészi tendencia értékei — s ezen belül a benne rejlő nemzeti esztétikum érvényrejtutása — mindig a korszak, sőt az egyes szerzők, költők politikai öntudatának, nemzet-értelmezésének *függvénye* volt. (Gondoljunk Gvadányi, Dugonics, másfelől Kölcsey, Vörösmarty népiességének értékére — s hogy ez nemcsak tehetség dolga volt — az utóbbi kettőével szemben is Csokonaiéra). — Csak a politikai világnézeti alap (ama „politikai ösztön”) illetén történelmi kibontakozása mellett léphetett fel Petőfi „a magyar klasszikus ízlés első spontán képviselője”; csak a Horváth János korszak-meghatározásában háttérbeszorított „nemzeti politikum”, „nemzeti tárgy”, „hazafias érzés” addig soha nem látott elmélyülése, érvényesülése hozhatott létre irodalmilag is egyre magasabbrendű minőségeket. — Éppen ezért Horváth Jánosnak a nemzeti klasszicizmust jellemző korszak-meghatározását — amely az irodalmi esztétikum nemzeti jellegének kritériumát állítja fel s nem a nemzeti öntudat további legmagasabbrendű kibontakozását teszi meg alapnak — nem érezzük kielégítőnek. Annál is inkább, mert a nemzeti klasszicizmus korának ilyen esztétikai-rendű felfogása egy sor vitatható értékítélettel is szükségképpen együtt jár.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, hadd jelezzük azt az esztétikai felfogással korrelatív szerepű másik hibát, amelybe a nemzeti klasszicizmus kifejtése során ütközünk. Horváth János egy helyütt elismeri e korszak egészének összetettségét, belső határainak élességét: „Az 1849-i katasztrófa — írja — éles határvonal klasszicizmusunk történetében. Előtte friss, üde, fiatal lendület, utána magabaszállás, önbírálat, tanulság-érlelés.” (466. l.) Sajátos módon azonban az 1849 előtti „friss, üde, fiatal lendület”-nek mint a klasszicizmus első szakaszának világnézeti alapvetését (Petőfi művét elemelve) nem kíséri figyelemmel, háttérbe szorítja, ezzel szemben feltűnően sokat foglalkozik politikai—világnézeti kérdésekkel az 1849 utáni légkör jellemzése kapcsán, s e korszak forradalom-ellenes, kiegyezési ideológiáját — megfelelően a maga által is elismert „éles határvonalról” — *egyetlen* alapjává teszi a nemzeti klasszicizmusnak. Ennek a politikai-erkölcsi ideálnak „Ösztöni alapja a fajszeretet; de ennek önző árnyalatát teljesen feloldja az erkölcsi felelősség követelménye, mely a pusztá érzelmet a lelkiismeret állandó ellenőrzése alá állítja. Ez kizár minden szeszélyt, szenvedélyt, ábrándos könnyelműséget, hiú ambíciót, népszerűség-hajhászást, képzelgést és teóriát; ellenben követeli az önismeretet (számolást tehetségünkkel, erőnkkel, helyzetünkkel), a valóság józan tudomásulvételét, a fajért való cselekvésnek ezekhez való igazodását. Kockázatát, virtust, kísérletezést, vakmerőséget nem tűr; inkább beéri a lassú, de biztos haladással . . .” stb. „A vázolt gondolatrendszerben — fejezi be a jellemzést — van adva a magyar klasszicizmus világnézeti, erkölcsi, sőt filozófiai alapvetése.” (439. l.) — A nemzeti klasszicizmus egészének e történetietlen világnézeti közös-nevezőrehozását, ezt a szemmel látható egyoldalúságot nem magyarázhatjuk másként, mint Horváth János erkölcsi-politikai rokonszenve valamely érvényrejtutásával. Nyilvánvaló, hogy ilyen általánosító ideológiai alapvetés a konkrét történeti elemzés során megbosszulja magát s visszahat a koncepció egészére is. Szemmel látható mindenekelőtt, hogy Petőfi költészetének egész tartalma, társadalmi értelme, politikai jelentése merőben ellenkezik

a „vázolt gondolatrendszer” normáival, hogy művének a nemzeti klasszicizmus egészébe való beillesztése éppen ezért problematikussá válik. Horváth János — tudva-tudatlanul — úgy oldja meg ezt az ellenmondást, hogy Petőfi művében mindazt, ami a nemzeti klasszicizmus önkényesen kiválasztott ideológiájával ellentétben áll, hatálytalanítja, és pedig nem kifejezetten, hanem a pályakép felrajzolásának *módszere* által. Horváth János talán egész művében sehol sem alkalmazza oly következetesen — éppen ezért ennyire torzítóan — az irodalmi fejlődés autonómiájának elvét, a merőben irodalmon belüli szemléletet, mint itt, ahol Petőfi művének eszmei tartalmát a nemzeti klasszicizmus ideológiai Prokrusztesz-ágyába kell belekényszerítenie. — Monográfiájának konzervativizmus szabta korlátai itt még szűkebbre húzódnak össze: tanulmányának jóformán teljes egésze az irodalmi fogalmak rendszerén belül marad, Petőfi alakja és műve megszűnnek az élet része lenni s egyszerűen és merőben az irodalomtörténetírás tárgyává — az *irodalmi* élet részeivé — válnak. Ebben az itt hibáival is par excellence jelentkező, kizárólagos irodalomszemléletben a költő nem mint ember, hanem mint valamely irodalmi szféra, egy különös rend állampolgára jelenik meg, nem tulajdonképeni mivoltában, hanem általában már mint tehetség-típus, alkalmilag pedig ihlet-állapotaiban; egy sajátos világban, amelyben élménye már kizárólag műnem és műfaj, állásfoglalása csak irodalmi ízlés és tudat, fejlődése, törekvése, sőt szenvedélyei is bizonyos poétikai ideáltípusok fokozatos megvalósítása. Ennek a következetesen érvényesülő módszernek a szuggesztiója alatt az élet szemünk előtt merő irodalomná változik, Petőfiből, az eleven emberből valamiféle homo litteratus stilizálódik s tegyük hozzá: sterilizálódik, akinek élete és műve esztétikai-poétikai kategóriákkal kimeríthető. Bármennyire hangsúlyozza is Horváth János a nagy költő művében költészet és élet egységét, a gyakorlatban ez számára nem az élet uralmát jelenti a művészetben, hanem valahogyan megfordítva: a művészetét az életben. Horváth János megfélekedezni látszik, hogy Petőfi költészetének világa bármennyire egy volt is az élettel, mégis csak abból sarjadt s abból magyarázható, hogy Petőfi előbb volt ember, s csak azután költő, s önmagát is, művét is az élet s nem az irodalom tényei formálták, hogy fejlődése elsősorban nem irodalmi, hanem életbeli. Néhány példát mindennek jellemzésére. „Honnan e válságos fordulat, éppen sorsa jobbrafordulta, költői hírneve első szétterjedése idején?” — Kérde a Felhők Petőfijének jellemzése kapcsán s így folytatja: „A kritika éretlen támadásait s némely barátaiiban való csalódást szokták okul emlegetni. A főok azonban más: a továbbfejlődés spontán ösztöne, mely nem éri be az eddigivel, a naiv szerelemvágy dal-harmóniájával, hanem valami személyesebb líraiságra s formai megújulásra törekszik. Megelégette lírai szerepeit: most már a magáét szeretné játszani, élni; megelégette a népdalt: személyesebb érzelmeket kívánna énekelni; megelégette az összhangot: szeszélyes szabálytalanságra vágyik; kiélte naiv költői hajlamait: irodalmi, nagyarányúbb ihleteket sürget. Az élet azonban nem jár kezére, nem látja el ihlető anyaggal, márpedig az ő költői tehetsége életanyagot kíván s folytonos önkifejezést. Mit tehet ilyen helyzetben? Felcsigázza a kisszerűt, a mindennapit ...” (294. l.) Horváth János tehát Petőfi pályájának e nyilván életbeli, gyökereivel a történelmi viszonyokig nyúló fordulatát nemcsak hogy irodalmi kategóriákkal írja le, hanem egyenesen *okolja* is azokkal. E szemlélet jegyében a dalharmónia feladása, a formai megújulásra, a személyesebb líraiságra való törekvés, a nagyarányúbb ihletek keresése — csupa merőben irodalmi, mondhatnánk poétikai indíték — magát az életet változtatja meg, sőt az élet ellenében érvényesül. Ok és okozat ilyen felcserélése révén válik az élet merő irodalomná, amelynek végső mozgatója az önelvű folyamat valamely személyben megnyilatkozó mozgatóereje: „a továbbfejlődés spontán ösztöne”. Horváth János Petőfije az életben is irodalmárrá, művészzé, alakítóvá, szerepjátszóvá lesz: önnön élete, napi magatartása, tényleges arculatváltásai, eleven élményei az *irodalmi alakítás* függvényeivé válnak. (S ha már a „szerepjátszás” szót kiejtettük: a koncepció létrejöttében feltétlenül szerepe van ennek a szemléletnek, amely az irodalmat az élettel szemben elsődlegesnek fogja fel, amely a költő végső soron élettől diktált magatartásában olykor csak az irodalom szférájának szánt gesztusokat lát. — Természetes,

hogy legtöbb költőben — hiszen mindegyik egyszerre otthonos az élet és irodalom világában — akad ilyen, csak a költészetnek szánt póz, ez azonban csak alkalmanként érvényesülő pszichológiai forma lehet, aminek tényét, de tartalmát is csak az életből magyarázhatjuk, s amit önálló jelentéssel, jellem-, korszak- és művészetformáló erővel csak az a szemlélet ruházhat fel, amely az irodalomnak s ezzel együtt minden másodlagos magatartásformának elsőséget biztosít. —)

Ahogy azonban a Felhők válságkorszakának végső oka valamely személyes költői principium érvényesülési törekvése, azonképpen Petőfi továbbfejlődésének indítéka is az önkifejezési igény, amely a maga érvényrejutásáért folytatott harca során mintegy „rátalál” a politikai líra „megfelelő” tartalmaira. Hadd hozzunk itt is — tendenciózus kiemelésekkel — néhány idézetet. „De az egyéniség kifejezéséhez is állandó ösztönzőre van szükség, s ilyenre talált rá forrongása tisztultával az egész lényének olyannyira megfelelő apostoli idealizmus, az emberiségért cselekvés gondolatában, amely hovatovább a szabadságeszme propagálását jelenté számára . . . A költő apostol katexochén romantikus gondolatában egész további költészetének igazi kovásza vált sajátjává ; egyénisége megtalálta benne a maga biztos erkölcsi támaszát, saját, belső, eseményektől és benyomásoktól független állandóan sugárzó ihletét.” (299. l.) Lejjebb : „45/46-ban tanulmányaiából magáévá teszi az egész lényének annyira megfelelő forradalmi szabadságideált . . .” — „Egyéni becsvágya, önrzete egy hasonlóan nagyra törekvő hazát követel . . .” (305. l.) — Majd : „Neki a politikai gondolat nem lehetett múló lírai inger, mert csak eszmévé tisztulása volt egyénisége legősibb tulajdonságának ; a szabad személyességnak. Politikai költészete ennél fogva igazi önkifejezés, legszemélyesebb megnyilatkozása és ideálá, fölemelése a maga valójának, eszmei folytatása naivabb évei jellemlírájának.” (306. l.) Vagy : „Az a személyes lírai anyagot, amit elébb elébb csalúton az embertagadás külföncségében keresett, most megtalálta az emberi szolidaritás nagy idealizmusában.” (307. l.) Mind e megjegyzések egy bizonyos szinten igazságot tartalmaznak, csakhogy ez a „szint” az élettől, társadalomtól való elszigetelés, egy olyan szemlélet révén jön létre, amely Petőfi politikai líráját mint első-sorban valamely személyes szükséglet kielégítését fogja fel. Mikor Horváth János hangsúlyozza ama „szabad személyesség”-nek, másfelől a szabadságlírának harmóniáját, mikor egyéniség és ihlet egymásratalálásáról beszél, az igazságot mondja — csakhogy a fogalmazás visszatérő, egyirányú fordulatai ennél többet is kifejeznek : a politikai ihlet személyes, individuális, „eseményektől és benyomásoktól független” genezisést is sugallják, azt egy személyes, „legősibb tulajdon” „eszmévé tisztulásaként” állítják be, a politikai kibontakozást pedig egy belső szükséglet kielégülésének, céljához ért megnyugvásnak, a „személyes lírai anyag” „megtalálásának” mutatják. A politikai líra így a maga teljes egészében csak irodalmi oldaláról közelít meg, jelentősége is csak a költő-egyéniesség kibontakozása szempontjából nyer méltánylást, de hogy mit jelentett az élet számára, arról nem esik szó. Az élet így újra merő irodalomná válik, Petőfiből valami csak-költő lesz, akinek számára a politikai líra : egyéniségét kibontakoztató eszmékre való rátalálás, de nem történelmi hivatás, nem társadalmi parancs, nem közösségi szerep. — S a 315—16. lapokon a költői pálya összefoglalása során az életnek ez a merőben esztétikai-poétikai kategóriákba való átfordítása s egyben leszűkítése olyan méreteket ölt, annyira híjával van akár egyetlen, az eleven életbe rést nyitó szónak, hogy mint olvasmány, levegőtlenége miatt meglehetősen nyomasztó, s minden másodlagos igazságtartalma mellett is, benne Petőfi valami irodalmi-poétikai célokat betöltő külföns lényé stilizálódik. — Természetesen itt is hangsúlyozni kell, hogy az egész Petőfi portrénak itt ugyan jellemző, de csak kiemelt, elszigetelt fogyatékoságairól esik szó, s hogy a tanulmány egésze, maguk az inkriminált sorok is számos találó, sokban nélkülözhetetlen megfigyeléssel, észrevétellel gazdagok. — Mégis nyilvánvaló, hogy e módszer azért érvényesül e helyt ilyen szigorúan, a maga hibáit is legjobban kiténtetve, mert Petőfi csak mint művész, a maga alkotásának csupán újszerű nemzeti esztétikájával lehet tagja a nemzeti klasszicizmusnak : művének tartalmával, reális gyökereivel, világnézetével kirekesztette annak.

Jellemző ugyanakkor, hogy a nemzeti klasszicizmus koncepció ideológiai egységének megteremtése érdekében, másfelől Horváth János Arany pályaképét, az 1849 utáni helyzetet sokkal szélesebb társadalmi-történeti alapvetéssel rajzolja fel, különösképpen kitér világnézeti kérdésekre, s Arany portréját ezzel a politikai-erkölcsi atmoszférával szoros összefüggésben mutatja be és magyarázza. —

A nemzeti klasszicizmus egészében Arany — s ez már a rendszerezésben lefektetett elveknek s magának a koncepció alapvetésének Pándi Páltól is részletesen elemzett következménye — egy sor oknál fogva magasabb polcra kerül, mint Petőfi. Kettejük (Petőfi és Arany) irodalomszemléletének különbségét Horváth János így summázza: „Petőfi szerint a népköltészet a nép uralmát, politikai uralmát van hivatva előkészíteni, Arany szerint a nemzeti irodalmat... helyesli ő is (Szász Károlynak is megírta) a népnek a politikában uralomra juttatását, sőt tisztában van a nemzeti irodalom politikai jelentőségével is nemzeti újjáalakulásunk előmozdításában, de irodalmi programjával tisztán az irodalmon belül marad s nem kapcsolja össze a politika kategóriájával.” (417. l.) Mindez nem csupán Arany felfogásának leírása, hanem, — Petőfiével szemben — helyeslése is. A mi felfogásunk szerint Arany álláspontja egyszerűen kevesebb, mint Petőfié, hiszen mindaz, amit maga Arany is nemzeti irodalom-programjában vallott, kitűzött, a maga költészetében megvalósított, — lényegében csak annak a politikai programnak, csak azoknak a politikai erőknél révén jöhetett létre, melyektől azokat elvben mégis elszakítja. Nem az irodalmon belül maradni, az irodalmi kategóriákat nem elválasztani a politikaiaktól: több, mert az irodalom teljesebb felfogásáról, magasabbrendű önszemléletéről, társadalmi funkciójának szimultán tudatáról is vall. Horváth János szemléletéhez azonban Aranyé közelebb esik, számára a kifejezetten irodalmi látás az irodalmi tudat tetőzése, különösen akkor, ha azt olyan politikai jelentésű erkölcsi elemek kísérik, amelyek a Deák-párti ideológiának jellemzői, tartozékai. — Mert a másik ok, amiért Arany Petőfinél feljebb kerül, nyilvánvalóan az, „hogy politikai szenvedélyektől” mentesen, „temperamentumtól” nem vezettetve, „tárgyszerűleg”, erkölcsi-politikai ideáljának megfelelően foglal állást a kérdésben. Amit Horváth János kettejük irodalomszemléletéről e két szempont érvényesítésével elmond, az nyugodtan általánosítható, a mérleget Arany javára billentő értékítélet. „Petőfiéhez viszonyítva — írja — feltűnik minden vázlatossága ellenére Arany elméletének végig-gondoltsága, sokszempontúsága és tárgyhoz igazodása. Petőfi ösztönszerűleg választ utat és irányt, temperamentumától s politikai szenvedélytől is vezetteti magát és kategórikus egyszerűséggel intézi el az egész probléma-rendszert. Az ő spontán kezdeményét Arany a költőtárs kongenialitásával fogja fel, de nem utánzóképpen, hanem a maga módja szerint tárgyszerűleg, valóságérzékkel, kitisztult irodalmi tudattal, s történetileg tájékozott felelősségérzettel. Első ízben vagyunk tanúi egy Petőfi-féle kezdemény gondolattá érlelésének, fejlődéstörténeti rendszerezésének. Egy ponton s egy méltó pályatárs egyéniségében ezzel megindult Petőfi hozományának klasszikus tudatosítása.” (420. l.) — A kettős alapú indok (tisztább irodalmi tudat, forradalmiságtól ment lelkület) a továbbiakban kiegészül egy harmadikkal is, s ez fényt vet a nemzeti klasszicizmus világnézeti alapjának némileg nacionalista értelmezésére. Nyilván a Pándi kifejtette koncepció-hagyomány nyomán Horváth János ugyanis a kiegyezéskori ideológiában egyszersmind valami ősi magyarság-eszmény kibontakozását is látja. „Az az ízlésváltozat — zárja a Deák-párti mentalitás jellemzését — mely 1849 után megérlelődik; immár nem valamely idegen filozófiai rendszer függvénye, (mint annak idején a felvilágosodásé) hanem a magyarság-eszmének egy eredeti, egészen korszerű erkölcsstanából folyik, sőt része annak.” Akarva-akaratlan kísért ebben a megjegyzésben a haladó, az elmaradott Magyarország számára mindenkor „idegen” indítású mozgalmaknak valami nemzeti alapú kompromittálása, amely azonos gyökerű azzal a szemlélettel, amely a francia forradalom hazai visszhangját, Petőfi, Ady, József Attila forradalmiságát — „idegen eredete” révén kisebb-nagyobb mértékig „nemzetietlennek” tartja. (Történelmi viszonyainkban az ok, hogy nálunk sajnos mindig az ellenforradalmi ideológiák voltak „tősgyökeresek”). — Horváth János nemzeti klasszicizmus-

értelmezésének némi nacionalizmusa mindenesetre az elvi ok, hogy Aranyban a nemzetinek, a sajátosan magyarnak is mélyebb, eklatánsabb példáját látja, mint Petőfiben, hogy — nézete szerint — „azt a magyar specifikumot, melyet ő (Petőfi) oly zseniális fogékonysággal megérezett, kiszínezett és közvetlenségre juttatott, nálánál gyökeresebb, ősbibb, konkrétebb, testibb-lelkibb fajisággal valóította meg az, kinek tartózkodóbb hajlamait felszabadította: Arany János.” (461. l.)

Horváth János módszere s a koncepció alapvetése azonban némiképp Arany művének beillesztésekor is torzít. — Az 1848-49 előtti és utáni szakasz ideológiai közös nevezőre hozásból ellentmondások fakadtak, amelyeket leginkább a viszonylag egységesebb esztétikai szférában lehet áthidalni. Akarva-akaratlanul ez vezetett Petőfi művének merőben irodalmi felfogására, de bizonyos fokig ez involválja az 1849 előtti Arany művének, mindenekelőtt a Toldinak is némi retusálását. Horváth János szerint Arany a Toldit is „a népies költészet azon tisztán irodalmi koncepciójának” jegyében alkotta, amelyet — később — elméletileg kifejtett. Ennek megfelelően a művet teljességgel immanensen elemzi: egészének társadalmi jelentéséről, tulajdonképpeni tartalmáról nem beszél, illetőleg annak kizárólag irodalmi vetületét, esztétikai megnyilvánulásait vizsgálja és méltatja. Holott mindaz, ami a műnek Horváth által nagyszerűen jellemzett esztétikuma, az elsősorban a pór-suhanc szimbolikának, a demokratikus tartalomnak, világnézetnek következménye, éppen ezért magának az alkotásnak is elsősorban elemzendő tartozéka. A Toldi így csupán „a magyar népi poétikával való szolidaritás” alapján válik nagy alkotássá, népiessége merőben esztétikai minőségekben jelenik meg, nemzeti jelentése is poétikai oldalról nyer megközelítést. (406, 407. l.) — Másfelől Arany 1849 utáni magatartását is a jellemzés némi aránytalanságával kell közelítenie a Deák-párti ideológiához. A költő mentalitását Horváth János nem azonosítja a kiegyezéskori nézetrendszerrel, — érezteti Arany küzködését: „Néhány költeményéből kitetszik — írja — mily önmegtágadással jár annak a klasszikus „mérsékletnek”, józanságnak biztosítása, s mennyi fájdalmas líraiság rejtőzik e mögött.” (449. l.) S tudja azt is „Nem tagadta meg ő a multat, Petőfi iránti hálás baráti érzelmeit holtig melengette lelkében . . .” (446. l.) Mégis, míg a forradalom alatti Aranyról elmondja, hogy „némileg kilépett a maga egyéniségének határai és természetes korlátai közül . . .”, addig a fenti megjegyzésektől eltekintve nem kap arányos nyomatékot az, hogy Arany a maga egyéniségének és az atmoszférának sokkal nagyobb összvetőközését, disszóniáját szenvedte 1849 után, hogy pályájának egy egész szakaszát a szó szoros értelmében vett emberi és művészi beletörődés dokumentumai kísérik, hogy egyáltalán „a maga egyéniségének határai és természetes korlátai közül” hasonlíthatatlanul jobban „ki kellett lépnie” a kiegyezési légkörhöz való alkalmazkodása során, amelynek pedig Horváth János beállítása szerint reprezentánsa. — Arany erkölcsi egyéniségében valóban van egy Deákéval rokonítható szféra, de ez messzemenően kiegészül Petőfiével közel rokon karakterrel, törekvéssel, emberi és költői magatartás-vonásokkal. Sőt: sokban ez volt Arany igazi lénye: költészete akkor szárnyalt a legszabadabban, legkiegyensúlyozottabb alkotását akkor írhatta, személyisége is akkor szabadult fel igazán, lelkesedett át legforróbban, töltekezett vidámsággal, költői vállalkozó kedvvel, mikor a kor és környezet ezzel az énjével harmonizált. S hogy ez az énje volt sok tekintetben a neki is kedves, a visszavágyott, azt éppen az mutatja, hogy az irodalmi Deák-párt érzés- és gondolatvilágában — ha mint elméletíró és programadó alkalmazkodott is — mint költő és ember mindvégig otthontalannak érezte magát.

A nemzeti klasszicizmus elvi keretei ilyenképpen nem illenek rá, vagy csak némi erőszakolással illenek rá legnagyobb képviselőire. Mindamellett Horváth János a nemzeti klasszicizmus világnézetében valami esztétikai, morális, szemléleti: valami világnézeti kiegyensúlyozottságot is ünnepel; felfogásában — bármennyi reális leíró-jellemző és minősítő értékkel bír is összefoglalása — a nemzeti klasszicizmus nem csupán történeti, de egyben normatív, abszolút érvényű kategória is. Ez az „ízlésváltozat” számára „nemzeti és művészeti vonatkozásban legtökéletesebb irodalmiság, örök minta” (279. l.), — s ha megjegyzéseiben találunk

is ennek a felfogásnak ellentmondani látszót, irodalomtörténetírói gyakorlatában lényegileg ez érvényesül. Mikor ugyanis Reviczky lírájában olyan hang jelentkezik, amely ebben az egész világnézeti, esztétikai atmoszférában idegenül cseng s új utakat keres, akkor Horváth János ezt az útkeresést csak és kizárólag mint elszakadást, mint világnézeti és esztétikai hanyatlást, mint valami árulást fogja fel — s adós marad a jelentkező új-ra való figyelmeztetéssel. Ahogyan Toldi Ferencnél a reformkori írónemzedék esztétikája lett mérce, vagy ahogyan Lukács Györgynél sokban a kritikai realizmus esztétikája abszolutizálódott, — Horváth János világnézete és ízlése mintha ezen a ponton konzerválódott volna. Értékítéleteit *közvetlenül* ettől kezdve befolyásolja személyes világnézete, amely szemmeláthatóan nem esik messze a magyar klasszicizmus oly rokonszenvvel festett és centrumba állított harmonizáló szemléletétől. Ez lehet oka, hogy — ellentétben az eddigiekkel — Reviczky tanulmányában mintha szakítana eddigi objektív módszerével, itt már a rokonszenv és antipáthia szerzőre utaló megjegyzéseinek vagyunk tanúi, Horváth János ítéletalkotása immáron morális indulatoktól kifejezetten is befolyásolt. — Reviczky portréja a nemzeti klasszicizmus közvetett felmagasztalását is szolgálja, nemcsak jellemkép, hanem kissé figyelmeztető példabeszéd is egy tékozló fiúról, aki „a klasszikus világnézet szilárd talajáról először siklott le”, s kiköltözött „a biztos hajlékból — nem egy szilárd másikba, hanem inkább valóságos világnézeti hajléktalanságba” (470. l.). Hogy azonban ez a letérés nemcsak destrukció és hontalanság, hanem kritika és útkeresés is, arra itt valahogyan nem jut szó. Komjáthy költészetét Horváth János ugyan már nem egy vonatkozásban mint Ady előzőjét jellemzi, — ebben a korszakban azonban még kevésbé keresi az átalakulás végső társadalmi mozgató erőt, mint korábban.

Összegezve: a nemzeti klasszicizmus koncepciójának van alapja: a polgári értelemben vett nemzettévalás Petőfi, Arany, Gyulai művében való szépirodalmi és tudatbeli tetőzése. Ezt a reális tartalmat azonban Horváth János egyfelől „az esztétikum magyarságának”, másfelől a Deák-párti ideológiának jegyében határozza meg. Holott a viszonylagos esztétikai egyneműség közös nevezőjét nem ismerhetjük el, mert az irodalom immanens szemléletén alapszik, s így (reális tartalmai ellenére) elfedi és elfedni kényszeríti az 1849 előtti és utáni irodalom, ezen belül Petőfi és Arany költészetének tartalmi világnézeti különbségeit; — de nem fogadható el a nemzeti klasszicizmus jellemzett ideológiai alapja sem, mert egyoldalúan megválasztott, Petőfi művét a nemzeti klasszicizmusból kirekeszti, Aranyéban pedig nem kap reprezentatív megjelenítést; — aminthogy a két alapelv együttesen sem méltányolható, mert mindkettő téves értékítélthez, lényegében Arany Petőfi fölé helyezéséhez vezet. A nemzeti klasszicizmus Horváth János felfogásában ugyanakkor nemcsak történeti, de világnézeti elfogultságon alapuló normatív kategória is. A koncepció reális elemei s Horváth János fejtegetéseinek eredményei alapján azonban a marxista-irodalomtudományok feladata lehet a változó esztétikai és világnézeti elemek együttes és konkrét elemzése s ennek révén ama viszonylagos ízlésbeli és világnézeti egységnek pontosabb feltárása, amely Petőfi, Arany, Gyulai művét érezhetően összekapcsolja. Ennek a relatív összefüggésnek azonban a konkrétan, tartalmak szerint elemző marxista irodalomszemléleten belül nem lehet korszakteremtő érvénye, a „nemzeti klasszicizmus”, „a nemzeti klasszicizmus kora” kifejezések is éppen ezért — legalábbis míg kizárólag a Horváth János-i tartalmakat hordozzák — félretehetőek.

Mindezek után ha most végül is Horváth János módszerére vonatkozó konzekvenciánkat kell összegeznünk, korántsem lehetünk ilyen határozottak. A probléma mindenesetre módszerének a szellemtörténetétől való elhatárolásában áll, s különös nehézségét az okozza, hogy tüzetesebb vizsgálat után esetenként változni látszik. Petőfi pályafordulatainak pl. a „továbbfejlődés”, az „önkifejezés” „spontán ösztönéből” való levezetése a maga irracionálisával, a tudati jelenségeknek juttatói indokló funkciójával — lényegében a szellemtörténet módszerére vall, aminthogy az a világnézet elfogultságon alapuló spekulatív szubjektivizmus is, amely a „nemzeti klasszicizmus” — koncepció mélyén húzódik, a szellemtörténetével rokon. —

Rendszerezésére ugyanakkor kétségtelenül egy objektív-idealista dialektika jellemző, (az irodalomnak, ízlésnek, tudatnak mint valami önmagában bontakozó, kiteljesedő, eszmélkedő, autonóm princípiumnak felfogása — másfelől kategóriáinak realitás-tartalma, „talpra-állít-hatósága” legalábbis erre engednek következtetni); legtöbb huzamos történeti fejtegetését is — mint amilyen pl. *A XIX. század fejlődéstörténeti előzményei* című, az objektív folyamatoknak, mint a tudatiakat befolyásoló, alakító erőknek számontartása különbözteti meg határozottan attól a szellemtörténettől, amely éppenséggel csak a (korabeli) tudatvilág „szellemi” tényezőiből hajlamos konstruálni; — általában konzekvenciái, formulái olyannyira a magyar társadalmi és irodalmi fejlődés valóságából vannak származtatva, hogy „nemzeti hitelük” révén előnyösen állíthatók szembe a szellemtörténetnek a magyar viszonyokra erőszakolt, többnyire kozmopolita koncepcióival. Mindenesetre az oly nagy és heterogén anyagot összefoglaló tanulmánykötet alapján az az ember benyomása, hogy Horváth János módszere nem független a tárgyalt irodalomtörténeti korszaktól, s hogy ezek a szellemtörténethez közelítő szubjektív elemek önnön közvetlen világnézeti érdekelttségüknek arányában növekednek, ill. szorulnak háttérbe. Ezeknek a kérdéseknek feltétlenül szükséges tüzetesebb vizsgálatához azonban nem annyira e kötet, mint inkább Horváth János nagy, összefüggő s főleg a régi magyar irodalom századaival foglalkozó monográfiái szolgálhatnak alapul. Sommásan szellem-történésznek azonban semmi esetre sem nevezhetjük! Ehhez a megjelöléshez a köztudat jogosan az önkényes konstrukciók, a tényekkel való szabad, szubjektív manipulációk gyakorlatát asszociálja s azért sem, mert a magyar szellemtörténet híréhez egy reakciós, ellenferradalmi ideológia kimunkálásának sajátos bűne is tapad. Horváth művének — módszerben, sőt tartalmilag is — vannak érintkező pontjai a (magyar) szellemtörténettel. Mindaz azonban, ami ennek lényegét képezi, az ő művének csupán korlátja; az ő munkásságának tulajdonképpeni tartalma, de bizonyos keretek közt módszere is sok és feltétlenül követendő eredményekkel gazdag. A marxista irodalomtudomány részéről elhangzó kritika éppen ezért elsősorban eredményeinek átvételéhez kell, hogy feltételeket teremtsen — az ő örökségének elsajátítását, a kiegészítés és továbbfejlesztés termékeny feladatát kell, hogy segítse.

D. Tóth

ÜBER DIE LITERARISCHEN ANSCHAUUNGEN VON JÁNOS HORVÁTH

Die Essaysammlung von János Horváth macht uns mit den großen gegenständlichen und methodischen Ergebnissen seines Lebenswerkes bekannt, gleichzeitig werden jedoch auch die Grenzen seiner literarischen Anschauungen ersichtlich. Das gesamte Werk Horváths kennzeichnet hochgradiges Realitätsbedürfnis, die Achtung der Tatsachen und systematisierende, Konzeptions- und schaffende Kraft, — doch führt ihn die eigenständige Auffassung der Literatur und die idealistische Dialektik seiner Methode im allgemeinen auch zu unrichtigen Ergebnissen (wie zum Beispiel auch zum Begriff des „ungarischen Klassizismus“).

Megrajzolni Gábor Andor pályáját, jellemezni művészetét: elvégzetlen dolga irodalomtörténetünknek, s létrejöttét számos körülmény nehezíti. Gábor Andor életének, tevékenységének csupán egyik, 1919 előtti szakasza zajlott le a hazai irodalmi közvélemény előtt (s majd a végső, öregkori hét év). A többi idegenben, egy sajátos életformában, az illegális, majd emigráns pártmunkás életének körülményei, hányattatásai között. Működésének bizonyos vonatkozásai megfejthetetlenek e pártélet olyan bensőséges ismerete nélkül, amely ma még nem áll rendelkezésünkre. Ráadásul Gábor Andor jóideig a német kommunista párt kereteiben dolgozott, s ez nem csupán életében, irodalmi munkásságában is nyomot hagyott. Ezen túl az irodalomtörténetnek a maga történeti, precízebb eszközeivel is hozzá kell járulnia ahhoz, amihez a publicisztika, az irodalomkritika — Gábor műveinek újabb kiadása nyomán — már hozzákezdett: eloszlatni alakja s műve körül a hamis, ködösítő legendákat. Mindezen okok miatt végleges pályaképet még soká nem lehet rajzolni, de kísérletre legalább mégis szükség van. Hiszen Gábor Andor műve huszadik századi irodalmunk egyik legsajátosabb, legérdekesebb fejezete. S az ő művészetének vizsgálata nélkül lehetetlen megérteni a magyar szocialista irodalom kialakulásának számos fontos problémáját. Ezúttal bécsi emigrációjának végéig, 1925-ig kísérjük figyelemmel Gábor Andor pályáját. További útját — vándorlásait, párizsi, berlini, moszkvai tevékenységének izgalmasan bonyolult, de ez idő szerint még csak hézagosan megközelíthető korszakát más alkalommal, esetleg e tanulmány folytatásaként vizsgáljuk meg.

I.

Nemcsupán kötelességszerűen igyekszünk élesebb fényt vetíteni Gábor Andor gyermekkorának, ifjúságának bizonyos momentumaira. Meggyőződésünk, hogy az ő későbbi magatartásának: a „magam világos ésszel a páriáknak adtam” öntudatának, pátosának forrása magyarázata nem kis részben bennük keresendő.¹

Az ifjúkornak két motívumára kell figyelnünk különösképpen: Gábor Andor családjának szegénységére és a fiatalember korán jelentkező racionalizmusára. A Somogy megyei faluból, Uj-Népről, ahol született, 1884. január 24-én, korán Pestre került. Apja kishivatalnok, gyakran van munka nélkül, s emiatt a család — a mama, akít a 12 éves gimnazista fiú franciára akar tanítani, s a két idősebb testvér — sokat nélkülöz.² Pestszentlőrinc Kavicsbányán laknak s az ifjú gimnazista bátyjával, Ferkóval együtt vicinálison jár be Pestre a Zerge-utcai reáliskolába. Mindennap reggel 5 órakor kell kelniük s havas teleken csizmát húzniuk, városi gyerek létükre, hogy el ne merüljenek a telep hófúvásaiban.³ A józsefvárosi reáliskola tanárai közül csupán egyre, Péterfy Jenőre emlékszik vissza majd később melegen, szeretettel. Nem egy novellájában (*Öregszem mégis*) rajzolja részvétellel s az ifjúkor utáni kedves nosztalgiával alakját, s legelső regényének, a *Hét pillangó*-nak is ő lesz a hőse. Többi professzorára inkább

¹ Most még egyszer, most még egyszer, G. A.: *Összegyűjtött versek* Bp., 1954.

² *Önéletrajz* 1951 — kézirat Gábor Andor hagyatékában.

³ Pestszentlőrinc, Kavicsbánya — *Összegyűjtött novellák*, Bp. 1955.

csak gunyorosan emlékeznek : „Vallástalanul nevelődünk két bátyámmal együtt. Bennem kritikusi és szatirikusi hajlamok mutatkoztak” — jegyzi fel magáról.⁴ Nos, ilyenformán nem csoda, ha első eminens létére a folytonos „hitviták” okából : „kettést kapott a Rappaport miatt, s a tandíjmentessége elveszett”.⁵ Apját adóhátralék miatt nyaggatják. S épp az az adófelügyelő, akinek csinos, jólöltözött leányába szerelmes, s aki miatt a csizmákat megútálja.

A századforduló körül fellépő írók között ez a sors nem egyedülálló. A nem kis részben vidékről a fővárosba szakadt s jelentős részében zsidó, pesti kispolgárság adja a félfeudális előítéletekkel leszámolni akaró, polgári radikális értelmiség egy jelentékeny hányadát. Belőle származik példának okáért Bródy Sándor, Nagy Lajos, Komját Aladár, Gergely Sándor is, számos olyan író, aki egy ideig — éppen úgy, mint Heltai Jenő, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc — a bontakozó városi irodalom része, de 1919 után még radikálisabb irányba fordul, s útja a szocializmus irányába vezet.

A család szegénysége miatt 13 esztendőskorától neki is családfenntartóvá kell válnia, keresnie kell. 18 éves korában nyilvánosság elé lép mint író, költő, műfordító, és mint publicista.⁶ Eleinte az Egyenlőség-be ír gyakrabban, A polgár-ba, majd hamarosan A hét, a Pesti Napló s más lapok is szívesen adnak teret írásainak. Kezdetből fogva bámulatosan termékeny, annyi zsengéje maradt fenn, amennyit egy kisebb termékenységű író egész élete során sem ír össze. Publicisztikai írásai, glosszái eleve mutatják éles politikai, társadalmi érdeklődését. Ír a közjogról és orosz forradalomról, a zsidóság helyzetéről, szociálpolitikai problémákról, mindenről, ami az akkori közvéleményt foglalkoztatja. Ír, olykor kissé szentimentális, de reális, oroszosan sötét tónusban, novellákat. Versel és műfordít : Zangwill Ulrichtól, Byron zsidó dalaiból, Dávid zsoltáraiból, majd hamarosan — az egyetemen és A hét körében kialakuló új ízlés felé orientálódva — a modern nyugatiaktól, (Keller, Storm, Verhaeren, Verlaine, Baudelaire stb.). S mintegy, a maga önálló ízlését és vonzalmát követve, fordít nagy, különleges erőfeszítést kívánó nép-eposzokat. A Kisfaludy Társaság 1903-as pályázatára küldi be *Mistral* *Miréiojának* remekbe sikerült átültetését. Majd a sikeren felbuzdulva, 1904—5-ben hozzáfog a *Roland-ének* fordításához.⁷

Gábor számára ez időben az írás nemcsak művészet, s nem is csupán kenyérkereseti eszköz. Ujjgyakorlat is : alkalom a felhalmozódó tudás, a mohón megszerzett ismeretek kipróbálásához. A „mindvégig első eminens” 20 esztendőskorára már nemcsak, hogy németül, angolul, olaszul és franciául olvas, hanem az is egészen természetes, hogy az eposzokat is eredetiből, provençal-ból és ó-franciából fordítja.⁸ Barátai már ekkor az egyetemi katedrát jóslgatják neki. De tanulmányai végeztével „elfáradtan és megbántva” búcsút mond az egyetemi tudományak, belátva, hogy összeköttetés híján szemben a talán ostoba, de jobban szituált vetélytársakkal úgyis alulmaradna. Az érvényesülésnek más, szabadabb területeit keresi tehát. De az a tudás, amit ifjúkorában magába szívott és a mélyebb gondolkodás iránti igény később sem, publicista és színpadi szerző korában sem hagyja cserben. Bálint Lajos, Gábor Andor egyik egyetemi diáktársa céloz 1918-ban Gábor Andornak, a publicistának kivételes felkészültségére : „Néhány esztendővel ezelőtt — akkortájt Gábor Andornak a Szegfű—Rákóczi-üggyel kapcsolatban heves polémiái voltak a Világgal — az egyetemünk legnevesebb történelem-professzorával sétáltam egyszer a Dunaparton. Mondja kérem — kérdezte az öregúr —, ki az a Gábor Andor, aki a Világ Rákóczi-cikkeit írja? Nincs az az egyetemi tanár, aki oly készséggel, olyan teljes tárgyismerettel szállhatna síkra! — Pedig ennek a professzor úrnak épp e viták miatt nem sok oka lefűtött rá, hogy Gábort szeresse.”⁹ S ugyanezt a nem minden-

⁴ Önéletrajz — uo.

⁵ A kapuban — Össz. vers. Bp., 1954.

⁶ Önéletrajz — uo.

⁷ *Roland-ének* kézírata — G. A. hagyatékában.

⁸ *Miréio és Roland-ének*, Bp. 1957. I.

⁹ B. L. : Gábor Andor — Színház és Divat, 1918. 41. sz.

napi, filozopteri felkészültséget sejtik benne verseinek kritikusai, midőn az „okos, bölcselmi hajlamú”¹⁰ költőt emlegetik, s a Tarka rímek recenziója, amidőn azt állítja, hogy a szatíra író Gábor Andor ismeri és elmélyülten tanulmányozza a szatirikus Horatiust s az ókori Róma ostromozóját, Juvenalist.¹¹ S lényegesnek tartja ezt a bámulatos gyorsasággal és bőséggel dolgozó chanson szerzőnél Nagy Endre is: „Roppant filozopteri tudásával felszerelve — írja a kabaré regényében — hogy úgy mondjam, a legtudományosabb módszerekkel munkálta meg a könnyűműfaj költészetét. Ha egy-egy kuplójában fel kellett sorolnia, hogy mi minden van egy modern női kalapon, vagy, hogy mi mindenből főzik a pesti kávések a feketét, az ismeretek beláthatatlan területéről szedte össze asszociációft és rímeiben, asszonancaiban, alliterációiban káprázatos filológiai tudás remekelt.”¹²

Gábor Andor, akárcsak későbbi barátja és felfedezettje, Karinthy Frigyes, egy egész új enciklopédiára való tudással, kivételesen erős racionális hajlamokkal lép a porondra, ahol csakhamar ő sem egészen az ifjúkori álmok s a megszokott hagyományok szerint lesz költővé, íróvá, hanem úgy, hogy sokszor meg is tagadja a költészetet, művészetet s neki is vannak órái, amikor keserű szembesítésre, „találkozásra” kerül sor „egy fiatalemberrel”.¹³

II.

Gábor Andor, visszaemlékezve 1910 és 19 közötti színpadi szerzői és újságírói életére mindig úgy emlegeti magát, mint „Grossverdienert”, azaz mint nagykeresetű férfit.¹⁴ Két cselédet tart, telenként a Tátrában üdül (Fenyőházán szokott egy csöndes kis villát kibérelni, néhány hetes tartózkodásra). Nemsokára Pesten is villába költözködik, fel a Svábhegyre. S első felesége, Kökény Ilo. a, akit szípkázó humorú s temperamentumos színésznőnek ismernek, azzal dicsekszik, hogy hamarosan egy pesti lakást is fenntartanak majd, mivel előadások után igen fáradságos, különösen télen, a hegyre kikocsikázní.¹⁵

Pest tulajdonképpen ezekben az esztendőkből lesz Krudy álmatag költőinek és sápadt úrlányainak kisvárosából, mintegy az elmúlt évtizedek csöndes, szerényebb életét megbánóan: túlhajtva, lihegve, sietve élő nagyvárossá. Budapest polgáriásulása, nagyvárossá növekedése az irodalom, a művészetek fejlődésének jóval differenciáltabb, sokrétűbb lehetőségeit s irányait teremti meg, mint ahogy az akár a konzervatív, akár pedig a Nyugat-centrikus irodalomszemlélet felfogásában napjainkig is élt. Nem annyira új értékrend kialakítása szempontjából, mint inkább a kor polgári irodalmának teljesebb, gazdagabb színpadképének megrajzolása végett, arra van szükség, hogy az irodalomtörténeti kutatásban az eddigieknél jobban figyeljünk irodalmunk fejlődésének azokra a motívumaira, amelyek szorosabban Pest nagyvárossá való növekedésével függenek össze.

A dolgok felületét tekintve, két kitűnően kiaknázható forrása van az akkori idők fővárosi szellemi, kulturális életének: az újság és a színpad. S Gábor odaadja magát mind a kettőnek, teljes energiával. S erre szükség is van, hiszen a verseny óriási. Nagy Endre 1907-ben alapított kabaréja — a Modern Színpad — nyomán szinte esztendőről-esztendőre, sőt később havonként új kabaré-színpadok nyílnak, Apolló-kabaré, Intim-kabaré, Faszor-kabaré, Muskátlí-kabaré, Medgyasszay-Színház stb. S kitűnőbbnél kitűnőbb, népszerűbbnél népszerűbb tréfa, humoreszk, jelenet és chanson szerzők egész sora, Heltai, Szép Ernő, Karinthy, Molnár Ferenc, Harsányi Zsolt, kultúrálit komponistákkal, Nádor Jenővel, Reinitz Bélával, Szirmai Alberttel összefogva — verseng a népszerűségért, a sikerért. S ugyanez a verseny folyik a nagy színpadokon — Vígszínházban, Nemzetiben, Magyar Színházban — s az újságok, a lapok

¹⁰ KARINTHY FRIGYES: Három könyv — Pesti Napló, 1917. 319. sz.

¹¹ Tarka rímek — A hét, 1913. 13. sz.

¹² NAGY ENDRE: A kabaré regénye, Bp. 1935. 111.

¹³ KARINTHY FRIGYES: Találkozás egy fiatalemberrel — A lélek arca, Bp. 1957.

¹⁴ Önéletrajz, 110.

¹⁵ A kabaré folyósója — Sz. és D. 1917. 14. sz.

szerkesztőségeiben is. Világos, hogy ebben a nagyipari méretű s kereskedelmi tempójú versenyben van valami nem normális, valami egészségtelen, túlzó, dekadens. Még a császárváros, Bécs mondain körei is, némi irigységgel vegyes megvetéssel figyelnek fel a magyar „művészeti” életnek erre az újabb keletű sürgés-forgására. A Neuer Wiener Journal vicces elismeréssel említi meg, hogy mennyit dolgoznak a magyar írók. S ennek nyomán a Színház és Divat máris statisztikát készít, amelyben Gábor Andor, 1916-os évi munkateljesítménye aiapján, „napi átlagban 32 és $\frac{3}{4}$ óra munka”, előkelő helyet foglal el. A számítások szerint ebben az esztendőben megírta a Palikát, a Dollárpapát, a Szépasszonyt, elkészült a Csárdáskirálynő, a Csillagok bolondja, a Csokoládé-katona szövegkönyvének a fordításával, a Málnás Miska, a Gróf Rinaldó, az Aranyfácán verseivel, naponta megírt egy chansont, négy naponta egy kabaré jelenetet, havonta kiadott Dick Manónál (akivel egyébként társ volt), egy könyvet, s amellet helytállt Az Ujság szerkesztőségében, esténként megvárta feleségét a Modern Színpadnál, részt vett próbákon, az újságíróegyesület összejövetelein, s amellet még olvasott, étkezett, aludt is.¹⁶

Természetesen mindezt nem csupán mint érdekességet szükséges figyelembe venni, hanem mint irodalomtörténeti problémát is. Elsősorban abból a szempontból, hogy ebben a lázas, iparszerű irodalmi, művészeti tevékenységben mi maradandót, művészi érték szempontjából is helytállót sikerült Gábor Andornak alkotnia?

Mit tarthatott a kor, a hivatalos irodalmi, művészeti bíráló Gábor egykori irodalmi tevékenységének művészi értékéről? Idézzük talán legelőször a kor legilletékesebb fórumának, a Nyugat kritikusanak jellemző megnyilatkozását: „Ami pedig ezen túl, e nem írói szándékú darabban foglalkoztat, — írja Bárdos Arthur a Ciklámen 1916-os Vígszínházbeli bemutatója után, — merőben írói kvalitások. Egy egészen jelentős írói kultúra az, aminek Gábor Andor finom, kiegyensúlyozott mondataiban, harmóniás és levegőt teremtő dialógusaiban örülhetünk. Tiszta munka: eddig tulajdonképpen csak a franciák tudtak ilyet.”¹⁷ Valóban, 1912-től szinte fél esztendőként bemutatott darabjaiban (Sarkantyú 1912, Palika 1915, Ciklámen 1915, Szépasszony 1916, A dollárpapa 1917, A princ 1918, és Majd a Vica 1918) művészi tekintetben jóformán csak a nagyfokú mesterségbeli tudást, a mértéktartó ízlést, kultúráltságot dicsérhetjük, egyébként ezek a darabok ritkán törik át a kor szokványos, franciás könnyedségű, rendszerint házassági háromszögekre épített bohózatainak, komédiáinak, vígjátékainak a sablonját. Egyik-másikukban a sablonon, a baravúrosan epigon formán is átviláglik a mélyebb, egyénibb lírai mondanivaló (Palika), társadalomkritikai fintor (A dollárpapa), vagy „egy mély és tragikus elkeseredettség”, mint a Sarkantyúban, amelynek bemutatója után „a Mellhac és Halévy édességeihez szokott kritikusok szitkozódva nyelték le a realista drámaírás első keserű piruláit.”¹⁸

A kor átlaglektűrjét, a sikerre termelő polgári regényírást jellemző fogásokra bukkanunk ugyancsak kitűnő mesterségbeli tudással, ötletességgel megalkotott regényeiben is. (Hét pillangó, 1910 előttről, Untauglich úr 1915, Doktor Senki 1917). Valamennyiükre jellemző a detektív históriákra emlékeztető, hol romantikus, hol ügyeskedő fordulatosság, az ötletes cselekmény s valamiféle, akár tragikusan megrázó, akár groteszkül csattanós, akár heppyeend-szerű befejezésre való törekvés. Mindezek a lektűr igények kétségtelenül gyöngítik a regények művészi értékét, azonban, különösképpen az utolsó kettőn még így is, s talán még az említett színdaraboknál is erőteljesebb formában áttör egy humoros, szatirikus formában jelentkező társadalomkritikai hang.

Gábor Andor művészetének — humorának, szatírájának, racionalisztikus tisztaságú társadalomkritikai hangjának — kvalitásai színműveiben és regényeiben meglehetősen sok

¹⁶ Színházi feladvány — SZ. és D. 1917. 5. sz.

¹⁷ BÁRDOS ARTHUR: Ciklámen — Nyugat, 1916. 60.

¹⁸ Sz. L.: A sarkantyú — A hét, 1912. 45. szám.

idegen, művészietlen elemmel vegyülnek, s ez csökkenti hatásukat, eredetiségüket. Gábor Andor igazi területe, ahol alapjában véve újat, eredetit, jellegzetest alkot — akárcsak Karinthy-nál — a kis műfajok : a kabaré-jelenet, a humoreszk, a tréfa és a chanson, valamint a szorosabban vett publicisztikai műfajok, a tárcsa és a novella. Igaz, éppen az ő és Karinthy úttörésének nyomán, az eltelt 48—50 esztendő alatt, az utánczók kezén és az akkori időkhöz képest merőben más viszonyok közepette, ezeknek a műfajoknak a művészi értéke mind kétségesebbé vált, erősen lezüllött. Az azonban, akárcsak Karinthy-nál, nála is kétségbevonhatatlan, hogy e nemben neki sikerült valami művészileg is újat, jellegzetes teremtene.

Gábor Andor kabaré-tréfái, humoreszkjei témájukban s hangnëmükben is édes egytestvérek Karinthy hasonlónemű írásaival. Miről szólhatnak másról, mint a nagyváros ezernyi apró, jellegzetes életképéről s zsáneréről. A kávéházi asztalnál ülő hölgyek arról tanakodnak, hogy hogyan lehetne legalább egyvel kevesebb süteményt „bemondani”, mint amennyit megették. A segítségére szoruló, házaló, úton-útfélen kérdezősködő s mindenütt kopogtató szerencsétlent hétfelé küldik, s hetvenhét szónoklattal lakatják jól. Másutt, ügyeskedő „lébemannok” tízezres hadikölcsönöket jegyeznek egy fillér nélkül. Jótékony angyalok pedig a kávéházban flörtölnek, s a fronton vérző vagy kórházban lábadozó férjükért, vőlegényükért egy fess „szabadságossal” vigasztalódnak. Azután ismét : a férj és feleség valahova készülnek hazulról, s a férj felesége felöltöztetésébe belebetegszik. Majd a házmester és a lakó között folyik le egy verses türelmi játék. Azután a körmét piszkáló postás és a trafikos kisasszony kínozza meg a „feleket”. A feleség örületbe kergeti férjét azzal, hogy folyvást azt hangoztatja előtte : rossz kedved van papa! Ám a férj is visszaadja a kölcsönt azzal, hogy : mamuka te hízol egy kicsit! De nem marad el a telefon és a taxi boldogító hatása sem : az utóbbtól a székesfővárosi polgárnak a zsebét, az előbbtől pedig saját becses személyét üti meg a guta.¹⁹ (Pesti sírások, Mit ültök a kávéházban, A kozák, A polgár, Jaj a feleségem, Vidám könyv stb.). Rokon világból, hasonló körből meríti témáit a chansonokban, kabaré-dalokban, melyeket Pest népszerű kabaré-művésznői, Medgyasszay Vilma, Kökény Ilona, Vidor Ferike, (Gábor Andor második felesége) mutatnak be. A kabaré-dalok, chansonok művészi genezisének részletesebb vizsgálata nemcsak e különleges műfaj művészi problémáit világíthatja meg, hanem egyszersmind utal Gábor Andor egész „kisművészetének” a forrásvidékére is.

„Az első kabaré — hangzik a chansonok eredetét leíró egykorú ismertetőcikk — valahol a montmartrei zegugos utcákban, füstös kis kávéházban, vagy korcsmában létesült. A bohémosság igazi tanyája lehetett ez a kis hely, a piszkos márványlapon hosszúhajú ifjak verset fabrikáltak s másnap ezt a verset valami keresetlen, kedves melódiával a lengeruhájú dízőz énekelte, onnan a világot jelentő egyszerű tákolmányról, amelyet színpadnak neveztek el. Valahogy ilyen lehetett a kabaré őse, romantikus, kedves, bájos, amilyennek Catulle Mendès, Armandre Silvestre vagy a németek közül Heinrich Mann festik.”²⁰

Ha a múlt század végi francia chanson gyűjtemények bármelyikét fellapozzuk, például André Barde nevezetes chanson gyűjteményét, a Chansons cruelles — chansons douces-t, amelyhez Jehan Richepin írt előszót, ilyesfajta címekre bukkanunk : Ton Cimetière, Dernier Madrigal, La terrible vengeance, Vampirisme, Hypocrisie, Fierté, La Cadavre (a „kegyetlen” chansonok között) : Ton Rire, Le Rousseau, Nostalgie d'autrefois, Lied platonique, Chanson d'automne, Chanson d'hiver (az „édes” chansonok között).²¹ A Pierottok és Arlequinek „gitáros, holdfényes, macskajajos költészete” Münchenen és Bécsen keresztül, a francia chanson eredeti szentimentalizmusát németes könnyű és szívbősséggel túlhajtvá, jut el a 90-es években Pestre is, a Fővárosi Orfeum és a Folies Caprices deszkáira.²²

¹⁹ B. J. Újabb regényeink — Katholikus szemle, 1913. 280. és 1915. 1028.

²⁰ Kabaré dalok — Sz. és D. 1919. 8. sz.

²¹ ANDRÉ BARDE : Chansons cruelles et chansons douces — Páris 1895.

²² NAGY ENDRE : I. m., 9.

Gábor Andor azonban a chanssonak nem ezt a franciás—németes érzelgős, romantikus, giccsbe hajló hagyományát követi. Miután chansonjai kötetekben kiadva is megjelennek (Fehér kabarédalok, 1911, Tarka rímek 1913, Duo 1917), az irodalmi kritika is leszögezi: „Gábor Andor nem franciás. Legnagyobb értéke az, hogy ezek a versei magyarok és pestiek, a formában, a pedáns mértékben is annyira magyarok, hogy inkább emlékeztetnek Arany János néhány aggkori hátrahagyott pesti versére (Ének a pesti ligetről), mint valami montmartrei chanssonra, Aristide Bruan, Jules Jouy, Franck Nohain énekeire. Semmi macabre vonás. Semmi koporsószag, affektált temető-szerelem, kalandos és cícomás romantika, amely nálunk sem otthonos. Inkább csupa realizmus és józanság, és ha néhol bizarr, az bizonyára a pesti élet szegénységéből, piszkából, flancolásából származik. Itt pedig eszünkbe jut egy iskolakönyvi frázis, amelyen egykor annyit neveltünk: „A költő korának erkölceit ostorozza”.²³ Hogy a magyar kabaré, chanson, Heltai, Szép Ernő, s különösképpen Gábor Andor munkássága nyomán valami sajátos, eredeti műfajjá lett, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1919 elején megnyíló Muskátlí-kabaré már azzal csalogatja közönségét, hogy „franciás lesz”.²⁴ Maga Gábor Andor korán és tudatosan dolgozza ki chanssonjainak, kabaréjának ars poeticáját és gúnyos, polémikus szenvedélyességgel határolja el magát a párizsi Chat Noir és Quat'z'Arts és a müncheni Elf Scharfrichter-ek nyomán „sok és fölösleges romantikával kezdődő, nem létező és utánaérzett alakokból kipöngtetett szentimentalizmussal, kosonériakkal kísérletező” magyar kabaré válfajtól, amely véleménye szerint is irodalomkivülivé, giccsessé züllött. Azt, amit ő szándékozik csinálni, s amit tökéletesen sikerül is művészi gyakorlattá váltania, így határozza meg:

„Ezt a magyar kabarét röviden és találoán gy lehetne jellemezni: újságírás a szinpadon. Versben és prózában, zenével és zene nélkül. A közönség mulattatása mindannak a persziflázásával, ami ferdén és rosszul történik, holott jól és okosan is történhetnék, vidám, de néha készerű csúfolódás, közállapotok, helyesebben: közhelytelenségek fölött, fütttyentés ott, ahol szitkozódni is lehetne, nevetés, mely a fogcsikorgatás helyét foglalja el. Csak éppen nem kinyomtatva, hanem eljátszva és elénekelve. Ez az, amit most magyar kabarének mondunk; ez a jobbik értelemben vett magyar kabaré. A többiről, az ízetlen és kócos füsttanyákról, ahol rosszhiszemű és rosszulkezelt szabadszájúsággal botránkozgatnák az épízlésű hallgatóságot, ha volna ilyen, a többiről ne is beszéljünk”.²⁵

Nem csoda, ha erre a kabaréra Gábornál nagyobb művészek is irigykedve néznek, s Ady Endre fogadkozik Nagy Endrének, hogy ír ő még olyan kabarét, mint Gábor Andor.²⁶ Valóban, a chanson és a többi vele egytövön nőtt kis műfajok, a humoreszk, a tréfa, a jelenet és a tárca Gábor Andor racionalizmusának, sziporkázó ötletességének, s realitás érzékének a legjobban megfelelnek. S éppen ezért ez az a nem, ezek azok a műformák, amelyekben a legértékesebbet, igazán eredetit tud hozni, s amellyel tulajdonképpen iskolát teremt.

III.

Természetesen azzal, hogy leírjuk, jellemezzük Gábor Andor 1919 előtti munkásságának az értéktelen, szórakoztatóipari jellegű munkásságtól az éles, társadalomkritikai mondanivalóval telített művekig terjedő széles skáláját, még nem oldottuk meg Gábor e korszakbeli művészetének problémáját. Hol a magyarázat arra, hogy ezt is, és azt is, a könnyed, üres operett-szöveget is, s az éles, a fennálló társadalmi rend bukását jósoló publicisztikát, a háborús örületet pellengérré állító szatíráját is, ugyanaz a személy, s nem is különböző korszakokban, hanem egymás mellett, aznap, talán ugyanabban az órában írta? E kérdés megértéséhez le kell ásnunk Gábor Andor egykori írói attitűdjének, világnézetének a gyökeréig.

²³ Tarka rímek, A hét 1913. 13. szám

²⁴ Az új nemzedék — Sz. és D. 1919. 4. szám.

²⁵ G. A. — SZIRMAI ALBERT: Fehér kabarédalok, Előszó — Bp. 1911.

²⁶ NAGY ENDRE: I. m. 121.

Önéletrajzában, 1951-ben így tekint vissza erre a korszakára :

„Politikailag polgári radikális lehettem, nihilisztikus hajlamokkal. Az első világháborúig pesszimiztikusan éles társadalmi kritikát gyakoroltam. A háború kitörte után csakhamar a háború ellen fordultam, de nem csatlakoztam egyetlen háború-ellenes csoporthoz sem. Se a munkássághoz, sem a diáksághoz. Az utolsó háborús évben rájöttem, hogy a társadalmi rend felborítandó, de nem tudtam, hogy a marxizmus és a munkásmozgalom annak eszközei ; 1917 óta lelkesedtem az orosz forradalomért, de nem érttem átfejlődését a proletár forradalomba”.²⁷

Az a műfaj, amelyben Gábor Andor nihilizmusát, pesszimizmusát legtisztábban, legközvetlenebbül tettenérhetjük : költészete, amelyről eddig nem esett szó. Harminchárom című, 1917-ben megjelent verses kötete, amelyet a kritika komolyan méltányolva fogadott, mutatja, hogy nihilizmusa rokon azzal az életérzéssel és filozófiával, amely a 70-es, 80-as évek lírikusait, az öregedő Arany Jánost, Vajdát, Reviczkyt eltöltik. Még a mesterek is ugyanazok : az epés Schopenhauer és a tépelődő, magányos Nietzsche eszméi táplálják szívét, gondolkodását. Könyvtárában a klasszikus német bölcselők, Kant és Hegel művein kívül, elsősorban az ő köteteik tűnnek szembe.²⁸ De a kritika nemcsak az azonosságot, hanem a különbséget is felfedezi Gábor Andor és a múlt századbéli pesszimizmusában, nihilizmusában. Mindenekelőtt abban, hogy zaklatottabbnak s reménytelenebbnek érzi a kort, amely Gábor Andor nihilizmusát szüli : „Arany János — írja valószínűleg Hatvany Lajos az Esztendőben — hatvan éves korában írt Ószikéket. A mester szerény tanítványa, Gábor Andor 33 éves korában. Ez a rengeteg különbség, nemcsak a legnagyobb mester és az ő kései, kisebb tanítványa közt, hanem 1877 és 1917 között. Arany János csak a nemzeti honfi-bűben öregbült lassan, bár idő előtt, szomorú öreggé, bennünket az egész emberiség honfibúja sorvaszt gyorsan, gyorsan koravénné.” S Gábor Andor nemcsak érzi, hanem cselekvően éli is ezt a nihilizmust. Erről ad számot minduntalan költeményeiben.

Azoknak, kik meghaltak értem,
Amíg én éértük nem éltem,
Az ember van ; van önmagáér',
Mivel, hogy nincsen semmiért se,
Odáig is csak nagysoká ér,
Hogy látva lássa ezt s ne értse.

(Ajánlás²⁹)

Ez az életérzés, filozófia, amelyen felvirágzott a fin du siècle dekadenciája. Sokaknál ez züllyeszti le, engedi kifosztani, művészetellenes kalandoknak áldozatul esni a tehetséget. Ennek a bélyegét láttuk Gábor Andornak nemcsak „nem írói szándékú” vállalkozásain, hanem a művészet mélyebb igényével megírt művein is. Költészetén, s egyéb írásain, csak hogy ez utóbbiakon korántsem mindig könnyen tettenérhető, közvetlenül szemlélhető módon. Ugyanúgy, ahogy „Karinthy humora mélyén mindig a tragikum lappang”,³⁰ Gábor Andor tréfái, vicei, satírái mélyén is, több-kevesebb mennyiségben, mindig rálelünk nihilizmusának megnyilatkozásaira, a cinizmusra, közönyre, indifferentizmusra. E nihilizmus eredményezi, hogy Gábor igen sokszor valóban mindenre való tekintet nélkül humorizál, mindent kinevet. Példának okáért egy bizonyos fajta indifferentizmus miatt kétélűek valójában, az egyébként oly sok szép művészi értéket, gyöngédséget, kisember iránti szánalmat, vele való együttérzést magukba

²⁷ Önéletrajz — 110.

²⁸ Könyvtári jegyzék, G. A. kézírásával, iskolai füzetben — G. A. hagyatékában.

²⁹ Ajánlás — G. A. Össz. vers, Bp. 1954.

³⁰ DIÓSZEGI ANDRÁS : Tragikum és humor Karinthy művészetében — Kortárs, 1958.

olvasztó „cseléd-nótái”. Bennük nemcsak a nagyságák, — hanem bizony a kis masamódok, pesztrák, cselédlányok is nevetségessé válnak. Éppen úgy, ahogy a hadiszállító mellett nevetségessé lesz az öngyilkos is, kinek talán az előbbi halálát okozta; s a „lébemann”, a pesti aranyifjú mellett, a sóher, elsejét váró pesti kispolgár is. A nihilizmus: állásponttalanságot jelent, s ezt a sehova nem állást, individualisztikus fölényességet gyakran érezzük bántónak ma is, s még inkább bántó, romboló hatású volt a maga korában.

De ez a nihilizmus steril, tiszta formájában nem igen jelentkezik. Legtöbbször csak többé-kevésbé erősen árnyaló szín, néha teljesen elhalkuló, néha pedig diszharmonikusan megzendülő felhang. Ugyanúgy, ahogyan Karinthy-nál a tragikus vagy humoros nihilizmus legtöbbször átsap éles, kérlelhetetlen morálkritikába, Gábornál is minduntalan fel kell figyelni a mind gyakrabban s mind határozottabban jelentkező társadalomkritikai szemlélet megnyilvánulásaira. Azokra a társadalmat bíráló tendenciákra, melyeknek meglétére a regényekkel, színdarabokkal kapcsolatban már utaltunk, s amelyekre a kis műfajokkal kapcsolatban még határozottabban kell rámutatnunk, mivel bennük rendszerint művészileg tisztábban, kifejezettebben jelentkeznek.

Ezekben a kisebb műfajokban — ellentétben a regényekkel, színdarabokkal — az érzékletes megjelenítés csak egyik, bár nem mellékes, de nem is legfőbb eszköze a művészi kifejezésnek.

Legfontosabb jellegzetességük: a gondolatok kimondása, a dolgok néven nevezése, a problémák kertelés nélküli üstökön ragadása, s a lemeztelenített tények nyílt, tekintet nélküli pellengérré állítása. Kétségtelen, Gábor Andor művészete sokat veszített azzal, hogy a művészi ábrázolásnak, a lírai és prózai megjelenítésnek a Nyugat által kifejlesztett, differenciáltabb, modernebb eszközeit nem vette át. De aki ezt kéri számon rajta, az nem érti Gábor művészetének, szatirikus írásainak eredendően racionalisztikus jellegét, melytől idegen minden homályosság, áttételesség, irracionális — egyszóval mindaz, ami a modern művészetekben oly bőségben árad. Okkal jegyezte meg Kosztolányi Dezső a Harminchárom-ról írt kritikájában; „Gábor Andor verseskönyve a régiségével újszerű, a gondolati és formai konzervatívságával meglepő. Űde visszahátas azokkal szemben, kik az újkori líra színeivel és szavaival visszaélnék. Ellenmérge azoknak a bódító és tündöklő mérgeknek, melyeket az impresszionizmus és szimbolizmus teremnek.”³¹ S ez a jellemzés még inkább áll publicisztikájára, chansonjaira, melyeket ez a szokimondó, racionális jelleg avat valójában realiztikussá, vitriolos morálkritikai és társadalombíró pamfletekké, verses satírákká. Az ésszerűség jegyében, Gábor Andor — legalábbis szervezeti értelemben — függetlenül minden politikai mozgalomtól, sőt a társadalom megváltoztathatóságába való hit nélkül is, egyértelműen merész, forradalmi dolgokat mond ki. Egyik tárcájában egy ijedt pesti polgárral való szellemes-gunyoros párbeszéd keretében az 1912. május 23-i munkástüntetés eseményeit kommentálja: „ — De a társadalmi rend!” — kiált fel a pesti burzsoá. S ő csípősen vágja oda: „ — Az örüljön, amíg a tüntetők a gázlámpákat verik be és nem a társadalmi rendnek a fejét. Ha a tüntetők még háromszor beverik a gázlámpákat, akkor talán lesz már olyan sötét, hogy minden világos lesz előttünk. Akkor kezdődik a rend, de vége a társadalomnak.”³² Nem kímél semmit, s nem fél senkitől. Midőn egy főhercegasszonyról szóló „férfiatlanul trágár” pamfletjét Nagy Endre nem engedi kabarájában előadatni, ő feleségével, a kabaré művésznőjével — azon az alapon, hogy az asszony inkább engedelmeskedjék férjének, mint az igazgatójának — mégis elénekelte, s midőn a rendőrség közbeavatkozik, az egész ügyet kitergeti a Nap-ban, sőt még az ominózus pamfletet is kinyomattatja.

Egészében véve Gábor Andor satírája nihilizmusával és racionalisztikus társadalomkritikájával részévé vált annak a „destrukciónak”, amely a fennálló társadalmi rend alapjait

³¹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Harminchárom — Nyugat, 1918. 98.

³² G. A.: Szkepszis — A hét, 1912. 40. szám.

meglazította, a forradalmakat előkészítette. S hogy éppen a humoros, satirikus jellegű „desztrukciónak” micsoda hangsúlya, szerepe volt ebben az előkészítő szellemi mozgalomban, azt kitűnően jelzi az egyik kortársi visszaemlékezés: „A magyar forradalom vezére, tehetsége a nép volt. A pesti nép, a pesti utca, a pesti kávéház, a pesti piac, a józsefvárosi katona, az óbudai matróz, a hírlapíró az Otthonból és a galileista diákok. Ez a forradalom nem volt nagyképű, ez Pest volt, az ideges szívverésével, a csúfoindáros észjárásával. Megmondjuk: itt a pesti vicc győzött, az ötletesség, a kritika, az a tiszteletlen és senki és semmi által meg nem fékezhető tiszta racionalista észjárás, amely már tíz-húsz éve dolgozik itt, sajtóban, kávéházban, a kabaréban, a színházban és felszabadította és forradalmasította az emberek gondolkodását.”³³ Nem csoda, ha az ellenforradalmi rendszer egyik képviselője ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „Ez az a szellem, és ez az az ötletesség, ami nem juthat még egyszer szóhoz Magyarországon.”³⁴

Az érlelődő ellenzékiesség a háború alatt válik teljessé Gábor Andor művészetében. A háború vak megszállottjait, a gonosz nyereszkezőket, a felelőtleneket, a kedélyeseket egyre mélyülő humanizmusa ítelteti el vele. A humanizmus formája a humor, a gúny — tartalma azonban mindinkább tragikusba fordul, az emberiségért, az emberért való mélyebb aggódásba. S a humorhoz, a gúnyhoz egy új árnyalat is társul: a megrendülés, egy olyan emberi, írói tulajdonság, amely emigrációs éveinek a fehér terror és a fasizmus elleni nagy küzdelmeiben teljeseedik ki s lesz igazi alkotórészévé érzelmvilágának. „Egy elkezdett háborús napló”-jának, pacifista publicisztikájának (Hadi álom, Levél messziről, A háború oka, A háború kritikája, Kedély, Csatafér, Szaladj egy lábú) s különösképpen a háború-ellenes irodalom legszebb, igazán maradandó értékei közé tartozó elbeszéléseinek, a Meghalni jobb-nak művészi erejét ez az újfajta eleddig ismeretlen megrendülés adja.

Nem véletlen tehát, ha Gábor Andorra a háború-ellenes mozgalom vezetői is felfigyelnek. Szabó Ervin, 1917-ben, Babits-csal és másokkal együtt őt is magához hivatja az antimilitarista újságíró és művészfront megszervezése céljából.³⁵ Tehát, amiről Gábor életrajzában — nyilván szerénységéből — nem beszél: lassanként nemcsak belsőleg, de szervezeten is hozzákapcsolódik a progresszív erőkhöz. Ilyenformán az sem véletlen, hogy az őszirózsás forradalom kitörése után cselekvőleg is belekapcsolódik az eseményekbe. Ott dolgozik a Nemzeti Tanács tevékenységét kiegészítő, segítő apparátusban. Hatvány Lajos, aki az Esztendő decemberi számában Egy hónap története címmel teszi közzé a forradalmi időkről szóló naplójegyzeteit, a Városházán látja „Magyar Lajost, Pogányt, Gábor Andort, . . . rejtélyes munkálatokba elmerülve, hallatlan embertömegtől környezetten.”³⁶ S Magyar Lajos, A magyar forradalom című könyvecskéjében (1919) szintén megemlékezik Gábor Andorral való együttműködéséről.³⁷ A Gellért Oszkár szerkesztésében megjelent album, A diadalmas forradalom könyve (1919), amely a népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak fényképét s önvallomását közli, Gábor Andor nyilatkozatát is hozza. Hű tükre ez a nyilatkozat Gábor Andor jellemének, tisztánlátásának és szerénységének, hiteles önjellemzése a forradalmi eseményekkel rokonszenvező, de azokat is racionális kritikával szemlélő polgári értelmiséginek:

„Nyilvános rendes professzora a forradalomnak nem vagyok, legfeljebb magántanári minőségemben vettem részt benne, még így is habilitáció nélkül. Ha finoman akarom magam kifejezni, akkor így mondom. De ugyanez konyhanyelvre lefordítva ekként hangzik: Mindenes voltam három napig a forradalom háztartásában, a jó Magyar Lajos és a kemény Pogány József mellett. Hogy hogyan jutottam bele: nem tudom. Senki sem küldött és senki sem hívott, de ott voltam és igyekeztem hasznára lenni az ügynek. Ha vannak dolgok, amiket nem jól

³³ FIALA FERENC: Így dolgoztak, Bp. 1941. 52. oldal idézi Lakatos Lászlót.

³⁴ J. h.

³⁵ JÓZSEF FARKAS: Rohanunk a forradalomba, Bp. 1957.

³⁶ HATVANY LAJOS: Egy hónap története — Esztendő, 1918. december.

³⁷ MAGYAR LAJOS: A magyar forradalom, Bp. 1919. 75.

intéztem el, szolgáljon mentésemül, hogy majdnem egészen praxis híján dolgoztam, mert a megelőző mozgalmakban, sem a negyvennyolcasban, sem az ezerhétszázkilencvenhármasban, másoldalu elfoglaltságom miatt részt nem vehettem, s így csak társaim szükségű utasításaira és a magam belátására voltam utalva. Általában hiányos előkészültségűnek érzem magam arra, hogy a történelem ítélszéke elé állhassak, mert sohasem hittem, hogy erre sor kerülhet. Hogy mégis sor került rá, annak nagyon örvendek, mert a forradalmi éjszakát megelőző állapotokkal, sőt úgymondhatnám: világrenddel, nem túlságosan voltam megelégedve. Azt láttam, — nehogy teoretizáljak — hogy az ostobaság uralkodik a józan ész fölött, s minden tizedik — huszadik esztendőben enged át egy-egy talpalatnyi területet az előbbi az utóbbinak, de közben nemcsak az átengedett területet foglalja vissza, egy-egy nekilödulással, hanem még meg is szaporítja a saját területét; az előbbi, kérem, nem az utóbbi. Hogy hátralevő életemben most már jól érzem-e majd magam, tisztán attól függ, hogy a fentebb írt helyzet megszűnik-e? Ha, bárminő címen továbbra is az ostobaság lesz majd uralmon, tovább is elégedetlen leszek, s tovább is részt próbálok venni, minden olyan munkában, amely megkísérlé a józan észet ahhoz a hatalomhoz juttatni, amely megilleti. Meggyőződésem, hogy ez végül — lehet, hogy csak igen nagy idő múlva — sikerülni fog. Párthoz nem tartozom, egyéb programom nincs csak ez: szeretnék boldogan élni, és szeretnék minden embert olyan boldoggá tenni, amilyen én magam lenni kívánok. Lehet, hogy ez bolondság, de szép bolondság, talán érdemes élni is érte; meghalni biztosan érdemesebb, mind mindazokért az ideálokért, amiket eddig rajongva vagy bárgyúan meghalásra érdemeseknek hirdettek. Nem folytatom, mert nagyon sok mindent kellene még elmondanom, s most, úgy érzem, lesz idő és mód rá, hogy az ember elmondhassa a mondanivalóját. Visszatérve a forradalomra: a forradalomban keveset lehet aludni s ez káros az egészségre. Az ember arra is született — többek közt — hogy amíg tud, addig jól kialudja magát. Remélem, hogyha kell is még éjszakáznom, vagy nem aludnom ezentúl, nem forradalmi teendők miatt fog kelleni.³⁸

A várt nyugalom azonban nem következik be. A polgári forradalom nem hozza meg mindazt, amit az élesen, kritikusan figyelő, az ésszerűség, a ráció és az igazság nevében követeléseket támasztó író vár tőle. Elsősorban a várt szociális intézkedések elmaradása miatt ábrándul ki a forradalom polgári politikusaiból, s keres kiutat, tájékozódik új irányban. „Egyre nagyobb érdeklődéssel olvastam — írja — a Visegrádi utcai kommunista pártközpont kiadványait, de csak a márciusi forradalom kitörtekor csatlakoztam a párthoz és átvettem a kultuszminisztérium egyik színházi alosztályát, egyszersmind a cenzúra legfőbb kezelője lettem.”³⁹ A Tanácsköztársaság ideje alatt személyes kapcsolatba kerül a forradalom több vezetőjével is, köztük Kun Bélával. Kun Béla lakására is bejáratos, rendszerint hivatalos ügyekben keresi fel, egy ízben például azért, hogy „kikönyörögje tőle Beöthy László bácsi fizetését és azt, hogy a Beöthy László bácsi tovább is a Magyar Színház igazgatója maradjon.” E találkozásokra emlékezve, már az emigrációban, gunyorosan vág vissza a Kun Béla forradalom alatti fényűzéséről és dőzsöléséről terjesztett híresztelésekre. Késérő szarkazmussal írja; „És akkor a vacsora, ottanék a szovjet-házban, savanyú pacal volt, rajta egy tükörtojással” s „akkor én ellenálltam, — gúnyolódik — ellenálltam a vörös terrornak és azt mondtam Kun Bélának, hogy én soha életemben még pacalt nem ettem, és ha isten is úgy akarja nem is fogok enni, mert én polgári nevelés vagyok, s miattam ő lehet olyan diktátor, amilyen akar, de a pacalt nem fogja belémdiktálni.”⁴⁰

Életének utolsó epizódja a Tanácsköztársaság idején ugyancsak Kun Béla személyéhez kapcsolódik. Az ötszázak tanácsának utolsó ülése után, melyen ő is részt vett, együtt megy Kun Bélával a Hungáriába, felkíséri őt szobájába, egy ideig beszélget vele. Aztán bejön a többi népbiztos, és ő, megérezve, hogy tanácskozni szeretnének, elbúcsúzik. S Kun Bélával már csak Bécsben találkozik ismét.^{40a}

³⁸ GELLÉRT OSZKÁR: A diadalmas forradalom könyve, Bp. 1919. — G. A. nyilatkozata 50

³⁹ Önéletrajz — uo.

⁴⁰ A véres augusztus — Bécsi Magyar Ujság, 1922. január 22.

^{40a} G. A. Római különvonata — Proletár 1920. okt. 21.

Bécsbe 1920 januárjában menekült Gábor Andor. Nem „a főtárgyalás elől szökött Bécsbe” — mint ahogy a Nemzeti Ujság híreszteli néhány hónap múlva, hanem, ahogy ő írja: „A börtön után négy hónapig ültem békességgel a lakásomon s csak akkor jöttem el, mikor kezdett a dolog úgy kinézni, hogy a hatóság ugyan ezentúl sem bánt, de egyéni akciókra el lehetek készülve . . . És eljöttem, mert nem bírtam tovább saját némaságomat.”⁴¹ Gábor elhallgattatása egyébként rögtön a diktatúra után megkezdődött. Bécsben, A véres augusztus címmel, könyvbe kezd, melyben augusztus 16-án éjjel történt letartóztatásától szeptember végéig tartó fogsága történetét szándékozik megírni.⁴² A fehér terror rémségeit megörökítő dokumentum-iratok műfaja az emigráció politikai munkájának fontos része ebben az időben. Gábor maga több, a terrort leleplező kötethez ír előszót, mint Halmi József Fekete Könyv Kecskemétről, vagy egy névtelen szerző Hajmáskér című munkájához.⁴³ A magáéval azonban nem készül el, csak töredékek maradnak fenn belőle. De ezek a töredékek és egyéb írásai, mint egy pozsonyi szerkesztőnek szánt, a börtönből kicsempészett, elkallódott, majd később előkerült levele,⁴⁴ szinte naturalisztikus élességgel örökítik meg a főkapitányságon töltött hat hét szörnyű élményeit. Gábor Andort „a szerkesztő urat” a detektívek ugyan nem bántalmazzák, de a látvány, ami elébe tárul, s a lelki megrendülés a fizikai szenvedéseknél is mélyrehatóbb nyomokat hagy benne: „Ami embertelenség, aljasság, brutalitás, gonoszság — jegyzi fel a tervezett könyv elkészült előszavában — most a különítmények nevéhez tapad: mindazt a budapesti rendőrség már gyakorolta, sőt tovább-nem-fejlezhetően gyakorolta: foglyok kínzatlása, éheztetése, agyonveretése a budapesti rendőrségen kezdődött, onnan indult ki, s a különítmények, amelyeknek sok tagja akkor önkéntes szolgálatot teljesített a rendőrségen, ott tanulta a tortúra legnagyobb részét, az eszközöket, a módszereket, a kísérő-jelenségeket, az eredmény eltussolását: mindazt, ami most, a különítményi kaszárnyákkal kapcsolatban a külföld szemét is elkápráztatja és fülét megcsendíti.”⁴⁵ A „buta-emiékezetű” Nagy Béla dr., a főügyész végül, miután semmi komolyan terhelő vádat nem tudtak ellene felhozni, szabadlábra helyezi. Előzőleg azonban egy sereg újságíró vállal aláírásával kezességet érte.⁴⁶ A kurzus-sajtó, miután Gábor Bécsbe távozik, s ott megkezdí publicisztikai tevékenységét, még jóideig üvöltözik arról, hogy Gábor Andor a diktatúra alatt tönkretette a sajtót és a színházat. Ezekkel a koholt híresztelésekkel kapcsolatban, egy ízben aztán Gábor sajnálkozva jegyzi meg, hogy sajnos, nem tette tönkre, a polgári sajtóval és színházi körökkel szemben túlon túl is enyhe, elnéző volt. Ma már jobban tudná, írja, hogy mit kellett volna tennie.⁴⁷

Bécs 1920-ban a magyar emigráció központja. „A bécsi kávéházak voltak az emigránsok menedékei és otthonai — írja Hollós József, a kiváló magyar emigráns orvos, Gábor Andor egyik közeli bécsi ismerőse. — Ezekben alakul ki a helyzet, csakis így lehet tájékozódnia a jelenről és a jövőről. Pártokra és frakciókra különült az emigráció és minden csoportnak más és más volt a törzskávéháza.”⁴⁸ 1920 első felében azonban az emigráció még jobban együtt van, az ellentétek még nem éleződnek ki. Gábor Andor Bécsbe érkezése után néhány hétig magára maradtan küszködik az osztrák fővárosban. „Cselédszobák s cselédi falatok” jutnak neki részül, s büszke szenvedéssel éneklí: be rossz, be rossz a kínlódók sorában, kik vívják

⁴¹ G. A. Egy őrült levele — BMU, 1920. április 28.

⁴² A véres augusztus — G. A. Véres augusztus, Bp. 1919.

⁴³ HALMI JÓZSEF: Fekete könyv Kecskemétről, G. A. előszavával, Bécs, 1920. — Egy internált: Hajmáskér, G. A. előszavával, Bécs, 1920.

⁴⁴ G. A. Szeptemberi emlék — BMU, 1920. szeptember 28.

⁴⁵ G. A.: A véres augusztus — uo.

⁴⁶ G. A.: Rágalmaztam? — BMU, 1920. július 10.

⁴⁷ G. A.: Egy őrült levele — BMU, 1920. április 28.

⁴⁸ HOLLÓS JÓZSEF: Egy orvos élete, New-York, 1944. 243.

ezt a harcot, ezt a végsőt.”⁴⁹ Február 28-án egy cikket visz be a Bécsi Magyar Ujság szerkesztőségébe. A cikk — Horthy Mihály volt a címe — megjelenik, s ettől a naptól kezdve Gábor Andor tevékenysége az addig meglehetősen lagymatag polgári lapot a fehér terror elleni harc legfontosabb, legmesszebbhangzó orgánumává teszi. Gábor Andor tekintélye a lapon belül egyre növekszik, főmunkatárának tekintik. S amidőn augusztusban új tulajdonos, az amerikai tőkepénzes Braun Sándor veszi át a lapot, a szerkesztőség és a kiadó közös nyilatkozatát, amely hitet tesz a lap eddigi, fehér terror ellenes irányzata mellett, s leszögezi, hogy az eddigi tendencián a jövőben sem fognak változtatni, a főszerkesztőn, dr. Lázár Jenőn kívül, Gábor Andor írja alá.⁵⁰ Amikor később a lap munkatársai és a tulajdonos között bérvita támad, akkor szintén Gábor Andor az, aki növekvő tekintélyénél fogva fellép az újságírók képviselőjében.⁵¹ Egy esztendő múlva, 1921 közepétől kezdve azonban, a lapot és az egész Bécsi Magyar Kiadót az emigráció polgári radikális csoportja (Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Liuder Béla és Szende Pál) kapja kézhez.

Károlyi Mihály — egy Zágrábban tartott egyeztető tárgyaláson tanúsított állásfoglalása is tanúsítja ezt — továbbra is a lap radikális, kommunista szimpatizáns irányzatát helyeselné. De mindinkább a Janszi—Szende-féle frakció kerekedik felül, s Gábor lassanként kiszorul a lap hasábjairól.

Ezekben az emigráció tűzkeresztségét jelentő hónapokban megy végbe Gábor Andor életének legnagyobb fordulata. Véglegesen csatlakozik azokhoz, akikhez a 130 napos heroikus harc legszebb emlékei kötik: a kommunistákhoz. A proletár diktatúrában szerzett politikai tapasztalatok, a marxizmussal való mind mélyebb megismerkedés, s most az emigráció élményei kapcsolják eltéphetetlenül és végleg a kommunistákhoz. Gábor Andor ráeszmélt arra, hogy az emigráció sokszínű táborában egyedül a kommunisták vállalják az ellenforradalom elleni következetes, meg nem alkuvó harc minden nehézségét és ódiúját.

1920 közepétől kezdve a polgári radikálisok és szociáldemokraták egy része már hazafelé kacsintgatott és a visszatéréshez szeretne volna az utat egyengetni. Csernyák Imre, a katonatanács volt vezetője, Károlyi egyik bizalmasa, aki a magyarországi vízum fejében, 1921 elején vallomástételre jelentkezik a Tisza-perben, 1920-ban ilyenfajta nyilatkozatokat tesz közzé: „Az emigráció érdekében a józan és okos emberek itt mindent elkövetnek, ami a lehető leg hamarabb hazavezető utat egyengeti, s ha Önök mindezek dacára, akadályokat gördítenek, ám vessenek számot lelkiismeretükkel. Önök fogják sátáni cselekedeteikért a felelősséget vállalni, és az elvetett szélért vihart aratni.”⁵² Horovitz Gábor, a famunkások volt vezetője Gratz Gusztávhoz, a bécsi magyar követhoz fordult, hazatérési kérelmével, aki e beszélgetésről többek között azt jelentette a külügyminiszternek: „Meg vagyok róla győződve, hogy visszatérése esetén a befolyása alatt álló famunkásokra, nem kedvezőtlen, hanem határozottan jó befolyást gyakorolna.”⁵³ Csoda-e, hogy ezek a bűnbocsánatért esdeklő emigránsok Gábor cikkeiben áthághatatlan akadályt láttak hazatérésük elé tornyosulni? Hiszen Gábor Andor cikkeinek engesztelhetetlen végkonklúziója: hazatérni, csak a Horthy rendszer megdöntése árán és után lehetséges. Véleményével a polgári emigráció környezetében, ahol 1920 közepétől az ellenforradalommal való modus vivendi megtalálása volt a fő beszédtema, csakhamar magára maradt. Gábor Andor nem alkuszik. Vitába száll saját lapjával,⁵⁴ vitába száll Csernyákékkal, akik egyébként közönséges bűnözők is, elsikkasztják az emigráció reájuk bízott anyagi javait, s Gábor mint „az emigráció tolvajait” is kipellengézezi őket. Ezért viszont ők Gábor

⁴⁹ Most így — G. A. Össz. vers, Bp. 1954. 100.

⁵⁰ Nyilatkozat — BMU, 1920. augusztus 25.

⁵¹ Levél a BMU, AGIG igazgatójának, 1920. — kézirat, G. A. hagyatékában.

⁵² Böllöni György szóbeli közlése

⁵³ G. A. Hazafelé — BMU, 1921. január 21.

⁵⁴ NEMES DEZSŐ: Dokumentumok a fehér terrorról — Bp. 1956.

⁵⁵ G. A.: Ünneprontás — BMU, 1920. november 7.

agyonlövésrel és megveréssel fenyegetik meg.⁵⁶ Hamarosan szakít a szociáldemokrata Göndör Ferencel is, Az Ember szerkesztőjével, akinek lapjába egy ideig írt. Szakit, mivel Göndör nem hajlandó megszüntetni a bolsevikiek és a Szovjetunió szidalmazását.⁵⁷

Ez a lépése már nem csupán a kommunista szimpatizáns, hanem a kommunista párttag lépése is, aki vállalja a párttagságával járó összes elvi és morális konzekvenciákat. Az emigrációban gyülekező kommunisták központi problémája ugyanis ekkor már a párt újjászervezése, újjáalakítása volt. Ezt a feladatot tűzte a magyar kommunisták elé a Kommunista Internacionálé is. Az újjászervezés központja csakis az osztrák főváros, Bécs lehetett. 1919 végén Bécsben megalakul a párt vezető központja s nemsokára már illegális röpcédulákon üzeni a magyarországi munkásoknak: „Éljen bennetek szilárdan a tudat: a proletárság ügye nem veszhet el, a világhorradalom itt van és győzni fog.”⁵⁸ Az emigrációs szervezetek megalakítását otthon illegális sejtek létrehozása kellett, hogy kövesse. Ehhez a proletárdiktatúra tanulságainak kritikai elemzése, az illegális pártszervező munka alapelveinek tisztázása volt szükséges. Mindezt azonban csak egy rendszeresen megjelenő és Magyarországra is eljuttatható lap segítségével lehetett elérni. 1920. július 30-án Bécsben megjelent a KMP lapjának, a Proletárnak első száma. A lapban, amelyet eleinte Kun Béla szerkeszt, az első számtól kezdve, rendszeresen ír Gábor Andor is. Egy darabig, hogy a Bécsi Magyar Ujsággal való kapcsolatát és az ezzel járó széles agitációs lehetőségeket ne kelljen feladnia, a legkényesebb kérdésekről Robogó Máté álnéven ír, de gyakran használja a maga nevét is. Gábor emigrációs tevékenysége ettől kezdve — egészen 1922 januárjáig, a lap Komintern által történt megszüntetéséig — összefonódott a Proletárral.

S itt éveken keresztül szoros kapcsolatban van a bécsi magyar emigráció vezető embe- reivel: Kun Bélán kívül Landler Jenővel, Lengyel Gyulával, Király Alberttel, Pogány Józseffel, Lukács Györggyel, Révai Józseffel s másokkal.

A forradalmak tanulságainak kritikai elemzése során, amelyben tevékenyen részt vesz maga Gábor is, ütközik össze véglegesen és visszavonhatatlanul a polgári radikálisokkal azzal a csoportjával, amellyel még egy ideig tartotta a kapcsolatot. A Jászi-féle polgári radikális emigráció ugyan szintén nem alkuszik Horthyékkel, de attól kezdve, hogy a hazatérés problémája lekerül a napirendről, Gábor Andor velük is összekülönbözik. A velük való nézeteltérés gyökere tulajdonképpen 1918-ig nyúlik vissza. Hiszen Gábor 1918 novemberében túl- lépett a polgári forradalmon s a Visegrádi utcai pártközpont, a proletárdiktatúra irányában orientálódott. Most, két esztendő történelmi tapasztalatainak is a birtokában, teljesen tudatos- tosan, s elvileg átgondoltan határolja el magát az „oktobristáktól”, s határozottan az osztály- harc, a proletárforradalom álláspontjára helyezkedik. Részben a Proletárban, s részben a new-yorki Uj Előrében — e lapnak 1921 végétől bécsi levelezője — megjelent polémia sorozatában határolja el magát Jászi Oszkártól és a többi radikálisoktól, szilárdan a marxizmus álláspontjára helyezkedve.⁵⁹

Midőn első bécsi könyve, az Ezt izenem (1920) megjelenik, a bécsi Magyar Ujság recen- zense Kraushoz, a hírneves osztrák publicistához hasonlítja Gábort, benne látja a publicista Gábor Andor közvetlen mintaképét: „Azt mondjátok, Gábor befúrja magát a részletekbe, — írja. — Igen, mindig egy részletbe, de az aztán válogatott részlet. Én azt hiszem, hogy ez a modor, helyenként a zsenialitást súrolja. Szabad gondolni Karl Krausra, Gábor Andor nagy mintájára, akitől a magyar író eltanulta azt, ami eltanulható, de akinél világosabban tudja, hogy mit akar ma és holnap. A részletek kultusza Krausé. De, mint Kraus, nem nagy-e Gábor

⁵⁶ G. A.: Erőszakos tolvajok — BMU. 1921. január 18.

⁵⁷ G. A.: Göndör — BMU, 1920. július 25.

⁵⁸ NEMES DEZSŐ: I. m. (l. 54. j.)

⁵⁹ G. A.: És itt jön Jászi Oszkár aki meg teszi Marxot és Lenint — G. A.: Bécsi levelek, 1950. 316—403.

a kicsinyekben?”⁶⁰ Karl Kraus, a bécsi „Fackel” szerkesztőjét, a piros füzetek íróját, a kémletlenül és ellenállhatatlanul érvelő politikai és kulturális tárcák szerzőjét, aki 1919 előtt zsúfolt közönség számára, gyakran tartott Pesten is előadásokat,⁶¹ s akinek az osztrák—magyar monarchiáról szóló halotti Búcsúztatója a Károlyi Könyvtár első számaként jelent meg a forradalom alatt,⁶² ismerte Gábor Andor is. Könyvtárában is fellelhető volt több munkája.⁶³ Az igazi ihlető azonban — legalábbis az emigráció alatt — már nem Karl Kraus.

Hanem a marxizmus—leninizmus. Gábor Andor 1918 őszéig nem ismerte Marxot és Lenint. A szocializmus irodalmából legfeljebb az osztrák és a német teoretikusokat (Bebel-Bernstein) olvashatta.⁶⁴ A „Visegrádi utcaiakkal”, Kun Bélával való személyes ismeretsége, a proletárdiktatúra új légköre azonban mind erőteljesebben a marxizmus felé fordították figyelmét. Amidőn a diktatúra bukása után letartóztatják, „a detektív az íróasztalt nézte, melynek szélén egy új kékfedelű könyv feküdt”. Történetesen egy Marx-ellenes mű volt, Kritik des Marx'schen Kapitals című, a szerzője valami Hoppner — jelezvén Gábor marxizmus iránti érdeklődését.⁶⁵ Az Ezt izenem előszava mindjárt azzal az akkor még új lenini gondolattal kezdődik, hogy a kapitalizmus először ott dől meg, ahol a láncszem a leggyöngébb. Gábor Andor is a Magyarországon történt eseményeket azzal hozza összefüggésbe, hogy Magyarország, Oroszországgal együtt „a legkisebb ellenálló képességű” kapitalista ország volt. S ebből az alapelvől kiindulva analizálja a magyarországi helyzetet, magyarázza az uralkodóosztály 1919 utáni tevékenységét. Ez az alapelv köti össze a kötetben megjelent, különböző témájú s tartalmú írásokat. S Leninnek, Marxnak nemcsak a tételei hatnak reá, hat rája sílúsuk polémikus páthosza és logikája is.

Azonban nem elegendő, ha Gábor kommunistává válásának csupán a politikai és eszmei vonatkozásait tárjuk fel. Fontosak azok a lélektani-morális mozzanatok is, amelyek Gábor emberi, világnézeti metamorfózisának útját kísérik.

Nem vitás, hogy Gábor Andor vagyont, jólétet, karriert dobott el magától, midőn elhagyta Budapestet. Olyan kaput csapott be maga mögött, amely nem zárult le előtte, a forradalmak alatti szereplése miatt végérvényesen. Ha 1920 elején tanácsos is volt eltávoznia Budapestről, ha nem „kompromittálja” magát, később, egy-két év múlva, mint mások is tették, visszatérhetett volna. Vagy ha ehhez nem volt kedve, akkor mint nem egy más volt pályatársa — Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Biró Lajos — elhelyezkedhetett volna a nyugati polgári irodalom keretén belül. Nyelvtudása, hallatlan alkalmazkodó képessége révén akár mindjárt a bécsi kabaré szerzőjévé is „átképezhetette” volna magát.

„Húsvét vasárnapján — írja Hollós József visszaemlékezéseiben — Kunfi Zsigmond meghívott ebédre a nővéréhez, aki régi bécsi lakos volt. Nagy nyulat kaptak ajándékba és bőven volt hazai almásrétés. Felejthetetlen lakoma volt. Ott ismerkedtem meg Gábor Andorral, ő volt a másik boldog vendég.”⁶⁶ Ez a kis pillanatkép minden naturalista részletességű korrajznál hitelesebben, bensőségesebben mutatja, mennyire szörnyű tehetétként nehezedett az emigránsokra a mindennapi megélhetés gondja. S mennyire szenvedhetett az éhségtől, a hidegtől, a nélkülözéstől, a hónaposszobák szennyétől, testi-lelki kínjaitól Gábor Andor, akit az otthoni jólét, a mindennapos tiszta selyeming — Péchy Blanka idézte fel megkapóan é selyemingek emlékét egyik visszaemlékezésében⁶⁷ — kényeztetett. Felesége is betegeskedik,

⁶⁰ AMONDÓ PÉTER: Gábor Andor izenete — BMU. 1920. július 11.

⁶¹ CARL KRAUS: Bibliographie — Wien, 1948. 3.

⁶² CARL KRAUS: Búcsúztató — ford. Szini Gyula, Bp. 1919.

⁶³ Könyvtári jegyzék — uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ A véres augusztus — uo.

⁶⁶ HOLLÓS JÓZSEF: I. m. 246.

⁶⁷ PÉCHY BLANKA: Gábor Andor selyeminge — Irodalmi Ujság 1955. január 17.

s az orvosok nem tudják mi a baja. S milyen az emigráns sors. Hollós József, aki időközben Temesváron kap állást, a tuberkulózis felismerése és az immunis gyógyítás című könyvét küldi meg a Bécsi Magyar Kiadónak. Magyarországon s Romániában nem akad, ki egy kommunista orvos könyvét kiadja. A művel Gábor Andor lektorálja, és segítségével ráismer felesége betegségére. Hollós nemsokára küld „egy üvegcsé immunvért” is. A diagnózis jó volt, az orvosság is használ. „Gábor Andor örök hívem maradt és könyvem német fordításáról is gondoskodott” — írja Hollós.⁶⁸ De ilyen epizódot, amely a mindennapi élet szürke gondaiba, kínjaiba merülő emigráns-sorsot jellemezhetné, tucatjával idézhetnénk. Maga Gábor Andor is betegeskedik. 1921 tavaszán, a Traun völgyében Goisern faluban tartózkodik. S a pár napos magányban, mint már annyiszor, a múltjával szembesíti önmagát. Öt-hat év előtti nihilista korszakának versei jutnak eszébe, azokat mormolja, mérlegeli:

Rózsában jársz térdig vagy gazban,
Mindegy, meg fogsz pihenni,
Az életben csak egy vigasz van,
Hogy nincs utána semmi.

Ne lázadj, ez jó. Nincs jobb ennél.
Édes jutalmul jár ki.
Ember ha öröklétű lennél,
Egy órát sem bírnál ki!

.....

Ha hallod is ne tartsd igaznak,
Hogy ember mást kívánna,
S az élettől fogadd vigasznak,
Hogy nincsen más utána.

(Feloldás⁶⁹)

S egy cikket küld haza — Bécsbe —, amelyben önmaga, mindenkinél világosabban s hiteltérdemlőbbben írja meg e korszakának kritikáját, fejt ki új emberségének, új költészetének ars poeticáját: „Egy téves társadalmi rendben tévesen nevelődött ember helyes bölcsessége volt ez. Téves bölcsesség számomra ma, amikor nem viaskodom már a halálom után következő halhatatlansággal, még negatív értelemben rezignáció formájában sem, hanem az élő élet teljességét kívánom magamnak és minden embertársamnak. S ezért lemondóból és félreállóból verekedő és kiálló Jett belőlem. Belső harmóniás, aki fel akarja dönteni a külső harmóniákat, egyensúlyos, aki fel akarja borítani az egyensúlyokat. Igazán szelíd ember, vagyis csúf terrorista; vallások tagadója, vagyis hitvalló; emberek kedvelője, vagyis gyilkos. Ez vált belőlem ...”⁷⁰

Ez a morálisan és világnézetileg megújult Gábor Andor, éppen a megújulásból származó emberi és költői erővel irodalmi munkásságát is megújítja. Bécsben, „élete legtermékenyebb irodalmi korszakában”⁷¹ írt költeményei és publicisztikája a magyar szocialista irodalom egyik legszebb, leggazdagabb fejezetévé lesznek.

V.

Gábor Andor új költészetében feloldódik az az ellentét, amely az 1919 előtti költőben feloldhatatlan volt: a racionalista társadalomkritikus és a nihilista lélek ellentéte. Ez az ellentét tulajdonképpen művészetét is ketté szakította. Költő, lírikus volt a chansonok írója is,

⁶⁸ HOLLÓS JÓZSEF: I. m. — 267.

⁶⁹ G. A.: Feloldás — G. A. Össz. vers 66.

⁷⁰ G. A.: Das Ewige Wand, BMU, 1921. július 22.

⁷¹ Önéletrajz — uo.

de chansonjaiban csak a csúfolt, megvetett világ járja táncát, a költő személyesen, a maga emberi teljességével nem jelenik meg bennük, csupán az attitűdből következtethetünk igazi érzelmeire. Viszont azokban a verseiben, amelyekben a személyes én teljesen kitárulkozik, az „igazi” lírai költeményekben nem leljük a világot, a valóságot, bennük az szorul a horizont mögé. A polgári költészet antinómiája ez; Gábornál, a kispolgárság költőjénél, aki a társadalmi összeütközések határ-területén él, a dolgok kettőssége különösen élesen mutatkozik.

Az emigrációban végbemenő lélektani — morális fejlődés költészeti eredménye az, hogy ez a lírai kettősség megszűnik. Gábor megszűnik kabaré-költő lenni, mivel mindenképpel megszűnnek benne a régimódi chanson pszichológiai feltételei. Gábor, úgy tartják, az emigráció után megvetette, „szégyelte” emigráció előtti irodalmi tevékenységét, kabaré s színpad-írói mivoltát. Hogy kritikával szemlélte, az kétségtelen; éppen úgy, mint ahogy egész megelőző világnézeti s morális magatartását. De mindenestől meg nem tagadta. 1921-ben példának okáért így nyilatkozik a Dollárpapáról: „A darab melyen nagyon sokat lehetett nevetni, egyike volt a legkomolyabb színpadi munkáimnak, s arról szólt, hogy a pénzzel korrumpált világon a pénz híre és szaga is elegendő ahhoz, hogy a leglényegesebb történések okozójává legyen; magára a pénzre nincs is szükség az általános kergességben . . . Arra, hogy én írtam, én egész biztosan holtomig büszke leszek.”⁷² S egy alkalommal, amidőn az egyik hazatért emigránsról mérges, gunyoros szatírárt ír, tulajdonképpen „berozsdásodott” chanson-írói tollát veszi fel ismét. És máskor is, később is megpróbálkozik verses politikai pamflettekkel. Tehát bizonyosfajta, az új viszonyoknak s az új légkörnek megfelelő, realiztikus-szatirikus chansont — a régi hagyományt folytatva — most is kedve lenne írni, olyat, amely összhangban van azzal az új morális-pszichológiai állapottal, amelybe az emigráció során fejlődött. Bécsben azonban ennek a fajta realista kabarének régen se voltak meg, s most sincsenek meg a társadalmi feltételei. Az emigránsok, a jelek szerint kísérleteznek a realista, a politikai kabaré megteremtésével. Nagy Endre is tájékozódik egy irodalmi kabaré létrehozása irányában. A dolog azonban zátonyra fut, s a próbálkozások mérége: egy keserű kis glossza, az emigráció irodalmi folyóiratában, a Vasárnapban: „Nagy Endre irodalmat akart, Párizs szórakozást, Róma tutti-fruttit, de mit akar Bécs? . . . Bécs, úgy hisszük, sörözni akar . . . A bécsi kabaré valutája orfeumi baïsse-re csúszik le, irodalmi hausse-ot sohasem fog elérni. Ezért nem tudott Nagy Endre kabarét csinálni Bécsben.”⁷³

De e külső okoknál fontosabb, hangsúlyozzuk, az új pszichológiai feltételezettség, amely arra ösztönzi Gábert, hogy szemben a korábbi ketté-hasadottsággal, egyetemesebb érvényű lírát teremtsen meg. Erre készítetik élményei, és az a világnézeti fejlődés, amely az elmúlt esztendő apokaliptikus élményeivel magas tudati és indulati fokon szembesíti.

Ez a líra mindenképpel azzal különbözik az 1919 előttről, hogy többszólamúvá válik. A korabeli emigráns kritika is kiemeli Gábor új költészetének ezt a jellemvonását, „Philobiblos” a Bécsi Magyar Ujságban rámutat arra, hogy Az én hazám című kötet „érzelmes, férfias lírája”, „dalfűzerbe való” versei mellett, ott virítanak szatirikus hangjának „mérgezzírmú rímvirágai”, forradalmi antológiába való „patetikus költeményei”, a „lágú lázadó” kesernyész hangú és szenvedélyes kitérései is.⁷⁴ Valóban a régi befelé forduló, töprengő, önelemző pesszimizista-nihilista alapattitűd, amely a Harminchárom lírikusát a múlt századi nagy rezignáltak rokonává avatta, most sem szűnik meg, de mély metamorfózison megy keresztül. A lélek új, eddig ismeretlen (vagy már megvolt, de elsüllyedt) motívumokkal gazdagodik. E metamorfózis legelső sorban azon mutatható ki, hogy Gábor Andor az aranyjánosi líra rezignációjából, az öreg Aranytól vissza-ás a Bach-korszak rezistens Aranyáig és a Welsi bárdok költőjének

⁷² G. A.: A dollár papa, BMU, 1921. január 15.

⁷³ A bécsi kabaré — Vasárnap, 1920. 11. szám. (Bécs)

⁷⁴ Philobiblos (KÖHALMI BÉLA) Az én hazám — BMU, 1920. október 22.

motívum-világából, allegóriáiból, hangneméből kiindulva építi fel a maga új költészetét. Sajátos megfigyelni, hogy például Arany János Welsi bárdjának „csend” motívuma (körötte csend, amerre ment és néma tartomány) hogyan lesz Gábor Andor költészetének is egyik alapmotívumává, hogyan kapcsolódnak e motívumhoz új jelentést, tartalmakat hordozó, az ellenforradalmi abszolutizmust, a fehér terrort átkozó s annak áldozatait sirató újabb motívumok.

A régi, dallamos chansonok formájában írt Kályha mellett című költemény lírai alapozzata: „Kint néma éj és néma táj”. S ebbe a némaságba (s nemcsak a táj, hanem a tudat csöndjébe, némaságába!) törnek be a letiprott világ kínjai, szenvedései. „Eszembe jutnak mindazok, kik nem ülhetnek kályha mellett . . .”⁷⁵ Az első Bécsben megjelent vers is hatalmas allegorikus látomássá tárul; a közönyös, önmagába forduló lélek magánosságát allegorizáló „csendet” töri meg a kínzottak szenvedése:

S egyszerre, im e drága, drága csendet,
Mely bennem volt és onnan lett körém,
Átvágta sírás, mely zokogva szent
Hogy rémülten figyeltem rá föl én

Valaki sírt, de nem szomszéd szobából . . .

.....

Vagy a világ sír, sírva önmagán
Hogy létrejött s nem tud pusztulni még,
S betelve könny ízén és vér szagán
Könnyben s vérben nem tud megfúlni még?

(Ki sír?)⁷⁶

S miután a költő önmagát szembesítette, a többi költőket is tetemre hívja, s szembesíti az allegorikusan apokaliptikus értelmű „Csend”-el. Ez vonul végig az Über allen Gipfeln strófaín, ez teszi visszhangossá a Halkabban „hangulatát” s ez hátborzongatóvá az „Esik a hó” mésztofoteleszi karácsony-interieurjét.

Igy teremti meg Gábor Andor egy eleven, klasszikus hagyományokhoz kapcsolódva a fehér terror elleni tiltakozás költészetét. Az önmagába zárult én föltörte csendjét és magába foglalta a világ sírását; s feltöri a világ látszólagos csendjét s kikiáltja az orgoványi erdő hör-gését (Orgovány) s leleplezi a simogatóan álnok, békességes, testvériséget hirdető hazafias jelszavak szörnyű valóságtartalmát (Vissza). Mint emigránsban, a fehér terror által elüldözött magyarban hangos sikolyként vernek visszhangot a „hazádnak rendületlenül” igéi. S a fehér terror rémségei ellen tiltakozva, és az otthonmaradottak kínjait átérezve százszorosan erő-sebben érzi a magyarsággal való elszakíthatatlan, sorsszerű kapcsolatát. A honvágnak, a magyarsággal való azonosulás érzésének, a haza kínjai miatti keserűségének indulatairól ad számot egy sor, tartalmában és indulatában ódai hevületű költeménye, arról a lélektani és morális fejlődési folyamatról, amelyben a hazafiság kiterjedése egyszersmind új, korszerű magyarság-tudat kialakításával esik egybe. Magyaroknak vallja magát a forradalmárnak ott-hont, emberséget adó proletár-haza jegyében s „magyartalannak” a forradalmárokat börtönbe vető, elüldöző, úri „hazafisággal” való szembefordulás jegyében:

⁷⁵ G. A.: Kályha mellett — G. A. Össz. vers 96.

⁷⁶ G. A.: Ki sír? — uo. 102.

S az én hazám mégis hazám,
 A vérem és a nyelvem
 Mindig hozzá fog szítani,
 Át vágyon, célon, elven.
 S bár szégyen és bár iszonyat
 Magyarként állni gáton!
 Azt is, hogy nem vagyok magyar,
 Csak magyarul kiáltom!
 Az én hazám fekete föld,
 Amely véres vigaszt ad,
 Magyar leszek még akkor is,
 Ha érte felakasztat.
 (Az én hazám)⁷⁷

Az elnyomatásban szenvedő, otthon maradt nép iránti hűség, a féltő gond és a bíráló figyelem a legfontosabb alkotórészei ennek a hazafiságnak. S annál mélyebb, komolyabb ez a hang, mivel a nemzetféltés gondolata egybeesik az emberiség féltésével. Ember és magyar közös ellensége az a terror, amely ellen oly kétségbeesett dühvel tiltakozik, amely első jele is egyszersmind a háború után lábrakapó, mindinkább megerősödő politikai bestialitásnak, a faszizmusnak. Gábor Andor, a maga sajátos magyar problematikája révén, egyike az elsőeknek, akik a fasizmus ellen tiltakoznak, akik riasztó vészjeleikkel először süvítik világgá: „Ember, vigyázz!” Gábor Andor a hazafiság érzésének, problémájának motívumaiban is tudatosan nyúl vissza Arany Jánoshoz, verseiben minduntalan Arany és Reviczky polémiájának, „a kozmopolita költészet” vitájának motívumai merülnek fel. Csakhogy őnála a dilemma feloldódik: az elnyomott, megkínzott magyarság, a proletariátus szenvedéseit vállaló és a fehér terror ellen tiltakozó Gábor Andor nemcsak hazafi, hanem internacionalista is, hiszen a proletár hazaszeretet, a nemzetközi proletariátus, az egész emberiség együttérzésére apellál.

Gábor Andor költészetének kapcsolatai tehát elsősorban a múlt századbeli magyar lírára, Arany Jánosra vezethetők vissza. Azt jelenti-e ez, hogy Gábor Andor teljesen megkerülte a Nyugatot és Ady Endrét? A válasz korántsem olyan egyértelmű, mint ahogy Gábor költészetének felületes szemléletéből kitetszhetne. Az 1919 előtti időkben, úgy véljük, hogy elsősorban racionalizmusa határozta el mindazoktól a problémáktól, amelyek a Nyugat köréhez tartozókat elsődlegesen izgatták. Gábor ugyanúgy ismeri Freudot, mint például Karinthy (könyvtárban Freudnak szinte valamennyi munkája megvan).⁷⁸ A neves freudista bécsi orvos, Otto Weininger munkáinak egyik fordítója.⁷⁹ Azonban pályafutásának ebben a szakaszában is érezhetjük, a társadalmi és morális problémák jobban izgatják a lélektaniaknál. De ahhoz, hogy realiztikus igényű költészetének ketté-hasadottságát sikerüljön megszüntetnie, szüksége van azokra a megrázkódtatásokra, amelyek kizökkentik nihilizmusából, s a társadalmi, a politikai cselekvés színterére sodorják. S midőn ide eljut, már nemcsak Arany Jánoshoz, tudatosan kapcsolódik lírája motívumaiban Ady Endre költészetéhez is. Ady szimbólum világában a „Jó Csönd Herceg” a rémület és katasztrófákkal teljes valóság, baljós szimbóluma; Adynál is „Csönd van, csönd: de soha ilyen csöndet.” Ezeknek a szimbólumoknak, allegóriáknak „titkai” háborúban, forradalmakban, ellenforradalomban megfejtődtek. S Gábor Andornak, Adyval ellentétben már nem a megfejtetlen titkot, a baljós látú s kétértelmű jövődőt kell énekelnie. Az ő lírai feladványa: a megfejtett, önmagát megmutató, nyers valóság, a titoktalan, egyértelmű jelen kiéneklése. S, hogy éppen erre vállalkozik, ez a misszió-

⁷⁷ G. A.: Az én hazám — uo. 126.

⁷⁸ Könyvtári jegyzék — uo.

⁷⁹ OTTÓ WEININGER: Nem és jellem — ford.: G. A., Bp. 1916.

ja Adyval összefüggésben válik teljesen tudatossá benne. Kitűnően mutatja ezt második bécsi publicisztikai gyűjteményének (Halottak arcai, 1922) előszava :

„Miért, hogyan, erről se vitázzunk, mert ez most már nem segít a dolgon, tény, hogy létrejött az az érthetetlennek látszó helyzet, hogy az emberiség háromnegyed része, vagy több is, testileg és lelkileg megúna a nagy halált, mindamellett továbbra is halálra van ítélve, mert azok a halottak, akiket a világmolás nem testileg tett halottakká, nincsenek eltemetve, s a néhány tízmillió úr maradt a százezer felett és kormányozza, úzi, hajtja őket a megdöglés felé, amellyel neki a halottnak már úgyszíncsen mit vesztenie. Ez a világmolás nem mindenütt olyan világos, mint a magyar területen, melyről az itt következő írásk szólnak. Magyarország egyike volt a régi világ legbetegebb részeinek és évek óta a Halottak Élén nyargal (Ady). A régi Magyarország leghalálraítéltebbje volt minden levegő-mozdulásnak s egyszerűsmd a legtökéletlenebb talaj arra, hogy bármi változást, amely elkövetkezik, valóban és véglegesen végig tudjon csinálni. . . . A régi Magyarország vonaglik és göröcsz a Horthy-rezsimben, amelyet szintén *nem* tud a maga számára csak átmenetileg is végleges életformává kialakítani. . . . Magyarországon minden halott feltámadt, aki 1914 augusztusában megszűnt élni. Csakis és kizárólag a halottak járnak elől s az élöket egyáltalán nem tűrik meg maguk körül. Még Tisza István is él, pedig az nemcsak meghalt, hanem tetejébe még meg is ölték. Két év óta van — és még sok esztendőn át lesz — kísértet-járás Magyarországon s csak természetes, hogy e kísérteti levegőben az élő élet még-gyorsabban s még-sárgább arccal pusztul el, mint Európa többi országában, melyekben legalább *nemcsak* hullák, hanem holtak, félholtak és félelevenek keveredve táncolnak a fórumon. Magyarországon : aki nem halt meg, nem is lehet közszereplő. Ki-ki, mielőtt a fórumra lép, ha nem elég hullaszagú, akkor egyenesen magával hozza a halotti bizonyítványát. S ha a halottak észrevesznek maguk közt egy olyat, akin még az élet csalóka jelei játszanak, azonnal eltávolítják a porondról.”⁸⁰

Az Ady rém-világára való ráismerés tudata okozza, hogy a versekben gyakran megjelenik egy-egy adys kép, jelző, allegória : Horthy, akár Ady Tiszája : „Kos-orrú, gyilkos-orrú szörnyeteg”.⁸¹ Legjobbakk, legsajátosabbakk azonban azok a költeményei, amelyekben ezt a maga riasztó anakronizmusában meglátott világot a maga hangján, a maga káromkodó racionalizmusával, iróniájának teljes orchesterével állítja pellengérré. A régi könnyedén gúnyolódó, csípőshangú chanson-író heine-i gunyorosságú politikai pamfletekben támadja ezt az egész, magát a pokolból feltornászó, szörnyűsége világot. Azonos irónia és indulat fűti a vers — szatírákat (Szerencsét, jó szerencsét, Tiszt urak, Esik a hó, Proletárka, Intermezzó, Toborzó, Az újjáépítés dala), és az újságokban sorozatosan megjelenő, majd a fentemlített kötetekbe gyűjtött (később Bécsi levelek címmel megjelent) tárcáit. (Horthy Mihály, A hóhér hazudik, Az örültek országáról, Danse macabre, A vak Légrádiról, Rákosi Jenő, Isten-atyánk és József-apánk, Az agyalágy ország, Lándor Tivadar vagy Riport egy szivarozó halottról stb.) Gyakran ugyanazt a témát versben és politikai cikkben is megírja, s a hangsúlyozott összefüggés kiemelése végett azonos címmel jelenti meg (A megölt tavasz). És — a természetes különbségek ellenére is — a kifejezési eszközei is azonosak, versben és prózában : a rémület és a figyelem kettős intenzitásával írja verseit és cikkeit, egyformán beleönti mindkét műfajába iróniájának, szatírájának, szójátékának egész gazdagságát. Mindent pontosan, félreérthetetlenül, a bőréig lemezletlenül mutat.

„És hogy tudja ezt Gábor — írja az Ezt izenem egykori kritikusa. — Nem hiába volt a publikum fáradhatatlan és leleményes kiszolgálója valamikor, nem becsült túl minket, az igaz, hogy nem is becsül kevesebbre, mint ahogy megérdemeljük. A nagy kabaré-író minden ötletét, az ezermester újságíró minden fogását belementi a szent munkába. Minden, amit tud, csak eszköz neki, hogy *most* hasson, hogy elérje célját : *megértetni a firtelmet.*”⁸²

Ez a legértékesebb, műfajilag is, stílusban is a legeredetibb, legsajátosabb része Gábor Andor művészetének. Beszélünk kell még költészetének új tematikai orientációjáról, szorosabb értelemben vett proletár-verseiről is. Ez a proletárköltészet, eszközeit, kifejezőmódját

⁸⁰ G. A. : Magyarázat és használati utasítás — G. A. Bécsi levelek, Bp. 1950. 152.

⁸¹ G. A. : Orgovány — Össz. vers 133.

⁸² AMONDÓ PÉTER : i. h.

tekintve tulajdonképpen az Ady előtti magyar és nemzetközi proletárköltészet hangját folytatja, variálja. Jellemzője ennek a költészetnek bizonyos nyers naturalizmus, romantikus páthos és lapidáris jelszószerűség. Maga Ady is tanul, átvesz sok mindent ebből a proletárlírából (bár, természetszerűleg, meg is újítja, a maga egyéniségének, lírájának törvényei szerint). Az Ady előtti magyar proletár lírikusok (Csizmadia, Farkas Antal) legfőbb művészeti korlátja, hogy egy avult epigon népieskedés hangján próbálnak a munkásosztály problematikájának lírai kifejezői lenni. Gábor Andor jelentősége a magyar proletár-líra fejlődésének láncolatában abban van, hogy a bécsi emigrációban közelebbről is megismerkedve az európai forradalmi költészet teljesítményeivel, egy olyanfajta örökséget hoz be a magyar költészetbe, amely mindaddig tulajdonképpen kívülrekedett a magyar lírai fejlődés folyamatán. A középkori német parasztdalok nyersségét, Heine ironiáját, a francia kommün költőinek (Pottier, Clement,) páthosát és szentimentalizmusát, a chartista angol munkásköltők (Jones, Hood), panaszosan lázadó lírikumát s a XX. századi proletárköltők (Brecht, Bezruc, Wolker) sajátos realizmusát hozza be költészetünkbe.

Ezzel kapcsolatban kell utalnunk Gábor Andornak a bécsi emigráció idején kiteljesedő második műfordítói korszakára. Miközben a maga költészetének új témáit, hangját keresi, alakítja, mintegy tanulmányként is lemerül az európai forradalmi költészet világába. Fordításai nagy számban jelennek meg a legkülönbözőbb emigráns lapok hasábjain. A legjobbakat harmadik bécsi verseskötetének, a *Mert szégyen élni s nem kiáltani* második részében is megjelenteti. Később műfordításait, kiegészítve az európai proletárnépköltészet közismert darabjaival, munkás dalokkal, mozgalmi indulókkal, önálló dalos füzetekben is megjelenteti. (Forradalmi dalok, Prága 1926, Proletár Daloskönyv, Páris 1926.) Az utóbbihoz Henri Barbusse írt előszót.⁸³ Az előbbihez pedig a prágai kiadó, Karel Aksamit : „A fehér gárdisták generálisai milliányi proletárt küldtek az imperialisták rabló háborújába és az osztályharcos proletáriátus ellen. Küzdöttek, nem saját, hanem a kapitalisták érdekeiért. Elpusztultak a nemzeti dicshimnuszokkal és a hazát dicsőítő, királyt, császárt és demokráciát éltető, istentívó dalokkal ajkukon. A proletáriátus nem akar többé imperialista háborúban elpusztulni, hanem a proletariátus forradalmi felszabadító harcában győzni. Forradalmi dalokkal az ajkán. Félre a reakció dalaival! A forradalom győzelmes hangjai töltsék be a földet! E dalokkal induljon útjára az ifjú és felnőtt munkásság, szervezze meg a kizsákmányoltak millióit a kapitalizmus elleni harcra.”⁸⁴

A bécsi évek Gábor Andornak az írói, művészi kiteljesedést hozták. Versei négy esztendő alatt három kötetben jelentek meg. (Az én házám, 1920, Világomlás, 1922, *Mert szégyen élni s nem kiáltani* 1923). Publicisztikai írásai és polémiái is sorozatosan kötetekbe gyűjtve terjednek (Ezt üzenem 1920, Halottak arcai 1921, És itt jön Jászi Oszkár . . . 1922, Bank utca 1923, Epilog 1924). Neve a legkülönbözőbb sajtóorganumok (a bécsi Bécsi Magyar Ujság, Proletár, Az Ember, Panoráma, Vasárnap, a kassai Munkás, a kolozsvári Uj Embér, a pécsi Baranyai Magyar Ujság, a new-yorki Uj-Előre stb.) útján eljutott Ausztrián túl, Csehszlovákiába, Romániába, Jugoszláviába, Amerikába. Egyre ismertebbé válik a nemzetközi munkásmozgalomban, a magyar emigrációban. „A kiadó első könyveinek, — találjuk a bécsi magyar kiadó működéséről szóló cikkben ezt a megállapítást — Gábor Andor Ezt üzenem könyvének és Kassák Lajos Misilló királysága című regényének határtalan nagy sikere lett. Rövidesen szétkapkodták Amerikában és a nemzeti államokban.”⁸⁵ A Kanadai Magyar Munkás még 1930-ban is ajánlja, hirdeti olvasóinak Gábor Andor „Az Én Hazám” és „Halottak orcái” c.

⁸³ Forradalmi dalok, KAREL AKSAMID kiadása, Prága, 1926. — Proletár daloskönyv, HENRI BARBUSSE előszavával, Páris, 1926.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Új magyar könyvek — BMU, 1920. augusztus 26.

könyveit.^{85a} Gábor népszerűségére jellemző, hogy amidőn 1923 novemberében Kassán, a Schalk-ház nagytermében a Kassai Kommunista Párt által szervezett előadást tartotta; „s a terem zsúfolásig megtelt . . . az első sorokban a Bécsi Magyar Ujság olvasói foglaltak helyet”.^{85b}

De hangja eljut haza is. A Proletár számait és benne Gábor Andor cikkeit annak idején frissiben olvashatták az újjáalakuló kommunista párt tagjai és a párthoz közelálló munkások ezrei. Erről az emigrációs és az itthoni kummunisták kiváló konspirációs készsége gondoskodott. Hitelt érdemlően bizonyítják ezt az illegális pártmunkával szemben tehetetlen Horthy-rendőrség fennmaradt dokumentumai. „Értesült az alezredes úr arról is — jelenti a fővárosi csendőrkerületi parancsnokság — hogy Budapesten egyes gyárakban, a külföldön megjelenő kommunista sajtótermékeket a munkásságnak reggel, munkábaálláskor ki szokták osztani, s este, eltávozás előtt beszedik, hogy azzal valamelyik magát el ne árulja.”⁸⁶ A kormányzói kabinet-iroda főnöke Horthy személyes utasítására követeli Ferdinandy belügyminisztertől, hogy vessenek véget a kommunista agitációnak: „Jelentés tétetett őfőméltóságának arról — írja többek között a kabinet-főnök — hogy a postai levéltitok védelme alatt, különösen Bécsből, állandóan érkeznek lázító röpiratok. A Proletár című bolsevik irányú lap olyan pontossággal érkezik a hatóságok és magánosok címére, mintha nem is Wienben, hanem Budapesten jelenne meg.”⁸⁷

Gábor Andornak a zalaegerszegi és a hajmáskéri koncentrációs tábortársaságok rémségeiről szóló egyfelvonásosait tartalmazó Egerszeg című kötetét Goethe Faustjának borítólapjába foglalva csempészik be Magyarországra. (A Széchenyi Könyvtárban ma is ebben a kötésben van meg ez a kis könyvecske). S 1925. január 21-én a budapesti királyi ügyészség, dr. Polányi főügyész helyettes aláírásával, vádiratot ad ki a „szökésben levő” Gábor Andor ellen. Az ügyész „A magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló bűntettel” vádolja, s az indoklásban a Faust kötésben érkezett írásokra hivatkozik.

„A Piroska és a Farkas című részben — háborog az ügyész — azt állítja, hogy Horthy Miklós a nemzeti hadsereg fővezére, Siófokon gyilkosságok elkövetésében működött közre, hogy továbbá a tábor őrei az internáltak közül is meggyilkoltak egyeseket, hogy Héjjas Iván felügyeleti vizsgálatot tartott a táborban, hogy a tábor őrei minden felelősség nélkül lelőhetnek minden internáltat. Csak azt kell mondaniok, hogy szökni akart. Le is lőnek minden ok nélkül, merő vérszomjából egy Piroska nevű fiatal leánykát, akinek esze ágában sem volt megszökni. . . . A sajtótermék összes állításai, amelyek valóban szegényére volnának valóságuk esetén minden polgárosult államnak, tehát alkalmasak arra, hogy a világ utálatát és felháborodását keltsék fel Magyarország iránt, köztudomás szerint valótlanok.”⁸⁸

Ugyanebben az esztendőben dr. Strache főügyész, a budapesti királyi ügyészség elnöke is szükségesnek tartja, hogy újabb vádiratot adjon ki Gábor Andor ellen, az Uj Előre című lapban megjelent „Hogyan üljön? — Horthy arcképe” című cikk miatt.⁸⁹ S az újságok hasábjain is gyakorta jelennek meg efféle hírcskék a bírósági tárgyalások rovatban: „A Bécsben élő Gábor Andor legújabban megjelent „Miért merjek élni és nem kiáltani” (sic!) című verses-kötetének *elkobzását* és a Magyarországon található összes példányok megsemmisítését indítványozta a királyi törvényszék. A Schadt-tanács ma foglalkozott az ügygel. Az elnök konstatálja, hogy Gábor Andor verses-könyve Goethe Faust-jának címlapjába kötve került Magyarországra. A kötet mintegy 15 költeményét ismertette a bíróság, mely után a vádat képviselő

^{85a} Kanadai Magyar Munkás — Montreal, 1930.

^{85b} Prágai Magyar Ujság, 1923. november 7. (Prága)

⁸⁶ NEMES DEZSŐ: i. m.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Ügyészségi akta másolata — G. A. hagyatékában.

⁸⁹ Uo.

Misner királyi ügyész kérte az elkobzást, mert kétségen felül áll, hogy a polgári osztály elleni izgatás összes ismérveit kimerítik.”⁹⁰

Ugyanezen a tárgyaláson dr. Ecsery ügyvéd mulatságos védőbeszédet mond: A sajtónak a kis kommunikációjában sem leplezett közderültséget kiváltva, Gábor Andor „eltévelyedését” száználmas műveletlenségével mentetgeti. A sajtó azonban általában keveset humorizál ebben az időben Gábor Andorral kapcsolatban. A Nemzeti Újság ismételtelen „a bécsi emigránsok tébolyodott tollforgatójának” titulálja.⁹¹ A 8 Órai Újság egy denunciáns glosszáját közli, amely azt kifogásolja, hogy még 1920 júniusában is „Balázsok és Gáborok” könyvei találhatók a Múzeum körüli kirakatokban.⁹² Milotay István pedig a Magyarországon szörnyülködik: „Gábor Andor . . . magyar fülek és szemek számára reprodukálhatatlan cikket írt «Horthy-Magyarország» ellen.”⁹³ S a Horthy rendszer Gábor Andor tevékenysége iránti figyelme évek múltán sem csökken. 1932. augusztus 29-én egy bizalmas csendőrségi feljegyzésre az illetékes hatóság válaszol: „Bent nevezettek közül Gábor Andornak . . . nyilvántartásunkban már van lapja. Nyilv. lapjuk levelezés alatt áll.”^{93a} A felújult figyelem oka: a Kassai Igazság című lap Sallai és Fürst kivégzése alkalmából Gábor Az én hazám c. versét közli, e mottóval: „Sallai: . . . azután hazajöttem; Töreký tanácselnök (gúnyosan): Haza? Hát van magának hazája?” — S az ugyanakkor perbefogott Karikás Frigyesről közöl a lap cikket, Gábor verséből való mottóval: „Mi ágra kötve élünk, mint előbb . . . s velünk az is kit börtön rácsa vár.”^{93b}

Gábor Andor az üldöztetéssel, a polgári oldalról, a fehér terror képviselőinek részéről jövő gyalázkodásokkal mitsem törődött. E támadások éppen úgy még kérielhetetlenebb, megalkuvásnélkülibb harcra ingerelték, mint az emigráció megalkuvóinak, árulóinak, denúnciansainak iránta táplált személyes gyűlölete.

Az azonban fájtn neki, ha volt barátai, vagy költők, akiket becsült, nem voltak vele méltányosak. Késérőn nyugtázza, amikor az Így írtok ti elejéről lekerül a neki szóló ajánlás.⁹⁴ S tulajdonképpen a régi rokonszenv is táplálja a „Déziré” — Kosztolányi Dezső — viselkedése miatti fullánkos megjegyzéseit.⁹⁵ Legjobbiban azonban az bántotta, ha a rágalmaknak, az ellenséges propagandának sikerült azokat ellene fordítani, akikhez írt, akikhez szólni szeretett volna, — a munkásokat. Egy alkalommal történetesen egyik amerikai tisztelője elküldte Gábor valamelyik írását Pestre egy rokonának, vagy barátjának. A barát ilyesféleképpen válaszolt: „A Gábor Andor cikket esupán azért olvastam át, mert külön kértél rá és írtad, hogy magyarazzam meg, mi az oka, hogy ellenszenvvel viseltetem Gábor Andor iránt, akit ti olyan nagyra becsültök . . . Az az ember azonban, aki kimegy a hazájából, hogy telekiabálhassa a világot mindenféle ocsmánysággal, hogy annak az elcsigázott, tönkretett nemzetnek még több ellenséget szerezzén, és saját fiait is elidegenítse tőle ott idegenben, az az ember gyalázatos jött-ment. Az illető különben írónak is hatodrendű, semmi közösségem vele nincs.” Gábor, nyílt levélben válaszol erre a levélre, „amit nem is kapott”. Ellenállhatatlan polémiában leplezi le azt az álhazafiságot, amellyel az uralkodóosztály munkásokat is megtéveszt s tesz vallomást a proletár hazafiság és a proletár internacionalizmus gondolata mellett. S cikkét a saját írói értékére vonatkozó ragyogó fordulattal fejezi be:

„És hatodrendű író vagyok . . .

Sebaj, testvér. Az igazságaim, amiket hatodrendű írásaimba foglalok, elsőrendűek. Legelsőrendűek. Olyan elsőrendűek, hogy még az én hatodrendű írásaimat is feltétlenül el-

⁹⁰ Újság kivágás G. A. hagyatékában.

⁹¹ NEMES DEZSŐ: i. m.

⁹² G. A.: Kirakatban — BMU, 1920. június 23.

⁹³ G. A.: Pályám és pálmám — BMU, 1921. június 8.

^{93a} Rendőrségi akta — Munkásmozgalmi Intézet archivuma.

^{93b} G. A.: Az én hazám — Igazság (Kassa), 1932. augusztus.

⁹⁴ G. A.: Karinthy Frigyes — Új Hang, 1938. 10. szám (Moszkva).

⁹⁵ G. A.: Kié Petőfi? — G. A.: Bécsi Levelek, Bp. 1950. 181.

olvasandókká teszik. Olyan elsőrendűek, hogy azokban az emberekben, akik az írásaim elolvasására méltatják, azt a csalóka érzést keltik, hogy nemcsak az igazságaim elsőrendűek, hanem az írásaim is azok. Pedig lehet, hogy csakugyan hatodrendűek. De én jobban szeretek hatodrendű írásokkal elsőrendű igazságokat hirdetni, semmint elsőrendű írásokkal mindenféle igazságokat. Nézd, barátom, aki nem óhajtasz engem hallani, nézd: odahaza savanyodik az egész magyar irodalom sok-sok elsőrendű íróval, s az egész olyan néma, mint a sír, olyan halott mint egy tetem, olyan halálos, mint egy temető, olyan bűdös, mint egy hulla, csak azért, mert azon erőlködik, hogy az elsőrendű igazságokat ne vegye észre. A hangjuk sehová se hallatszik, mert elsőrendű ugyan, de amit mondanak vele, az hatodrendű, vagy még hatodrendű sem. Az én hatodrendű hangom, ellenben messze-messze elhallik, mindenüvé, ahol magyarok dolgoznak, s később el fog hallatszani a nem-magyar elnyomottak közé is. Az elsőrendű igazság erejénél fogva. S aki buta magyar ma Horthyval magyarkodik, az 30 év múlva szegény, velem lesz büszke, ha megéli, velem és a többiekkel, akik azt hirdetik, amit én hirdetek, s ha magyart akar említeni, akit tisztességes emberek előtt említhet, engem és társaimat fogja említeni. És az én erős szájamat fogja áldani, amaz erős kezekkel szemben, akiket ma magasztal, és az én féktelenségemet fogja többretartani a féknél, amellyel féken tartották s az életből a halál felé rángatták.”⁹⁶

1925-öt írunk. Gábor Andornak el kell hagynia Bécset. Egy életre magáénak vallott eszmével és hittel felfegyverkezve indul az emigráció új állomásai felé. Felesége, Vidor Ferike, aki 1920-ban vele ment Bécsbe, további útjain nem kíséri el férjét. Ahogy 1940-ben megjelent emlékirataiban megírja: neki gyermeke maradt odahaza, hiányzott az otthoni közönség, s „Bandi” megértette őt — békében, elváltak egymástól.⁹⁷

Nagy városok várják a messzi vándort: Párizs, Berlin és Moszkva. Az út végén pedig a szülőföld, ahonnan elindult: egy másik Budapest.

A. Diószegi

DER LEBENSWEG ANDOR GÁBORS VON BUDAPEST BIS WIEN

Die Abhandlung gibt eine Zusammenfassung über den Lebenslauf und die schriftstellerische Tätigkeit Andor Gábors, des hervorragenden Dichters und Publizisten der sozialistischen Literatur Ungarns, bis 1925, das Ende seiner Wiener Emigration. Das erste Kapitel macht uns mit dem jungen Andor Gábor bekannt (wobei auf die Armut seiner Familie hingewiesen wird), seiner kritischen Begabung und hohen Bildung, die sich schon in frühen Jahren offenbarten, und seinen vielseitigen Sprachkenntnissen. Im zweiten Kapitel wird sein literarisches Wirken besprochen. Wir lernen hier den erfolgreichen Romanschriftsteller kennen, den Bühnenautor und seinen künstlerischen Bereich, wo er das Beste schuf: die Publizistik und die Chanson-Dichtung, die mit seinen eigenen Worten nichts anderes ist als „Publizistik auf der Bühne”. Das dritte Kapitel prüft die Widersprüche seiner damaligen Weltanschauung und Künstlermoral. Das treueste Spiegelbild dieser Weltanschauung ist seine von tiefem, pessimistischem Nihilismus durchdrungene Dichtung und seine Publizistik einerseits, die von aktiver gesellschaftskritischer Anschauung zeugenden Chansons andererseits. Der Krieg und die Erlebnisse der Revolutionen stellen Andor Gábor immer mehr der bestehenden gesellschaftlichen Ordnung gegenüber er schliesst sich den revolutionären Bewegungen an und nach 1919 geht er in die Emigration nach Wien. Im vierten Kapitel wird der Weg des Heranreifens Andor Gábors zum Kommunisten verfolgt, die Etappen seiner politischen Tätigkeit sowie auch seiner seelischen und moralischen Metamorphose. Das künstlerische Ergebnis dieser Metamorphose ist Gábors dichterisches und publizistisches Schaffen in den Jahren der Wiener Emigration — der bedeutendste Abschnitt seines Lebenswerkes und ein kostbares Erbe der sozialistischen Literatur. Das fünfte Kapitel bietet eine Analyse dieses künstlerischen Schaffens und weist zugleich auf die ausserordentliche Wirkung hin, die es zu seiner Zeit sowohl in der Emigration wie auch in Ungarn auslöste.

⁹⁶ G. A.: Válasz egy levélre — Uj Előre, 1923 (New-York).

⁹⁷ Vidor Ferike: Kezít csókolom! — Bp. 1940.

A XIX. századi magyar irodalmi népiességnek nem volt egységes, határozott elmélete. Azok a kételyek, kérdések, amelyek 1849 után foglalkoztatták a költőket és kritikusokat, már a reformkorban is felmerültek, sőt Petőfi népdalköltészetének, a János vitéznek, Arany Toldijának magátólértetődően nagyszerű, minden elméletnél többet mondó gyakorlata mögött is keresztülhúzódtak.

A magyar irodalomban a népiességnek más és nagyobb szerep jutott, mint a nyugat-európai irodalmakban. Ennek egyik oka a magyarság nemzeti létében való veszélyeztetettsége volt — ezért keresett ugyanis az irodalom támaszt, erőforrást a nemzetiséget tisztán megőrző népben. Szépen fejezte ki ezt a gondolatot Erdélyi János. A hollandok azért nagyok a tájképfestésben — írja — mert a tenger el akarta borítani az országot és meg akarták menteni a tájakat legalább a festészet által. „A magyar népiség ilyen hollandi föld a különböző nyelvű és módú fajok közepett; s megmentésére nincs más lehetőség, mint önségének a művészet által mennél hübb kiemelése, felmutatása; ezért nem csoda, ha a költői szellem erősebben ragaszkodik nálunk a népieshez, mint netalán bármilyen európai népnél.”¹ A másik — ugyancsak a gyarmati helyzettel összefüggő ok pedig az, hogy az ország elmaradottsága, patriarchális jellege miatt a népi forrás nagyon is kínálkozó volt, nem kellett az irodalomnak messze visszanyúlni, mikor a népi felé fordult. Magyarországon a *népies* irodalom nem egy stílusváltozat volt, hanem a 49-et megelőző években a megújuló, önmagára találó nemzeti irodalom törzse és alapja. A politikai élet pedig, amely kezdetben a nép iránti részvét, érdeklődés, majd a néppel való szövetség, akkor már a nép nemzetiségi emelésének célkitűzését vetette felszínre.

A forradalom előtti korszak gondolatvilágának közepébe visz egy Kossuth 46-os programjára visszahangzó cikk:

„Tisztelt Honfi! Engedje meg, hogy ily egyszerűen szólítsam meg Önt a sujtástalan nép egyik fia. Nyelvemen forog ugyan a „honfitárs” édesebb és magasabb címe, de én a népbeli, Önt a nemzetbeli, fájdalom, e címmel nem tisztelhetem. Mikor leend e honban nép és nemzet egyértelmű szó?” A nép a nemzet mostohagyermek. „De nem szaggatom fel egyenkint a sebeket, melyek a hő nép keblét századok óta vérzik. Szenved az és reményl még mindig. S ha a magyar arisztokrácia hasonló abban a többiekhez, miszerint a történetből semmit sem akar tanulni, legyen hasonló akkor abban is, hogy semmit sem felejt. Ne felejtse, hogy egykor a néppel becsületesen megosztozott a haza közterheiben; ne felejtse, hogy ősei a „haza heréi” szégyennevet nem tűrték volna nevéükön. Ne felejtse, hogy habár hajdan is ki volt zárva a nép a polgári jogok gyakorlatából, közte és a nemesség közt mégsem volt a választófal oly áthághatlan, mint ma. A csatamező volt akkor a tér, melyben babér és polgárkoszorú egyszerre vívatott ki. A sorompók csak a bűn s tehetetlenség előtt voltak lezárva. Erény és tehetség tehát mindenkit fölemelt a nép legjobbjai sorába. Ne felejtse, hogy képtelenség hinni, miképp a XIX. században tizenkétfélmillió nép közül évenként csak annyian képesítik magokat a polgári jog gyakorlására, mennyinek nemesi oklevélbeli megtiszteltetését a hirlapok hirdetik!

S ha mindezt a nemesség nem felejt, s a közterhekben a néppel ismét megosztozik s a dicsőség terének sorompóit a nép előtt ismét megnyithatja, hol az polgárkoszorút vívhat ki

¹ ERDÉLYI: Egy századnegyed a magyar irodalomból. Pesti Napló. 1855. nov. 24.

magának ; ha az előhaladott kor és emberség szózatát megértvén a néppel a szabadságot megosztja, melyet a viharos időkben megóvni maga a nép is segített ; szóval, ha a népet a honnak édes fiává teszi, — akkor és csak úgy lesz a nép a nemességgel érdek- s érzelmben egyesülve, akkor olvad össze nép és nemesség egy nagy nemzetté, mely képes lesz magát a világ három szöglete ellen megvédeni, mert nem lesz egy tagja sem, ki váltáságért szívverét ne ontaná.²

A nemzet tehát már nem a nemesi dicsőség felidézéséért fordult a múltba, hanem a nemzeti egység, az egyenlőség világát kereste ott. A népköltészet is a partiarchális múltból hoz hírt, amikor az állami élet a családeletben rejtőzött ; nemesség nem volt, vagy tényleg színeje volt a népnek ; nem volt még műveltség, de volt éber kedély, „érzelmek acélpengése”, nyelv és költészet tiszta eredetisége.³

Arany Toldi-konceptiója is abból a közhangulatból érthető meg, amelyben eleven elképzelés élt arról, hogy a nemzet valamikor egységes, patriarchális életet élő közösség volt. Ebből a közösségből kitaszították, szolgáorba kényszerítették a közösség zömét, a mai népet ; a felső réteg elzülött, elnemzetietlenedett, ez a mai nemesség. A Toldi nem más, mint ennek a történelemszemléletnek és politikai felfogásnak költői megfelelője. Van egy család, amelyiknek idősebb tagja királyi tányérnyalóvá aljasult, a fiatalabb pedig jogokból kirekesztve, háttérbe szorítva, elnyomva él és dolgozik. Ahogy a politikában az a program, hogy a kiszorított nép visszanyerje helyét a nemzet nagy családjában, úgy helyezi vissza a költő Miklóst az őt érdemeinél, képességeinél, jelleménél fogva megillető helyre. Ilosvai meséje szinte kapóra jött Aranyhoz ; nemcsak hogy nincs ellentmondás Miklós nemesi testvére és a maga népi szerepe között, hanem egyenesen így fejezte ki az aktuális problémát : a valamikor egységes nemzetből kitaszított nép méltó és képes a felemelkedésre, az őt kijátszó és elaljasult idősebb testvér, a nemesség pedig el kell nyerne büntetését — így kívánja az erkölcs, az igazság és a nemzet érdeke. — A fejedelmek korából tervezett Arany nép-eposz : „Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenek szabad hazát, közös hazát . . .”⁴

A múltbeli nemzeti egység a megteremtendő nemzeti egységhez szolgált példaképül. Ebben a légkörben, mikor népi és nemzeti egybeolvadása közeli lehetőségnek tűnt, oldódott fel az irodalmi népiességnek az az ellentmondása, amely már a 20-as években Bajza és Toldy kétfajta népdalelméletében felmerült és Petőfiig probléma maradt : mi a feladat — a néptől tanulni írni vagy a népnek írni? esztétikai követelmény-e a népiesség vagy szociális célkitűzés? a fensőbb köröket kell megismertetni a néppel vagy a népet kell ellátni a magáénál jobb irodalommal? Most a népköltészet erejétől, szépségétől megújult irodalom részese volt a nép felemeléséért folytatott küzdelemnek, az irodalom harcolt az olvasóközönységért és máris lehetséges volt „a legfensőbb költői szépségeket a népnek élvezhető alakban adni elő.” Olyan ország olvasta Petőfi népdalait, János vitézét, Arany Toldiját, amelyben a nép nemzetté emelkedése határozott politikai célkitűzés volt, reális lehetőségnek látszott.

De még így is, még ekkor is a népies elmélet — amennyiben néhány levélbeli fejtegetést annak lehet nevezni — nem volt egységes és tisztázott.

„Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá. Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez

² A cikknek a Hetilapban, az Iparegyesület újságjában kellett volna megjelenni, de a cenzor nem engedélyezte. Valószínűleg valaki Kossuth környezetéből írta. Vörös Antal irata között maradt fenn. Megj. : BARTA ISTVÁN : K. L. az utolsó rendi országgyűlésen. Bp. 1951. — Kossuth. Szépirodalmi 1956. Összeállította : LUKÁCSY SÁNDOR.

³ ERDÉLYI : Népköltészetéről. 1847. E. Vál. eszt. tanulmányok. Művelt Nép. 1953. 71—81.

⁴ Arany levele Petőfihez. Szalonta, 1847, febr. 28. Arany J. levelezése. Ráth Mór. 1888. 61—62.

a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek!⁵

Petőfi a maga egyedülálló politikai radikalizmusában, látnoki szenvedélyében kitzte a programot, de nem foglalkozott a részletekkel, a fogalmak tisztázásával. A „népies triász” másik két tagjánál hangot kapott a spekuláció, a kétely, a bizonytalanság: Petőfi fenti kijelentését idézve ezt írta Arany a fiatal Szász Károlynak:

„Ezen óhajásra én is *ament* mondtam, de mégsem úgy értettem azt, hogy minden költő *tisztán* népköltő legyen, mert ilyesmi teljesülni soha sem fogna: hanem úgy, hogy a költészet ne legyen olyan, milyenné az a legujabb időben nemesült (?) ti. csak egynéhány tudós-nak, vagy ábrándozó holdvilágegyéniségnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetetlen, hanem legyen egyszerű, nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, — szóval döntessék el a közfal a nép és ma ugynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, nemzeti.”⁶

A népies, naiv nem lehet egyetlen, uralkodó iránya a költészetnek. A végcél a nemzeti költészet. Ezt fejtegette másutt is: „A Szépirodalmi Szemle pedig teljesen kimondja az én elvemet, melyre én a népies kezdet által készülök: (62. lap) „legyen a költészet sem uri, sem népi, hanem érthető és élvezhető közös jó, mindennek, kit ép elmével áldott meg az isten.”

De a cél elérésére csak a most divatos népies modoron keresztül juthatni s azért még népies, *for ever!* S e tekintetben mondtam én, hogy ki nem álhatom a tudós költőket.

És így én, azért hogy az Életképek-hez szegődöm, nem mondom azt, hogy szeretem a század philosophiáját az újdonszat burleszk öltönyében. Ah dehogy! Szeretem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében még most; később majd pusztán.”⁷ Mit kívánt Arany az új iránnyal megvalósítani? „Az érthetetlen szépségek korát” lejáratni, az irodalmat gazdagabbá, realisabbá, közérthetőbbé tenni, és ezzel a nemzeti újjászületést és az irodalmat is szolgálni. A népiest kezdetnek tartotta, útnak a nemzeti felé. De hát a nép nem volt-e útban afelé, hogy nemzetté váljon!? Nem lehetett az irodalom végcéljának a parasztit, a naiv fel fogását tartani, hiszen a nép maga is arra készült, hogy kiemelkedjen a paraszti, a naiv állapotból. Petőfi és Arany között a szorosan vett esztétikai kérdésemben nincs más különbség, mint ami a deklaráció és az elmélkedés, kifejtés között van. A népköltészetben, amelyet Petőfi uralkodóvá akart tenni, vagy nem a szorosan vett népköltészetet kell érteni, vagy pedig a népköltészet uralmát ő is egy lépésnek tekintette; hiszen ő maga sem maradt meg a népdaloknál és a János vitéznél, hanem éppen azt művelte, amit Arany nemzeti költészetnek nevezett. Tágabban véve a kérdést viszont kétségtelen, hogy Petőfivel ellentétben Arany — kivéve a szabadságharc legforróbb időszakát — nem forradalmi módon képzelte a nép uralomrajutását, hanem a „falak eldöntéséről” ábrándozott úri és népi világ között.

Tompától még távolabb állt a forradalmi megoldás gondolata, a népköltészet céljának tartotta: „emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé”.⁸ Azt is érezte, hogy őt nem lehet egészen népköltőnek tartani, bármilyen készséggel csatlakozik is az új irodalmi mozgalom zászlója alá:

⁵ Petőfi levele Aranyhoz. Pest, 1847. febr. 4. Arany János levelezése. Ráth Mór 1888. 51—52.

⁶ Arany levele Szász Károlyhoz. 1847. oct. 11. Arany János levelezése. Ráth Mór. 1888. 221—23.

⁷ Arany levele Szilágyi Istvánhoz. Szalonta. 1847. szept. 6. Arany János levelezése. Ráth Mór. 1888. 45.

⁸ Tompa levele Aranyhoz. Beje. 1848. márc. 2. Arany János levelezése. Ráth Mór. 1888. 213—14.

„Átnézem például, amit összesen irtam, sokkal több benne mind nyelvre, mind eszmére tekintve a nem-népies, mint a népies, és látom, hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melankólikus gondolatok, melyek sokszor elfoglalják lelkemet, ezután is ilyen nem-népiesen fognak kiömleni, s meglehet, hogy e téren sokkal kevesebbet fogok én adhatni, mint rólam felteszed.”⁹

Ezeknek az éveknek művészi gyakorlata megoldotta népi és nemzeti irodalom viszonyának problémáját: a népköltészeti eszközökkel élő, naiv szemléletű írásokat művészi értékük az egész nemzet olvasmányaivá tették; ugyanakkor a nem kimondottan népies művek hozzáférhetőek voltak — tárgyuknál és nyelvükénél fogva — a széles olvasóközönség számára. Az elméletben azonban felszínre került az alapkérdés: a harc a népies irány jogaiért, helyéért folyt, ugyanakkor a „harcosok” is úgy látták, hogy a naiv népies nem lehet a végső cél. A népies elmélet ugyanavval birkózott, ami a szabadságharcnak is alapkérdése volt: nép és nemzet viszonyával.

Feltétlenül volt ezeknek az éveknek haladó szemléletében valami utópisztikus, valami irreális: osztozott a polgári forradalmak ideológiájának illúzióiban. A XIX. század nem valósította, de nem is valósíthatta meg nagy célját, nem érte el, hogy „a bőség kosarából mindenki egyaránt” vehessen, hogy „a szellem napvilága” ragyogjon minden ház ablakán”; nem érték ezt el másutt sem, nem értük volna el mi sem, még ha történelmünk nem is alakul ilyen tragikusan. A Toldit, a János vitézt másfajta, más légkörű irodalom követte volna, a kapitalizálódás bármilyen típusának bekövetkeztével.

48—49 bukását követő korszak azonban a maga sajátos „nemzeti egység” hangulatával, a társadalmi kérdések megoldottságának illúziójával, a patriarchális állapotoknak a nemzeti elnyomóktól kiinduló felbomlásával különösen válságossá tette a népies irány útját. Ismét kettévált a népiesség felfelé és lefelé hatóága, a népiesség mint esztétikai elv és a népiesség mint szociális célkitűzés; külön úton haladt a népköltészeti gyűjtés, a nép költői erejének felhasználása és a népoktató irodalom. Az álnépies líra és a népszínmű, ami az egységes népi-nemzeti irodalmat lett volna hivatva képviselni — csak az irodalom kárára burjánzott. Ilyen légkörben küszködött a magányos Arany, hogy a patriarchális nemzeti egység ideáljához szabott irodalmi elvekkel ki tudja fejezni a maga egyre kevésbé patriarchális és egyre kevésbé egységes korát.

A népiesség mint esztétikai elv; a népköltészet szerepe, népköltészeti gyűjtés

A népköltéssel való foglalkozás, visszanyulás a népköltészeti alaphoz — a népiességnek ez az ága nagy szerepet kapott 49 után, a nemzeti elnyomás és a friss kapitalizálódás légkörében.

1850 nyaráról való az első felhívás:

„Gyűjtsük a népdalokat!

A forradalom vihara pusztítva vonult el határainkon. Amerre nézünk ameddig látunk: előttünk és mögöttünk fármezők kopárlanak.

De van föld, melybe a mult két év új magokat is hintett; van föld, mely a mult két évben új virágokat is termett.

E föld a népköltészet mezeje.

Szedjük fel ennek virágait, mielőtt a feledés árnyékában végképp elhervadnának, kössünk belőlük koszorút s tegyük le az emlékezet oltárára.

Buját és örömet, érzelmeit és gondolatait, dalban önti ki a nép. S hogy a forradalom alatt öröm és bu, gondolatok és érzelmek rendkívüliek valának a népben; — tehát ez idők színébe öltözött dalai is szokatlan jelenet a népköltészet világában: nem szükség mondanom.

Gyűjtsük össze e dalokat; e gyűjtemény nevezetes mellékdarabja leend korunk történelmének.

A népdalok — a nép életének mutatótáblája. S ezért a státusférfira nézve úgy, mint a nagyközönség előtt, egyaránt érdekesek.” Kéri, hogy a népdalokat, tábort- és csatadalokat is

⁹ Uo.

különböző vidékekről küldjék be Gyulára „Apafi” felirattal. A felhívást közzétevő jónak látta megjegyezni, hogy ő már eddig is gyűjtött és „e dalokban semmi olyast, miben a mostani felsőbbség megbotránkozhatnék” nem talált.¹⁰ Ez a felhívás még a 49-et megelőző évek, hónapok hangulatából fakadt, a forradalom jelentőségét hangsúlyozta, annak emlékeit akarta megőrkíteni.

Mátray Gábor „régibb és újabb érdekesebb népdalokat” készült közrebocsátani; úgy látszik, hogy nem valódi népdalt, hanem századeleji gyűjtésekből ismert „közéneket”, amely „műveltebb társas körökben népszerűséget nyert.”¹¹

Vas Gereben magyar népszokások gyűjtéséhez kért segítséget¹², a 20 év előtti első tájszó-gyűjtemény kiegészítésére szólított fel egy röpirat „Buzgó óhajtás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszógyűjtés ügyében” címen, amely szerint „bögyös tudatlanság” lenézni a néphagyományt; nem sokáig fogja tudni már a nép régi épségét megóvni. „Nosza tehát míg nappal van, nehogy majd a legjobb akarat is későn buzogjon.”¹³

Megkondult a vészharang, 63-ban a Kisfaludy Társaság bejelentette, hogy folytatni akarja Erdélyi népköltészeti gyűjtését.¹⁴ Abonyi Lajos és Turpásztory László 2000 népdalból álló gyűjteményüket ajánlották fel a Kisfaludy Társaságnak.¹⁵

Az 50-es évek végére, a 60-as évekre mintegy beért a Bachkorszakbeli termés és egymás után jelentek meg a gyűjtemények. (Gaál György: Magyar népmesegyűjtemény, 57–59; Merényi: Eredeti népmesék 61, Sajóvölgyi népmesék 62. Dunamelléki népmesék 63; Kriza: Vadrózsák 63; Magyar regék, mondák és népmesék Majláth után Kazinczy Ferenc, kiadta Kazinczy Gábor 64; Thaly Kálmán: Régi magyar vitézi énekek és elegyes darabok 64; Palócz népköltemények, összegyűjtötte és kiadta Pap Gyula, Sárospatak 65; Erdélyi: A nép költészete, népdalok, népmesék és népmondák).

A külföldi népköltészetet is propagálták; Hunfalvy kivonatosan ismertette a Kalevalát¹⁶ Erdélyi svéd, skót és dán balladákat¹⁷, Thaly Kálmán ó-svéd balladát.¹⁸ Greguss breton népdalt közölt¹⁹, megjelent a Kenteletár egy részletének fordítása²⁰ Greguss Ágost külföldi népdal antológiát adott ki, „Népek lantja” címen.²¹

Érdekes és feltűnő jelenség, hogy milyen sokat és milyen értelemben foglalkoztak ebben a korszakban az országban élő nemzetiségek és a szomszéd népek költészetével. Tóth népdalokat közölt Szeberényi²²; megjelent „Virágok a román népköltészet mezejéről” c. gyűjtemény (ismerteti és kiadja Ács Károly, Pest, 1858), Zilahy Károly „népismertetése a szilágysági oláhokról”²³ az Erdélyi Múzeumegylet román népköltészzel is foglalkozott, tagjai között román írók voltak; „Magyar—oroszló népdalok”-at gyűjtött Lehóczy Tivadar (Kiadta Erdélyi. Sárospatak, 1864). Különösen nagy volt az érdeklődés a regényes, hősi epikában gazdagabb szerb, délszláv költészet iránt. Még 1836-ban kiadta Kunoss Székács szerb hősdal fordításait. Erdélyi szerb népdalokat közölt; ²⁴ megjelent néhány cikk és fordítás Vuk Karadsity István

¹⁰ Pesti Napló. 1850. aug. 27. Hölgyfutár. 1850. aug. 28.

¹¹ Hölgyfutár. 1852. jún. 1.

¹² Pesti Napló. 1956. febr. 26.

¹³ Pesti Napló. 1858. dec. 8, 11, 15, 16.

¹⁴ GREGUS ÁGOST: A népköltészet ügyében. VU 1863. szept. 6.

¹⁵ Hölgyfutár, 1863. febr. 7.

¹⁶ Szépirodalmi Lapok. 1853.

¹⁷ Szépirodalmi Lapok, 1853.

¹⁸ Szépirodalmi Közöny 1858.

¹⁹ Pesti Napló, 1858.

²⁰ Szépirodalmi Közöny, 1858.

²¹ Kisfaludy Társaság. 1861.

²² Szépirodalmi Lapok. 1853.

²³ VU, 1859. márc. 27.

²⁴ GYULAI: Adalék népköltészetünkhöz. 1860. GYULAI: Kritikai dolgozatok. Bp.

gyűjteményéből Kondor Lajos tollából;²⁵ Zilahy Imre érdekes cikket írt a szláv népköltészetéről.²⁶ Greguss Ágost „A népköltészet barátjaihoz” intézett felhívásában fordításokat kért, mert — mint írja — a Kisfaludy Társaság a hazai nem magyar ajkú népek költészetével akarja kiegészíteni a Gyulai által szerkesztett népköltészet gyűjteményét.²⁷ Ahogy a népköltészet-kultusz egyik forrása ezekben az években a nemzeti érzés volt, a nemzeti erők, kincsek felsorakoztatása az idegen elnyomással szemben, ugyanúgy a nemzetiségek költészetére iránti érdeklődés a szabadságharc tanulságából, a nemzetiségekkel, a szomszéd népekkel való összefogás szükségességének a felismeréséből következett. De a népköltészetet a szomszéd népek, a külföldi népköltészet volt ugyanakkor az a terület is, melyről a „nemzetibe” túlságosan bele-süllyedt irodalomnak az „általános emberi” felé emelkedését várták — Arany, Gyulaiék a hagyományos morál megtartása mellett, bizonyos értelemben a polgárosodás ellenében, a kialakuló új irodalom képviselői pedig a polgárosodás érdekében, irányában. A nemzetiségek, a szomszéd népek irodalmának propagálása pedig különösen alkalmas volt a népek közti barátság gondolatának alátámasztására; ez volt az a terület, ahol az „öregek” és „fiatalok” egymással vetélkedhettek humanizmusban, demokratizmusban. Lehoczky „Magyar—oroszipdala”-inak Koszoru-beli ismertetője írta: „Az orosz a szabadságharc letörője, de „a korbáccsal nevelt szegény orosz pórban, ha otthon bizalmas tűzhelyénél megvonnul, sok ügyesség, kedélyesség és leleményesség van.”²⁸ A Zárai Tódor házassága c. horváth—dalmát népballadát a következőkkel vezette be Kondor Lajos: Az emberiség festvérülésének nagy eszméjét valósítani a legszentebb célja a mindenkor írói — s jobbainak vala.”²⁹ A Koszoru-ban megjelent egy „Revue des deux Mondes”-ből átvett cikk, amely szerint a francia tündérek híven tükrözik a franciák szabadságszeretetét, barátságosságát, műveltségét. Arany szerkesztői megjegyzésében hozzáfűzte: „... itt se az indogermán eredet, se a társalgásbeli finomodási nagy hajlam nem döntő: de igenis a nép bátor, szabad, félelemtől ment képzelődése, melyet vámpírok nem gyötörnek, melyen *incubus* nem ül, szellemi lényeit inkább játszságból, mint babonás rettegésből alakítja, s szembe mer szállni „egy öreg ördöggel is” ha egyszer neki tüzessedt.”³⁰ A fiatalok képviselőjétől, Zilahy Imrétől ez a szép vallomás maradt ránk:

„A dalok által az ember a nép szívébe lát, s megtanulja becsülni nemesebb részüket. Belátja az ember, hogy a népeket belső szellemi kötelék kapcsolja és vonzza egymáshoz. S mennyivel nagyobbra nő e meggyőződés, annyival tisztább lesz előtte az a tudat, hogy a nemzeteknek több okuk van egymást szeretni, mint egymást gyűlölni.”³¹

A néppel, a nép tehetségével, művészetével foglalkozó cikkeknek, tanulmányoknak is egyik forrása a nép szeretete, megbecsülése, az a 49 előttről áthúzódó gondolat volt, hogy a nép a nemzet törzse, a népköltészet a nemzeti költészet alapja; a másik pedig a polgárosodás züllesztő hatása, az elkorcsosodó „modern” szellem elleni tiltakozás. Vajda János, aki kiállt a polgári haladásért és ugyanakkor a makulátlan erkölcsért, akit a polgárosodáson túli tiszta szellemben vetett hit éltetett, egyedülálló jelenség volt ezekben az években. Arany, Gyulai, Salamon nem a jövőre, hanem a múltra gondoltak nosztalgiával, de ez a múlt azonos volt a reformkor, a kossuthi politika légkörében oly népszerű korszakkal: a tevékeny, erőteljes

²⁵ A szerb népköltészetéről. Szépirodalmi Közlöny. 1858. márc. 14, 18: a szerb hős- és népköltészetéről. Pesti Napló, 1858. ápr. 23, 24. máj. 4.; Egy horvát—dalmát népballada. Divatcsarnok, 1860. ápr. 3, 10.

²⁶ Pesti Napló, 1865. júl. 5, 6, 7.

²⁷ VU, 1865. aug. 27.

²⁸ Koszoru, 1864. okt. 23.

²⁹ Divatcsarnok, 1860. ápr. 3.

³⁰ Koszoru, 1864. aug. 14.

³¹ ZILAHY IMRE: A szláv népköltészetéről. Pesti Napló, 1865. júl. 5, 6, 7.

nemzeti egység korával. Korszerűtlen koncepció volt ez, kétségtelen, de a nemzeti érzés, a becsülethez, az erkölcsökhöz, a nagysághoz való vonzódás diktálta.

A népköltészeti gyűjtés propagálása is ebből a gondolatkörből fakadt. Arany sokat foglalkozott a folklór jelentőségével, módszereivel. Szükség volt arra, hogy ennek a tudománynak létjogosultságát bizonygassa: „Van hát jogcíme a tudománynak foglalkozni a népköltéssel magával is: csupán azért, mivel itt egy világ áll előtte, melyet ismernie kell, annál inkább, mert nem külső, hanem belső, nem a holt vagy érzéketlen természet nyilvánulása, hanem az élő szellem fokozott munkásságának eredménye — oly rétegeket, amit nem hulláikból és héjaikból a parány-állatok, hanem érzéseikből, gondolataikból halmoztak egymásra a különböző emberi nemzedékek. Ha pedig a népköltészet tanulmányát mint segéd tudományt vesszük: ez a bölcelemnek ember- és fajismeret; a históriának távcső, hova pusztá szem nem lát; a hitregetannak dús erő forrás; adattár a nyelv- s régiségtudománynak; de kivált a költészetnek és széptannak annyira szükséges induló pont, hogy már Kőlcsey ítélete szerint is, kit pór ízléssel ugyan nem vádolhatunk: a valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.”³² Az emberiség ügye, de nemzeti érdek is a népköltészeti gyűjtés — ez a kettős gondolat csendül ki a fenti sorokból is. A polgárosodás térhódítása teszi sürgetővé a népköltészeti kincsek összegyűjtését:

„Minden falu, minden tüzhely, megannyi mesefészek, minden pórfiú egy élő gyűjtemény. Azt várjuk-e, hogy a polgárosodás, a műveltség terjedése, a napi üzlet gondjai kiszorítsák közülünk a népi költészet maradványait, elűzzék a tündéreket, s akkor fogjunk a gyűjtéshez? Még van idő, de nem lesz soká. A mint a könyv- és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsó rétegeiben a szerint fog az élő hagyomány, a rege, a mese, sőt az eredeti *népdal* is mind gyérebb és apróbb szigetekre szorulni, lenézés, nevetség tárgya lenni. Amazok helyi józan ismeretek, de a költészetét féltő, bizonyos csinált, az irodami hangot affectáló modor foglalja el, éppen úgy, mint népzeneink máris sokat veszített eredeti zamatjából. Mentsük meg, amit lehet.”³³

A jó gyűjtő tulajdonságait megrajzolva a nép alkotó szellemének tiszteletbentartását jelölte meg legfontosabbként.³⁴

Állandóan visszatérő motívum volt ezekben az években, különösen Aranynál, a nemzeti múlt felelevenítése, népi és nemzeti elem azelőtti egybeforrottságára való nosztalgikus visszaemlékezés és annak a felpanaszlása, hogy a népköltészet már nem nemzeti, nem a nemzeti élet nagy eseményeit éneklé meg: minél feljebb megyünk a történelemben, annál gazdagabb népköltészetet találunk.

„A nép, az Árpád vezérek, első királyok népe szabad nemzet vala, csak kevesen és apránként süllyedtek szolgaságba: de még így is, a mozgalmas nemzeti, hadi élet vegyes házbeli királyaink alatt, később a hajduvilág, a kuruc—labanc villongás, mely nemcsak szeme előtt folyt a népnek, hanem benne mozgott, benne lélegzett, hozzákötötte reményeit, vágyait, szerencsését: bizonynal nem csupán oly dalok nemzöje volt, melyek tárgya a pásztori vagy földműves élet körén felül csak holmi zsvány kalandokhoz birt volna emelkedni. Azt sem kell felednünk, hogy midőn ama régebbi korban *népdal* forog szóban, semmi ok egyedül a köznépre szorítkozni. A harcias, vagyonos nemesség, az írástudatlan *paraszt* urak nem valának még kifejlődve annyira az eredeti naiv állapotból, hogy közöttük egyéb dal, mint a népies, kelendő lehetett volna. Egy felől néhány írástudó, elszigetelt, irodalmi kísérletekkel; más felől a nemzet egésze, erőteljes naiv állapotban, szabad ég alatt, a cselekvés mezején; im ez a magyarság képe jóformán a mohácsi vészig, sőt némi módosítással még azután is. A mi az iskolán

³² ARANY: A magyar népdal az irodalomban. 1860 után. Arany János ÖPM. Franklin. 402—3.

³³ ARANY: Nyugot-felföldi népmondák ismertetéséhez fűzött megjegyzés. 1861: Arany János ÖPM, Franklin, 963—4.

³⁴ ARANY: Eredeti népmesék. Bírálat. 1861. Arany János ÖPM. Franklin, 710—2:

kívül, vagy ha tetszik, alul zeng az mind népies : de ez utóbbi kiterjed aztán az egészre : bizony az ily népdal tárgyaiban sem volt oly szűkkörű, mint a mai. Formái változatosságát pedig már maga a tárgy sokfélesége föltételezi.”³⁵

A „Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . .” hangulata tér itt vissza. A következő tanulmányrészlet mutatja, hogy Arany tudta, miért érdektelen a népi költészet a nemzeti élet iránt:

„A közelebbi korok állameseményei : a törökkel folyt utótküzdelmek, a mult század elején és derekán (Péror-lázadás) történt népi mozgalmak, sőt a legujabban elzugott politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naiv eposzra nézve. Járd be a hazát, keresd föl a népet, pásztor-tűznél és kunyhóiban, a sarlónál és lakomáin, a műhelyek és laktanyák pihenő óráiban, szóval mindenütt, hol az élet fáradalmaival költészettel enyhíti, hol, mint egy jelesünk mondja, lelke ünnepel : fogsz hallani népdalt, édes-bájos dalt, szomorut, vigat, kedélyest, szesszenőt ; fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét ; de oly éneket, mely a nemzet multjára vonatkoznék, alig. Mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divatharamiáig : mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.”³⁶

A reformkorban az új irány hívei azért harcoltak, hogy a *nemzeti* költészetet *népiesebbé* tegyék. 49 után Arany vissza-visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy a *népköltészet* nem *nemzeti*, nem a nemzeti élet eseményeit énekl meg. Ennek felszíni, kézenfekvő oka az volt, hogy a nemzeti irodalom már túlonúl is „népies” volt a Petőfi utánczókjóvoltából. De a mélyebb ok egy történelmi tanulság lehetett. A 48—49-es harcok életkérdése, célkitűzése és egyben eszköze volt, hogy a népet érdekeltté tegyék a nemzeti életben. A bukás — bármilyen sok szó hangzott is el a Bach-korszakban a nemzeti egységről — lényegében elzárta az útját a nép nemzetté válásának. Arany ezt látta, érezte, egész írói küzdelmének ez volt az alapja. Amikor azt konstátálta, hogy népköltészetünk nem a nemzeti élet eseményeit dolgozza fel, akkor annak a súlyát, keservét érezte át, hogy a nép kitaszított volt és ma is ki van taszítva a nemzeti életből. A reformkorban, 48—49-ben a nemzeti irodalom népiesessé színezése mögött a nép nemzetbe emelésének törekvése zajlott ; 49 után a népköltészetnek a nemzeti élet kérdéseitől való eltávolodásának a megállapítása azt a belátást takarja és fejezte ki, hogy a népet nem lehetett a nemzetbe felemelni, hogy az egységes, demokratikus nemzeti élet nem született meg. A kialakult kapitalizálódó társadalmi és irodalmi élet éppen ellentéte volt a demokratikus nemzeti multból merített ideálnak. A különböző társadalmi rétegek egyfelől, művész és közönsége másfelől egyre távolabb kerültek egymástól. A nép művésze és a régebbi korok művésze szemtől-szembe állt hallgatóival, bírálóival ; a nép, az összesség ízlése pedig csalhatatlan : „. . . hajdan az énekmondó körülbelül oly viszonyban állt hallgatóival, mint eposzának hőse a vezérlete alá gyűlt nemzettel, mert valamint ennek a közakarát, úgy ő a közös érzület kifejezője vala . . .”³⁷ A lírai áradattal szemben az epika különösen az eposz útjának keresése is a kicsinyes, prózai korról való szembefordulás volt. Igaz-e, hogy a jelen kornak csak a líra felel meg? — vetette fel a kérdést Arany.

„Hogy a társadalmi viszonyok gyökeres átváltozása, midőn a régi és az új még harcol egymással, s a győzelem egyik félre sincs eldöntve, hogy az ily állapot tömérdek habozást, kétséget, nyugtalanságot idéz elő a kedélyekben, s a percnként változó remény és csüggettség ez egy napról más napra élés, nyomasztóan hat a költészetre s legfőlebb a lírának kedvez, nem akarám tagadni : de hogy átmeneti korszakban egyéb költeményfaj, s különösen az eposz

³⁵ ARANY : A magyar népdal az irodalomban. 1860. után. Arany János ÖPM. Franklin, 405—6.

³⁶ ARANY : Naiv eposzunk. 1860. Arany János ÖPM. Franklin, 294—5.

³⁷ ARANY : Eredeti népmesék. Bírálát 1861. Arany J. ÖPM. Franklin, 707—9. — Gvadányi, 1863—4. Régi dán balladák. Bírálát. 1860.

egyáltalán ne virágozhatik, bajosan lehetne megmutatni az irodalomtörténetből." Az eposzt, a naiv, a népi eposzhoz, a népköltészethez visszanyulva lehetne ujjíateremteni: „Ez uton az elbeszélőköltészet számára egy vidék, kecs- és erőtjeljes élet kínálkozik, mely a nemzet egész hagyományos — mondai és történeti — multját felkarolhatja, tündérregéit, mint Puskinnál látjuk, a nép formáiban, mégis nagy művészettel, ujráteremtheti, hőseit, a Frithiof-rege módja szerint, örök ifjúságra varázsolhatja: szóval a tér, a naiv eposz tére az, hol szerintünk tettemes műveletlen, ámbár dus termést ígérő vidék van elfoglalni való.”³⁸

Gyulai is — éppen Arany költői működésének nyomán — az epika korszerűsítésének útját a nép eszményi világának feltűntetésében, a népélet egyes feltűnőbb egyéniségeknek rajzában jelölte meg.³⁹

A népiesebb, nemzetileg egységesebb múlt, mint a költészet virágkora Aranyon kívül mások gondolatvilágának is lényeges részét képezte. Salamon Shakespeare tanulmányán⁴⁰ és a Shakespeare-darabok elemzésén végigvonult az a koncepció, hogy a középkori Anglia, a szabadabb érintkezés a különböző társadalmi rétegek között, az erőtjeljes nyilvános élet volt a forrása Shakespeare egyedülálló művészetének. Madách a görög irodalom virágzásának okát abban jelölte meg, hogy a görög élet valódi közélet volt, ahol az író szemtől-szembe állt közönségével, bírálóival. Az elvesztett Olympus magasságát pótolni az irodalomban a néphit, a népregek útján lehet: — mondta Madách Kisfaludy Társaságbeli székfoglalóján.⁴¹

Korhangulat volt tehát a népi élet eszményítése, a népköltészet kultusza; formája volt az a nemzeti elnyomás és a kapitalizálódás elleni tiltakozásnak. Még a népi gondolatvilágtól távolálló Madách szerint is a klasszikusok és a népköltészet, a népi élet az igaz emberi érzések forrása:

„Aki tehát igazi emberi érzést akar dalolni, vagy valódi nőalakot festeni, a társasági viszonyainkból nem bírja az egészségest a betegestől, a valódit a negélyezettől elválasztani, forduljon e tiszta forrásokhoz. Olvassa a népdalt és klasszikusokat, nézzen szét a nép élő hőlygei között s mindenütt egyenlő, mert valódi emberi érzéseket talál buzogni.”⁴²

De senki olyan sokat és főleg olyan közelről, a falusi élet, légkör oly konkrét ismeretében nem írt a nép tehetségéről, alkotóerejéről, ízléséről, mint Arany. Többször visszatért ahhoz a gondolathoz, amit a Bolond Istókban művésziileg is fel akart dolgozni, hogy a nép között — megfelelő körülmények, képzés híján — hány költői tehetség veszhet el:

„Mert nagy önhittség volna, bármely nemzet és kor jeles költőibe, azt hinni, ők hivatvák a költészet isteni szövétnéket lobogtatni kortársaik előtt. Igen, a körülmény őket emelte e diszes helyzetbe: de százan meg százan lehetnek az ekeszarvánál, a műhelyekben és egyebütt, kik, ha a sors kedvez, épen úgy, vagy jobban betöltendék azon helyet, mint az ünnepelt koszorúsok. Ama bojtárfiu, ki oly keservesen rikatja furulyáját, s órákig elnézi a felhők játékát vagy a folyam siető vizét szerencsésebb viszonyok közt hirneves költő fogott lenni; amaz ékes falusi vőfélyben, ki egész lakadalmas népet mulattat furfangos ötleteivel a magyar nemzet vigjátékírója veszett el (s kár!) ama vén parasztjós, ki képzelme szörnyeivel egész vidéket rémületbe hoz, a romantica első apostola leendett. Egyik nagy költőnk arcképére, hallám e megjegyzést: úgy néz ki, mint a falu bolondja — s valóban, fosztassék meg e költő az elemi oktatás minden jótékonyásától, hagyassék magára egy rideg faluban, hol az anyagi lét fenn-

³⁸ ARANY: Hebbel: Anya és gyermeke. Bíráló. 1860. Arany J. ÖPM. Franklin, 766—8.

³⁹ GYULAI: Szépirodalmi Szemle. BH, 1855. Gy. Kritikai dolgozatok. Bp. 1908.

⁴⁰ KOSZORU, 1864.

⁴¹ MADÁCH: Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. Kisfaludy Társ.-beli székfoglaló. 1862. ápr. 2.

⁴² MADÁCH: A nőről, különösen esztétikai szempontból. Akadémiai Székfoglaló. 1864. ápr. 18.

tartása vesz igénybe minden erőfeszítést, — nem tudom, ha az élelmesb, gyakorlatiabb, ügyesebb földiek szemében egyéb lesz-e?”⁴³

„Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság.” — vallotta Arany — a művészet titka a nép, az összesség birtokában van.

„Mert nem kell hinni, hogy az oly magas költői tulajdonok iránt is, minő az alkotás egysége, formabeli telje és kerekded volta csak néhány művészi léleknek volna fogékonysága: benne van ez az emberi természet alapján, mint a köznép meséi, mondái, balladái bizonyítják.”⁴⁴

Ugyanezt a gondolatot máshol, részletesebben is kifejtette:

„Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszermind a benső forma egész teljességében. Bizonyítja ezt mind az elbeszélő, mind a lantos nemből költeményeik talpraesettsége, mindenütt, hol ilyesek találhatunk. E tekintetben a népek nyelv és égjalkülönbség nélkül, nagy solidaritást mutatnak fel: bizonyosság, hogy e formaérzék nem egy vagy más népfaj, hanem az összes emberiség tulajdona. A német őseposz, a cseh *krátudvari* kézirat, a szerb kisebb elbeszélések, az éjszakai ballada és spanyol románc, nálunk „Szilágyi és Hajmási” kalandja, meg a sokat emlegetett egy pár balladás költemény, oly *benső* teljességet mutatnak az elbeszélés illető fajaiban, mellyel a műköltés csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta. Nincs különbség a lyrában sem, nagyon megfoghatom, ha egy oly költő is, ki a magyar dalt, épen a benső idom tekintetében, oly magasra emelte mint Petőfi, mikép többször hallám nyilatkozni, nagy részt od’ adott volna költeményeiből, csak hogy eredeti népdalaink szebbjeinek ő lehetne a szerzője. Valóban vigasztaló, hogy az igazi, gyökeres, organicus költészet iránti ösztön nincs szorítva, sehol, semmi időben, egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve örök alapul, mellyel — mint föld-anyjával a hitrege óriása, — csak érintkeznie kell a nemzeti műköltészetnek, hogy mindannyiszor megifjodva, megújulva, gazdag erőben s egyszerű szépségben emelkedjék, lehányva magáról a ficamlott izlés, romlott kor, mesterkéltség világ izetlenségét.”⁴⁵

A népköltészet szeretete és a humanista gondolkodásmód összefonódottságára a szomszéd népek költészetével kapcsolatban megismerteken kívül szép példa Aranynak ez a tanulmány-részlete is.

Egy apró szerkesztői üzenetben fogalmazta meg Arany a legtömörebben, hogy miben látta a nép alkotómódszerének lényegét: Az eltévedt királyfiak. Nem találta meg a népmese költői formáját. Minden a mi lényeges; *semmi* a mi nem az: ebben áll a titok: de megcsinálni igen nehéz. Nem olvasta Puskin egy pár meséjét.”⁴⁶

Jókai sikerének titka — Arany szerint — a nyelv, az elbeszélő modor és a képzelet népiessége volt; ⁴⁷ a Tragédia hiánya pedig az, hogy Madáchot „nem hatotta úgy át meg át a magyar népi nyelv érzete, mint *oly nagy* költőt kellene.”⁴⁸

A „Deák párt” kritikáinak és Aranynak álláspontja, a népköltészet szeretete és megbecsülése nem volt egészen természetes és magától értetődő a maguk korában. A Gaál György

⁴³ ARANY: Töredékes gondolatok. V. Az észszerű utánzásról a költészetben. Arany J. ÖPM. Franklin, 1222—3. Ugyanez a gondolat: Irányok. 1861—2.

⁴⁴ ARANY: Gyöngyösi István 1863—4. Arany J. ÖPM. Franklin, 446.

⁴⁵ ARANY: A magyar népdal az irodalomban. 1860. után. Arany J. ÖPM. Franklin, 406—7.

⁴⁶ KOSZORU. 1863. ápr. 3.

⁴⁷ ARANY: Szegény gazdagok. Birálat. 1861. A. J. ÖPM. Franklin, 1011.

⁴⁸ Arany levele Madáchhoz. Pest, 1861. nov. 5. A. J. levelezése II. köt. Ráth Mór, 1889. 393.

népmesegyűjteményének (Pest, 1857—59) III. kötete elé írt bevezetőben Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc azt fejtegették, hogy a népköltészet szépsége csak naiv felfogásában áll, kerek, művészi egészet alkotni képtelen — tehát a népköltészet csak anyaga a poézisnek. Gyulai a Batori Boldizsár, a Júlia szép leány c. székely balladák méltatása során talált alkalmat, hogy nézetükkel vitába szálljon. Tiltakozott műköltészet és népköltészet merev szétválasztása ellen: a műköltészet a népköltészetből nőtt ki, annak folytatása és a műköltészetnek később is időnkint le kell hajolni a népköltészet forrásához, hogy felfrissüljön. A népköltészetben sokat, igen sokat lehet tanulni a nép szellemi „fejletlenségéből”; Shakespeare és Arany is onnan tanultak. A vitában nemcsak a népköltészetéről, hanem az egész népies mozgalom értékeléséről volt szó. Gyulai kifejtette, hogy nem akarja védeni a népiesség kinvővéseit; azt is tudom — írja — hogy

„... a költőnek kora eszméi színvonalán kell állnia, hogy a népköltészetnek sem köre, sem felfogása nem elégítheti ki korunkat s a költészet sohasem kötheti magát egy genréhez, egy iskolához s legkevésbé lehet egy egész nemzet helyett egy osztály csatlósa, legyen az akár az uri rend, akár a nép. De mélyen fölindít, midőn a népköltészetet esztétikai szempontból annyira becsméreltetni hallom s költészetünknek ugynevezett népies mozgalomát a süllyedés korának bélyegzik.”⁴⁹

A nép-nemzeti irányt ekkor még „fölülről” érték támadások. Pár évvel később Erdélyi ugyanabban a szellemben utasította el Kazinczy és Toldy felfogását: A népiesség nem volt visszaesés; Kazinczy reformja, mellyel az irodalom megszűnt nemzeti — és egyéni lenni, volt a kitérés, a mesterséges fordulat a költészet útján. Toldy ezt tartja klasszikusnak — vitázott Erdélyi —, pedig a klasszikus főismérvét, az egyszerűséget a népköltészet bírja, a népies mozgalom honosította meg irodalmunkban.⁵⁰

A népnemzeti költészet, amely az esztétikai elvként felfogott népiességen alapult, két rossz véglet, az álnépies és a túlfinomult költészet elleni harcban született; a polgárosodás el nem fogadása révén az epigonoknak később mégis fegyver lehetett az új, urbánus irodalom ellen. De a népköltészet, a nép alkotótehetségének megbecsülését ők, a nép-nemzeti költészet eszméjének hívei őrizték meg és közvetítették Adyhoz. Ezért írhatta Ady:

„Velem Gyulai Pál látatta be, hogy az új, igaz, magyar íróknak egyik szörnyű szerencsétlenségük, hogy közéjük s a régebbi nemes irónemzedék közé tolakodott egy jövevény, erőtlén, álhazafias korszak, nemzedék és gárda.”⁵¹

A népiesség mint szociális célkitűzés: népoktató, népnevelő irodalom

A 30-as években a szövetségeskeresés a népben életre hívta a népoktató, népnevelő irodalmat, amelynek skálája István bácsi naptárától Arany János Fülemülé-jéig terjed. Maga a gesztus, a jószándékú, de mégiscsak vállveregető leereszkedés a néphez; az előtérbe tolokodó, művészi megformálást többnyire nélkülöző célzatosság kezdettől fogva problematikusá tették ezt a műfajt. Már a reformkorban szükség volt Erdélyi János figyelmeztetésére:

„Sok helyütt, mond egy német író, iparkodnak mivelni a népet, alapítván mértékletességi társulatokat, terjesztvén erkölcsi könyveket; de nem mindig érzük el azzal, minek közvetlen erkölcsi célja van, ezt. Adjatok a népnek tisztább élvezeteket, és fog neki örülni, adjatok a népnek szépet, izlésre valót, nyissátok fel reá szívét, érzékeit, és legnyomósabban palléroztatókat őt.”⁵²

⁴⁹ GYULAI: Két ó-székely ballada. Szépirodalmi Figyelő, 1861. júli. 31.

⁵⁰ ERDÉLYI: Pályák és pálmák. 1867. Pályák és pálmák kötet. Bp. 1886. 11—13. l., 15—23.

⁵¹ ADY: Nyilatkozat Gyulai Párról. 1909. Vallomások és tanulmányok. Athenaeum, 1944. 183.

⁵² ERDÉLYI: Töredékek a magyar népdalköltészetéről. 1843. Kisfaludy-Társaság évlapjai. VI. k.

Arany csendes harca Vas Gerebennel a Nép Barátja szerkesztésében is akörül folyt, hogy Arany azt akarta, hogy a népi lap "nemcsak amolyan papoló unalmas valami, hanem valóságos szépirodalmi és politikai lap legyen", amely „csak abban különbözzék más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az iránycikkek, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen”.⁵³ Nem tetszettek neki a „földművelő polgártársakat” lealacsonyító magyarázkodások és nem értett egyet avval, hogy „Holmi mondva csinált poézisokkal s épületes keresztyén tanításokkal foglalják el a versek rovatát”.⁵⁴

A forradalom bukása előtt nyitva állott az út a szépirodalom számára, hogy beleolvadjon a nemzeti irodalomba, hogy egy legyen vele. Petőfi elbeszélései, de főleg a Toldi, amely szintén a néphez szólt elsősorban, a népet tanította arra, hogy foglalja el méltó helyét a hazában és ugyanakkor a nemzeti irodalom egyik legnagyobb kincse lett — megmutatták, hogy merre kell haladni.

48—49 után ez az út bezárult. A kettős elv: a néptől tanulni, írni és a népnek írni megint ketté vált és az írók egy pár éven belül elmondhatták a kiábrándult Arannyal: „Nem zenek többé *parasztoknak*.”⁵⁵

A parasztságból nem lett művelt nemzeti olvasóközönség, ahogy az előző évek tevékeny, reménykedő hangulatában várták és joggal állapította meg a cikkíró: „A szó mély és valódi értelmében minden jelentékeny irodalmi mű népszerű; oly író, ki nem él a nép közt, nem él az irodalomban sem s csak olyan képzeleti, legfennebb a tudósok által méltányolt helyet foglal el”. De az irodalomnak e szempontból való áttekintése még csak eszményi és messze vagyunk a kortól, mikor irodalom és népirodalom egyenlő jelentésűek lesznek.⁵⁶

Mi volt a „népnek írni” célkitűzés csődbejutásának útja 49 után? A Bach-korszakban nem szűnt meg, talán még csak fokozódott a törekvés a nép felkarolására, kézbe tartására. Ezt diktálja a hazafias érzés, az idegen elnyomás elleni védekezés:

„... Rajtunk a sor, hogy nemzetünk legféltettebb kincsét, irodalmunkat, ne csak irással tartsuk fenn, hanem biztosítsuk is fennmaradását azáltal, hogy annak szélesebb körökbeni elterjedését eszközöljük. E szempontból örömmel üdvözlöttük a Vasárnapi Ujságot, a Vasárnapi Könyvtárt, Magyar Nép Könyvét, Magyar Gazdát stb., mint oly vállalatokat, melyeknek feladata a társadalom oly rétegét nyerni meg irodalmunknak, mely eddigelé minden szellemi mozgalmaktól érintetlen maradt.”⁵⁷

De a nép iránti érdeklődésben része volt a földesúri ijedtségnek is, hiszen az elmúlt események során a békés, hálás, patriarchális jobbágy nemegyszer fenyegető, lázadó paraszttá változott. Vas Gereben A falu könyvének szerkesztői programjában a vállalkozás céljául a „kaput” és a „szűr” kibékítését jelölte meg. A Pesti Naplóbeli ismertető ezt kifogásolta is; szerinte nálunk erre nincs is szükség, hiszen nincs proletariátus, amely fenyegetné a tulajdon szentségét.⁵⁸ Hogy a forradalom tanulsága milyen szerepet játszott a népirodalom körüli buzgólkodásban, azt felfedi a Falusi Estékről írt következő fejtegetés is:

„Legfőbb ideje, hogy az irodalom gondja a földművelő köznépre kiterjedjen, s a jelen kétségtelenül a legalkalmasabb perc arra a sajtó útján jótékonyan hatni. Rendkívüli események felrázták a népet korábbi apathiajából, de a veszedelmes kr. zis szerencsére nem tartott oly soká, hogy az anarchia közepette felülkerült téveszmék a népnek egészséges lelkét meg-

⁵³ Arany levele Petőfihez. 1848. jún. 30. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 158—161.

⁵⁴ Arany levele Petőfihez. 1848. aug. 12. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 164—165.

⁵⁵ Arany levele Tompához. Nagykőrös. 1857. június 26. A. J. levelezése. Ráth Mór. 1888. 420.

⁵⁶ Az angol és francia népirodalom. Magyar Posta. 1858. jan. 16., 17.

⁵⁷ Ballagi Mór, BH, 1856. július 27.

⁵⁸ Pesti Napló, 1851. febr. 11.

mérgezheték volna. — A nép nyugodtan visszatért ekéjéhez, kibékült természetszerű szociális állásával, s egyformán meguntán egykori urait és kegyenceit, ismét napi munkájára fordítja legfőbb gondjait. S e pillanat úgy hisszük a legkedvezőbb, a népnek mind eszéhez, mind szívéhez szólni, most a felrázott indulatok lelohadván, az események és gerjedelmek által támasztott szellemi éberség benne még oly mértékben működik, hogy alkalmas eszmék és szavak nála most kettős fogékonyságra számolhatnak.

A gondolkodás és tanulás, rend és törvénytisztelet ébresztése s mindenek fölött a vallásosság, erkölcs és jellem fejlesztése képezte a folyóirat irányát, s ezen összpontosított törekvése, mint határozott jelmez, minden coquettirozás nélkül csalfa koreszmékkel vonuljon keresztül (a vállalkozás) minden sorain.⁵⁹

Úgy látszik akadhettek, akik a nép „felvilágosítását” már túl soknak, veszélyesnek tartották. Ezeket nyugtatta meg, okosította ki Atádi, a népirodalom egyik specialistája:

„Ki nem tudja, mily nyelven, mily hangon, mily szellem által zavarható, gerjeszhető dulakodásra a nagy tömeg? Mi egyben jó, miért nem másban, levén egyenlő a fogékonyság? A gőzzel olthatok életet, de okosul alkalmazva hajthatok gépet is hasznosan. Következőleg azon modorban, mellyel a népet vesztetre izgathatom, miért ne indíthatnám javamra.” „Az alvó oroszlánnak álmait meg kell édesítenünk, éppen népies iratok által.”⁶⁰

A népirodalom irányzatára vet fényt a következő céltatos szerkesztői üzenet is: „A csősz leánya” szerzőjének. Kérjük, hogy lapjaink számára ne válasszon olyan kényes tárgyakat, melyekben az egyik osztály bűnei s a másik szenvedései olyan élesen vannak kitéve. Ha figyelemmel olvasá ön lapunkat, tapasztalhatta, hogy kezdettől fogva az egyszerű józan ész, és nem a szenvedélyeket izgató mesterkéltségek cikornyát követjük. Néplapnál az ilyesmi rosszat szül.” Szerkesztői nyílt posta.⁶¹ Nemcsak az úr és a paraszt közti, hanem a parasztságon belüli ellentétek kiegyenlítése is célkitűzése volt a népirodalomnak: a gazdag paraszt—szegény paraszt viszony szinte az ábrázolás középpontjába került. Eötvös, régi illúziójában megerősödve a gazdag paraszt és a falusi szegény összefogását hirdette. (Egy tót leány az Alföldön, Téli vásár) Vas Gerebennél is nagy szerepe volt a gazdag paraszt—szegény paraszt szerelemnek, ami természetesen házassággal végződött (Koczagyerek. Az út melletti kereszt). Szabó Imre püspök buzgó híve volt a parasztságon belüli egyenlőségnek. (A zsöllér leány c. elbeszélés. Pest 1850.) Táncsics a módos paraszti ideált tűzte a nép elé, a saját birtokán, cselédeivel patriarchálisan élő, okosan gazdálkodó parasztét. (Bordács Elek. 1858.)

A gazdag paraszt ideálként feltüntetett alakjáról azonban hamarosan kiderült, hogy nem is olyan jámbor és veszélytelen, mint amilyennek gondolták, kiderült, hogy a gazdagodás megváltoztatja a parasztság jellemét, teljesen kivetkőzteti a jobbagyi alázatból, de némileg emberi formájából is. Így került az irodalomba a gazdag és józan életű paraszttal szinte egy időben a gazdag, gőgös, kegyetlen, tragikus sorsú paraszt. Az egyik népies regény korabeli bírálata⁶² a mű erkölcsi alapeszméjét „a nagyravágyás, a gazdagodási vágy kórságának feltüntetésé”-ben jelölve meg kifejtette azt is, hogy mi tette ezt az alapeszmét olyan aktuálissá: „Jelen korszakunk uralkodó eszméjének az ipar és munkásságnak nincs nagyobb ellensége, mint az e nemes balfőfogásából eredhető önbálványozás.” Valóban, az elbukó paraszti alakok példájával a kapitalizálódás veszélyére akarta a népirodalom a figyelmet felhívni, a regényhős rossz példáján keresztül a vagyonosodással együtt járó erkölcsi süllyedés ellen emelte fel szavát. Végső soron a patriarchális szemlélet maradványa diktálta ezeknek a regényeknek a tendenciáját: a régi paraszti sorból kitorzó gazda elítélését, a jámbor módon gyarapodó paraszt példaképpül állítását. A földbirtokos, az egyre inkább elszegényedő, tönkremenő föld-

⁵⁹ Török János. BH, 1853. jan. 27.

⁶⁰ ATÁDI VILMOS: Népies iratokról. Bp-i Visszhang, 1854. 2—3.

⁶¹ Vasárnapi Ujság. 1855. június 24.

⁶² KÖVÉR LAJOS: Szegfi; A harmadik szomszéd. Hölgyfutár. 1857. 91—92.

birtokos félelme és ellenszenve a szerencséskezű, tollasodó, a jobbágyalázatot tökéletesen levetkőző paraszt iránt egybeesett a polgárosodás „hőseinek” reális kritikájával, ez a látószög alkalmas volt a polgárosodó, urasodó parasztok elembertelenedésének hiteles bemutatására. Ezeknek a regényhősöknek a bukását pátosz, tragikum kísérte, szatirikus vonások ritkán vegyültek az ábrázolásba : a kapitalizálódás, különösen annak falusi formája ekkor még haladó volt, a gazdag paraszt—szegény paraszt ellentét kisebb volt az egész parasztság és a földesúr ellentéténel; ezeknek a nagyravágó paraszti kapitalistáknak az esetében valóban nagy erő és tehetség, mégpedig népi erő és tehetség rosszba fordulásának, züllésének vagyunk a tanúi —, ezért érdemelték meg a nagyság, a romantikus pátosz és a tragikum árnyalatait. Emlékeztetnek ezek az alakok Gorkij paraszti származású kereskedő hőseire, akiknél a kapzsiság és kegyetlenség mellett szintén mindig érezhető még a paraszti ész, tehetség és erő is ; akiktől az író nem tagadta meg teljesen a rokonszenvet, az elismerést és bukásukban — a szükségszerűség hangsúlyozása mellett — a részvétet. Ez volt az az út, amely az illuzórikus tendenciájú népirodalomból a kibontakozás, a reális, regényszerű ábrázolás felé vezetett. (Eötvös : A molnár leány, Gyulai : Varjú István, Szegfi : A harmadik szomszéd) A népdalirodalom belül, — ha mégoly kezdetleges fokon is — megindult a falu helyzetének szociografikus színezetű felmérése is. (pl. Garay Alajos : Falusi élet, Pest 1856.)

A népirodalom sajtó visszhangjában voltak örvendő, elégedett hangok : Pákh például örömmel állapította meg, hogy mikor a Vasárnapi Ujságot megindították, négy évvel azelőtt kietlen volt az irodalmi élet, közöny volt a szívekben ; most eleven, pezsgő az élet, soha annyi magyar könyvet nem írtak és vettek, mint most. A nyomtatott betű a nép olyan rétegeihez is eljutott, ahol azelőtt legfeljebb egy árva kalendárium volt.⁶³ Viszont kezdettől fogva voltak jelei annak is, hogy a műfaj körül valami nincs rendben. Vissza-visszatérő kifogás volt színvonaltalansága, az olvasók lebecsülése. „Ne higye (Vas Gereben) — írta egy somlyó vidéki olvasó — hogy a ki falun lakik, meg szürben jár, az mind sült szamár, s annak aztán mindegy, akármit talál eléje.”⁶⁴ Leereszkednek a néphez, pedig a nevelés nem ebből áll — vitázott egy másik Pesti Naplóbeli hang. Gyalázat a nevelőre, aki növendéke elé veti azt, ami neki már nem kell, vagy amivel érettebbek előtt fellépni nem mer. Még nagyobb gyalázat az íróra, aki jobb, mélyebb műveivel az előkelőknek kedveskedik, a hulladékot pedig ponyvára adja.⁶⁵

Egy 1854-ben lezajlott vita már a népirodalom léte vagy nem léte körül folyt. Mi az oka a népirodalom lassú terjedésének ? A nép műveletlen és fáradt ; az írók nem ismerik a népet, írásaikban vagy túl- vagy alábecsülik olvasóikat ; a gazdálkodási szakkönyvek nem számolnak a hazai körülményekkel, rossz tanácsokat adnak — vagyis szakadék van a nép és a népirodalom, a nép és a hozzáhajló úri osztály között⁶⁶. Akadt, aki védelmébe vegye a népirodalmat és érdemesnek látta folytatásra buzdítani avval, hogy majd csak kialakul a bizalom nép és műveltek között⁶⁷. Nagyon egyszerűen, józanul és gyakorlatiasan mondta ki az alapproblémát az a cikkíró, aki szerint a népirodalom a középosztály igényeit nem elégíti ki, az az osztály, amelynek írták, alig olvas, tehát a vállalat megbukik, az író leteszi a tollat. A gyerekeknel kell lezdeni az olvasásra szoktatást — javasolta Bonyhai Benjámin⁶⁸.

Azok, akik valóban paraszti közönséget tartottak szem előtt együgyű, mesterkélty, minden esztétikai értéket nélkülöző irodalmat produkáltak. Velük szemben támadt egy

⁶³ PÁKH : Olvasóinkhoz. VU 1857. dec. 27.

⁶⁴ Pesti Napló. 1853. 1064.

⁶⁵ Naptári irodalmunk. Pesti Napló. 1853. 1049.

⁶⁶ GARÁDY : A népirodalomhoz. Pesti Napló. 1854. jul. 29.

⁶⁷ VÁMOSSY MIHÁLY : Népinevelés. Pesti Napló. 1854. aug. 20.

⁶⁸ BONYHAI BENJÁMIN : Miként és miért kell népünket olvasásra szoktatni? VU 1859. apr. 24., máj. 8.

irányzat (Kemény, Gergely, Salamon, Gyulai), amely úgy próbálta az irodalom érdekeit megóvni, hogy a paraszti közönségről lemondva, népen egyszerűen nagyközönséget értett.:

„Egyszerű, tiszta gondolatfolyam — ezt állítjuk föl a népies művekre nézve mérvül. Népies könyv alatt nem olyat kell értenünk, melyet csak a szűrés felsőbb iskolákat nem látogatott ember olvas, hanem olyat, melyet mindenki érdekléssel olvasson. Ha a nép széles értelemben nem azt teszi: „mindenki”, — akkor kérlek mutassátok meg, hol a határvonal, mely a népet a nem-néptől elválasztja.

Lerminier Lamartine népies könyvéről írván így szól: „Nem leghelyesebb-e úgy írni a nép, mint minden ember számára? Az osztályok az államban elenyésztek, hát az irodalomban kell azokat föleleveníteni?”⁶⁹

Salamon egy lépéssel tovább ment Kemény-Csengery népkönyvéről írt bírálatában:

„Szerkesztők igen helyesen „nép” alatt nem a nép legalsóbb osztályát értik. Nem szükséges a nép számára külön irodalmat teremteni, mert a nép — a nagy közönség. Szerkesztők már ildomosságból is óvakodnának kasztokat állítani föl az irodalomban, midőn a politikában már megszűntek.”⁷⁰

Ebben a szellemben nyilatkozott Gyulai is:

„Mi azon osztálynak irunk, mely nem nyers tömeg, megvannak szellemibb vágyai, de nem oly vagyonos, hogy az irodalomra valóban költhessen, sem annyira tudományosan készült, hogy a szaklapokat és könyveket élvezhesse s ideje sincs reá sokat olvasni.”⁷¹

Jókai már a grófokat is beleölelte a nép fogalmába: Lapunkat néplapnak neveztük, s mint értelmezte a „nép” fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban megmagyarázná, hol hazánk első grófi neveinek méltóságos címei mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földművelők nevei. Előttünk a „magyar nép” neve összetartó kapcs, nem pedig választófal a különböző társadalmi osztályokra nézve.⁷²

Konkrét adattal szolgál ebben a kérdésben egy szerkesztői megjegyzés. Bérczy arról írt, hogy a 40-es években megvolt az a fictio, hogy a hirtelen kifejlődő magyar olvasó közönséget népnépként nevezték. A Pesti Napló szerkesztője megjegyezte: „E *fictio* ma még nagyobb mérvű. Alkalmam volt a legelterjedtebb népies hetilap 11,000 előfizetőjének névsorát áttekinteni s azt találtam, hogy e számból alig 200 tartozik azon osztályhoz, melyet nálunk tág értelemben *nép*-nek neveznek.”⁷³

Látszólag az az ideál valósult meg, amit Arany a forradalom előtt célul tűzött ki: egységes nemzet — egységes nemzeti irodalom. Csak hogy ebből az egységből kimaradt a parasztság, kimaradtak a „szűrős-gubás emberek”. Aranyban még megtaláljuk a jelét annak, hogy bízott a parasztság értelmességében, izlésében: Eötvös és Csengery ki akarták vele hagyatni a Fülemlé végisorát, mert szerintük a népkönyv közönsége azt fogja mondani, hogy az új törvénykezést dicséri. Arany nem értett velük egyet: „Lehet, csalatkozom, de én azt hiszem, hogy arra azt mondja a paraszt: „igen biz a fene!” és átérzi az ironiát.⁷⁴ De

⁶⁹ BH. 1854. jun. 21. Mérleg jelű kritikus A magyar nép könyvéről írt bírálat.

⁷⁰ BH. 1856. jan. 18.

⁷¹ GYULAI: Egy kis szóváltás. 1854. Gy. Kritikai Dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927.

⁷² JÓKAI MÓR: Új év kezdetén. VU. 1855. jan. 7.

⁷³ BÉRCZY: Arany János kisebb költeményeiről. Pesti Napló. 1856. jul. 18.

⁷⁴ Gyulai levele Aranyhoz. Pest, 1854. szept. 6. Arany levele Gyulaihoz Kőrös. 1854. szept. 25. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 43, 47.

a parasztról mint olvasóközönségről ő is lemondott és a népirodalom elvét a 60-as évek elején már múltó divatnak nevezte.

Álnépies költészet, népszínmű

A folklórhoz való lehajlás az irodalmi népiességnek azt az elvét valósította meg, hogy a néptől lehet és kell tanulni írni, a népoktató irodalom azzal küzdött, hogy a népet tanítani, nevelni, felemelni feladata az irodalomnak. A 40-es években úgy látszott, hogy a két elvet, egyesítő népi alapú nemzeti irodalom van születőben. 49 után azonban az irodalomnak az az ága, amely népi és egyben nemzeti voltával hivatkozott merő hazugság, affektáció és művésziatlenség volt.

Az álnépies költészet uralkodó iránya volt a Bach-korszaknak; a 49 előtti irodalmi népiesség, Petőfi költészete hivatalos örökösének szerepében tetszelgett. Éppen ez volt népszerűségének egyik oka: népi gyökerű, magyar, nemzeti irodalomra — ekkor az idegen elnyomás korában — nagyobb szükség volt, mint valaha, és ez a költészet ilyennek hirdette magát, képviselői úgy tettek, mintha mi sem történt volna és ők azt folytatnák, amit Petőfi abbahagyott. Arany, az igazi örökös, tudomásul vette, hogy az az irány, amihez hajlamai és meggyőződése kötik talajtalanná vált, a bitorlók — visszaélve a nemzeti érzés konjunktúrájával és avval, hogy a Bach-korszakban a közvetlen politikai költészet lehetetlenné vált — ontották a verseket és fürödtek a kétes népszerűségben.

A kortárs költők és kritikusok jobbjai átláttak ezen a költészetben és leleplezték hamis voltát: „... a juhász-bundán parfümöt érzünk s a pitykés dolmány alól kilátjuk a fodrozott inget”⁷⁶. Arany a Csokonai körüli verselőkkel hasonlította össze a Petőfi utánczókat, akik „nem a „népből”, nem a „népnek” írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait, fogékony bősavú reflexiókra, velük élte meg a koronázási, főispán beiktatási ünnepélyeket, melyek egyik sallangja az ő legújabb költeményök is, kacag mosdatlan tréfáikon s pipaszó mellől szedett élceiken, bámulja furfangos rímeiket...”⁷⁶. Nem a nép vagy a néppel őszintén rokonszenvezők, a népben szövetségest keresők költészete volt ez a költészet, hanem egy műveletlen, parlagi középnemes rétegé, ez Aranytól kicsúfolt Magyar Miskáké, a Vajda-féle Jóbohó Petiké. Az ő magatartásukkal, hangos hazafiaskodásukkal, önelégültségükkel szemben alakult ki Kemény, Arany szigorú önvizsgálata; őket, az ő elmaradottságukat, magyarkodásukat bírálta Vajda röpirataiban. A reformkor hírhedt korteshadjáratainak „hősei”, a későbbi züllött 48-as párt politikusai ezekben a politikamentes években a költészetre vetették magukat.

Az úri népieskedés gesztusa nem volt csak magyar jelenség. Bjelinszkij jellemzése a Puskin utánczókról híven ráillik a Petőfi utánczókra: „És mit el nem követnek a népiség e lovagjai, ezek az új Don Quijotek, akik azért, mert sohasem sikerült szívük hölgyének arcába nézniök, helyette vaskos póriasságnak, pirospozsgás Dulcineának esküdtek hűséget — mit el nem követnek, hogy e vörösperkál ruhába öltözött, fagyúzott farkocsú nőszemély, zsiros és tisztátalan ajkaira a meglegedés mosolyát búvöljék?... Ezek a szegények. Műveikben önként tagadják meg azt az osztályt, amelyhez tartoznak, műveltségüket, amelyet nevelésüknek köszönhetnek, sőt a józan észnek azt a részét is, amelyet a természet nem tagadott meg tőlük! Frakkjukat gondosan maszatos kaftán alá rejtik és álszakállukat simogatva, egymással versengve utánozzák a piaci árusok, szatócssegédek és a falusi muzsikok nyelvezetét”⁷⁷.

⁷⁶ GYULAI: Szépirodalmi Szemle. 1885. Kritikai dolgozatok. Bp. 1908. 180—192.

⁷⁶ ARANY: Irányok. 1861—62. A. J. ÖPM. Franklin. 374.

⁷⁷ BELINSZKIJ: A. I. Krülov. B. Válogatott esztétikai tanulmányok. Bp. 1950. 224.

Hiába tobzódtek a Petőfi utánczók versei a hazafiság és népiesség eszméjében, jól látta Erdélyi, hogy költészetük eszmenélküli, anyagias, kelmei költészet, vagyis „halmaza mindazon tulajdonoknak, melyek a dologhoz tartoznak ugyan, de mintegy külsőséget alkotnak rajta, és pedig úgy, hogy a dolog eme tulajdonok nélkül és elmulása után is marad az, ami ;

„ahelyett, hogy a közepe körül forgolódnék, a héját, a boritékot érinti, a könnyebb végét fogja, a gyöngö oldalát miveli” ; „sok figyelem van benne a körülményes adatok összehozására, továbbá jelleme, hogy tárgyának melyet zeng, egymásra nézve *közönös* tulajdonait szereti összefűzni . . .”⁷⁸

Hogy valójában mennyire eszmenélküli, hamis eszmeiségű volt ez a költészet, mutatja, ha témáit a valósággal vagy a valóságot megénekelő népköltéssel vetjük össze. A magyar paraszt siratta az elvesztett szabadságot, a népköltészet betyárja bújosos forradalmár vagy katonaszökevény volt — a Petőfi utánczók lótolvajról, szerelemkínozta betyárról daloltak⁷⁹. Tóth Kálmán egyik hőseiből Világos, amit ő a „nagy komédia” végének nevez, a következő szavakat váltotta ki :

„Miért is kezdtük, hogy ha ilyen lett a vége
Ej! . . . Ej! . . . azt a lelkít, ni hogy jön a muszka!
No a magyar ugyan a lutrit kihúzta”

(Huszárctalád. Hölgyfutár 50. jul. 30.)

Nem véletlen, hogy éppen ennek az iránynak egyik illusztris képviselője, Lisznyai Kálmán volt az, aki az uralkodó 1856-os látogatását verssel üdvözölte — ugyanakkor, mikor Arany a Walesi bárdokat írta meg. Lisznyai „tősgyökeres magyar gazdája”, akinek rendben van a szénája, „teli van a verme, pincéje”, büszkén kiáltja :

Udvaromban, uramfia
Nem parancsol senki fia!
Nem parancsol a szent, az áll:
Hej! csak én, — no meg a király.

(Csinos gazda. Dalzongora 1858.)

A magyar nép Kossuthot siratta, Garibaldit várta, — Lisznyai így énekelt :

Itt hazámban minden
Oly szent, oly jó, oly szép, kedves
Édes elnézéssel
Látok mindent, s lelkem repdes.

(Honfihit. Dalzongora 1858.)

A népköltészet, Petőfi és Arany népies költészetének utánczói azzal vélték „leereszkedni a paraszthoz”, hogy durva, otromba, izléstelen verseket írtak. Lisznyai pl. eféle sorokkal hivalkodott :

Kedvem szottyant iddogálni
Oszt a szeretőmmel hálni.

(Palócdalok 1852.)

⁷⁸ ERDÉLYI: Népköltészet és kelmeiség. 1853. E. válogatott esztétikai tanulmányok, 91—93.

⁷⁹ ALSZEGHY: Petőfi és az 50-es évek magyar lírája. Bp. 1914. 37.

Velük szemben, az ő laposságukkal, prózaiságukkal szemben Aranynak az volt az elve, hogy minden igaz költészet, elsősorban a népköltészet eszményít⁸⁰. A Petőfi-utazók is megütöttek néha a durvaság ellenpólusaként valami finomkodó, mesterkéltn hangot; ennek azonban az „eszményítéshez” semmi köze sem volt:

Alugyál, alugyál
Szőke virágszálom!
Rózsaszín felhővel,
Igaz gyöngyesővel
S lány furulya-hanggal
Köszöntsön az álom.

(Szelestey: Elakadt a kislány. Falu pacsirtája. 1854.)

Az álnépiesek jellegzetes költői gesztusa az volt, hogy állandóan a közönségre sandítottak, a hatást lesték, saját költő-egyéniségüket hangsúlyozták. Találók Arany szellemes szavai, amellyel ugyan elsősorban a Csokonai körüli népszerű verselőket jellemezte, de saját kora népszerű költőire is gondolt közben: „Objektív alakokról, jellemekről és ezek szerint módosuló formáról szó sem volt; de az alanyi érzés kifejezésében sem volt semmi egység, ódai magasság; pityergő elégia, száraz didaxis keveredett. Naivitás volt, csak nem a műben, hanem a költők személyében⁸¹.”

Míg a népköltészetet a belső forma, a kompozíció iránti érzék teszi naggyá; ebben állították például a műköltészet elé Arany és Gyulai — a sallangos népiesek „művei” formátlanok, laposak és oly prózaiak, hogy egyikükről, Szelesteyről méltán írta a Pesti Napló kritikus: „Odajutott, ahova az arabok, akik versben tanítják a nyelvtant és a dialektikát, de az arabok legalább egyenest a tárgyhoz szólnak verses prózájukban, a tájköltő viszont nem ismerteti meg az illető táj népével az olvasót⁸². Ahogy az eszmenélküliséget a magyarság eszméjének kihangsúlyozásával, úgy próbálták a formátlanságot ellensúlyozni avval, hogy „... Tömik a formát, mint a ludat”⁸³. Mi egyéb nevetségesen üres formájátéknál például Lisznyainak ez a „palócdala”:

A sarkantyúm
Üst
Szinte arany-
Füst.
Keservesen
Peng,
Szívem szintúgy
Zeng
Sóhajtásom
Leng
Rossz hírt hallok, a balfülem
Cseng.

(Palócdalok. XIX. 1852.)

⁸⁰ ARANY: Irodalmi hitvallásunk. 1863, Hebbel, Anya és gyermeke. Bíráló. 1860. A. J. ÖPM. Franklin.

⁸¹ ARANY: Irányok. 1861—62. A. J. ÖPM. Franklin. 376.

⁸² Tájékozások újabb kori lantos-költészetünk körül. VI. Pesti Napló. 1854. 97—1240.

⁸³ ERDÉLYI: Petőfi Sándor. 1854. E. Pályák és pálmák. Bp. 1886. 350.

A nyelv „népiessége”, tájjellege értelmetlenségbe fordult :

Rozmaringszál a sögön
Színak rövid sürgyeszárból
S marakodnak az ögön.

(Szelestey : Lakadalom lesz. Falu pacstirtája. 1854.)

A csengei kocsmaháznak
Zolás legény kele-kóllál.

(Szelestey : A csengei kocsmá. Falu pacstirtája. 1854.)

Méltán jaidult fel Erdélyi :

„Oh, ti vidéki elmék, ti szegény költők! Nektek egyedül azon esetben volna tán kedves egyetlen a haza, csak akkor nem tépnétek föl talán vidékre, tájakra, szokásra, ha egy darab szirtből állana tenger közepén, mint Odyszeusz Ithakája? De ti alföldet, palóczságot, hegyhátat csináltok belőle, s észre sem veszitek, hogy olyat daraboltok, a mi annál könnyebben darabolható, mert nem szirt s nem kevésbé van kitéve mindamellett a hullámok csapkodásainak, mint akármely sziget az óceánon. Reméljünk az időtől. Majd eljön a mi hazánk Odyszeusa is egykor, ki egyiránt fogja szeretni a kenyértermő sikot és borontó hegyeket, a dinnyés Nyírséget és makkos Bakonyt ; fogja pedig szeretni annál inkább, mert a szeretők száma naponként fogy, látván, hogy épen a költők osztottak meg nagyszerű elődeik hagyományán, mint Nagy Sándor birodalmán a kis vezérek. Kétségbe kellene esnünk a jövődőről, ha eme költői felekezet csakugyan uralkodó hiteltre jutna s a közönség még sokáig vesztelgelne ámulásában. Hazánk nem nőtt, keblünk szűkebb lett.”⁸⁴

Arany meg is magyarázta, hogy az az utánzáson, másoláson épült, népszerűség-hajhászó költészet miért használja a tájnyelvet : „... utánzóí virtuozitás az általánosról a különösrre, nemről a fajra szállt le, természetesen ; mert minél több a logikai jegy, annál könnyebb az utánzó feladata ; könnyebb egy vidéki szójárást, palóczot, székelyt, göcsejít „produkálni” — mint a népnyelvet általában, mely bír ugyan némi közös bélyeggel, de csak tájankint veszi föl ama határozottabb kinyomást, mely a kevésbé figyelmeseknek is azonnal feltűnik. Már a népiesség előbbi szakában hallatszék panasz, hogy ez vagy amaz írónk mégsem szól az igazi nép nyelvén, nem népies eléggé ; igen, most a panaszló saját vidéke szólamát, különlegességeit keresé, s nem találta a népiesben. Az irodalom megérte e panaszt, és a könnyű siker reménye által is csábítva, egyetemes népnyelv helyett a különöst kezdé divatba hozni : megszületett a tájköltészet⁸⁵.

Az álnépiesek ellen általános harc indult meg az irodalmi életben. Voltak, akik a felsőbb körök, a szalonok ízlése nevében támadták őket, a póriasakat. (Kazinczy Gábor, Császár Ferenc.) Erdélyi, Gyulai, a nemzeti irodalom színvonalát féltették tőlük, Arany ezenkívül, eleinte, a népiesség hitelét is : ezért írta a szatirikus verseket (Vojtina levelei, Sárkány, Poétai recept), ezért követelt ellenük „dorongot és polémiát.”

Az álnépiesekről az irodalmi ellenzék tagjai is — Tolnai Lajost kivéve — elítélően nyilatkoztak. Mégis Zilahy szerint valami érdemük volt, az, hogy hídul szolgáltak ;⁸⁶ vagyis bizonyos értelemben az irodalmi ellenzék elődje volna ez a költői társaság. Ez azonban legfeljebb látszat-igazság lehet, hiszen az új irodalom az emberiség és haladás eszméit felmutatva

⁸⁴ ERDÉLYI: Magyar lyra a forradalom után, 1863-ig. I. Magyar lyra 1859-ig. ERDÉLYI: Tanulmányok. 1890. 83—84.

⁸⁵ ARANY: Töredékes gondolatok I. Á. J. ÖPM. Franklin. 77.

⁸⁶ ZILAHY: Szabados költészetének bírálata. Z. K. munkái II. 152—3.

fordult szembe a provinciálisan nemzetibe süllyedt régi irodalommal és ez a minősítés első-sorban az álnépiesekre illet, rájuk vonatkozhattak leginkább Vajda szavai: „A haza, a haza, a haza! a nemzet, a nemzet, a nemzet! egyre és mindenütt; sehol a világ, az emberiség, a haladás, a szabadságra való emlékezés.”⁸⁷ Petőfi alanyiségát, őszinte önkifejezését torz, fonák és affektált módon folytatták. Petőfi bátorsága, amellyel felrúgta a régi szabályokat, hogy valami egészen újat hozzon az irodalomba, merész kifejezésmódja az utódok tollán őrös nagyolás lett; joggal bélyegezte meg műveiket Vajda:

„Ezek azok a szellemszülemények, melyekben a víz hullámok tüzlángból vagy épen aranyból vannak, a csillagok feketék, a nap megfagy, a hold kigyullad, a délibáb szikrákat hány; ezek azok a poéták, akik tótágast állatnak a szívárvánnyal, belehelik estében a harmatot, ezek azok az óriások, akik csak úgy játszanak a mennykövekkel, megnyergelik a felhőket s bruderschaftot isznak Jupiterrel; aki előtt nem is kavics, ha nem gyémánt, nem is gyémánt-ha nem kavics; szóval, akik, ha tőlük függne, kifordítanák az egész természetet mostani formájából, mint valami hálósüveget; mintha öntudatlanul is éreznék, hogy természetlen, képtelen szüleményeik csak akkor tetszhetnek, ha a világ fenekestől felfordul.”⁸⁸

Nevetséges és költőtietlen handabandázásuk a költői lázadás visszáját őrizte; mégis, mikor az ellenzék szembe fordult azokkal, akik egy tragikus történelmi tanulság súlya alatt kapaszkodtak a valóságba, szorították magukat a józanság, a középszer korlátai közé, akkor ugyanazokkal találták magukat szembe, akik a Petőfi utáncók ellenfelei is voltak.

A népszínmű a 48—49-es és az ezt előkészítő évek műfaja volt; a bukás után nem volt, nem lehetett számára kibontakozás, „... nagyreményű ifjú maradt, kiben megvénült az ifjúság.”⁸⁹ A népies lírához és verses epikához hasonló nagy alkotások drámában nem születtek: érdeme volt a népszínműnek, hogy megjelenésével leszorította a német bohózatot a színpadról; nemzeti érzést, demokratikus szellemet árasztott. 49 után azonban — az álnépies lírához hasonlóan — megváltozott eszmei tartalommal továbbra is a népies és nemzeti jelleg nimbuszára tartott igényt. A társadalmi feszültség helyett a színpadot is elárasztotta az idill, szóhoz jutott a mindent elrendező földesúri jószág motívuma. (Szigligeti: Cigány. 1853.) A népszínmű megváltozott jellegére jellemző az az apróság, hogy az uralkodót 50-es évekbeli magyarországi körútján Szegeden Vahot Imre Huszárcsiny c. népszínművének előadásával tisztelték meg; őfelsége maga is huszáregyenruhában volt és — mint Vahot nem minden büszkeség nélkül írja — annyira tetszett neki a darab, hogy mikor már vége volt, kíváncsian kérdezte, nem tart-e még tovább? (Vahot emlékiratai.) Pákh azért dicsérte meg Szigetit, Eötvös Falu jegyzőjének dramatizálóját, amiért kihagyta abból az irányt, hiszen ez — mint írja — már anakronizmus volna: az idők megváltoztak és minden párt emberének a várakozását felülmúlták.⁹⁰ Az irányzatosságból való kiemelkedésével érdemelte ki a népszínmű Salamon elismerését is: „Sokat emeli... e vígjáték becsét az egyöntetűség. Itt nem halad két cselekményegymás mellett, melyek közül az egyik az urak, másik a nép között játszik; nincs szembenállítva a frakk és guba az előbbinek rovására, az egész egy csapszék tulajdonosa és egy pár vendége között történik, hol mindenik szenvedélye vagy egyéniségéből szövődik a mese.”⁹¹

„A népszínművek, így látszik, le kezdik vetni az olyan divatu kabátot, melynek fele aranygombos frakk, másik fele szürkődmön volt. Midőn Szigligeti ur maga, ki e dualisztikus

⁸⁷ VAJDA: Polgárosodás. 1862. V. J. ÖM. Franklin. 1205.

⁸⁸ VAJDA: Széptani levelek. 1861. V. J. ÖM. 1791—2.

⁸⁹ GYULAI: Pünkösdi napja. 1853. Kritikai Dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927. 23.

⁹⁰ PÁKH: Még egy-két szó Violáról. Pesti Napló. 1851. 352—53. sz.

⁹¹ SALAMON: Szigeti, A vén bakancsos és fia a huszár. Birálat. 1855. S. Dramaturgiai dolgozata, I. Bp. 1907. 113.

viseletet (a frakk rész képviselte az ördögöt) többé nem hozza színpadra, teljes reményünk van, hogy se ujonnan, se kifordítva nem igen fogunk velük találkozni.⁹²

Jókai a magáéval rokon világra ismert Szigligeti darabjaiban, melyeknek vezéreszméje a köznépből élő tiszta érzelmvilág és végük: az ármány bűnhődése, könnyelműség megterése, tiszta szívek diadala.⁹³

A társadalmi irányzatosság helyére a népszínművekben a nemzeti elfogultság lépett. Az irodalmi Deák-párt képéhez hozzátartozik, hogy nemcsak az osztály kategóriával állította szembe az általános emberit, hanem — amint a folklórral kapcsolatban is már láttuk — az egyoldalú nemzetivel is. A népszínműnek ugyanaz a baja — írja Salamon — mint az egész vigjátékirodalomnak, az, hogy önkímélő, hogy fél neveltségessé tenni, aki magyar nevet és jellemvonásokat visel: „... egykor a parasztot csak a maga naiv szép tulajdonságaival, — közelebből a földbirtokost csak a maga férfias szép erényeivel szeretjük feltüntetni.⁹⁴

A költészethez hasonlóan a dráma is népies sallanggal akarta pótolni a hiányzó népies eszmeiséget:

„A népies, melyből politika és költészet egykép divatot csinált, térszemék anyja lön: Divatos népköltőink és népszínműíróink egy hajóban eveznek. A népies és műköltőileg szépet nemcsak külárnyalatokban, de a legáltalánosabb bellényekben is egymással ellenkezőknek hiszik. Miként lírikusaink népszokás-, tájszólás-, külsőségekben keresik a földolgot, mi csak földolgozandó anyag, úgy hajhásszák a népszínműírók csupán a népdalt, falusi táncot, zsványt s több efféléit, mi szintén csak az anyag, mely alakításra vár.”⁹⁵

A kritika állandóan visszatérő kifogása volt, hogy az írók — visszaélve a közönség elfogultságával — bármilyen fércműbe betesznek egy-két népies alakot, pár hazafias frázist és sikert aratnak. A lélektani ábrázolást is pótolni vélték a népies sallanggal.⁹⁶ Salamon figyelmeztetése: „Az érzelm világa ugyanaz nagyban véve a hercegi palotákban és a kunyhóban, s aki azt hiszi, hogy a sült parasztok lelkének más törvényei vannak, mint a magasabb osztályúaknak, az igen felületesen vizsgálta az embereket”,⁹⁷ az „általános emberi” gondolatának előtérbe kerülését mutatja: az általános emberiet — szemben a 49-es megelőző évek népkultuszával, nép idealizálásával, demokratikus irányzatosságával, de szemben avval a 49 utáni gyakorlattal is, amely a nép ábrázolásában fölöslegesnek vélte a lélekrajzot, a lélektani motivációt, megelégedett a fehér gyolcs ing és a tarka pántlika felvonultatásával.

A népszínmű a korszellem hatása alatt a nép fogalmát egyre tágabban értelmezte, lassan belefért a közép-, sőt a földbirtokos osztály is. Ezt a műfajt addig a tárgya éltette, a tárgy beolvadása az általános drámai tárgykörbe felvetette az eleve meglevő műfaji bizonytalanság problémáját. A 60-as évek elején már közhely volt az irodalmi életben a népszínmű csödjé. A kibontakozást Gyulai abban látta, hogy elemeiből tiszta műfajú drámai formák alakuljanak ki: a komikusból, zenésből operett, a tragikusból népdráma. Az irodalmi Deák-párton belüli véleménykülönbségeket mutatja, hogy Salamon a tragikus elemet nem tartotta kifejllesztésre érdemesnek, szerinte „a népszínműnek a komikai nembe kell tartoznia,

⁹² SALAMON: Drámánk a Nemzeti Színházban. 1856. S. Dramaturgiai dolgozatok I. 1907. 282.

⁹³ JÓKAI: Szigligeti, Obsitos huszár. Birálat. Magyar Posta. 1857. dec. 15.

⁹⁴ SALAMON: Szigligeti, Molnár leány. 1861. S. Dramaturgiai dolgozatok II. Bp. 1907. 200.

⁹⁵ GYULAI: Pünkösdi napja. 1853. Gy. kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927. 24.

⁹⁶ L. SALAMON—SZIGLIGETI vitáját a Cigányról. Pesti Napló, Magyar Sajtó, Magyar Posta. Budapesti Hírlap 1857. és GREGUS—SZIGLIGETI vitáját az Obsitos huszár Petijének jelleméről. Pesti Napló, Magyar Posta, 1857.

⁹⁷ SALAMON: A kritika és Szigligeti motívumai. 1857. S. Dramaturgiai dolgozatok, II. Bp., 1907. 43.

s a könnyebb elmés és derűs vígjátékok, vagy pedig a komikum alsóbb nemének a bohózatnak jellemét kell magára öltetnie”,⁹⁸ vagyis a Csokonai előtti és körüli nemesi népiesekhez hasonlóan a paraszti alakokat, témát komikus légkörben óhajtották csak látni.⁹⁹

*

A népiesség tehát, amely a népet is magábaölelő nemzet egységes irodalmának lett volna a kiinduló pontja, első szakaszának iránya, 49 után válságba jutott. Ezt a válságot viták jelezték, elméleti írások kommentálták.

A népiesség felmérésére először az álnépies líra és a körülötte támadt viták adtak alkalmat. 1853-ban, a Szépirodalmi Lapokban ABC extáblabíró (Kazinczy Gábor) azt tanácsolta Pákhnak, a szerkesztőnek, hogy tessék eljellemezni ki lapjából a népieseket: „A koró nem rózsa, azért, hogy a Hortobágyon nőtt.” Arany ez arra készítette, hogy hitet tegyen a megtámadott népiesség mellett és kifejtse róla elveit:

„... nem feszegetem a kérdést: költészet-e a népköltészet, vagy lehet-e azt úgy, mondva csinálni, mint cifra szűrt: de annyit látok, hogy a Scott Walterek, Miltonok, Shakespearek, Byronok mellett is jut neki egy szerény helyecske: s ha nálunk ez utóbbiak nem léteznek, bizonyosan nem a népköltészet az oka; mert hiszen volt idő, mikor nem csak a tisztán népiest, de még az oly vad zsenit is, mint Csokonai (aki pedig nem tartozott éppen a tudatlanok közé) váltig ledorongolták, a külföldet ugyancsak tanulmányozták, utánozták: még sem merném a legnagyobb patriotizmus mellett is, azt mondani, hogy csak egy Tassonk is cseperedett volna.”

„Én, paraszt esztetikámmal, a szépet sem a népieshez, sem a nem népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Hogy inkább a népiest mivelem: oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, hogy a mely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészet: annak nem lesz önálló nemzeti költészet, hanem mások hulladékaiként fog elődni, mint Róma a Hellaszén: Virgilje lehet legföllebb: de Homerje soha. Erre könnyű felelni persze, hogy ilyes népköltészetünknek már a Dentumogeriában kellett volna létezni, s Homerunknak Árpád alatt: de ha akkor nem volt, így bizony most nincs mit rontson a népköltészet. Mert vagy kifejlik még belőle ezután a nemzeti költészet, vagy nem. Ha ki, úgy kár volna elfojtani, ha nem, úgy még van időnk mások után sántítani. Denique is ezt a pert nem esztetikuskok fogják eldönteni, hanem azon születendő geniek, kik még embryok az idő titkos méhében, s fognak-e valaha születni, nekünk magyaroknak, azt az isten tudja.”¹⁰⁰

Ezek a sorok, ez a hitvallás őriz még valamit a 49 előtti évek forradalmi lendületéből és illúzióiból: ahogy a társadalmi életet egészen újjá akarták alakítani, új alapokra helyezni, úgy akarta Arany még 53-ban is új, népi alapokra helyezni a magyar irodalmat. Bár Pákh igyekezett őt megnyugtatni, hogy Kazinczy Gábor nem a népiesség, hanem a népiességgel visszaélők ellen hadakozott, Aranyban tovább élt a keserűség:

„A magyar ember — magyar ember volt és maradt, különösen pedig táblabíró. Soha sem ott keresi a bajt, hol az gyökerezik: restaurál mindig: egy elvet édig emel, három esztendő múlva elcsapja, mint olim a vicispányt. Így van jelenleg az ugynevezett népies költészet. A helyett, hogy ezt mondaná: Péter vagy Pál rosszul ír, ezt tüzi zászlajára: le a népiesséll! És visszafohajt Egyiptom vereshagymáira: a Kazinczy és Döbrentei sonettoira; Császár Ferenchez folyamodik, hogy „tisztult izlésével” mentse meg a magyar költészetet a barbároktól. Ezt teszi a nagy Kazinczynek még nagyobb Neffe-je, vagy miije. És fogja tenni,

⁹⁸ SALAMON: Szigligeti, Molnár leány. 1861. S. Dramaturgiai dolgozatok. Bp. 1907. II. k. 201—202.

⁹⁹ OLVÁNYI AMBRUS: Osváth, Szigligeti. It, 1957. 1. sz.

¹⁰⁰ Arany levele Pákh Alberthez. Kőrös, 1853. febr. 6. A. J. levelezése II. Ráth Mór. 1889. 81—90.

kevés idő múlva, száz ; mert a magyar, mint birka, megy a kos után. Isten látja lelkemet, hogy a T . . . és Sz . . . -féle nyegleségek barátja nem vagyok ; isten látja, hogy saját műveimre nem vagyok öntelt, elbizott (bár kissé elbizottabb volnék, hogy kedvem lenne a munkához!) : de azért azt hiszem, hogy népies költészet „csak költészet legyen” egy irodalomnak sem válik kárára.”

„. . . hol tehetséget *vevünk* észre, nyilatkozzék az bármily alakban, bizony az ítéset helytelenül cselekszik, ha dorongot használ ellene. A népiesre nézve is nem a *bundát* kéne ütni, hanem a *ki benne van*, legyen az bárki, én, vagy más.

De restellatio küszöbén állunk. Azok, kik némi hivatást éreznek magukban, el fognak hallgatni : a hivatlanok csimpolyáznak még egy darabig, míg a duda magától megnyekken : az *új vetésen* nem lesz istenáldás. Visszatérnek a külföldet *külsőségekben és idegen szellemben* majmoló iskolák ; a nyelv csinosodik azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németül s franciául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele : tehát *pórias, durva, nyers*. Visszatérünk a bombásztokhoz, a cifra ürességhez : úgy kell nekünk!¹⁰¹

Arany eltúlozta a szalon-költészet visszatérésének veszélyét. Azt a fordulatot, amit Petőfi és az ő költészete jelentett a magyar irodalomban, nem lehetett többé meg nem történtté tenni. De költészetben, majd politikában uralkodó népről nem esett, nem eshetett többé szó ; a népi alap megteremtése sem úgy történt, ahogy azt Arany akár még 53-ban is elképzelte : a régiesség, a naivitás hangulatába be-betört a modern idők követelte ábrázolási mód.

Erdélyi és Gyulai úgy értékelte a népiességet, mint ami már betöltötte hivatását. A népi elem főlvételével, „az irodalom kettőt nyert, úgy mint frissiséget a költészetben, nagyobb számú olvasót a közönségben, mi által nyerni fogjuk a harmadikat : a költészet szükségképeni emelkedésében” — vélte Erdélyi.¹⁰²

Gyulai szerint is a népiesség jótékonyan hatott a költészetre ; a nyelvet gazdagította, új műfajokat teremtett, közelebb hozta az irodalmat az élethez. A közönség növekedett, az irodalom hatása nagyobb lett. A költészet nép-nemzeti alapja úgy megerősödött, hogy nem kellett félni az idegen irodalmak káros befolyásától.¹⁰³

Arany kisebb költeményeinek 1856-os kiadása felszínre vetette a népiesség revízióját. A kritikákon, tanulmányokon végigfutó gondolat : mi a népiesség ? van-e egyáltalán a műköltészetben belül népiesség ? — és a kialakult felelet az, hogy a népies t. k. azonos a nemzetivel, a magyar szellemével ; van egy szűkebben felfogott népies, naiv is, lényege a naiv felfogás és a népi nyelv, mely egy részlete lehet valamely költői pályának.¹⁰⁴

A 60-as évek elejére már összefoglalta Arany a népiesség történetét : tévelygéseit és azt, ami megmaradt belőle :

„A népiesség fogalma közönség s írók nagy része előtt nincs tisztában. — Némelyek egyedül a nyelvben helyezték, mások némi csárdai betyáros hangban. Mások épületes históriákat kívántak a nép számára, sokszor a legprózaibb iránnyal. Nem volt tiszta dolog ; a nép számára irassanak-e ily költemények, vagy a művelt osztály számára, hogy a népet ismerje. Amugy és így irányköltészetet akartak. Divat volt az egész : kapcsolatban a népboldogítás eszméjével. A minő az korszerűtlenné lett, úgy a népiesség is.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Arany levele Tompához. Kőrös, 1853. június 28. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 300—302.

¹⁰² ERDÉLYI: Népköltészet és kelmeiség. 1853. E. Válogatott esztétikai tanulmányok. 89.

¹⁰³ GYULAI: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Gy. P. munkái III.

¹⁰⁴ SALAMON: Arany János és a népiesség, 1856. Arany János kisebb költeményei. 1856. S.-tanulmányok. Néhány szó Arany Toldijáról, BH, 1956. július 30—31., aug. 6, 7. GREGUS: Eszmecsere a „népiesség” ügyében. Pesti Napló. 1856. júli. 22., BÉRCZY: Arany János kisebb költeményei. Pesti Napló, 1856. júli. 17, 18. J. L. VU. 1856. júli. 6. Petőfi költészete. Divatcsarnok. 1856. febr. 10, 15.

¹⁰⁵ ARANY: Népiességünk a költészetben. A. J. ÖPM. Franklin. 426. Ugyanez a gondolat: Töredékes gondolatok I. A. J. ÖPM. Franklin.

A népi közönség felnevelése nem történt meg, a „népnek írni” elvet színvonal csökkentés nélkül nem lehetett volna megvalósítani. Arany Millien La moisson-járól írt bírálatában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Millien azt a feladatot próbálta megoldani, hogy költészete

„egyaránt tessenék a sokaságnak és a művelt szellemeknek. Volt idő, mikor nálunk is ilyes valamit képzeltek a népies irány feladatául: midőn a ponyvairodalom regenerációja látszott lenni végcélja a költészetben megindított átalakulásnak. A népet tanítani, valami jobbra tanítani annál, amit ő tud: ez lón a jelszó. De nem úgy áll a kérdés. A néptől tanulni s ily módon a költészetet felfrissíteni, nemzeti alapra helyezni: ebben áll a feladat.”¹⁰⁶

Erdélyi már előbb kimondta, hogy a népiességet esztétikai elvnek tartja: mikor 15 évvel ezelőtt népköltéssel kezdett foglalkozni — írja — megkérdezték tőle, mit akar a népdalokkal? „felelém: azt, hogy írjatok a magatok közönségének, mint a népdal van írva a magáénak.” Akkor ezt nem értették meg — fűzte hozzá — a mai egész költészet magyarázat rá.¹⁰⁷

A népiességre visszatekintve, kiábrándultan és megokosodva, mérleget csináltak. Erdélyi mérlege negatív volt:

„... vajjon ama nyereség, hogy a népi elem fölsajátításával példákat, sőt példányokat is birunk a szép hazai szólásformákból pótolja-e ama veszteséget, mely okvetlenül érte irodalmunkat elhanyagolásából amaz elveknek, melyek után népi előképek, minták nélkül is tudtak a mi költői nagyjaink oly csudálatra méltó nyelvet teremteni, minő az ódáké Berzsenyinéél, az époszé, dalé Vörösmartynál, Czuczornál. Mert úgy látszik, hogy a népi forrás már-már kiapadt, s a népi elem korántsem elegendő arra, hogy belőle alkotassék fel a magyar műideál. Arany, Petőfi, ha nem csalódom, kimerítették. Ugy jártunk vele, mint ki nem is gyanítva jut gazdag örökségbe; nem izzadván, nem nyugtalanzkodván soha is érette: belé dulakodik, a könnyen jött vagyonba és rossz végekre használja. Ez az a könnyű munka, melyen nincs áldás.”¹⁰⁸

Arany, akinek élete hozzá volt kötve ehhez az irányhoz, nem így látta:

„Egészében a népiesség nem ártott. Öntudat jele, öntudatra hozott bennünket. A szűk és egyoldalú idealizmusból kivett. A költészet ezental nem lehet elválva a nemzetiségtől; de óhajtandó, hogy nemesedjék. A népiesség maradjon illő határai közt. Ne akarjon minden költő népies lenni; de ki magát oly tárgyiassá képes tenni — mert kétszeres objectivitás kell hozzá — ám tegye. Mindenek fölött nem kell valami igen könnyűnek gondolni a dolgot stb.”¹⁰⁹

Arany szembe is fordult azokkal, akik Petőfi irodalmi forradalmának csak a visszaját látták meg. Színt kellene vallani a lapoknak elveikről — írta:

„Negyvenhét-e, ki mindabban, mi azóta irodalmilag történt, nem lát egyebet felforgató zavaránál, vagy negyvennyolcz, ki úgy van meggyőződve, hogy a látszó zavarban, melyet literaturai forradalom előidéz, mindig van oly elem is, mely az egésznek üdvére szolgál, a haladást előmozdítja, s daczára a tinta-özönnel, mely rémesen jelöli az elhullottak és sebesültek nyomait, nem fordult ki sarkából a világ.”¹¹⁰

Vajda pedig, bármennyire megvetette a Petőfi utánczókat, sőt az Arany utánczókat — talán éppen, mert ő maga sohasem volt Petőfi vagy Arany értelmében népies — szinte problé-

¹⁰⁶ ARANY: Millien, La Moisson. Bírálat 1861. A. J. ÖPM. Franklin. 1078—1079.

¹⁰⁷ ERDÉLYI: Egy századnegyede a magyar szépirodalomban. Pesti Napló. 1855. nov 24.

¹⁰⁸ ERDÉLYI: A magyar lyra a forradalom után, 1863-ig. E. Tanulmányok. 1890.

¹⁰⁹ ARANY: Népiességünk a költészetben. A. J. ÖPM. Franklin. 429.

¹¹⁰ ARANY: Irodalmi hitvallásunk. 1863. A. J. ÖPM. Franklin. 391.

mátlannak látta a népiesség fejlődését; szerinte a magyar nemzet jelleme újjáalakulóban van, mióta a nemzet a néppel szaporodott.

„... újabb időben új irodalom, új közönség¹¹¹ is támadt — a népé, melynek tábora egyre szaporodik. Ez ama tisztító fűz, mely semmi egészségtelen idegen elemet magába nem vesz és amelynek megjelentével veszi tulajdonkép kezdetét a nemzeti szellemi művelődés forradalma.”¹¹¹

49 előtt az volt a terv, a cél, hogy nép és irodalom egymást erősítve, egymástól táplálkozva fognak emelkedni: a népből a nemzet, a népi irodalomból nemzeti irodalom lesz. A nép nem lett a nemzet egyenrangú tagja, nem nőtt a nemzeti irodalom értő közönségévé — nép és irodalom útjai ismét szétváltak. De a népiességgel beoltott nemzeti irodalommal megszületett egy élethez közelebb álló, szélesebb olvasóközönségre számot tartó modern irodalom.

Дь. Хорлаи

КРИЗИС НАРОДНОСТИ В ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПОСЛЕ 1848—49 ГГ.

В венгерской литературе народность играла большую роль, чем в литературе западноевропейских стран, ибо национальный быт венгров был поставлен под вечную угрозу и в стране долгое время сохранились патриархальные условия. В период до 1848—49 гг., когда поднятие народа в нацию было реальным политическим предначертанием, в народности сливались эстетическое и социальное содержания: возобновленная в народности литература была участником борьбы за поднятие народа. После поражения, когда единая, демократическая национальная жизнь не могла зародиться, действующей в направлении вверх и вниз тенденции народности, принципы «научиться от народа писать» и «писать народу» вновь разъединились (использование народной поэзии и литература для народного образования); литературные произведения создавались — за немногими исключениями — на основе первого принципа; а лира Петёфи-эпигонов и народные пьесы, эти бессодержательные, не имеющие художественного уровня жесты барской деревенщины, имели последствием дискредитацию народности. Из дискуссий, теоретических сочинений, также выявлялось, что в силу общественно-политического положения дороги народа и литературы вновь разъединились, однако, с возобновленной в народности национальной литературой зарождалась новая литература, более близкая к жизни, написанная для более широкого круга читателей.

¹¹¹ VAJDA: Széptani levelek. 1861. V. J. Öm. Franklin. 1788.

A DEÁKOS KLASSZICIZMUS ÉS A MILTON-VITA

Dodsley *The Oeconomy of the human Life* című könyve magyar fordításainak stílusát vizsgálva, két ízlés jelenlétét állapíthattam meg nemrég a XVIII. század hetvenes éveinek magyar irodalmában. (ItK. 1958. 2—3. sz.) Az egyiket latinos-franciásnak neveztem akkor, mert bizonyos jelekből arra a következtetésre jutottam, hogy ennek magyar-nyelvi képviselői főként a hazai deák irodalmon iskoláztak, a távolabbi mestereket pedig az egykorú nemzetközi latin literatúrában gondoltam fellelhetőeknek, melyet ekkortájt — nálunk és külföldön egyformán — a francia klasszicizmus befolyásolt talán a legjobban; a másikat modernebb, a felvilágosodás új eszméinek megfelelő ízlésnek mondtam, s angol és német előképekre utaltam. Az első képviselőjének az angol munka magyar fordítói között Faludi Ferencet, a másodikénak Horányi Eleket és Sófalvi Józsefet jelöltem meg. Már akkor említettem, hogy a tudatosan eltérő stílusú fordításokban megmutatkozó ellentétes irodalmi tendenciák, valamint az azokat feszítő társadalmi és politikai erők Batsányi és Rájnis vitájában ütköztek meg egymással a nyilvánosság előtt, országos visszhangot verve, s állásfoglalásra készítve a látszólag nem érintett írócsoportokat is. *2 Nem szép!*

A jelentős iratváltást technikai kérdés, a fordítás mesterségének szabályai tekintetében vallott eltérő vélemény váltotta ki közvetlenül, s a szemben álló felek indulatait egy másik hasonló probléma, a latin prozódia magyar-nyelvi alkalmazása körül kiélesedett harc hevítette. E témák megvitatása éppen nem jelentéktelen ugyan a nemzeti irodalom alakulásának folyamatában, mivel mindkét tollharc a magyar irodalomnak a deák gyámkodása alól való felszabadítását szolgálta, de mégis csak részletkérdéseket illetett. Batsányi és Rájnis ellentétének lényege — s ebben bennefoglaltatik a fordítás kérdése is — leginkább a Milton körül kifejlődött vitában ragadható meg és fejthető ki, ahol széles európai háttér előtt jellemezhető az egymással megmérkőző régi és új, s megjelenítésük közben Batsányi érdemének bemutatása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a nemzeti irodalom fejlődésének eddig talán kevésbé méltányolt részleteire terelődjék a figyelem. A vitában a XVIII. századi latin irodalmat és ízlést magyar nyelvű változatban megszólaltató Rájnis képviselte a régít, Baróti Szabó, a másik deákos fordította le Milton *Elvesztett paradicsomát*, amely körül a harc kitört; az ő műveltségük, költői fejlődésük és környezetük bemutatása alkalmasnak látszik tehát XVIII. századi irodalmunk e részletének feltárására.

I.

Rájnis József neo-latin alapműveltséggel indult el a magyar költői pályán. Első verseként a Révainál is előkerülő Jacobus Sannazarius Velencére írott, akkoriban igen nagyra tartott epigrammáját emlegette, amit később Baróti Szabó is megszólaltatott magyarul; ebbe a körbe tartozik Andreas Naugerius (Navagero), akinek két versét *Hiellához* és *Uj-esztendői ajándékoska* címmel tette át magyarra, és akire mint tekintélyre hivatkozott Batsányival

folytatott vitájában ; ide sorakozik a *Pásztori dal* is, a jezsuita költészetből ismert formájával.¹ Világnézeti kérdésekben az effajta műveltséget hordozó réteg véleményeit vallotta : 1781-ben *Egy igaz Magyar ruhába öltötetett Leánynak képéről* című versében tudtom szerint elsőnek ünnepelte a „tisztos” nemzeti viseletet, de ellentétül inkább az „erkölcstelent”, mint a „nemzetietlent” állította ; 1790-ben, a korona hazatértekor ódát írt a nemesi aranyzabadságról (A’ magyarokhoz), később az országgyűlés alatt, a Józseffel szembeni ellenállás egyik vezérének, *Forgács Miklósnak tiszteletére*, belefoglalva az akkor már közhely számba menő tételt, hogy a „Vérrel érték száll fiakra, Nem pedig a’ jeles ősi érdem” ; A’ *varga fiakhoz* intézett versében a nemesség soraiba pénzzel felkapaszkodottakat oktatja.² Egy-két jelből mintha úgy látszanék, hogy a jozefinizmus és a modernebb irányzatok is megérintették : egy epigrammája szerint *dőre az erdő* remetéje, s ha a Voltaire-rel való foglalkozás már magában véve egyértelmű lenne a haladó gondolkodással, messzemenő következtetést vonhatnánk le abból a tényből, hogy Révai egyik levele szerint 1783 óta foglalkoztatta az *Henriade* lefordításának gondolata. Ugyanakkor azonban bírálta Newton elméletét, a természeti erő fogalmát, verset írt *Az ártalmas könyv-írókról* és bibliai idézetekkel terhelt kirohanást intézett egy bizonyos Pál deák ellen a pokolbeli tűz védelmében.³

Rájnis a latinos műveltségnek kifejezetten tudományos része felől indulva kezdett a magyar nyelvű irodalommal foglalkozni. A deákosok közül egyedül ő emlegette pl. Iulius Caesar Scaligert, a humanista hagyományokat ápoló irodalom századokon át szinte korlátlan tekintélyű poétikájának szerzőjét.⁴ Eredendően tudományos érdeklődése magyarázza, hogy Batsányival folytatott vitája idején kevesen akadtak az országban, akik jobban ismerték nála a XVI—XVII. század magyar nyelvű nyomtatványait, még *Kalaúza* címét is Pázmány *Kalaúzá*nak mintájára választotta.⁵ Nyomatásban megjelent „költői” munkái is inkább a tudomány, mint az újabb keletű szépirodalom termékei közé illenek. A *Kalaúz* voltaképpen saját verseivel illusztrált prozódia, Vergilius-fordításai rengeteg magyarázatukkal az ókori szerzők kritikai szövegkiadásaihoz hasonlítanak, csak éppen a nyelv magyar bennük. Rájnis tudományának azonban az a baja, hogy messze elmarad korának színvonalától, még az iskolában leginkább művelt területen, a klasszikusok interpretációjában is. A világhírű göttingai professzor, Christian Gottlieb Heyne 1788-ban Lipcsében már másodszor jelentette meg Ver-

¹ Sannazarius Révainál : Tsanadinvm in svís rverderibvs olim Morisena dicta. Imitatio elegiae Sannazarianae ad ruinas Cumarum. Szegedini. 1768., megjelent : Latina, Jaurini, 1792. 16—19. ; ugyanez magyarul : Elegyes versei. Pozsony, 1787. 66—67. ; Rájnis említett fordításának első nyomtatása : Máro Virgilius Publiusnak Georgikonja, Pest, 1814. LXVIII. 1. ; Baróti fordítása : Velentzéről és Rómáról címmel, Költeményes munkái-ban, Kassa, 1787. II. köt. 168. — Naugerius verseinek címei : Ad Hyellam és Imaginem sui Hyelle mittit, 1. Opera omnia, Venetiis, 1754. ; a fordításokat ÁGH LAJOS NORBERT adta ki : Kőszegi Rájnis József élete és munkái. Bp. 1890. 239. ; a vitában idézett Naugerius-citátumot lásd : Tóldalék, Pozsony, 1789. 29., az idézett kiadásban : Naugerius, sive de poetica, dialogus Hieronymi Fracastorii ad Jo. Bapt. Rhamnasium. 203—238. 1. — A Pásztori dalról : WALDAFFEL IMRE : A latin versművészet utolsó korszakából. EPhK. 1933. 105—111.

² A nemzeti viseletről szóló vers megj. A’ magyar Helikonra vezérlő kalaúz. Pozsony, 1781. 11—12. (Ányosnál ugyanekkor már a hazafiság a hangsúlyosabb : Versei. Kiad. CSÁSZÁR ELEMÉR. Bp. 1907. 85—89.) — A később említett versek : ÁGH LAJOS NORBERT : i. m. 233—235., 224—225., kéziratunk A’ magyar Parnaszus-ban, Országos Széchenyi Könyvtár, Quart. Hung. 40—48. f.

³ ItK. 1938. 65. ; HATTYUFFY DEZSŐ : Költői levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból . . . Bp. 1906. 100 l. ; A’ Magyar Parnaszus, 29—31. f.

⁴ Batsányit — egyebek között — az ő nevével akarta hallgatásra kényszeríteni. — SCALIGER : Poetics libri septem. Első kiadása 1561-ben jelent meg ; jellemzése : KARL BORINSKI : Die Poetik der Renaissance und die Anfänge der Kritik in Deutschland. Berlin, 1886. 8—14. l.

⁵ A’ Magyar Virgiliushoz tartozó sisakos paizos kardos Mentő-írás. 11—15. l. ; NÉGYESY LÁSZLÓ : A mértékes magyar verselés története. Bp. 1892. 119.

gilius-kiadását, hadat üzenve minden túlhajtott allegoria-keresésnek, profán tudományos-sággal magyarázva a IV. eclogát is (I. köt. 23., 66. 1.): mikor Rájnis a XVII. század eleji spanyol jezsuitát, Joannes Ludovicus de la Cerdát választotta vezetőjének (1. kiad. Madrid, 1608—1617.), átvette ennek indokolatlan szövegváltoztatásait (pl. Ecl. I. 37.), s a XVIII. századi Magyarországon még széltében használt, XVII. századi eredetű iskolai kiadásokhoz hasonlóan (Ruæus), minden kétey nélkül, Szent Ágostonra hivatkozva vallotta, hogy a IV. ecloga próféciája tulajdonképpen Jézus Krisztusról szól.

Van azonban műveltségben ennél jóval modernebb eredetű réteg is, amely a XVIII. századi osztrák és magyar jezsuiták újabb keletű tájékozódásának eredményeként halmozódott fel nála, és egyebek között Voltaire iránti érdeklődését is magyarázza: Johann Christoph Gottsched hatása. — Gottsched a német felvilágosodás történetében azt a fejlődési fokot képviseli, amelyen a lassan öntudatosodó polgári rétegek a francia „grand siècle” náluk udvari körökben, idegen nyelven élő irodalmát igyekeztek németül magukévé tenni. A lipcsei mester bizonyos formális kérdésekben (nyelvszabályozás, a színház reformálása) ért ugyan el eredményeket, de számottevő, eleven irodalmi életet nem tudott maga körül teremteni, mert a francia klasszicizmustól kölcsönzött eszményei a szélesebb közönség gondolat- és érzésvilágától idegenek maradtak. Jelentős tanítványokat, csak ellenfeleinek, a svájciaknak sikerült nevelni: ezek Milton és az angol morális hetilapok meghonosításával, az udvari-nemesi műveltség ellenében egy formai és tartalmi szempontból egyaránt új irodalom útját egyengették, ha rengeteg ballasztot vettek is át puritán eszményképeiktől.⁶

Gottsched már régen bukott nagyságnak számított hazájában, mikor művei és elgondolásai a fejlődésben elmaradottabb Ausztriában, legfelsőbb állami támogatással, megkezdték diadalútjukat. A Habsburg-birodalom német-ajkú tartományainak társadalma és az össz-birodalmi tervekét szövögető kormány egyformán szükségét érezte az anyanyelv felkarolásának. Az adott időpontban, a XVIII. század közepén, mindkét felet kielégítette még Gottsched programja: azt a polgári fejlődéshez nélkülözhetetlen nemzeti nyelvvel, ezt az említett kivül azzal is, hogy politikai kérdéseket a legtávolabbról sem érintett, s így a legszigorúbb osztrák cenzúrát is kiállotta. Terjedését főleg az gyorsította, hogy a monarchia kulturális életét addig irányító jezsuiták latin színezetű műveltségével épp úgy össze lehetett egyeztetni, mint az ugyancsak ez idő tájt a felső köröket meghódító francia divattal. Gottsched munkái, osztrák adaptációjuk után, átjutottak Magyarországra is, mégpedig részben a művelődés javainak régi, hagyományos közvetítőin, a szerzetesrendeken keresztül, részben közvetlenül az állam jóvoltából, amely a XVIII. század második felében már köznevelési feladatokat is vállalt magára. Gottsched *Schaubühne*-jének drámái, előbb latin, majd jobbra magyar átdolgozásban, az 1750-es évektől nálunk is kedvelt műsordarabjai lettek a jezsuita és piarista iskolai színpadnak; nyelvtana, legnagyobbbrészt hazai viszonyokra alkalmazva, körülbelül a század végéig szolgálta a bécsi kormányzat szándéka szerint a német nyelv terjesztésének ügyét. A grammatika első magyarországi kiadása, jellemző módon, a kassai jezsuiták nyomdájában jelent meg, természetesen latinul; a rendszer és a terminológia még a németek számára írott magyar nyelvtanokra is hatott. Rájnis *magánhangzó* és *mássalhangzó* szavai pl., melyeket oly elszántan védett Rát Mátyás javaslatával szemben (*tátó, zárló*), tulajdonképpen Gottsched terminus technicusának (*Selbstlaut, Mitlaut*) pontos fordításai; e szavak első használója nem is az ex-jezsuita, hanem Kratzer János Ágoston, akinek nyelvtana Pozsonyban, 1780-ban jelent meg *Új német grammatika* címmel, és Győrben; Rájnis lakóhelyén Müller Jakab könyv-

⁶ GEORG LUKÁCS: Fortschritt un Reaktion in der deutschen Literatur, Berlin, 1947.; PAUL REIMANN: Hauptströmungen der deutschen Literatur. Berlin, 1956. Gottsched és a közönség viszonyáról: EDITH BRAEMER: Zu einigen Grundfragen in Lessings Hamburgischer Dramaturgie. Weimarer Beiträge, 1955. III. 269—270.

kereskedő árusította. Az elmondottak után érthetővé válik, miért hozakodott elő Rájnis *Pásztori magyar Virgiliusának* Tóldalékában Batsányi fordítási elveivel szemben Gottscheddel, és miért emlegette a német mestert *Georgicon*-fordításában még 1814-ben is, amikor Kazinczyék idézőn és idézetten egyformán csak gúnyolódni tudtak már.⁷

Az Ausztriából átszarmazott Gottsched-kultusz magyarázza, hogy Rájnis, prozódiaja írásakor, az elvi alapvetéshez mintaképet keresve, Gottsched és iskolája felé fordult. Bizonyos távoli egyezéseket tekintve nem lehetetlen, hogy éppen a mester nagy német nyelvтанát vette elő; valamelyes kapcsolat legalábbis kitapintható.

Gottsched: *Vollständige und neuerläutete deutsche Sprachkunst*. 5. Aufl. Leipzig, 1762.

3. 1. 3. §.

Die beste Mundart eines Volkes ist insgemein diejenige, die an dem Hofe, oder in der Hauptstadt eines Landes gesprochen wird. Hat aber ein Volk mehr als einen Hof, ... so ist die Sprache des grössten Hofes, der in der mitte des Landes liegt, für die beste Mundart zu halten. ...

3. 1. 4. §.

Eine jede Mundart hat in dem Munde der Ungelehrten, ihre gewisse Mängel; ... Daher muss man auch den Gebrauch der besten Schriftsteller zu Hülfe nehmen, um die Regeln einer Sprache fest zu setzen. ...

4. 1. 5. §.

Die besten Schriftsteller eines Volkes, werden durch den allgemeinen Ruhm, oder durch die Stimmen der klügsten Leser bekannt. ...

6—7. 1. 8. §.

Mann sieht. ... dass man die Sprache nach Regeln richten; und die Gewohnheit im Reden, bisweilen der Sprachkunst entgegen setzten kann. Denn da die Regeln aus der Sprache selbst, nach den meisten Exempeln genommen und festgesetzt worden: so unterwirft man nicht die Sprache gewissen eigenmächtigen Gesetzen eines Sprachlehrers; sondern es werden nur wenige, von der Ähnlichkeit abweichende Redensarten, der Übereinstimmung der meisten Exempel

unterworfen. Man setzet also auch nicht das Ansehen eines Sprachkundigen, der Gewohnheit; sondern eine allgemeiner Gewohnheit. ... einer eingeschränktern, oder gewissen Missbräuchen entgegen.

Rájnis: *Kalaúz*.

99. I. II.

Ha valamely szó-tagnak hangja iránt nem egyeznek minden Magyarok, azokkal tart-sunk, a' kik külön laknak idegen Nemzet-ségektől, vagy leg-alább annyira öszve-nem-keveredtek; mert bizonyára tisztább ezek-nél a' nyelv, mint-sem a' többiek-nél.

99. I. III.

Hogy-ha a' tiszta Magyarok is különböz-nek, vagy ha olyan szóról vagyon a' kérdés, mellyet a' beszédből nem tanulhatni, tekénts-ünk az írásnak módjára. ...

100. I. V.

Ha valamely szó-tag különbféle-képen íratatik, azokat kövessük, a' kiknek írások-ból meg-tettzik, hogy nagyobb vólt okos-ságok, tudományok, szorgalmatosságok, 's hogy azon ígét mindenkor egy-képen írták. Mert ezek tudták-is jobban, mint-sem a' többiek, akarták-is írásokban a' beszédnek igaz hangjait ki-nyilatkoztatni.

101. I. VI.

Bizonyos ok-nélkül tsak egyedül tetszésünk-szerént ne éljünk így vagy amúgy a' szó-tagotkák-kal. Mert úgy egynek ez, másnak amaz, mindnyájunknak ('s ugyan azért kinek-kinek-is) akár-mi-is szabad vólna.

A leglényegesebb gondolatok, főleg azok sorrendjének egyezése még Rájnis elvszerűen szabad fordítási módszere mellett is felismerhető a párhuzamosan közölt szövegekben. Lényeges eltérés kettő van: Rájnis nem beszél nyelvjárásokról (Mundart), és kihagyja az eredeti 6—7. §-át, ahol Gottsched az analógiáról ír. Bizonyos azonban, hogy csak alkalmi a mellőzés,

⁷ Gottsched osztrák és magyar hatásáról: BLEYER JAKAB: Gottsched hazánkban, Budapest. 1909; a kassai grammatika címe: *Compendiosa linguae Germanicae grammatica*, 1769.; Rájnis terminológiájáról BLEYER, i.m. 81—83.; az ex-jezuita Gottschedről: Tóldalék. Pozsony, 1789. 19—20., *Georgicon*-fordítás, XXI. l.; Kaz. Lev. XI. köt. 190., 376.

minthogy a Szabó ellen szóló *Mentő-írás*ban bőven beszél erről, példákat hoz rá (sok — több — legtöbb ; Gottschednél : schlagen — schlug, tragen — trug), a szót azonban, aminek jelentése az eredetiben : „Ähnlichkeit in den Ableitungen und Veränderungen der Wörter”, félreérthető módon „a’ szó-eredés köz-mód”-jának vagy egyszerűen „szó-eredés”-nek, fordítja magyarra.⁸ A feltűnő egyezések közé tartozik Rájnisnak az a magyar viszonylatban eléggé különös állítása, hogy az ország belsejében lakók beszéde helyesebb, mint a széleken élőké. (I.) Szabó erre másként nem is felelhetett, mint Vilmányi Libécz Mihály versével, hogy t. i. csak a végeken élő székelyek őrzik a tiszta magyarságot.⁹

A mesterükkel együtt franciás ízlésű osztrák gottschediánusokat és az udvar francia divatnak hódoló előkelőit irodalmi kérdésekben közös felfogás és mindkét részen kölcsönösen elismert nagyságok tisztelete kapcsolta össze. Az utóbbiak közé tartozott Voltaire is, akit Rájnis fellépése idején már csak az egészen elvakult körök tagadtak ki mindenestől a literatúrából. — A XVIII. század végének magyar Voltaire-kultusza jobbra az *Henriade* és a drámák írójának szól ; a fordítások legalábbis erről tanúskodnak. Ismeretes, mekkora a jelentősége Voltaire életművének a magyar felvilágosodás irodalmában ; el kell azonban különítenünk a francia mester olvasásának elméletét világosító hatásától azt a Voltaire-kultuszt, amely a klasszikus formák tiszteletében merült ki, és amelynek tárgyai kizárólag az *Henriade* és a drámák voltak : azok a művek, amelyeket Lessing „isten kegyelméből megbocsátandóknak” bélyegzett híres epigrammájában. (*Grabschrift auf Voltairen.*) Nos, Rájnis minden Voltaire-ismerete az *Henriade*-ban merült ki, s még ez sem az eredeti nyelven jutott el hozzá, mert franciául nem tudott. Érdemes ehhez mindjárt hozzátenni, hogy egy magyar főpap, Nunkovits György, ebben az időben állítólag az egész eposzt lefordította, s ha már itt tartunk, néhány szóval ki kell térni Pétzeli József, Voltaire legszorgalmasabb XVIII. századi magyar fordítójára. Az országos hírvé és tekintélyű író Voltaire-kultusza tekintetében már a művek jegyzéke eloszlát minden kétséget : csupa „megbocsátandó” mű szerepel benne ; még perdöntőbb azonban a „jobb felől” méltányoló közönség és a pártfogók részéről, személy szerint a Teleki József szájából hangzó nyilatkozat : „Vous n’avez pas mal choisi, Monsieur, en donnant a Zayre un habilement Hongrois. Voltaire mauvais Philosophe, et plus mauvais Historien encore s’il étoit possible, meritera toujours des grans Eloges comme Poete tragique. C’est la son fort. Par tout ailleurs il paroît vouloir affecter de faire le Missionnaire de l’Irreligion et de l’Impieté ; mes dans ses Tragedies, ou il n’y en a point de tout, ou il y a infiniment moins de ce venin, et il y preche presque par tout l’humanité avec tout l’energie qu’un beau style peut donner a une bonne chause.” Nagy igazságot mondott Kazinczy, mikor kijelentette, hogy Pétzelinek Gottsched a megfelelője a németek között. A komáromi papot persze nem német, hanem francia olvasmányok nevelték elsősorban, s ezt jól tudta Kazinczy is ; minthogy azonban mai értelemben szépirodalminak nevezhető munkáinak javarésze és folyóirata Gottsched francia mintaképeit szóltatták meg magyarul, hatásuk hazai vonatkozásban egybeesik azon tényezőkével, melyek főként a német Gottsched osztrák követői útján érvényesültek.¹⁰

Gottscheden túl újabb keletű elemek nemigen gazdagították Rájnis irodalmi műveltségét. Egyedül Gellert ismeretének nyomát találtam nála *Oktondiról* szóló epigrammájában, amely a német író *Der Selbstmord* című meséjének két distichonba szorított foglalata. Lehet

⁸ Mentő-írás, 8. ; Kalauz, 123.

⁹ Ki nyertes az hang-mérséklésbenn? Kassa, 1787. 7.

¹⁰ Pétzeli népszerűségére igen jellemző Csebi Pogány Lajos levele, aki Máramarosból kéri fel egy inskripció megírására. (MTA Könyvtárának kéziratára, Levelezés, 4° 143. 82. sz. — Teleki József keltezetlen levele valószínűleg 1784 nyaráról való. Megj. ItK. 1915. 223., eredetije az Akadémia kéziratárában az idézett kötetben van (57. sz.). — Jellemző Pétzeli, hogy a fordítás-vitában Rájnis mellé állt. Erről a részletkérdésről Batsányi műveinek készülő kritikái kiadásában, a második kötetben lesz szó. — Kazinczy nyilatkozata : Lev. V. köt. 155.

persze, hogy ez sem az eredetin, hanem Lácza Szabó József ekkortájt megjelent magyar fordításán alapul. Maga a költő mondja ugyanis, hogy nem szívesen olvasott németül.¹¹

II.

Közismert, hogy Baróti Szabó Dávid a jezsuita rend feloszlatása után szórakozásból és búfelejtésül faragott versekkel indult el a magyar Parnasszus felé. Baráti köre pár papból (Horváth Mihály, Holló Márton, Jósa István) állt ekkor, verseinek ünnepeltjei a Pyber család, néhány országos nagyság (Barkóczy Ferenc, Batthyán József, az uralkodóház tagjai) és hivatali előljárója (Péchy Gábor). Szűk és egyoldalú irodalmi műveltsége kimerült a latin nyelvű iskolai költészet ismeretében: innen valók alkalmi verseinek mintái; ennek volt ünnepelt szerzője a XVIII. századi Magyarországon Rapinus (René Rapin), akinek XII. eclogáját magyarra fordította; innen vette azt az ötletet, hogy Kisdéd szótárát versebe foglalja, s az iskolás gyakorlat alapján tartotta helyénvalónak, hogy Horatius I. epodusát klasszikus lírai strófákban tolmácsolja magyarul.¹² 1777-ben megjelent első kötetében a neo-latin költészet gondolat- és érzésvilágához képest az egyetlen újdonság a magyar nyelv fejlesztésének vágya és az annak hanyatlásán érzett aggodalom, de még ez a motívum is alig néhányszor bukkan fel benne.¹³ A figyelmes olvasónak az a gyanúja támad, hogy Szabó javában verselt, talán egész kiadványa készen állt már, mikor a nemzeti nyelv felvirágoztatásáról mint mindennél fontosabb, átfogó programról hallott, és azt magáévá tette.

Még jezsuita körökből hozhatta magával a népnevelő vagy népfelvilágosító irodalom iránti érdeklődését. A kormányzat Mária Terézia uralkodásának második felében, az új gazdasági rendszer támogatására, összefogta a korábbi önálló hazai kezdeményezéseket, és sok pénzt fordított arra, hogy a birodalom egyéb nyelvei mellett magyarul is földművelési és egészségügyi tárgyú népszerű füzeteket jelentessen meg. E politika támogatásával magyarázható, hogy Szabó két dicsőítő versben ünnepelte Dombi Sámuel orvosdokort (*Az egészségről, Az egészség megtartásáról*), s az említettekhez még két egészségügyi tárgyú verset csatolt (*Az egészség védelmezéséről, Az egészség vissza nyereséről*); ezzel a politikával és műfajjal kapcsolatos Vanière-fordítása, a *Paraszi majorság* is, mellyel már első kötetének megjelenése előtt foglalkozni kezdett.¹⁴ Az eredeti mű a franciaországi jezsuita latin költészet nagy híre jutott terméke; írója Jaques Vanière, büszkén vallotta magát a legnagyobb rendi költők: Rapin Charles de la Rue, Jean Commire tanítványának; munkája, e késői Georgicon-utánezat, a XVIII. század folyamán egész sereg kiadásban jelent meg, s a Habsburg monarchiában még a legelkelőbb franciás műveltségű körök is olvasgatták;¹⁵ Magyarországon a jezsuiták jelentették meg (Nagyszombat, 1772.), nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy vele a maguk módján támogassák a bécsi törekvéseket. Baróti Szabó, rendi elődeihez hasonlóan, a költői formát eszközül használó ismeretterjesztés szándékával vette kezébe a *Praedium rusticum*-ot: a szerzőről úgy tudta, hogy sokat kölcsönöznek tőle „még a' Gazdaság' elő-mozdításának Tanítóis,

¹¹ Az Oktondiról Itk. 1938. 763 l., LÁCZAI SZABÓ fordítása a Magyar Musában (1787. 263.) jelent meg.

¹² Új mértékre vett külön' verseknek három könyvei. Kassa, 1777. Előszó, 161—162.; CSÁSZÁR ELEMÉR: A deákos iskola. Itk. 1904. 30—35.; a Rapinus fordítás SZABÓ id. kötetében a 19—24. lapon jelent meg; Szabó és Franz Neumaer kapcsolatát külön kellene megvizsgálni; a szótárról: CSÜRY BÁLINT: Pápai Páriz szótárának két francia forrása. NyK. XLVIII. köt. 229—242. — Szabó rendtársa, Melczer Károly Horatius egyik ódáját hexameterben fordította (Itk. 1939. 390.), Révai Horatius I. epodusát és Catullus egyik versét distichonokban szóltaltatta meg magyarul. (Magyar alagyák. IV—V. szám.)

¹³ Előszó és A' Magyar Iffjúsághoz címzett vers, 216—218.

¹⁴ Új mértékre vett . . . , 162—163.

¹⁵ Egyik szép kiadása (Párizs, 1774.) Pálffy Jánosné, de Ligne herceg lányának tulajdonából ma a Széchenyi Könyvtárban van.

kiket a' mostani Világ az imént az Iskolákba bé-szállíta"; a munka befejezésével azért igyekezett, mert az akkor jogot hallgató Pyber Benedek „Magyar Vanier alatt a' Törvényi Tudományynak állatásait védelmezni szándékozván”, kérte és ösztönözte rá. (Előszó.) A Szabóéval egy évben jelent meg egyébként az ugyancsak ex jezsuita Miháltz István magyar strófákban készített fordítása (Kolozsvár, 1779.), aki már a címlapon jelenti, hogy „sokakat ki-hagyott: többeket hozzá-adott; a' mellyeket, vagy maga tapasztalt: vagy Könyvekből olvasott: vagy mások tapasztalásából hallott”, s Vaniere verséből valósággal erdélyi viszonyokra alkalmazott gazdasági tankönyvet szerkesztett.¹⁶

Jellemző Szabó pályakezdésére, hogy Molnár Jánossal, a klasszikus mértékű magyar verselés úttörőjével, volt rendtársával csak az 1777-i kötet megjelenése után, a *Paraszi majorság* nyomtatásakor került kapcsolatba, s már országos híró költő volt, mikor alaposabban megismerte a régibb és újabb magyar irodalmat.¹⁷ A *Vers-koszorúban*, második gyűjteményes kötetében, a múlt nagy alakjai közül Pázmány és Faludi neve fordul elő (II. 49.), a kortársak sorából Rát Mátyásé, Révaié, Kazinczyé és persze Rájnisé; a főúri költők közül Teleki Józsefet és Orczy Lőrincet tisztelte meg verssel; állást foglalt benne — elsőnek! — a leoninus ellen (II. köt. Előszó), s az egész munka előszavát *A' Magyar Ijjakhoz* intézte, azzal a szándékkal, hogy könyvével a magyar nyelv szeretetére neveljen, és megkedveltesse a verselést. Poétai műveltsége mindeddig nem sokat fejlődött. Megtette, hogy az ex-jezsuita Jósa István kérésére Césare Calino *Compendium harmoniae Evangelicae*-jának summáját versbe foglalta (III. 101—129.), és nem restelt *Tréjás, Majorsági, és Orvosi dolgok* címmel hexameterbe szedni egy receptgyűjteményt. (I. 165—176.). Az egykorú irodalmi közvéleményben mindez nem ártott hírnevének: egy névtelen, talán pozsonyi kispap, verset írt hozzá a *Magyar Múzában*, tisztelettel emlegették a nyilvánosság előtt *Paraszi majorságát*, Kovachich *Mercur*-ja pedig Tertina Mihály tollából, közölte a költő életrajzát.¹⁸

III.

Régóta tudott tény, hogy Szabó pályáján fordulatot jelöl *Költeményes munkájának* 1789-ben megjelent kötete. A kiadványt a sokat támadott inverziók szempontjából vizsgálták elsősorban, s megállapították, hogy Baróti kijavította az erőszakosságokat, igyekezett tiszteletben tartani a magyar szórend törvényeit. E változás — mint már Keresztury Dezsővel kifejtettük — Batsányi hatásával kapcsolatos; ezúttal a régi és új irodalom küzdelmének összefüggésében próbálom meg a szembetűnő fordulat okát és körülményeit újból megvilágítani.¹⁹

A latin versgyűjteményekre külsejében már semmit nem hasonlító kötet Milton *Elvesztett paradicsomával* kezdődik, melyet ajánlása — és Batsányi vallomása — szerint fiatal barátja rábeszélésére készítette a kassai ex-jezsuita. Batsányi, mint pályája elején általában, az Orczy-ház és a testőrök hagyományát folytatta, mikor Miltont Szabó kezébe adta; ez utóbbiak sorából került ki Bessenyei Sándor, aki a gárdista-kör utolsó haditetteként elvégezte Milton eposzainak teljes prózai fordítását.²⁰ A testőrök irodalmi munkásságáról régen megállapí-

¹⁶ A fordítóról a XVIII. századi sztoicizmussal kapcsolatban: TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Keresztény Seneca. Budapest, 1937, 18—21.

¹⁷ Kaz. Lev. I. köt. 17. l.: BARÓTI SZABÓ DÁVID: Verskoszorú. Kassa, 1786. II. köt. 103—104.

¹⁸ Magyar Músa. 1787. máj. 19., 318—319. és 1788. nov. 11., 283. Mercur von und für Ungarn, 1787. Anhang, 54—60.; Kaz. Lev. I. köt. 163.

¹⁹ CSÁSZÁR ELEMÉR: A deákos iskola. ItK. 1904. 69—70. KERESZTURY DEZSŐ—TARNAI ANDOR: Batsányi és Baróti Szabó. It. 1952. 69—93.

²⁰ Batsányi rábeszéléséről: Magyar Museum, II. köt. 294.; — Bessenyei Sándorról: FERENTZI ZOLTÁN: Bessenyei Sándor Milton-fordítása. ItK. 1915. 129—138., FEST SÁNDOR: Angol irodalmi hatások hazánkban, Széchenyi István fellépéséig. Budapest. 1927. 61—65.

tották, hogy inkább tartalmi tekintetben, mint formában és nyelvben hozott újat; ha úgy tudta is pl. Bessenyei György, hogy Milton legfőbb költői tulajdonsága a fenség, hagyományos irodalmi eszközökkel ezt sem ő, sem más nem próbálta, de meg sem próbálhatta kifejezni magyarul.²¹ A bécsi irodalmi élet légkörét, melyben a gárdisták dolgoztak, jobbra Sonnenfels határozta meg a hetvenes években, aki a nyilvánosság előtt osztrák Lessingként mutatkozott ugyan, szívében azonban a franciás ízléshez húzott, és Milont épp úgy nem kedvelte, mint a vele együtt divatba jövő Shakespeare-t. A nagy angol költő e voltaképpen csak látszólagos befogadását és elismerését híven fejezi ki Bessenyei Sándor fordításának előszava, ahol „vérrel tajtékozó Pegazusánn” láthatja ugyan az olvasó „déltegeskedni” Milont, de mögöje Voltaire-t ülteti az interpretátor, mondván, hogy nála senki nem adta „igazabban” elő az *Elvesztett paradicsom* „valóságos érdemeit”.

A monarchián kívüli német irodalomban azonban a két író korántsem fért meg olyan békésen egymás mellett, mint Bécsben. Bodmer egész könyvet írt, hogy Milont megvédje Voltaire és C. F. Constantin de Magny kritikája ellen, s munkája végére Addison értekezését tette, amely Angliában új korszakot nyitott az író kultuszában, a kontinens irodalmi közvéleményében pedig ennek hatására emelkedett az emberiség legnagyobb szellemei közé a költő.²² Milton lett aztán Gottsched és a svájciak vitájának egyik sarkalatos pontja; a perdöntő érvet végül nem Zürich, hanem Klopstock *Messiasának* sikere szolgáltatta az angol eposz és az új irodalom mellett.

Milton XVIII. századi európai diadalútjában voltaképpen kevés szerep jutott a bibliai vallásos témának, bár ezt is utánozták hívei és követői, a svájciak, sőt tanítványuk, Wieland is. A tárgyi előzmények között a jezsuita Jacobus Masenius *Sarcotis*-át (Köln, 1661.) Batsányi is említi; az öténemes poémának azonban nagyobb jelentősége az ősszülok sorsának megverselésétől még egyáltalán nem lett, s csak akkor került elő a könyvespolcokról, mikor Milton tekintélyét akarták a jezsuita költő plagizálásának vádjával gyengíteni. A latin költeményt egyébként, előszava szerint — mint Batsányi is megjegyzi — inkább poétikai-stilisztikai példatárnak, mint eposznak szánta a szerzője.²³ Milton kultuszának okai között és a költő hatásában a témánál összehasonlíthatatlanul lényegesebbek azok a poézist általában illető szabályok, melyeket a XVIII. században a nagy műben felfedeztek, és azok a megfigyelések, amelyekkel Milton eposzát szembeállították a latinos-franciás irodalmi gyakorlattal és kritikával. Az új irodalom előharcosai még nem önállósodtak annyira, hogy a századokon át szentnek tartott antik tekintélyek nélkül ellehettek volna, de a latinok helyett a görögökre hivatkoztak, Vergilius helyett tehát Homerosra és Theokritosra, s már a XVII. század végén sűrűn idézett szerző lett az ötven év előtti poétikában még alig emlegetett Longinos.²⁴ A szerzőt és

²¹ BESSENYEI GYÖRGY: Die Geschäfte der Einsamkeit. Wien. 1777. 77. l.

²² Critische Abhandlung von den Wunderbaren in der Poesie . . . Zürich, 1740. — Bodmer Milton-fordítása először 1732-ben jelent meg. A további kiadások: 1742, 1754, 1759, 1769, 1780. Tanulmányában még az Addisonnál elfogadhatóknak tartott kritikai megjegyzésekkel szemben is védelmébe vette a költőt. — Milton németországi útjáról: ENRICO PIZZO: Milton's Verlorne Paradies im deutschen Urtheile des 18. Jahrhunderts. Berlin. 1914.

²³ BATSÁNYI a *Sarcotis*ról: Magyar Museum I. köt. 284. — A *Sarcotis* előszavában olvasható: „Vitorum descriptiones magno adumbratas opere et fuse ductas in Sarcotide nostra reperies, ad hoc praecipue a nobis concinnata, ut plerarumque imaginum magis in Poësi communium quidam hortus esset, unde rudior etiamnum aetas ad hanc disciplinam erudienda delectationem usumque caperet. Quocirca noli in primis absolutum heroici carminis corpus, in hac mea Sarcotide requirere; hoc enim ut omnino agerem mei instituti non fuit (Sarcotis. Carmen. Ed. altera cura J. Dinouart. Coloniae Agrippinae, 1757.) A plágiumvádról: La Sarcothée. Poëme traduit du Latin . . . par M. l'Abbé Dinouart. A Londres, 1757. 12—74.

²⁴ BORINSKI: i. m. 199—200.; JULIUS ALPÁR: Streit der Alten und Modernen in der deutschen Literatur. Pécs, 1939. — Longinosnak itt elsősorban németországi pályafutására gondolok, melynek tanulságos emléke művének drezdai, 1742-i német—görög kiadása, Gottsched-ellenes előszóval.

művét félreismerhetetlenül a Milton leguralkodóbb vonása, a fenség iránti érdeklődés hozta divatba; legjobb kiadása természetesen Angliában jelent meg Zacharias Pearcius (Pearce) gondozásában; angol volt a szublimitás fogalmának első jelentős modern elemzője, Burke is; az ő gondolatait örökölték és fejlesztették tovább a németeknél Mendelssohn, Kant és Schiller.²⁵ A fenség érzésének felkeltését szolgáló irodalmi eszközök nyomozása közben fontos poétikai megállapítások hangzottak el. Már Burke rámutatott, hogy bizonyos szavak, szókapcsolatok (pl. a harag, fájdalom kifejezései) és hangok (instrumentális zene) mint az érzelmek spontán kifejezései, nagy hatást tesznek, anélkül, hogy a kiváltó okot megismernénk belőlük; a homály (a „ködös” Ossián) jobban megragadja a képzeletet, mint a legvilágosabb és legkörülményesebb leírás; a szabályozott és kiművelt nyelveken (pl. a francián) sokkal kevésbé lehet a fenség érzelmét felkelteni, mint a pallérozatlanabb keletiekén; a művelt nyelvek írói a megszokott, köznapi kifejezések kerülésével, metaforákkal, idegenszerűségekkel, elavult és szokatlan alakokkal válthatják ki olvasóikban a fenség bonyolult, összetett érzését.²⁶

Batsányi a modern irodalom útjairól irodalom-elméleti olvasmányjaiból és idegen írók munkáiból értesült, ha ebben az időben nem is mindig a legjobbakéból, a hízagokat pedig saját erejéből pótolta. Emlegeti Homerost, s a tőle e korban elválaszthatatlan Shakespearet; Salomon Gessnerre hivatkozva kijelenti, hogy a pásztorköltészetben Theokritos, tehát nem az addig egyedül magasztalt Vergilius a legtökéletesebb; jól ismerte és bőven idézte Rájnis ellenében Longinost, (akit már Boileau értelmezett) s kedvelt írója Osszián, kinek jelzői már legelső fordításában „érzékeny és fenséges” nála, még pedig teljes joggal, mert a kelta bárd fiktív énekeiben szinte receptszerűen megtalálhatta a fenség érzése előidézésének minden előírását; ismerte a Lessing közreműködésével, Mendelssohn és Nicolai szerkesztésében megjelent folyóiratot, a *Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste*-ét, esztétikusa az angol Home, akit Schiller is citál (*Über Anmut und Würde* c. tanulmányában), s akivel Batsányin kívül Verseggy és Berzsenyi foglalkozott még nálunk.²⁷

A fiatal ember éppen csak helyes ösztönrel felismerte és jóformán csak tanulgatta még az új irodalom alapelveit, mikor Kassára került, és itt, Szabó mellett, máris ragyogó bizonyosságát adta kritikái érzékének, Aristarchus-i munkásságának pedig az ex-jesuita készségéből élete végéig leghálásabb, legeredményesebb feladatát végezhette el. Észrevette ugyanis, hogy pályatársa új mértékre szabott verseinek szokatlan szórendje, elavult és tájszavai, latinizmusi, a legjelentéktelenebb tárgyat is egekig emelő alkalmi költeményeinek modora együttesen a fenség magasra emelő szárnyaivá válhatnak, ha a költő e kincset érő nyersanyagot helyes arányérzékkel, tudatosan alkalmazza verseiben. Baróti maga is érzett vagy keresett ilyesfélét: ezért ragaszkodott Rájnis és Révai kritikái ellenére is inverzióihoz, csak éppen nem találta meg támadóival szemben a helyes feleletet, mikor öngigazolással az erdélyi nyelvre hivatkozott, s az egész problémát ellenfeleihez hasonlóan ő is jórészt nyelvhelyességi, nyelvhasználati területre igyekezett korlátozni. Úgy látszik azonban, sejtette homályosan, hogy a szórend nemcsak grammatikai, hanem stilisztikai kérdés is, és mint ilyen a költői kifejezés eszközei közé tartozik, s ezért vágta oda támadóinak e felfogásra rendkívül jellemző mondatot:

²⁵ Longinos PEARCE gondozásában először 1724-ben, másodszer 1732-ben, harmadszor 1763-ban jelent meg; a görög szöveget új latin fordítással Lipszében, 1769-ben adták ki. — A szublimitás fogalmáról EISLER: *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Berlin, 1927 — 30. I. köt. 366—368.

²⁶ BURKE könyve német fordításban is megjelent: *Philosophische Untersuchungen über den Ursprung unserer Begriffe vom Erhabenen und Schönen*. Riga, 1773.

²⁷ Batsányi irodalmi ismereteinek képét a Rájnis elleni vitáit alapján állítottam össze. — Osszián jelzőit I. Batsányi Összes művei, I. Budapest, 1953. 179. — Home-ról FERT: i. m. 93—94. — A német folyóirat első kötetét második kiadásban őrzi a Ráday-könyvtár: Leipzig, 1760.

aki versei szörendjén fennakad, nem ismeri a magyar nyelvet, és „tsak a' tehén-úton tud tzaamogni”. A nem éppen hizelgő kitételleg leginkább Révai érezhette megbántva magát. A piarista ugyanis, bécsi tartózkodása (1778—79) után, nyilvánvalóan német, talán Gottschedre visszavezethető hatásra, egy bizonyos világos, közérthető, de száraz és egyhangú írásmódot fogadott el, amit azután tankönyveiben, felvilágosító kiadványában és szerkesztő korában újságjában alkalmazott. Ez az új stíluseszmény érvényesül *Alagyái* harmadik könyvében, ahol mitológiai alakok helyett a megszemélyesített Barátság, Szép Erkölc, Mosolygás stb. szerepelnek. Valószínűleg ezt az ideált követte már Orczy Lőrinc is, mikor Boethius-fordításában elhagyta a „fabulás meséket”. vagyis a mitológiai vonatkozásokat, de talán még Batsányi is *A' magyaroknak vilétségében* purizmusával.²⁸ Hogy aztán Baróti Szabónak bírálóival szembeni állásfoglalásában és Batsányi rábeszélésének engedő tanulási készségében mennyi az, amit a latinbarokk költészet olvasása és művelése közben szerzett hajlammak, a „barokk fenség” hatásának tulajdoníthat a tudomány, nehezen mondható meg mindaddig, míg alaposabban nem ismerjük a XVIII. század hazai deák literatúráját és a magyarországi irodalmi barokkot. Annyi bizonyos, hogy az öregséget korán emlegető Szabó, aki 1782-ben már fel akart hagyni a költészettel, most egyszerre megifjultan, fellelkesülten fogott versei átdolgozásához, és olyan cél tudatosan haladt előre, mintha csak most jutott volna tulajdon művei megértéséhez. Jól tudta miről van szó, s egyáltalán nem konvencionális bókot ismételt, mikor fiatal barátja muzsáját „magas reptélel egekben fellengezőnek” ünnepelte.²⁹ 1787—88-ban Szabó egyetlen versét sem hagyta érintetlenül, szinte egyetlen sort sem változtatás nélkül. Volt-e Batsányi tollának is része ebben, adatok híjján nem lehet határozottan eldönteni. Szabó *Aeneis*-fordításának története mindenesetre tanúskodhatik arról, hogy lehetett. (ItK. 1952. 69—93.)

IV.

1787 és 1788 folyamán tehát a Batsányi sugalmazta elveknek megfelelően újjá születtek Szabó versei. Uralkodó jellemvonásukat, a szublimitást, már 1789-ben, megjelenésükkor

²⁸ SZABÓ : Ki nyertes az hang-mérséklésében? Kassa, 1787. 74. — Révai kétségtelenül megismerkedett Bécsben a birodalmat megújítani hivatott reformtervekkel és az irodalommal. Figyelemre méltó ebben a vonatkozásban Sonnenfels-fordítása, Az áldozat (Elegyes versei, 193—212.) és A' Vers Szerzés két különböző Módjáról írott tanulmánya, melyben Gottsched hatása érvényesül. (CSAPLÁR BENEDEK : Révai Miklós élete. III. köt. Bp. 1886. 22—37., BLEYER : i. m. 56.) Mint felvilágosító munkát Makó Pál *Dissertatio physica de natura et remediis fulminum (Gorotiae, 1773.)* című művét fordította le A'n.ennykőnek mivoltáról... (POZSONY — KASSA, 1781.) címen.

²⁹ SZABÓ : Költeményes munkáji, Kassa, 1789. I. köt. 173., Vergilius-fordítása előtt. Rajnisnak fel is tűnt a jelző : Apulėjus tüköre, Tizen-harmadik jelenés, MTA könyvtárának kéziratára. R.u.i. 4°19. — Baróti Szabó jóindulatú tanulási készségét, fiatalos hajlékonyságát mi sem mutatja jobban, mint a Rajnisnak teljesen elfogadhatatlan Osszián elismerése és követése. A kelta bárd első hatásának nyoma 1791-ből való nála (Batsányi Összes művei, I. köt. Bp. 1953. 533); a versre VIRÁG BENEDEK válaszolt, ugyancsak ossziáni modorban (Baróti Szabó Dávid társunkhoz, Magyar Museum, II. köt. 139—141., első megjelenési helye: Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1791. okt. 25. V. szakasz, 530—531.). A kilencvenes évek folyamán gyakoribbá lesz verseiben az ossziáni hang (Fő-tiszt, Makó Pál apát úr halálára, 1793.; Virág Benedekhez, 1793.; T. Péteri Takács József úrhoz, 1799.), 1794-ben megpróbálkozott a ritmikus prózával is. (Meg-jobbított, s bővített költeményes munkáji. Komárom, 1802. II. köt. 75. 102—103., 110., 95) Szövegszerűen igazolható, hogy Osszián-reminiszcenciái Batsányi fordításán alapulnak.

Szabó : i. m. II. köt. 102.

Könyvezve nözem én-is a' másoltt Haza'
Vad pusztasággá-váltt előbbi Várait.
Ezeknek ág-bog-leptte, 'smohval b^é-szövétt;
Hajdan Pediglen szébb-világos ablakinn
Most róka nöz ki.

Batsányi id. kiad, 194.

Láttam én Balkútha bástyáit, de elpusztítva
hevertek. ... Magános bogáncs ingatta ott
fejét, s moh-növény suhított a szélben.
Az ablakokból kandikált ki a róka, a falak-
ból kinött gaz lebegvén feje körül.

észrevette egy-két józemű kortárs, s Batsányiról is kiderült még ebben az évben, hogy a „fenséges” poézis híve. Az *Ephemerides Budenses* egy névtelen recensese 1791 elején Rájnis és Baróti Szabó munkásságát ismertetve kitért Batsányi vitájára is, és megírta, hogy a csatázó felek ellentétében, az egykorú esztétika latin nyelvén szólva, a *sublime* és a *humile* játszik fontos szerepet. Jelentősége miatt érdemes idézni néhány mondatát eredetiben: „Ioannes Batsányi eum (Rájnist) fervide adgressus est, retortisque argumentis occasione ista id ei vitium; quod Poesin eius adtinet praeprimis, exposuit, quod illud in versibus suis non satis euitauerit, quod Aesthetica *humile* nominat,” — mondja, és utal Rájnisnak arra a két helyére, amit Batsányi a *Magyar Museum*ban kipécézett. Ugyanakkor Szabó legújabb kötetében kiművelt irodalmi érzékkel ismerte fel a kritikus a szublimitást: „Seueritas cogitationum aequae ac sermone, . . . moderamen, sublimitas colorum, quos in poeticis quibusdam descriptionibus feliciter adhibet, mansuetudo denique characterem Poetae huius absolute videntur.” — Földi János a *Museum*ba fel nem vett szerelmes versei sorsán tapasztalta, hogyan érvényesül a folyóirat szerkesztésében a szublimitás követelménye, és panaszosan fakad ki Kazinczy előtt: „valylyon tsak a' Vitézi versek, a' felemelkedett gondolatok, és erköltsi tudományok-e a' Poesisnek tárgyai?” s idézi Batsányi egyik hozzá intézett, ma ismeretlen leveléből a következő jellemző sorokat: „Lakadalmi Verseid nem mehetnek bele, (a' Museumba), válaszs' valamely nevezetesebb tárgyat. A' versek magokban jók ugyan; de a' materiát is nagyon nézzük. Lesbiád szép, — — hanem, barátom, nem vólna e jobb olly szép versekkel valamely ártatlanabb és felségesebb dologról írnod? mi ugyan nem kárhoztatjuk ezt is, hanem tsak óhajtanánk amazt.”³⁰

Az eddig elmondottakról sem Szabó, sem Batsányi nem beszéltek a nyilvánosság előtt. Mindketten vallották ellenben, hogy a Milton-fordítás közös vállalkozás eredménye: Batsányi javasolta, Szabó készségesen vállalta a kötetnyi latin hexameter magyar tolmácsolását. Nem az eredetét vették ugyanis elő, még csak nem is teljes fordítását, hanem Ludwig Bertrand Neumann (görögösen: Neander) átdolgozását. A könyv mindennél jellemzőbb terméke ez átmeneti évtizedek osztrák irodalmának. A fordító az eredetiről, ha tudósabban is, lényegében azt vallja, amit később Bessenyei Sándor hangoztatott: elismeri Milton nagyságát, ünnepli fenségét (magnificentia), invencióját, képzeletét, stílusát, vagyis megdicséri a klasszikus poétikák kategóriái szerint, de hibáztatja is, és kritikáját Voltaire nevével hitelesíti: „fictiones nonnullae nec verisimiles, nec satis decorae; amplificationes non paucae supra quam par est exorbitantes, interualla adscitia bene longa et multa. Ex quo existunt hiatus, qui seriem Poëmaticis longissime interrumpunt, lectoremque alienissimarum rerum narratione mire fatigant. Longus sim, recensere plura, si vellem: sed neque necessarium arbitror; sumserat sibi iam id laboris satis copiose Voltaerus.” Voltaire recensiója alapján érzi feljogosítva magát Neumann, hogy a költészet kedvelőinek megrövidített formában adja ki Milton eposzát — mégpedig vergiliusi hexameterekben. Ekkor már tudták pedig, Josep Trapp Milton műve teljes latin fordításának előszavában kereken megmondta, hogy ezt teljesen lehetetlen végbevinni. Szorosan idetartozik, hogy Klopstock Messiását is latin hexameterekbe szedte Neumann, előszava szerint a latin studiumok előmozdítására.³¹

³⁰ *Ephemerides Budenses*, 1791. jan. 4. 11. l., Kaz. Lev. I. köt. 262—263. — Arra nem térek ki, hogy *pontosan* mit értettek Magyarországon a XVIII. sz. végén a fenségen.

³¹ *Lapsus protoparentum ex poemate Miltoni cantus VI. Vindobonae*, 1768. Az idézet az előszóból való. NEUMANN Klopstock fordítása: *Mors Christi, seu Messias ex illustri poemate Klopstockiano. Cantus IX. Viennae*, 1770. — Trapp fordításáról: *Nova Acta Eruditorum, Lipsiae*, 1748. 160—163. A munka Londonban, 1741—44-ben két kötetben jelent meg. A fordító művéről ezt írja: „Si quis haec atque his similia stilo *Virgiliano* potest exornare; mentem Miltoni eodem tempore exprimere, ejusque stili, quo . . . utitur, imaginem exhibere, quod ut fiat, curare me iudice, officium est interpretis; do manus. Ego, fateor, non possum.” (161.) Emlegette a könyvet RÁJNIS is az Apulėjus tükörében (Nyoltzadik jelenés), de saját szemével

Milont vergiliusi latin hexameterekben megszólaltatni éppoly képtelen vállalkozás, mint a Denisé, aki Ossziánt német hexameterekben fordította. Batsányi azonban első kassai éveiben ezt még nem érezte így, s maga is megpróbálkozott a kelta bárd énekeinek magyar hexameterekbe öntésével. Csak később vette észre (Herder vezette rá), mennyire nem illik kedvelt írójához a klasszikus mérték. (Hozzátehetjük, hogy a magyar hexameter talán még mindig jobban Ossziánhoz, mint a latin Miltonhoz vagy Klopstockhoz, és Szabó verse inverzióival, szokatlanságával még mindig közelebb áll ahhoz, amit a kor látott és becsült az említett írókban, mint a Vergilius stílusában és nyelvén szabott sorok.)

Milton osztrák utóélete e szakaszának, valamint Denis Milton- és Klopstock-kultuszának ismeretében hangzott el az a vélemény, hogy Batsányi az osztrák író példájára láttán fordította Szabóval Neumann munkáját.³² Batsányi Milton-tisztelete eredetének azonban semmi közvetlen kapcsolata a Denisével. Úgy gondolom, hogy a fiatal magyar író fejlődése során, 1788 táján a régít és újat azon a fokon és oly módon vélte összeegyeztethetőnek, ahogyan azt Denis és Neumann munkái példázzák. Ebben az időben még a voltaireianus Iselin a történeti tanácsadója (hogy a művelődés más területéről is hozzak példát), s a svájci történetészt éppúgy, mint Deniséket, 1791 közepétől új, az előbbieknél összehasonlíthatatlanul jelentősebb példakép váltotta fel, aki Batsányi politikai gondolkodására is rendkívül mély, kellőképpen mind, eddig nem méltányolt hatást tett: Johann Gottfried Herder.

V.

Amilyen ellentmondást nem tűrően rontott Rájnis Szabóra, olyan óvatosan, diplomatikusan beszélt a két fiatalabb szerkesztővel, Batsányival és Kazinczyval.³³ Voltaképpen sokkal rosszabb véleményvel volt a kassai folyóiratról annál, amit a *Tóldalék*ban jónak látott előadni, de egyelőre tartóztatta magát, s inkább csak azokon a pontokon támadott, ahol hátrévet érzett maga mögött: a fordítás szabályainak dolgát azért vette elő, mert Pézelit társának érezte, és Klopstock, Osszián és Milton között nem azért kapott egyedül csak az utolsó elmarasztaló ítéletet, mintha a másik kettő egy hajszállal is kevesebb lett volna neki, hiszen utóbb, az *Apulėjus tükörében* az első teológiai tévedései miatt, a másik azért kapott hosszú dorgáló fejezetet, mert nyoma sincsen nála a vergiliusi epikus kánonnak, — hanem mert Szabón akart ezzel is ütni egyet, s mert ebben a tárgyban Voltaire támogatására számított, aki nek az epikus költőkről írott esszéjét éppen ebben az évben adta ki a *Henriás* második kiadásához csatoltan Pézelin. (Ha máshonnan nem, bizonyosan innen ismerte Rájnis.) Vesztére tette mind a kettőt. Batsányi a szigorú fordítás regulái ellen hozott érveket a fordítás és imitáció éles megkülönböztetésével tette tönkre, s a Milton ellen mondottakon sem volt nehéz felismernie honnan származnak, és mit kell megcáfolásukra felhozni.

Rájnis *Elvesztett paradicsomot* elmarasztaló ítélete abban foglalható össze, hogy az „szerentsétlen munka”, „mellyben néhány szépségek tsak úgy ragyognak az irtóztató hibák között, mint egynehány tsillagok a sűrű fellegekkel bévontt égnek tisztább részein”. Bizonyítékul az ördögök palotaépítését, a Halál és Bűn szerepeltetését és a Sátánnak a Chaoson át vezető útján kívül azt hozza fel Rájnis, hogy a bukott angyalok hárfáznak, játszanak, a pre-

nem látta: mind azt, amit róla mond, a lipcsei folyóiratból vette, 19 sornyi szemelvényével együtt.

³² FEST SÁNDOR: i. m. 44.

³³ SZABÓ: Ki nyertes az hang-mérséklésbenn c. vitairatára A' magyar Virgiliushoz tartozó sisakos paizos kardos Mentő-írásban válaszolt, amely új lapszámozással a Vergiliusfordításhoz csapva jelent meg. A szerkesztőtársaknak szóló Tóldalék, mellyben a' magyar Virgiliusnak szerzője a' kassai Magyar Múzeumról jelesbben pedig az abban foglaltatott fordítás' mesterségének reguláiról-való ítéletét ki nyilatkoztatja (Pozsony, 1789.), vékony, kétíves füzet; megírására a közvetlen okot az adta, hogy a kassaiak Földi János útján eljuttatták Rájnishoz folyóiratuk első számát, hogy az író véleményét mondjon róla.

destináción vitatkoznak. Batsányinak nem volt nehéz rájönnie, hogy e kritika közvetve vagy közvetlenül Voltairétől származik; láthatta azt is, hogy a kifogások, a katolikus meggyőződéssel össze nem férő tételek (a Sátán „a' bolondoknak paraditsomán” áthaladva „Bútsúkra, Isten-báránya-nevű képekre, olvasókra, tsuklyákra talál”) kivételével — amikre nem is válaszolt — a latin poétikák valószínűségét (verisimilitas) követelő szabályának megsértésében és hibás allegóriák költésében foglalhatók össze.

Rájnis Vergilius-fordításának és vele a Batsányiékhöz intézett vitáinak megjelenését, tudtom szerint, legkorábban 1789. március 28-án a *Magyar Músa* jelentette az olvasóknak; a munkát — igen jellemzően írójára — az új-latin irodalomban igen kedvelt ú. n. dissertatio epistolica formába öntötte írója. Batsányi április elején kaphatott belőle példányt, válasza alatt május elsejei dátum áll: a fiatal szerkesztő tehát nem egészen egy hónap alatt írta meg feleletét; nem utolsó sorban azért, hogy még folyóirata 3. negyedében közreadhassa. Segítségül legfőképpen Zachariá német Milton-fordítását vette elő, s a kiadvány jegyzeteit alig kevesebb szabadsággal használta fel, mint legelső Osszián-fordításának bevezetőjében a Harold-féle kiadás (1782) elején talált Hugo Blair-szöveget. A munkamódszer jellemzésére iktatom ide a Zachariá-fordítás *Vorberichtjének* elejét és melléje Batsányi szabad átdolgozását.

Zachariá:

Milton ist unstreutig einer der grössten Dichter. Seine Fehler so gar, die man ihm vorgeworfen, sind von der Art, dass sie nur ein grosser Geist hegeh'n konnte. Er wird nicht allein von seiner eignen Nation angebetet, der man Geschmack und Einsicht gewiss nicht absprechen wird, sondern jedes Volk, das mit den schönen Wissenschaften inur einigermassen bekennt ist, bewundert ihn, und die Nachwelt lässt ihm alle die Gerechtigkeit wiederfahren, die ihm seine eignen Zeitgenossen verweigert. Ungeachtet alles ungegründeten Tadels, aller Versuche, ihn lächerlich zu machen, hat er doch auch unter uns von jeher Leser und Beyfall gefunden.

Szó szerint Zachariá alapján cáfolta meg a palotaépítés ellen felhozott érveket, védelmezte a Bűn és Halál allegóriáit is. Az angol eposzban ez utóbbiakkal kapcsolatban elismert „hibák” ugyancsak a német fordító jegyzeteire támaszkodnak, csakhogy Batsányi erőszakosan rövid összefoglalásában nem érthető pontosan, mire gondol voltaképpen a magyar szerző. Az idegen segítségre egyébként egyetlen egyszer utal Batsányi, ott sem nevezi meg pontosan forrását, és lapalji jegyzete inkább a nagy Newton tekintélyes nevének vitadöntő érvként való felvonultatását, mint a forrás megjelölését szolgálja.

Zachariá fordításának jegyzetei mellett még egy forrásra tudok rámutatni Batsányi vitáiratában. — Nem szorosan Miltonnal kapcsolatban ugyan, de hivatkozik a kassai szerkesztő Mendelssohnra: Ettől az írótól származik cikkében a költői allegóriák példái között az Imádságoknak, mint Zeus leányainak említése; a további szálak aztán innen Winckelmannhoz vezetnek. E két forráson kívül minden bizonnyal használt Batsányi más munkákat is. Különösen gyanús ebben a tekintetben az *Elveszett paradicsom* keresztény eposzként való méltatása és egy idézet, amely Milton tárgyának fenségességéről szól.³⁴

³⁴ MILTON: Das Verlohrne Paradies, . . . in Reimfreye Verse übersetzt, und mit . . . Anmerkungen begleitet von Friedrich Wilhelm Zachariá. Altona, 1760—1763. A palotaépítés: I. köt. 41. Batsányi itt csaknem szóról szóra fordít.

Amit Batsányi a latinos-klasszicista irodalomfelfogás gyakorlata és ízlése ellen felhozott, mindazt az 1790 körüli években bámulatós gyorsasággal nemzetivé váló magyar nyelvű irodalom kívánta, sőt sürgette már. Nemcsak az ex-jezsuita Rájnis tolla alatt indult magyarosodásnak ugyanis a latinos-franciás ízlés, hanem református kulturkörnyezetben is, és itt is fontos szerepet játszott a Milton-probléma, azzal megtehető még, hogy ebben a körben Milton sokkal inkább számított vallásos szerzőnek, mint amott. — Kováts Ferenc több szempontból igen tanulságos levélben, 1788-ban azt írta Horváth Ádámnak, hogy hozzáfogott az *Elvesztett paradicsom* lefordításához, és közöl is belőle egy részletet; Horváth maga a *Hol-mi 2.* kötetében kiadta az eposz első 28 sorának fordítását; 1788-ban a *Magyar Múzában* G. G. K. P. (= Göbből Gáspár Kecskeméti Prédikátor) Teleki István halálára írott versében emlegette Milont; Hunyadi Szabó Ferenc szuperintendens *József eladatását* adta ki magyarul az angol szerzőtől, Pozsonyban, 1795-ben (2. kiad. Diószeg, 1795.), s ebben a környezetbe talált hivatkozásokra és otthonra Bessenyei Sándor fordítása. A kör legjelentősebb vállalkozása Pétzeli József magyar Miltonja lett volna, ha a komáromi papnak marad ideje az elkészítésre. Homeeros Iliásza, Racine összes művei, és Shakespeare legszebb darabjai mellett bukkan fel nála a munka terve; Ráday helyeselte is, mert Szabó fordítása rövidített latin változatból készült.³⁵ Alig hihető azonban, hogy Pétzeli messzebb vitte volna az új irodalom ügyét annál, ahol Denisék körében megállapodott, és merészebben szólaltatta volna meg az irodalmi haladás hangját, mint Voltaire-fordításaival. Egyik versében ugyanis vallásos költeményként méltatta az angol eposzt, s ha levelet váltott is Klopstockkal, valószínűleg ugyanilyen alapon becsülte a *Messiaszt* is.³⁶ Úgy gondolom, Voltaire véleménye lett volna nála a zsinórmérték Milton (és a többi fordításra kiszemelt író) értékének megállapításánál, márpedig ez lényegesen kedvezőtlenebb az angol epikusra, mint amit Batsányi alkalmazott 1789-ben.

A református, francia mintaképek és vélemények befolyása alatt álló Milton-kultusz legterjedelmesebb emléke, Bessenyei Sándor munkájának megjelenése előtt, David Durant művének fordítása, amit a már említett Göbből Gáspár készített és adott ki Pesten, 1789-ben, *Az első embernek el-esése...* címmel. Göbből tisztán vallásos szándékkal, a „kegyes dolgokban gyönyörködő, s idegen nyelven nem olvasható” honfitársai kedvéért vette elő az eredetét, és ízlése sem más, mint bécsi vagy magyarországi kortársaié: a legjobb „poémák” szerinte Voltaire *Henriade*-ja és Fénelon *Télémaque*-ja; tekintélyként Boileau-t idézi, hibáz-

Zachariä :

Es würde viel unwahrscheinlicher gewesen seyn, wenn er die unzähligen Myriaden gefallner Engel alle in ihrer wahren Riesengestalt in einen einzigen Saal eingeschlossen, vorgestellt hätte.

Batsányi : Magyar Museum, 288. l.

Sokkal könnyebb pedig azt képzelnünk, hogy azok a nagy Lelkek kisszebbé változtak, hogy sem azt, hogy a pártos Angyalok ropant³táborra, — s szám nélkül való ezerei, az ő szörnyű nagyságokban, egy palotába özvegyültek légyen.

A Halál és Bűn allegoriájáról : I. köt. 77—78. Innen vette Batsányi a bibliai citátumot is. Newtont a 12. jegyzetben említi (Magyar Museum, I. köt. 285.). — MENDELSSOHN : Philosophische Schriften. Troppau, 1784. II. köt. 121—122. és Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste. I. Bd. 2. Aufl. Leipzig, 1760. 251., ahol a szerző WINKELMANN : Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst c. művére utal. (2. kiad. Dresden—Leipzig, 1756., 154.).

³⁵ Kováts Ferenc levele : Figyelő, IV. köt. 64—74.; Horváth fordítása : Hol-mi, II., Pest, 1788. 193—195.; Göbből verse : Magyar Músa, 1788. szept. 13., 268—270.; Pétzeli terve : Mindenest Gyűltemény, IV. 47., Ráday levele Pesten, 1790. ápr. 13-án kelt, MTA könyvtárának kéziratfára, Levelezés, 4° 143. 65. sz. Vö. : GULYÁS PÁL : Id. Péczeli József élete és jellemzése. Budapest, 1902. 45.

³⁶ Magyar Museum I. köt. 292—294.; Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1791. jan. 25. IV. szakasz. 104—105.

tatja Tassot, Miltonról pedig úgy vélekedik, hogy „el-veszett Paraditsomát tökéletessé tette volna mindenek előtt, ha ilyen oda nem illő költeményekkel meg nem rakta volna. Ha p. o. a' paraditsom kerítését alabástromból nem építette volna; ha az ő őrdögei óriásokból törpékké nem változnának, hogy amaz aranyból a' levegő égben épült tanács-házba el-térjenek; ha a' hegyeket nem hajigáltatná az égbe az őrdögöknek fejekhez; ha ott nem ágyúzatna; ha a' lovon-ülő angyalokat az őrdögök által ketté nem vagdaltatná, 's ismét azoknak testeket össze nem forrasztaná.” (17. 1..) Durant költeménye mentes szerinte az ilyen hibák-tól, s méltán állítható az Henriade és a Télémaque mellé (18. 1.); ajánlotta ugyan valaki neki Milont a lefordításra, de ő „előre-is irtódzva” gondolt a rá váró munkára, s ezért örömmel hallotta, hogy „Hazánknak egy nevezetes Poétája adta a' maga erős vállalait azon nagy tereh alá”. Kár lenne több szót vesztegetni más szempontból is az egész munkára, ha nem jelent volna meg róla igen figyelemre méltó, a kor átlagos színvonalát messze felülmúló recenzió az *Ephemerides Budenses*-ben. Az ismeretlen bíráló kritikája elején Göből eredetijéből elhagyogató fordítási eljárását hibáztatja, az idegen szavakat hányja fel, aztán magára a francia poétára tér át. A Miltonnál kiválóbb Milton-utánzóra Longinost idézi,³⁷ majd az angol költő francia kritikusaíra fordítja a beszédet, amit már szó szerint kell idéznem: „Neque ad immi-nuendam apud rudiores Miltonis existimationem inducere nostrum debuerat seu Voltaierus seu alius crito Gallus, qui Homeri hujus Anglici sublimes, ac rite ordinatas notiones naso suspendere adunco nil pensi habent: istis enim, vt Zachariäus obseruat, in suis ad Cantum 2dum notis seu ob egestatem linguae, seu ob circumscriptam de admirando in vniversum cogitandi facultatem sapere fictio audacior et probari haud potest.” Ugyanazok az érvek ezek, amiket Batsányi is felvonultat a közös fegyvertárból Milton védelmére. A latinul író bíráló azzal fejezi be észrevételeit, hogy — Milton érdekében — hasznos lenne, ha valaki, Szabó vagy más, Masenius *Sarcotis*át is lefordítaná magyarra.³⁸

Batsányi vitairatának és az *Ephemerides Budenses* recenziójának megjelenése után a Milton-kérdés egyszerre eltűnt a magyar irodalom legjobbjaikt foglalkoztató problémák közül. Bessenyei Sándor fordítása 1796-ban jelent meg ugyan, de mint rámutattam, már megjelenésekor elavultnak számított, mind az előszavában foglalt irodalmi nézetek, mind pedig a miatt, hogy az angol költőt francia eredetiből, prózában adta vissza magyarul. Így tör-ténhetett, hogy a mű mint vallásos olvasmány talált visszhangra, Hunyadi Szabó Ferenc fordításának társaságában. Hogy ebben a környezetben hatott-e tovább és milyen irányban, a későbbi kutatásnak kell felderítenie. A modern értelemben vehető nemzeti irodalom kialakításán dolgozó Batsányi és barátai körében az angol költő művének a merev, deákos klasz-szicizmus irodalmi szabályainak lazításában jutott szerep, mint példának és tekintélynek; a témának ebben semmi része nem volt. A fejlődés főirányához a XVIII. század végi Magyar-országgon sokkal közelebb állt, könnyebben felhasználhatónak és a hazai hangulathoz lénye-gesen alkalmazhatóbbnak bizonyult Osszián, akinek énekei a *Magyar Museumból* indultak félszázados útjukra, Vörösmartyt keresztül Petőfiig és Aranyig, mindvégig szoros kapcsolatban a hazafias ihlettel.

Maga Batsányi az egyik oldalon a deákos literatúra egész rendszerét megfontoltan rombolta ugyan, másfelől azonban körültekintő elvszerűséggel igyekezett egységbe foglalni

³⁷ *Ephemerides Budenses*, 1790. jun. 7. 19. sz. 208—212. Az egész recenziót tartalmilag ismerteti WALDAPFEL JÓZSEF: A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1930. 76. A Longinos-idézet az 1769-i lipcsei kiadás szerint: (cap. XXXVI.): „si quis Homeri, Demosthenis, Platonis aliorumque summorum virorum errores in vnum colligat, minimam hanc, aut fere nullam partem eorum esse, quae illi principes bene scripsere.” (207.)

³⁸ „Profecto enim, si vmbam quoque istam Miltonis expressam habuerimus; admirari in Miltonem poterimus eximium imitationis cum prudentia instituendae exemplum. Et denique quis Miltonem nouit, et plagii insimulationem audiens non animo commoueat, et nosse eum cupiat, cui quid abalienasse argatur.” (212.)

mindazt, amit a hazai és külföldi irodalomban a szeme előtt lebegő nemzeti irodalom eszményképéhez tartozónak érzett. Az összefoglaló szándék már a *Magyar Museum* korában világosan felismerhető nála abban, hogy a magyaros, klasszikus és nyugateurópai versformák használatát egyformán törvényesnek ismerte el, s csak a leoninust zárta ki a művelhetőek közül. A nyelvfejllesztés kérdésében a természetes evolúció elvét vallotta, és ellene volt minden erőszakos újításnak. Felfogására, mint több más vonatkozásban, 1791 második felétől kezdve Herder tisztázó és eszméltető hatása legerősebb. Ha ehhez még hozzávesszük Schiller és Goethe világlátását a bécsi évekre tehető alapos megismerését, néven neveztük azokat a legfontosabb pilléreket, melyeken férfikora irodalom-felfogása nyugodott. Felesége, egyik versében, a *Römersinn* és *Barden-Seele* szavakkal, igen találóan jellemezte férje költői eszmekörének két legfontosabb tényezőjét. Az első nyilvánvalóan a tisztább antikvitás, közelebbről Horatius feltétlen tiszteletét jelenti nála, a második a nemzeti költészetre, Oszsiánra utal. E kettő ötvözete az a sajátos klasszicizmus, amit Batsányi bécsi korszakától haláláig hirdetett, tanított, és műveiben megvalósítani igyekezett. — Batsányiné nyilatkozatánál is határozottabban jelölte ki az író helyét az az ismeretlen jóbarát, aki az *Allgemeine Litteratur-Zeitung* Intelligenzblatt-jában (1798. febr. 3. 21. sz.), a magyar irodalomról szólva a legnagyobb magyar költőként méltatta Batsányit, s poétai jellemvonásait a következőkben foglalta össze: „Am thätigsten bezugte sich . . . Batsányi . . . der ganz zum Dichter geboren in seinen meisten bisherigen Versuchen (vorzüglich aber in mehrern noch ungedruckten) Ossians tiefes Gefühl und reinen Natursinn, mit Horazens Politur und Lucan's Feuer glücklich vereinigte; der insonderheit in seinen musikalischen Versbau ein von andern Dichtern seiner Nation unerreichtes Muster ist, und von dem ganz das gilt, was Herder von Milton sagt: „in jeder Zeile des Gesangs ist Er der Vater eines poetischen Numerus und Rhythmus, den er mit Ueberlegung erfand, und seiner unharmonischen Sprache mit sehr harmonischem Ohr gleichsam aufzwang.”»

Nehéz lenne persze most e nagy vonalokban felvázolt költői portrét közelebből és tudományos módszerekkel pontosabban megrajzolni és kiszínezni. Annyi bizonyos, hogy különösen a bécsi évek után jelentősen növekedett Batsányinál az antik örökség súlya és a francia klasszicizmus tekintélyeinek jelentősége, (amit részben a költő párizsi tartózkodása indokolhat), s erősödött Goethe befolyása is. Azok a szálak azonban, melyek ez irodalmi eszményt a magyar valósághoz (gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokhoz) kötötték, 1790 körül szövédték, azokban az években, amelyeket Batsányi maga is élete fénykorának tartott, s amelyeknek rég letűnt irodalmi alakjait még 30—40 év múlva, Vörösmartyék korában is állandóan emlegette, mintha azóta voltaképpen csak szófaragók és ostoba recensensek születtek volna Magyarországon. E klasszicizmust nehéz lenne jelenleg elválasztani Kazinczy hasonló jellegű törekvéseitől is, pedig talán e két igen különböző fogalom elhatárolásával és elemzésével érthetővé válnék Batsányinak Kisfaludy Sándor iránti, kellőképpen máig meg nem magyarozott tisztelete, sőt rajongása. Annyi mégis valószínűnek látszik, hogy ez irodalmi irány — a nép-nemzeti klasszicizmussal szemben — talán leginkább a romantika és a reform-országgyűlések előtti nemesi reformizmus klasszicista törekvéseként fogható fel, s a napóleoni háborúk és a szentszövetség korában, elmélet és gyakorlat, tartalom és forma elvileg következetes egységbe fogásával igyekezett maradandó értékű művekkel megajándékozni a nemzeti irodalmat.

LATINISTIC CLASSICISM AND THE MILTON DEBATE

In his paper published in the *Irodalomtörténeti Közlemények*, nos 2—3, 1958, author has established a Latino-gallicistic trend and a more modern trend in conformity with the new ideas of Enlightenment to have coexisted in 18th century Hungarian literature. They came into collision in the debate between János Batsányi and József Rájnisi on the evaluation of Milton. The paper analyses the debate and its repercussion. Partisan of Latinistic classicism and follower of Gottsched, Rájnisi refused to accept Milton's epic poem translated into Hungarian by Dávid Baróti Szabó from Neander's (Neumann) Latin version, on the solicitation of Batsányi. In defence of the English poet Batsányi resorted to the notes in Zachariä's German translation of Milton. In the aesthetics of the Hungarian writer the notion of *sublimitas* played an important role. It was in this spirit that he had Baróti Szabó revise his *Költeményes munkák* (Poetical Works) and publish them in 1789. Author states that Batsányi, in spite of his sentimentalism and his sublimity, did not break away from classicism; his poetry and theoretical essays bear the imprint of national classicism corresponding to the reformism of the nobility.

JENEI FERENC

JEGYZETEK A SZIGETI VESZEDELEM SZÖVEGÉRŐL

Az Irodalomtörténeti Intézet feladatául választotta Zrínyi Miklós összes művei kritikai kiadását. Az első kötetben közlendő költői művek kiadása előkészítésének alapvető feladata a zágrábi egyetemi könyvtárban őrzött kézirat és az 1651. évi *bécsi kiadás* viszonyának tisztázása és annak eldöntése, melyik alapján készüljön a kritikai kiadás. Az előkészítő munka során szövegkritikai, helyesírástörténeti és nyelvjárástörténeti szempontokból egybevetettük a két szöveget és megfigyeléseinket rendbeszedve, a következőket állapítottuk meg:

1. Az ún. *zágrábi kézirat* Zrínyi fogalmazványáról készült másolat. Műve elkészülte után, hihetőleg még 1646 első felében, Zrínyi azt letisztáztatta, nyilvánvalóan azért, hogy a maga nehezebben olvasható és bizonyosan javításokkal teli fogalmazványáról legyen egy könnyen kezelhető és könnyen olvasható példánya. A másolatot Zrínyi átolvasta és egy csomó hibáját kijavította. Szakaszokat törölt, újakat iktatott be és javított a sűrűn előforduló verselési hibákon is. E javítások nyomait a *zágrábi kéziratban* világosan felismerhetjük, de a kézirat tüzetes vizsgálatánál megállapíthatjuk azt is, hogy a másoló íródeák is javított azon, a maga ejtette másolási hibákat igazítva helyre.¹

Amikor Zrínyiben felmerült a gondolat, hogy verseit sajtó alá adja, a kézpéldányt a nyomda számára, valószínűleg az 1650. év folyamán lemásoltatta. De mielőtt a nyomdába adta volna, ezt a példányt is átjavította, szakaszokat törölt, újakat iktatott be és továbbjavított a verselési hibáin is. E javításokat a *zágrábi kézirat* és a *bécsi kiadás* szövegeltéréseiben találjuk meg. Sajnos, a nyomda számára készült másolat ma már nem ismeretes, elveszett. A kétszeri javítás eredménye a Szigeti Veszedelemnek a *bécsi kiadásból* ismert szövege, ezt kell tekintenünk a Szigeti Veszedelem végső szövegének.

2. Nyelvjárástörténeti szempontból összevetettük Zrínyi sajátkezű leveleit és a *zágrábi kéziratot*. Megállapítottuk, hogy közöttük csupán csak lényegtelen eltérés van. A *zágrábi kéziratot* olyan íródeák másolta, aki Zrínyivel azonos nyelvjárást beszélt, aki éppen ezért nem kevert idegen nyelvjárási sajátosságokat Zrínyi szövegébe. Teljes mértékben helytálló Trócsányi Zoltán megfigyelése: „A költő leveleinek nyelve az Obsidio Sigethiana említett kéziratának nyelvével azonos, tehát a kézirat szövegének nyelve Zrínyi nyelve”.²

3. A *Zágrábi kézirat* és a sajátkezűleg írt levelek szövegét a *bécsi kiadásával* egybevetve megállapítottuk, hogy nyelvjárási szempontból lényeges különbségek vannak közöttük. Csúpan az *i ~ ü* magánhangzózaváltozás szempontjából azonosak, az *ö ~ ü*, *ë ~ ö*, *i ~ é*, *o ~ á* változások már keverten jelentkeznek. Ha azt keressük, hogy a *zágrábi kéziratban* mutatkozó egységes nyelvjárási képet mikor és hol változtatták meg, gondolhatnánk a nyomdai kéziratot másoló íródeákra, hiszen az kétségtelen, hogy Zrínyi környezetében voltak, kancelláriáján dolgoztak olyan íródeák is, akik más nyelvjárást beszéltek. Feltehető az, hogy egy ilyen másoló, pontatlanul dolgozva, a maga nyelvjárásának sajátágaival keverte Zrínyit. De ennek a feltevésnek ellentmond az, hogy Zrínyi, bár az olvasónak írott előszavában szerénykedve beszél arról, hogy verseire több munkát nem tudott vesztegetni, a *zágrábi kéziratot* gondosan átjavította. Javításairól alább még szólunk, itt csak egyetlen dolgot említünk: a *c* hangot jelölő *cz* betűket gondosan átjavította *c-re*, amit a kiadás megint *cz-re* igazított. Feltehető-e az, hogy a kézirat példányt ilyen gondosan javító Zrínyi a nyelvjárási eltéréseket benne hagyta volna a nyomdába adott kéziratban?

Rendszerbe szedve a kéziratban megállapítható és Zrínyi kezétől származó javításokat, valamint azokat a javításokat, melyeket Zrínyi a nyomdába adott kéziratban végrehajtott,

¹ Vizsgálódásainknál a zágrábi kéziratnak a Széchenyi könyvtárban levő fényképmásolatát használtuk.

² TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Szerző és nyomdák. MK. 1957. 268.

melyeket a kiadásból pontosan megállapíthatunk, Zrínyi nagyon gondos munkájára kell felfigyelnünk. Ebből következően a nyelvjárási változások helyét és végrehajtóját nem Zrínyi környezetében, hanem a nyomdában kell keresnünk.

4. Az „ADRIAI TENGERNEK SYRENAIA”-t „nyomtatta Bechben a Kolonjai Udvarban Kosmerovi Máté Császár Ó Felsége Könyvnyomatója”. A lengyel származású lorenzbergi Cosmerovius Máté egyike a legkiválóbb 17. századi bécsi könyvnyomatóknak. 1640-ben feleségül vette, a magyar nyelvű könyveiről jól ismert, Formica Máté özvegyét. A Formica nyomdát magához váltva, 1645 óta adott ki magyar nyelvű könyveket.³ Az ország nyugati részén élő főurak egyházi írók és jezsuiták nyomdázza, aki könyveit a kor nyomtatványai közül kiemelkedő magas tipográfiai színvonalon állította elő. Európai méretekben is nagy nyomdai üzeme, hat sajtója volt és a betűöntéssel is foglalkozott, német, latin, olasz, lengyel, magyar nyelven adott ki könyveket, tehát szükségszerűen kellett e nyelveken beszélő korrektorainak is lenni. Zrínyi előtt, hat évvel megelőzve, csak Eszterházy Miklós nádor inté leveleit adta ki Rákóczi Györgyhöz, illetve Lónyay Sigmondhoz. Ha az Eszterházy köteteket Zrínyié mellé helyezzük, látjuk, hogy a könyvét nyomdába adó Zrínyi, annak tipográfiai kiállítására is gondolt, elsőrendű nyomdai kiállítást igényelt; könyve nyomdai szépségére is gondja volt. Természetes az, hogy az üzleti szempontokkal nem gondoló és bizonyosan a maga költségén is nyomtató Zrínyi a nyomdától gondos munkát kívánt és így jogos az a feltevésünk, hogy a Syrena korrigálására Cosmerovius ez alkalomra külön korrektort alkalmazott. (Zrínyiéhez hasonló szép kiállításban csupán csak Listi László Magyar Mária jelent meg két esztendő múlva. A nagyvagyonú Zrínyi-epigon ebben is utánozta mesterét.)

Ki volt ez a korrektor, — a bécsi udvari hivatalok valamelyik magyar alkalmazottja, az egyetlen hallgatója, Bécsben élő magyar pap? —, ma már nem tudjuk megállapítani. Arra sincs adatunk, hogy a nyomda alkalmazottja lett volna. De az bizonyos, hogy más magyar nyelvjárást beszélő és helyesírása is különbözött Zrínyiétől. A Badics Ferenc-féle kiadás függeléke több mint 33 lapon sorolja fel, a Szigeti Veszedelem esetében, a kézirat és kiadás eltéréseit. Közel ezerhat száz eltérést mutat be. De az első figyelmes átolvasásra is világos, hogy olyan eltérés, amely jelentést, szóalakot, szavakat, vagy mondatokat változtatna meg, sokkal kevesebb akad. Négyesy László kritikai apparátusában „A kézirat eltérései” fejezetben vizsgálja ezeket és két fejezetre osztja. Előbb „Apróbb (alaktani, esetleg írásmódbeli) eltérések” cím alatt az eltérések tömegét sorolja fel, minden osztályozás, megkülönböztetés nélkül. Ha helyesírás és nyelvjárástörténeti szempontból szétválasztotta volna az anyagot, sokkal világosabb képet kapnánk a kézirat és a kiadás kettősségéről. A második fejezetbe utalt „Szövegbeli eltérések” száma alig 300, de ezek jórésze is szintén csak helyesírási és nyelvjárási jellegű.⁴

A korrektor nyelvjárási sajátosságai a bécsi kiadás szövegében Zrínyiével keverednek. A kettőt teljesen szétválasztani ma már nem lehet, csak bizonyos eltérésekre mutathatunk rá. Ugyanez a helyzet a helyesírás szempontjából is. Zrínyi sajátkezdő levelei és a zágrábi kézirat helyesírása, a Káldy György munkássága nyomán kialakult, katolikus helyesírás elveit követik. Ugyanezen az úton jár a bécsi kiadás is, mégis azonban a kézirat és a nyomtatvány helyesírása között vannak eltérések. A c ~ cs jelölésében a nyomtatott szöveg cz ~ ch jelpárt alkalmazza. A másoló íródeák cz-it Zrínyi következetesen c-re javítja. A j jelölésében egyik sem következetes. Az i, j, y-t mindegyik használja, de a kéziratban az i használata a gyakoribb, a szótagvégen pedig az y. Az u jel a kéziratban egyformán jelöl u-t és v-t, sőt a v-t gyakran ű-vel is jelöli, a kiadásban a v hangot már csak v jelöli. A kézirat a mássalhangzó hosszúságot igen gyakran nem jelöli, csak egy jelet használ. A szóvégi g hangot a kézirat gyakran gh-val jelöli, a nyomtatvány csak ritkán. A kétbetűs mássalhangzókat a kézirat gi, li, ni-nek jelöli, míg a kiadás gy, ly, ny-nek. Tovább folytathatók a jelölés eltéréseit, de felsorolásuk nem változtatná meg a kézirat és a kiadás helyesírásáról kialakított képünket. Mindkettő azonos elvek szerint ír, eltéréseik abból következnek, hogy a kézirat jelrendszere maradiabb állapotot tükröz. Helyesírástörténeti vizsgálatainknak ez irányban is ki kellene terjesztenünk figyelmüket, mert a helyesírás alakulása nem egyenletes. A maradi kézírással szemben a nyomdák haladók, de ezek helyesírásának fejlődése sem egyenletes, nyomdánként, sőt művenként változó.

5. Említettük, hogy Zrínyi két ízben javított a Szigeti Veszedelemen. Ez esetben figyelmen kívül hagyva a nagyobb szövegváltoztatásokat, kihagyott vagy betoldott új szakaszokat. Csupán a szavak vagy mondatok egyéb változásaira figyelve, szembeötlök, hogy az egy-egy soronbeli kisebb változások nagyrésze a verselés pontosságá, hibátlan volta érdekében tör-

³ CASTLE EDUARD : Geschichte einer Wiener Buchdruckerei. 1548—1948. Wien 1948.
MAYER ANTON : Wiens Buchdrucker-Geschichte Erster Band. 1482—1682. Wien 1883.

⁴ Zrínyi Miklós költői műveiből, Kiadja NÉGYESY LÁSZLÓ. Bp. 1914.

tétek. Vegyük szemügyre előbb a kézirat, majd a nyomtatott szövegen észlelhető verselési jellegű javításokat, igazításokat:

- I. 18. 4. Ellenemre minden || gonoszban merülny⁵
37. 1. Leszis mert alkuszna || de te menny ű ráiok
57. 2. Köztök bizony nekünk || nagy gondokat adna
- III. 26. 3. Osztan mind uirratig || mi bizuast alugyunk
26. 4. Mert tudom bizonynal || kaurt mi nem látunk
- VII. 38. 2. Méért ragadád el || ez uitészt hirtelen
- XI. 35. 3. Titkon te el lehec || ual amely városban
- XII. 72. 3. Hun uan kaur uérén || nyert io hired neued
- XIII. 47. 2. Mig nagio károkát || nem uallunk keserüel
96. 2. Mellyek tiz ostrommal || iüttek ránk éltekbén
- A felsorolt tiz sorban egy-egy szótaggal, vagy egyszótagú szóval egészítette ki az eredeti fogalmazványban 11 szótagú sorokat tizenkettősökre.
- I. 14. 4. Mindenüt rontám uesz- || tém ellenségeket
IV. 58. 4. Hogy sem az kit kel hoz- || nom kételenséggel
- XIV. 48. 1. Igy uan mert ennihany || nyomorult körösztén
- E három esetben az első kettőben 10, a harmadikban 9 szótagú sort egészített ki két, illetve három szótagú szókkal tizenkét szótagú sorokká.
- II. 43. 2. Hosa hatuan három || pénzt ost<á>nak mind széll
IV. 20. 1. Az sere<...>gek között || ezek hordosztatnak
53. 3. Nem nyugovék még <me> nem || tölte Chászár fülét
- V. 14. 4. Chinalt es, az pogány || <at>tul el uette asztot
79. 4. Mástul penig<len> szeren- || chét s annak gyümölichét
- VI. 56. 4. Mert semmit nem mér el || mulatni hagyás<á>ban
- VII. 44. 4. Emberben peniglen || soha <me> nem uyul uér
- IX. 22. 2. Veled edgyüt nagyob- || bakat <...> chelekettem
41. 3. Ű eszt<et> le uonta sze- || rechen Hamuiuanrul
- X. 51. 3. Mert ű harcra ki megy || <en> Török eleibe
- XI. 37. 4. Mert Deli Vidot meg || esmer<het>te már harcban
- XII. 84. 2. Szerenche forgando- || ságát <te> semminek uész
110. 2. Mesztélen az fákat || tőuebül <ki>rángattya
- XV. 9. 1. Igy monda nagy Zrini || <é>s az egész uitézek
54. 3. Mint hogy nem türheti || immár <...> égő tüzet

E csoportban 15 verssort igazított úgy, hogy 13 szótagú verssorokat rövidített 12 szótagúakra. — A felsoroltakon kívül van még néhány sor, melyeket egyenként kell megvizsgálnunk.

- IV. 62. 4. Addig az horuát Bán || nézd mint ront <bennünket> minket
V. 90. 2. Vagy <el> uégzem életemet || magam kardgyáual
- VIII. 41. 4. Sem<mi> erőtül nem tud || nak ezek félni

E három sorban a tizenkettes szótagszámot egy-egy szótag elhagyásával 11 szótagúra rövidítette. Meg kell azonban jegyeznünk már most azt, hogy a nyomdai példányban az 1. és 2. sort ismét tizenkettesekre egészítette ki, úgy azonban, hogy a kéziratban törölt szavak helyére másokat iktatott be.

- III. 19. 3. Es ű hiszen uala || az bolond Alkorámban

E sort pedig az ű névszó betoldásával 13 szótagúra bővítette. A nyomdai példányban ezt is kijavította tizenkettesre, úgy azonban, hogy az az névelőt törölte.

- I. 87. 3. Es noha külömb <io> nem || zet-ek -ből állottak
V. 20. 4. Illetlen meg <uenk ue- || uenk erős kü falát

⁵ E verssorok előtt álló számok az ének, versszak és a sor számát adják a nyomtatott kiadás számozása szerint. A kurzív szedés mindig beszúrt szót vagy szótagot, <> kitörölt szót vagy szótagot jelöl.

E négy sorban egy-egy szót új szóval cserél, de vigyáz arra, hogy a sor tizenkét szótagú maradjon.

A *Zágrábi kézirat* felsorolt javításai Zrínyitől erednek, az ő kézírásával készültek. E javításokat Piszarevics Sándor vizsgálta először.⁶ Mindennemű javítást, a nagyobb szövegjavításokat is egybefoglalva, hetvenegy javítást számolt össze. Ezeket egybevetve az imént felsorolt javításokkal, az általunk megállapítottakból csak 10 szerepel Piszarevics jegyzékében. Tehát 28 javítást nem említ. És így tesz Négyesy László is, aki kiadásának jegyzeteiben a javításoknak csupán csak egy részét említi és nem vizsgálja azt sem, hogy azok kitől származnak. Pedig e javítások ismerete nem közömbös, mert a verstani vizsgálódásoknál ismételten hivatkoznak rájuk, nem egyszer számszerűségükben is, meg szövegükben is tévesen.

Tovább folytatva vizsgálódásainkat, meg kell vizsgálnunk azokat a javításokat, melyeket Zrínyi a *zágrábi kézirat*ról másolt nyomdai kézirati példányon végrehajtott. A kézirat és a kiadás ilyen jellegű szövegtételei a következők:

- I. 10. 2. Irigység gyűlölség || *es* hamis tanáchlás
- 21. 1. En pengig töröknek || adok *oly* hatalmat
- 46. 1. Nagy vigan Alecto || *el* tűnék *ott* mindgyárt
- 49. 1. Fel kelvén ágyából || *ű* meg parancholá
- 86. 3. Az Szulimán Chászár || mért *ű* tüle féle
- II. 22. 3. De neki meg felelt || Turi *György* ágyuja
- 28. 3. Immár tized napja || hogy hever az sánczon
- III. 1. 3. Ha mit *el* végezis || *ő* gondolattyaából
- 22. 1. De az lány főlyhökis || *engemet* biztatnak
- 22. 2. Mert lá *hogy* chak immár || *essőben* állanak
- 23. 1. De az mely Zriniről || *beszéllesz* énnékem
- 35. 1. Adsz nyáron nyugovást || *és szép* chendezséget
- 60. 2. Addig vitéz Zrini || *az* lesbül ki-jöve
- 77. 3. Hogy ha nem érkezik || hamar *az* segítség
- 84. 3. Mehmet roszul torlod || *meg* fiad veszését
- 99. 2. Mikor Pál még többet || *is* szolny akara
- IV. 28. 1. Mikor Sziget várhoz || közel érkezének
- 50. 3. Hidgyed de hallottam || *es* az *ő* sarczának
- 62. 4. Addig az Horvát Bán || nézd *miként* ront minket
- V. 34. 2. Avagy madár gyomra || *mi* koporsó helyünk
- 36. 3. Előtte *meg* rendelt || seregben állottak
- 54. 3. Mondom *bizony* hatal- || mas Bika Andrással
- 70. 2. Hogy *az* Török Chászár || készíti kardgyát rám
- 90. 2. Vagy *hogy* végzem élte- || met magam kardgyával
- VI. 5. 4. *De* mégis vadab De- || mirhámnál nem lenne
- 24. 2. De Uraság jelé || ért most azt kívánnya
- 33. 2. Ninchen már hely az ho- || vá fellyeb vihessed
- 55. 4. Hon louas s Janchárnak || szállitna seregét
- 76. 2. Gázolua indult, mint || sok sűrű nádasság
- 103. 3. Nagy fegyver szélúszel || kemény paysa *meg-tölt*
- VIII. 25. 2. Hogy vigyem kezében || *és ő* *hogy* meg lássa
- 85. 1. Enged-*meg* hogy hat e- || rős Vitéz közülünk
- IX. 27. 4. En iffiu fejemre || de *el* megyek veled
- 81. 1. Chudálva halgattya || *io* Zrini ezeket
- X. 29. 2. Keze miát Haszá- || novich *ot* el esik
- XI. 49. 2. Kinek orra körme || fegyveres *és* horgas
- 60. 1. Mikor közel Vidhoz || Demirhám *el-juta*
- XII. 94. 1. Nem visz engem hidgyed || *el* az kegyetlenség
- 104. 2. Sok török elejben || *jün* *nagy* vigassággal
- XIII. 24. 2. Az kitül lén *az* Vid- || nak ilyen felelet
- 35. 3. Lesz, mert *az* Szulimán- || nal vitézség vész-el
- 36. 3. Ez után Szokolo- || vich Mehmetet kiált

⁶ PISZAREVICUS SÁNDOR: A magyar és horvát Zrínyiász. Zágráb 1901. 11—20.

48. 1. Osztán kárunk után || még megh se vehessük
 71. 4. De viszonttag nagy ve- || szély elő-kerülhet
 97. 3. Szívét vett magában, || és hogy az heába
 XIV. 23. 1. Alderán egy réz ve- || szöt kezében veszen
 XV. 6. 2. Egész ez világnak || evel példát hadgyunk.
 30. 3. Nem nem de hogy egy had || mennyen fegyverközni
 40. 4. Gábriel Zrininek || akkoron így szollot
 50. 1. Angyali Legio || szép fényes szárnyával
 55. 1. És az várbul ki-me ||gyen nagy bátor szível

Tehát Zrínyi, mikor a nyomdai kéziratot átjavította, ötvenegy esetben igazított azon úgy, hogy negyvenhét esetben egy-egy szótag, vagy egyszótagú szó betoldásával a tizenegyszótagú verssort tizenkettősré bővítette, három esetben tíz szótagút javított tizenkettősré : (V. 54. 3. XV. 40. 4. és 55. 1.) és egy esetben (XV. 6. 2.) két szó betoldásával 9 szótagú sort javított tizenkettősré.

- II. 15. 3. Soknak teli gégé- || jébből <az> bor ki-omlik
 III. 19. 3. És ő hiszen vala || <az> bolond Alkorámban
 IV. 36. 4. Sokat járnod, s farad- || nod <és> veritékezned
 VIII. 10. 2. Es hi<he>tetlen teste- || ket halomban rakád
 4. Ezért, és jó hírért || él<e>tedet te ne szánd
 IX. 14. 2. Ki keveseb kár nél- || kül ezt<et>fölvállalya
 38. 4. Mindenkor<on> meg talál- || lyuk nálad ezeket
 40. 3. Mellyet el-vett<e> teste- || rül Abdus Elamnak
 45. 1. Nem menének <az> vártul || igen messzi földre
 77. 3. Soha <az> ti dichiret- || re méltó híretek
 X. 26. 4. Az ki majd meg chelek- || <e>szí, hogy légy föld alatt?
 XII. 17. 1. Hej csak <te> szép szemeid || vigasztalnak engem
 81. 3. Hidgyed, hidgyed <en> Uram || Sirena éneke
 XIII. 19. 2. S szerechen halálá || nak <es> mi oka légyen?
 33. 3. És ő r<e>á ragadgyon || hirem én tétemmel
 XIV. 59. 4. Kereste meg, s nyug<o>vás- || bul föl-ráz engemet
 105. 1. Öszve chapának osz- || tán oly<an>kegyetlenül
 XV. 18. 4. Tronussa <volt> helyheztet- || ve nagy örökségben

A felsorolt 18 esetben a kézirat tizenhárom szótagú soraiból rövidített tizenkettősökre.

- III. 38. 2. <Es> Mindenek közöt va- || gyon nagy böchülemem
 112. 4. Mert nagy vitézségét || <ü>magais chudálta
 62. 4. Addig az Horvát Bán || nézd <mint> miként ront minket
 VII. 29. 1. <Ü> S chak azon törődik || hogy ágyon halna meg
 VIII. 99. 2. <En> Ennek az dolognak || tudom jól idejét
 XIV. 113. 3. Arra siralmas lel- || két föld alá <ereszté> veté

A felsorolt hat sorban szavakat törölt és újakat iktatott be, de mindig úgy, hogy a tizenkét szótag megmaradjon.

- I. 78. 2. Ezek Lajos királt || <meg> verték chidákkal
 II. 38. 2. Könnyen esmérhetni || hogy <nagy> gondgya lehet
 III. 85. 2. Mert lá meg őlet <te> tét || Zrini kezétül
 90. 1. Egy reménsége van || meg győze<te>tteknek
 V. 39. 2. Abbul az chapásbul || kit Rahmattul nyert uala
 VII. 25. 4. Zrini egésségé- || ért álnok török ebek

Az első két sor egy szó elhagyásával a 3. 4. tizenegyesre rövidült, az ötödikben egy szó, a hatodikban egy szótag hozzáadásával tizenhármásra bővítette.

Summázva vizsgálódásaink eredményét, megállapíthatjuk, hogy Zrínyi a zágrábi kéziratban 36 esetben javított úgy, hogy eredeti fogalmazványának verselését megváltoztatta. A bécsi kiadásban pedig 81 olyan szövegtérést találtunk, amely a verselést változtatta meg. Tehát összesen 117 esetben igazított műve verselésén.

Az utóbbi években Zrínyi sokat vitatott verselése újra vizsgálat alá került. Vargyas Lajos és Horváth János művei és az azokban levő vitaanyag készlet arra, hogy vizsgálódásaink versteni eredményeit is lemérjük. Már Horváth János is megállapította, hogy a tizenkét szótagú sorok esetében : „Zrínyinek . . . . . pontosságra törekvése határozottan megállapít-

ható”, és hogy: „Sokkal kevesebb gondot fordított Zrínyi a középmetset megtartására.⁷ A magunk megállapításai szerint Zrínyi a két javítás során 107 esetben igazított a verselésen úgy, hogy 11 vagy 13 szótagú verssorokat 12 szótagszámúakra javította vagy 12 szótagúakon igazított úgy, hogy a 12 szótagot továbbra is megőrizte. E javítások világosan megmutatják, hogy Zrínyi a tizenkettes szótagszám betartására törekedett, noha még így sem javított ki minden 11, vagy 13 szótagszámú sort tizenkettesre. — A 11 vagy 13 szótagúra „rontott” sorok kérdésének tisztázása a kritikai kiadásra vár, lehetséges, hogy ezek nyomdai gondatlanság következményei.

Tovább vizsgálva azokat a sorokat, melyeket Zrínyi a verselés szempontjából igazított, de mellőzve azokat, ahol a szótagszámot nem tizenkettesekre változtatta, megállapíthatjuk, hogy a kézirat 12-esekre javított 32 sorában nyolc esetben hiányzik a középmetset, míg a nyomtatott szövegben 75 sorból 27 esetben, sőt a kéziratban a pontatlan metszésű 9 sor között 4 esetben a középmetsetet éppen a javításkor „rontotta” el. A nyomtatott szövegben a pontatlan középmetsetszerű sorban a javításkor 9 esetben került rossz helyre a metset. A megvizsgált 107 tizenkettesekre igazított sorból következő eredmények figyelemre méltóak, azért, mert a javítás több műgondot követelő munkájának eredményei. Fokozott figyelemmel készültek és azt a törekvést mutatják, hogy kiküszöbölje eposzából a verselési hibákat. Igazításai azonban a hibás szótagszámú soroknak tizenkettesekre való helyreállításában merültek ki, a középmetset helyreállítására viszont nem törekedett. A cezúra kijavítására egyetlen, elszigetelt esetet találtunk (VII. 29. 2.), de semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy ez szándékos lett volna. Zrínyi tehát a középmetset elmaradását nem tekintette verselési hibának, csupán a tizenkettes szótagszám betartását tartotta fontosnak. Erőteljesen bizonyítja ezt, hogy a megvizsgált 107 „kijavított” sorból 35 esetben hiányzik a cezúra. Előszavának műve verselési fogyatékoságaira utaló híres mondata ezért csak a megmaradt rossz szótagszámú sorokra vonatkozhat.

Vizsgálódásaink végeredményeképpen megállapíthatjuk, hogy Zrínyi verses műveinek eredeti nyelvjárását és helyesírását leghívebben a zágrábi kézirat őrizte meg; az ADRIAI TENGERNÉK SYRENAIA végleges szövegállománya pedig a bécsi kiadás.

DANCI JÓZSEF

L'UDOVÍT ŠTŪR TANULÓÉVEI GYÖRÖTT

A szlovák irodalomtörténeti könyvek azt írják L'udovít Štúrról, hogy két évig (1827—8 és 1828—29) Győrött végezte *gimnáziumi* tanulmányait. Így találjuk ezt a régebbi íróknál, pl. Vlček, Dejiny lit. slov. 1933, 91. l. Az újabb könyvek sem jelölik meg pontosabban a Štúr látogatta iskolát, pl. Výbor zo spisov L'ud. Štúra 1931. 180. l., Súčasníci o L'udovítovi Šturovi, 1955. Amikor L'udovít Štúr iskoláit végezte, Győrött két gimnázium működött. Az egyik főgimnázium volt: a Széchenyi térre néző jelenlegi Czuczor Gergely gimnázium (1802 óta a bencések vezetése alatt); a másik algimnázium: a győri evangélikus gyülekezet iskolája. L'udovít Štúr nevét és adatait az algimnázium matriculái őrzik Petz Lajos tanár nevével együtt, aki a szláv öntudat felébresztésével irányadó hatással volt tanítványa egész életművére. A győri ev. algimnázium a XVI. század végétől kezdve működött néhány megszakítással 1884-ig. A győri evangélikus egyház levéltárosa készséges tájékoztatása szerint iskolájuk a XIX. században algimnázium volt. Elém tette a két kéziratot kötetet, amelyben a L'udovít Štúrra vonatkozó adatok megtalálhatók. E köteteken könyvtári szám nincs, lapszámozással sincsenek ellátva.

Az egyik kötet címe: *Matricula discipulorum Scholae Evang. Aug. Conf. addictae Jaurinensis*. A Štúr nevet keresve először Štúr Károlyra, L'udovít Štúr bátyjára bukkantam. Az 1823—4 tanévben az *advenae* (újonnan érkezettek) között szerepelnek adatai:

Discipuli Classis Primae — Anno Scholastico 1823—1824.

Numerus universalis 641, Numerus Annuus 15.

Nomen, Religio, Natio: *Carolus Staur*, A. C. Slavus,

Patria et Parentes: Zay Ugrótz, Trents., Samuel, Ludirector,

Hospitium: apud haeredes Andrásyanas in platea Reform.

Vivendi modus: in victu

Aetas: 12

⁷ HORVÁTH JÁNOS: A magyar vers. Bp. 1948, 293.

Adventus : 3 Nov. 1823.

Discessus : Post Examen aestivum 1825 Sopronii studia contin.

A *Matricula Discipulorum*nak ugyanabban a kötetében, pár lappal hátrább található

Ludovít Štúr anyakönyvi adatai :

Anno Scholastico 1827/8. — Advenae

Numerus universalis 725, Numerus Annuus 14.

Nomen, Religio, Natio : *Ludovicus Staur A. C. Slavus*,

Patria et Parentes : Zay Ugrócz-Trentsin. p(ater) Samuel ludimagister

Hospitium : apud Adam. Balogh

Vivendi modus : in victu

Aetas : 12

Terminus adventus : 3 Sept.

Discessus aliaque notanda : 1829 post Examen aestivum discessit alibi studia continuaturus.

A győri aligmnáziumban a Štúr testvéreken kívül sok más *Slavus* nemzetiségű tanuló volt. Pl. Štúr Károly első évében a következők nevét olvashatjuk (1823—4) : Andreas Mischo-vitz, Miava ; Joannes Kiko, Zay Ugrócz : Ladislaus Mittak, Szakoltza.

1825—6. tanévben: Andreas Ostrovsky, Hrussov Nitr. ; Martinus Ostrovsky ugyan-onnan ; Ludovicus Kostyaly (Num. univ. 677, 678, 687.).

Az 1826—7. tanévben : Ladislaus Paulliny (num. univ. 710), Nemes Podhrad, Trench. p(ater) Sigismundus VDMr (Verbi Divini Minister) et Senior.

Az 1827—8. tanévben, Ludovít Štúr első évében osztálytársai között *Slavus* nemzetiségűek: Samuel Melferber, Zay Ugrócz ; Joannes Kiss, Zay Ugrócz ; Dionysius Car. Doleschal, Vág-újhely ; Ludovicus Mittak, Szakoltza. — Nemzetiségi megoszlás szempontjából az 1827—8. tanév nagyon érdekes : az Advenae között van 7 Germanus, 5 Slavus és 1 Hungarus. Hogy a számok eme tükrében megérezzük az igazságot, tudnunk kell, hogy a XIX. sz. elején Győr környékén, s főleg Győrött sok német anyanyelvű lakott, a *Slavus* nemzetiségűek nagy terület-ről szedődtek össze, míg a magyar evangélikusok a Dunántúl felső részén több evangélikus iskolát találtak (pl. Sopron, Pápa).

Ludovít Štúrral kapcsolatban még megemlékezünk két tanuló nevével, akiket eddig nem említettünk. Az egyik *Carolus Steltzer* A. C. Slavus, Trenchiniensis. Steltzer 1826. szept. 12-én iratkozott be az aligmnáziumba és 1828-ban távozott. A *Matricula Hospitium* rovata szerint apud Adamum Balogh in Suburb. lakott, vagyis egy évig Ludovít Štúrral egy házban élt. A másik megemlített név : *Carolus Schmidt* A. C. Germanus, Saschino — Nitr. Ő 1827-ben távozott haza a Balogh Ádám-féle hospitiumból. Feltehető, hogy az ő helyét foglalta el ugyanannál a Balogh Ádámnál Ludovít Štúr.

*

A másik nagy fóliánsokból összekötött könyvnek a címe : *Protocolum — exhibendo Series Examinum recitans Docentes, Discentes, Doctrinnasque omnes Ludí Litterarii Augustano Evangelici Jaurinensis . . .* A Protocolum 1783-ik évvel kezdődően őrzi a vizsgák sorozatát, tanárok, tanulók nevét és a tantárgyakat. De egy hiánya van a mi szempontunkból : nagyon szeretnénk tudni Ludovít Štúr érdemjegyeit. A Protocolum erről nem tájékoztat. Megtudjuk belőle, hogy a Győrött töltött két tanévben Ludovít Štúr a grammatico-syntaxista tanulmányokat végezte, milyen tantárgyakból tett vizsgát, kik voltak osztálytársai és hogy mind a négy félévben Petz Lipót volt a tanára. Ugyanis a Protocolumból az tűnik ki, hogy egy-egy osztályban minden tantárgyat ugyanaz a tanár tanította. Nézzük csak tovább a Protocolumot, mit tár elénk Ludovít Štúr tanulmányairól.

Az 1827—8. tanév első félévi vizsgájáról a következő jegyzőkönyvet kapjuk :

„Conspectus Examinis publici hyemalis cum Classe Grammatico-Syntactica Aug. Conf. Add. Jaur. die 11 Febr. 1828 habiti.

1. Ex doctrina christiana Caput de Deo ejusque attributis repetiit.

2. Ex Corn. Nepote Thrasybulum et Cononem grammaticae et syntactice resolvit et in vernaculas vertit.

3. Historiam Romanorum usque Augusti tempora retulit.

4. Ex historia naturali de Elementis et Mineralibus egit.

5. Ex Geographia Conspectum Europae et Imperii Austriaci dedit.

6. In Graecis Narrationes aliquot Aliani grammaticae resolvit et vertit.

7. Ex Arithmetica Fractiones et Regulam auream simplicem et compositam repetiit.

8. Ex Ovidii Nasonis Tristium Libro IV. Eleg. 1. prosodice resolvit et X. in vernaculas vertit.

9. Styli Exercitia legit.

1. sz. kép: Ide járt iskolába L'udovit Štúr

10. Declamationes tribus linguis et Colloquia latina dixit, Mappas et Calligraphiae Specimina ostendit et Gratiarum actione Examen clausit."

Utána találjuk a tanulók névsorát: a többi közül kiemeljük a *Slavus* nemzetiségűeket, a nevük előtt álló sorszámmal. Ezt ugyanígy tesszük a következő vizsgajegyzőkönyvek után is, Catalogus Discipulorum:

1. *Syntaxistarum*:

12. Kis Joannes, Zay Ugrócz — Trenchiniensis.

16. Melferber Samuel, Zay Ugrócz — Trenchiniensis.

21. *Staur Ludovicus*, Zay Ugrócz — Trenchiniensis.

22. Steltzer Carolus, Trenchiniensis. (Összesen 26.)

2. *Grammatistarum*: összesen 17. A két osztályban együtt 43.

Docente Leopoldo Petz mp Rectore et V.D.M.

Hogy némi betekintést nyerjünk a győri evangélikus algimnázium életébe, kitérünk arra, hogy az itt bemutatott jegyzőkönyvi vizsgával egy időben még a következő vizsgákat tartották meg:

Február 12-én volt a grammatico-donatisták vizsgája, 56 tanulóval. Tanáruk Joan. Turtsányi.

Február 12-én volt a második Classisbéli tanítványok vizsgája. Ebben az osztályban 70 tanuló volt Skita Mihály keze alatt.

Ugyancsak február 12-én volt a „Serdülő Leány-nevendékség” vizsgája. Itt 81 leány volt Zathureczky Sámuel tanító keze alatt.

Február 13-án volt a „mind a két nemből álló leggyengébb Tanítványok” vizsgája, Ezt a csoportot 43 fiú és 32 leány alkotta Győry András vezetése alatt.

*

Az 1827—8. tanév évvégi vizsgájának a jegyzőkönyve így szól:

„Conspectus Examinis publici aestivi cum Classe Grammatico-Syntactica Aug. Conf. Add. Jaur. die 23. Junii 1828 celebrati.

1. Doctrinae christianae Caput De Redemtionem et Rebus ultimis repetiit.
  2. Corn. Nepotis Dionem et Phaedri fabulas grammaticae et syntactice resolvit in vernaculas vertit.
  3. Graeca pensa ex Aliano resolvit, vertit et recitavit.
  4. Ovidii Tristium Libri IV. Eleg. II. et IV. prosodice resolvit, vertit et versus turbatos in ordinem redegit.
  5. Historiam Universalem ab Augusto usque ad Carolum M. recitavit.
  6. Ex Historia Naturali Sectionem de Regno Vegetabili repetiit.
  7. Ex Arithmetica Regulam auream Compositam, Societatis, Permutationis et Catenariam adplicavit.
  8. Periodologiam repetiit et Styli Exercitia legit.
  9. Geographiam Bohemiae, Moraviae, Galiciae et Hungariae tractavit, et Mappas domestica industria confectas ostendit.
  10. Declamationes et Colloquia dixit, Calligraphiae Specimina exhibuit et Gratiarum actione Examen clausit.
- Catalogus Discipulorum:
- I. *Syntaxistarum*:
10. Kis Joannes, 14. Melferber Samuel, 16. Paullinyi Ladislaus, Nemes Podhrad, 17. Staur Ludovicus,
  18. Steltzer Carolus . . . . Összesen 22.
- II. *Grammatistarum*: Összesen 16. A két osztály együtt 38.
Docente Leopoldo Petz mp.”

Az 1828—9. tanév első félév vizsgájának a jegyzőkönyve:

„Conspectus Examinis publici hyemalis cum Classe Gramm. Syntactica A. C. Add. Jaur. d. 23 Febr. 1829. celebrati.

1. Ex Sacris Sectionem de amore erga Deum absolvit.
  2. Corn. Nepotis Vitam Iphicratis et Chabriae grammaticae et syntactice resolvit et in vernaculas vertit.
  3. Librum III. Fabularum Aesopicarum Phaedri vertit.
  4. Ovidii Nasonis Tristium Libri I. Elegias tres priores prosodice resolvit et vertit.
  5. Ex Geometria Planimetriam repetiit.
  6. Historiae Hungariae Periodum I-am narravit.
  7. Geographiam mathematicam recitavit.
  8. Prosectus in Lingua graeca ostendit.
  9. Arithmeticae practice tractavit.
  10. Calligraphiae specimina ostendit, Declamationes et Colloquia dixit, et styli Exercitia legit.
- Nomina Discipulorum:
1. *Syntaxistarum*: . . . 6. Kiss Joannes, 10. Melferber Samuel, 19. Staur Ludovicus, Zay-Ugrócz, Trenchin.
Összesen 20.
2. *Grammatistarum*: összesen 16. A kettő együtt 36.
Docente Leopoldo Petz mp.
Rectore et V. D. Ministro.”

Ludovít Štúr második győri tanévének utolsó vizsgája 1829. június 22-én volt. Erről a vizsgáról a következő jegyzőkönyv tanúskodik:

„Conspectus Examinis publici aestivi cum Classe Grammatico-Syntactica Aug. Conf. Add. Jaur. die 22 Junii 1829 habiti.

1. Ex Doctrina morali christiana de Officiis erga nosmet ipsos et alios repetiit.
2. Grammaticam, Syntaxin et Prosodiam ad Auctores latinos, Corn. Nepotem, Ovidium et Phaedrum adplicuit, et eosdem in vernaculas vertit.
3. Historiae Patriae Periodum II-am enarravit.
4. Ex Geometria Planimetriam et Stereometriam repetiit.
5. Ex Arithmetica practica problemata Regulae Catenariae et Allegationis repetiit.
6. Graecas quasdam narrationes ex Polyceno grammaticae resolvit et vertit.

7. Geographiam physicam, ex politica vero Germaniam et speciatim Regnum Borussiae percucurrit.
8. Periodologiam recitavit et Styli Exercitia legit.
9. Declamationes et Colloquia dixit.
10. Calligraphiae et Orthographiae Specimina ostendit, et gratiarum actione Examen clausit.

Catalogus Discipulorum :

1. *Synlaxistarum*: ... 6; Kiss Joannes, 9. Melferber Samuel, 18. *Staur Ludovicus*, Zay-Ugrócz Trenchiniensis.

A növendékek létszáma 19, a grammatistákkal együtt 34.

Docente Leopoldo Petz mp.

Rectore et V. D. Ministro Ecclae Jaurinensis."

A Matricula Discipulorum és a Protocolum ennyit mondanak Ludovit Stúrról. A Stúr név minden alkalommal *Staur* alakban fordul elő. Érdekes és talán nem is lenne nehéz anyakönyvekben vagy Ludovit Stúr cikkei nyomán annak felderítése, hogy mikor kezdtek írni Staur helyett Stúrt. Az általam ismert rokonság Stúrnak írja nevét. — Ludovit Stúr neve sem a Matriculában, sem a Protocolumban nem fordul elő későbbi dátumokkal kapcsolatban. De 1829. június 22-ével nemcsak Ludovit Stúr neve szűnik meg az algművelődési irattárban, hanem ugyanekkor szerepel utóljára a Protocolumban Petz Lipót neve is. Stúr életrajzírói foglalkoznak Petz Lipót alakjával. Ami adatot vele kapcsolatban tartalmaznak a győri ág. ev. irattár kötetei, igyekszem az érdeklődőknek rendelkezésére bocsátani. — Petz Lipót evangélikus lelkész volt. A győri algművelődési tantervben két huzamban működött. A vizsgakönyv (Protocolum) szerint az 1817—8. tanévben kezdi ott működését és 1818. január 26—27-én vizsgáztat először. Ekkor mint *docens* (tanár) írja alá magát. Az 1819. február 15—16-i vizsgán már mint *rector* (igazgató) szerepel. A következő tanévben neve nem szerepel az iskolai irattárban. Az 1822. március 26-i vizsgán ismét ő vizsgáztat mint *Rector Scholar. A. C. Add. Jaur. et Ecclae Jaur. V. D. Minister*. Mint cikkünkben közölt jegyzőkönyvekből kitérünk, később ismét *docens* minőségben szerepel. Utolsó aláírása 1829. június 22-ről azt a feltételezést engedi meg, hogy az utóbbi években az iskolában *docens*, a templomban *rector* beosztása volt. — Az ev. gyülekezet jegyzőkönyvei arról is tanúskodnak, hogy Petz jó szónok hírében állott; a hívek kérték, hogy sorozzák őt be az állandó hitszónokok közé. Petz Győrből Sopronba távozott az ottani ág. ev. gyülekezet szolgálatába.

*

Ludovit Stúr lakásával kapcsolatban is van egy észrevételünk. A Matricula Discipulorum szerint Stúr *apud Adam, Balogh* lakott. A Sűcsásnici o Ludovítovi Stúrovi (1955) c. könyvben J. M. Hurban cikke úgy tudja, hogy Rak Ferenc volt a kosztadója, s a Rábca folyóra nézett az ablaka. A Matriculában Rak Ferenc neve nem szerepel. Azt lehetne feltételezni, hogy Balognál lakott, Raknál étkezett, amiért évi 160 aranyat fizettek utána. Bár azt is elfogadhatjuk, hogy Rak Ferencnél lakott is, étkezett is. Ugyanis a Matriculában a *hospitium* rovatban minden tanulóknál csak egy név szerepel. Ez az egyöntetűség azt jelentené, hogy minden tanuló tanulmányai végéig kitartott ott, ahol kezdte. E valószínűség alapján Ludovit Stúr is átmehetett Balogh Ádámtól Rak Ferenchez anyakönyvi bejegyzés nélkül.

A Matricula és Hurban adatai szerint keresni kezdtem Ludovit Stúr *hospitiumait*. Balogh Ádám házára és a Stúr Károlynál bejegyzett Andrassy-féle házra nem akadtam rá. Azonban a Rak-házra igen — a muzeológusok nem kis öröme. A műhely teli van a kádár mesterség régi szerszámaival; ui. Rakék évszázadokon át kádárok voltak. Ez a ház alig változott valamit. Az épület legnagyobb részét jelenleg is Rak József lakja, Stúr kosztadójának egyenes ági leszármazottja. A kb. 40 m hosszú épületet most négy család lakja. Az épület egyik vége a Festő utcára néz. Ez az utcai rész szépen meg van újítva. Az épület másik vége a régi Rábca-mederre tekint. Nagyon szerény külsejű ház viseli a házszámot: Bercsényi liget 77. A jelenlegi utcai kiskapu felett látszik a régi szélesebb kapu boltíve. Azokon a régi kő küszöbökön lépünk be az udvarra, amelyeket Ludovit Stúr is koptatott. A régi széles kapu küszöbkövei a jelenlegi keskenyebb kapu aljában lépcsőként vannak egymásra téve. Az utcai szoba ablaka (amely szobában Stúr lakott) már „újabb”, mert a Rak család jelenlegi képviselője, a 85 éves Rak József csinálta fiatalabb korában. A szoba méretei: 3½ m széles, 5 m hosszú, 2½ m magas. E méretekből következtetve Ludovit Stúr valószínűleg nem egyedül lakott benne. A szobába jelenleg a konyhából vezet az ajtó. A jelenlegi ablak helyén állt az az ablak, amelyen át a fiatal Ludovit Stúr látta az utcát, a Rábcát és Rakéknak — a módos evangélikus családnak — a „fürdőházát”. Rakék fürdőháza Ludovit Stúr győri tanulóévei korában vízben lebegő hordókon

2. sz. kép: A ház, amelyben L'udovit Štúr lakott. Az épülettől a Rábca kb. 15 méterre folyt:

nyugodott. Három fürdőkabin állt rajta (a kabinokhoz később Rakék még nyolc kabin. vettek a hordós alépitménnyel együtt). Az ablak maradványai, amelyeken át L'udovit Štúr látta a leírt dolgokat, részben ma is megvannak. Az ablak faalkatrészeinek nagy részét 1958 szeptemberében tüzelték el, de egyes darabjai megmaradtak. A megmaradt faalkatrészek a teljes egészében meglévő vasráccsal együtt most már nagyobb kíméletben részesülnek.

Ugyancsak áll a régi iskolaépület is. Falai a régiek, egyébként renoválva van. Egyik része iskolai altiszti lakásul szolgál. Megtalálható Petőfi tér 1 szám alatt, a konventépület udvarán.

Rak Józsefék régi diáklakójukról és annak későbbi nagyságáról eddig nem tudtak semmit.

ANGYAL ENDRE

EURÓPAI MANIERIZMUS ÉS MAGYAR IRODALOM

(Gustav René Hocke: Die Welt als Labyrinth. Manier und Manie in der europäischen Kunst. [Rowohlts Deutsche Enzyklopädie, 50—51.] Hamburg, Rowohlt, 1957. 252 l. 254 illusztráció.)

A régi magyar irodalom kutatói számára nem érdektelen a művészettörténet újabb eredményeinek figyelembevételé. Főleg akkor igaz ez, ha a művészettörténész maga is irodalomtörténeti érdeklődésű tudós, ha a művészeti és irodalmi fejlődés rokonvonásainak érzékeltetésére törekszik. Ez a helyzet Gustav René Hocke új manierizmus-monográfiájánál. Szerzője, aki most ötven éves és nyugatnémet lapok tudósítójaként, valamint műkritikusként Olaszországban él, Ernst Robert Curtius tanítványa volt, és saját bevallása szerint Curtius manierizmus-elmélete adta neki az ösztönzéseket, hogy ezzel az érdekes és problematikus korról foglalkozzék.

Az előttünk fekvő, minden szempontból igen tanulságos mű csak első része egy tervezett kétkötetes munkának. Az első kötet inkább a manierizmus képzőművészeti jelenségeit elemzi, míg a második kötet, amely remélhetőleg nemsokára szintén megjelenik, az irodalommal foglalkozni. Ebben az első, művészettörténeti igényű kötetben is igen sok azonban az irodalmi vonatkozás és probléma. Hocke állandóan a művészet és az irodalom rokon jelenségeire szegzi szemét; az irodalmi források és szövegek állandó háttérül szolgálnak a manierista műalkotások elemzésénél.

A manierizmus fogalmát eléggé távan értelmezi a szerző. A „manierizmus kora” számára lényegében már 1520 táján megkezdődik, s 1650-ig tart: Németországban még tovább is. Az 1500 körül működő firenzei platonistákban, elsősorban Marsilio Ficinóban már a manierizmus eszmei előkészítőit látja, Leonardo da Vinciben az első manierista művészt, vagy legalábbis a manierista művészetszemlélet úttörőjét. De a XVII. század „barokk” művészetének számos lényeges alkotása is a manierizmus kategóriájába kerül: Hocke szerint még Rembrandtnál is ki lehet mutatni egyes manierista vonásokat. A rokokó pedig — a szerző megfogalmazásában — nem más, mint a manierizmus újjáéledése, kissé „précieus” formában. (Ez az elmélet egyébként más tudósoknál is jelentkezik, így a svájci Paul Hofernél, aki szerint a rokokó nem „Nachblüte des Barocks”, hanem „Nachspiel des Manierismus”.¹) Irodalmi téren pedig nemcsak Marinót, Góngorát, Graciánt, Donnet, az angol „metafizikai költőket”, hanem Calderont, Shakespearet, Comeniust, sőt a német „sziléziai költőkiskola” tagjait is a manierizmus képviselőinek tartja Hocke. Hadd utaljunk arra is, hogy szerzőnk szerint a „manierizmus” nemcsak a XVI. és XVII. század stílusa, hanem vissza-visszatér más korokban is: így tehát az ún. „modernizmus” sem más, mint a XX. század „új-manierizmusa”, s a művészek közül Picasso, Klee, Kandinsky, Salvador Dali vagy a hazánkban kevésbé ismert olasz Fabrizio Clerici, az írók közül pedig Proust, Joyce, Kafka, Éluard, Musil vagy Eliot lényegében „manierista” alkotók: illetve, ahogyan Hocke többször megfogalmazza: a XVI. és XVII. századi manierizmus „őse” a modern művészeti irányoknak, s egyfajta „antiklasszikus tradíciót” jelent.

Azt hisszük, nem kell bővebben bizonyítanunk, hogy Hocke itt néha kissé ingoványos talajra téved. Nem nevezhetjük ugyan „szellemtörténésznek”: maga inkább az egzisztencialista és a pszichoanalízis követőjének vallja magát, a curtiusi filológia inspirációján túl: következtetései, konstrukciói mégis tagadhatatlanul túl merészek. A XIX. század „reneszánszlázának”, a XX. század első évtizedei „barokk-lázának” méltó utódeként Nyugaton most valamiféle „manierizmus-láz” megszületésének lehetünk szemtanúi. Ennek nemcsak Hocke könyve a bizonyítéka, hanem az a sok-sok monográfia és kiállítás is, amely német, francia, olasz, holland-flamand nyelvterületen a manierizmus iránti hatalmas érdeklődésről tanúskodik. Ez persze azzal a veszéllyel jár, hogy ugyanúgy fetisizálni kezdik a manierizmust, mint ahogy hetven évvel ezelőtt a reneszánszt, harminc évvel ezelőtt a barokkot fetisizálták.

¹ Die Kunstformen des Barockzeitalters. Bern, 1956. 148.

A hockei manierizmus-koncepció nagyon hajlamos arra, hogy „elnyelje” a reneszánszt, barokkot, sőt rokokót is, hajlamos arra, hogy az „örök gótika”, „örök barokk”, „örök romantika” és „örök realizmus” ködvárai mellé felépítse az „örök manierizmus” ködvárat. A szerző azt állítja, hogy az emberiség művészeti-irodalmi fejlődésében legalább öt „manierista” korszakot lehet felfedezni! Ha azonban némi óvatossággal és szkepszissel olvassuk Hocke könyvét, ha arra törekszünk, hogy nyilvánvaló túlzásait megrostáljuk, sok termékeny szempontot találunk benne.

Hocke, akinek „egzisztencialista” és „pszichoanalitikus” iskolázottsága ellenére az irodalom és a művészet társadalmi háttere iránt is van érzéke, az 1520 utáni manierizmust a XVI. század nagy társadalmi, történelmi, vallási, világnézeti krízisével magyarázza — illetve a magyarázó okok közt ezt is felhossa. Ennek az új, az élet, a világ, a művészet „problematikus” vonásait kiemelő irodalmi-művészeti-zenei áramlatnak kiindulópontja az 1520 körüli évek Firenzéje: itt ölt testet ez az irány Pontormo, Rosso, Bronzino festményeiben, innen árad szét egész Itáliába, majd Európába. A maguk „problematikus” adottságaival Leonardo és Michelangelo is ott állnak az új stílus inspirátorai közt, de ezek közé az inspirátorok közé tartozik Castiglione gróf is, az „udvari ember” eszményének kodifikálója. Pontormoék és Michelangeloék szubjektívizmusa, Castiglione udvari „formalizmusa” csak két oldala, két kifejezési formája egy és ugyanazon fejlődésnek.

A XVI. század második felében — amikor az új irány már olyan nevekkel dicsekedhetik, mint Tintoretto és Greco — a pápai Róma lesz a manierizmus szellemi és művészeti központja. Az Angyalvár különös és „rejtélyes” freskóiban látja Hocke ennek a római manierizmusnak jelképét. Ez a római manierizmus lényegében azonos azzal a korrallal, amelyet a régebbi művészet- és irodalomtörténészek „római barokknak” neveztek — lásd például Sik Sándor fejtegetéseit Pázmány „Róma-élményéről”² —, amelyet Hocke azonban elhatárol a „Hochbarock” irányától. Kár, hogy nem határozza meg világosan, mi a „manierizmus” és mi a „Hochbarock” különbsége. Magát a manierizmus fogalmát is hol a „Spätrenaissance”, hol a „Frühbarock” korával hozza összefüggésbe. Úgy látszik — a kor kedvelt szimbólumával élve — valami Janus-fejnek látja a manierizmust: egyik arcával a „reneszánsz”, másikkal a „barokk” felé néz. Világosabb definíció és pontosabb elkülönítés persze nem értett volna!

Nagyon érdekes, amit a manierizmus harmadik nagy periódusáról mond, az 1600 körüli „rudolfinus Prágáról”. Utal arra, milyen nagy jelentősége volt II. Rudolf prágai udvarának és az itt összesereglett művészeknek, tudósoknak, íróknak, humanistáknak egész Európa számára. Valósággal a csúcspontját látja a manierista fejlődésnek a kései XVI. és korai XVII. század cseh fővárosában, s nyilván nem véletlen, hogy könyvének címéhez a gondolatot is Comeniusnak, a nagy cseh humanistának híres könyve, „A világ labirintusa és a szív parádicsoma” (*Labyrint světa a ráj srdca*) adta. „A világ mint labirintus” — ez Hocke szerint a manierista szemléletnek, felfogásnak igazi szimbóluma, és Comenius, csakúgy, mint Greco, Leonardo, Michelangelo, Pontormo, Rosso, Góngora, Donne, Crashaw vagy II. Rudolf a manierizmus korának komplikált, szenzibilis, problémákkal és lelki válságokkal terhes egyéniségei közé tartozik.

A problematikus kor a maga kifejezését a legkülönbözőbb formákban leli meg. Ezekhez a kifejezési formákhoz tartozik — Hocke szerint — az *acutezza recondita* (elrejtett éleselméjűség) kultusza, a stílus virtuozitásának kedvelése (*concettismo*), a mágikus, fantasztikus, álomszerű témák választása, a firenzei platonistákból kiinduló „idea-tan”, amely szerint a műalkotás igazi célja a költő vagy művész tudatvilágában élő „eszményi” képek kifejtése, a pszichologizáló szubjektívizmus egyfelől, az udvari elegancia és választékosság másfelől. Idetartozik a hieroglifák, emblémák, különös szerkezetek és konstrukciók iránti vonzalom, amely a XVII. század első felének egyes íróinál és művészeinél, így a német Athanasius Kirchernél vagy az olasz Giovanni Battista Bracellinél már egészen „szurrealista” formákat vehet fel, és nemegyszer valóban a XX. század „absztrakt festészetének” előfutáraként hat. Olyan érdekes művészeket fedez fel és értékel Hocke, mint az 1550 körül élő német Ehard Schönt, aki Dürer követésétől egyfajta korai kubizmusig jut el rajzaiban; a „rudolfinus Prágának” és magának II. Rudolfnak kedvelt festőjét, a birodalmi grófi rangra emelt Giuseppe Arcimboldit, vagy a francia származású, de a XVII. századi Itáliában álnéven dolgozó Desiderio Monsùt (eredeti neve valószínűleg François de Nome), fantasztikus architektúrák és tájképek alkotóját.

A halál kultusza, a rémület (*stupore*) és csodálatosság (*meraviglia*) nagy szerepe, a „lebegés” művészi motívuma és a „formaérzék epilepsziája” csak úgy jellemzi Hocke szerint a manierizmus korát, mint a démoni témák, vagy a „pánszekszualizmus”. Ez utóbbira főleg Marino *Adone*-eposztát tartja tipikusnak, de kimutatja — nézetünk szerint meggyőzően —

² SIK SÁNDOR: Pázmány. Bp. 1939. 27—37.

a „nemi inverzió” különféle megnyilatkozásait is a kor íróiban, művészeiben, élükön megint nem kisebb egyéniségekkel, mint Leonardo, Michelangelo és Shakespeare.

Hocke a manierizmust lényegében „antiklasszikus” stílusnak tartja. Ebben látja korlátait is. A manierizmust — mondja — a „felbomlás” veszélye fenyegeti, igaz viszont, hogy a klasszicizmust ezzel szemben a „megmerevedés”. Mégis, mind a „manierista”, mind a „klasszikus” kifejezési módot egyenértékűnek ismeri el, s az emberiség két „ősi taglejtését” (*Urgebärde*) látja bennük. Nos, ezekre a területekre, ahol a művészet- és irodalomtörténeti analízist egzisztencialista, pszichoanalitikus, sőt teológiai fejtegetések váltják fel, már nem szükséges követnünk a kissé merész fantáziájú s nemegyszer homályosan fogalmazó szerzőt. Azt azonban, amit a manierizusról, mint XVI. és XVII. századi konkrét művészeti stílusról megállapít, haszonnal tanulmányozhatjuk.

Felmerül persze a kérdés: művészeti stílussal vagy csak művészeti (illetve irodalmi) iránnyal állunk-e szemben? Hocke erre a kérdésre nem tud, vagy nem akar megnyugtató választ adni. Mint már utaltunk rá, hol a „kései reneszánsz”, hol a „korai barokk” stílusával azonosítja a manierizmust, másutt viszont szembeállítja az „érett barokkal”, s ezt az „érett barokkot” csak az 1660 utáni években keresi. Azt hisszük, hogy Helmuth Hatzfeld — akinek értékes dolgozatát Hocke sajnos nem ismeri — konkrétan ragadta meg a kérdést. Hatzfeld szerint „reneszánsz” és „barokk” két önálló nagy stílus, míg a manierizmus egyfelől „átmenet” a kettő közt, másfelől sajátos „felszín alatti áramlat”, amely a barokk-kor számos alkotásában ott él, sőt gyakran önállóan is jelentkezik. Ezt az utóbbi jelentkezési formát Hatzfeld „barokkizmusnak” nevezi és némileg elhatárolja a „nagy barokktól”.³

Nem lehet tehát a reneszánsz és a barokk fogalmát annyira feloldani, amint Hocke tette. Tagadhatatlan azonban, hogy éppen a régi magyar irodalom kutatásában nagyon hasznosak lehetnek a német kritikus megállapításai. A XVII. századdal foglalkozó magyar irodalomtörténészek — s itt e cikk írójának elsősorban saját magára kell gondolnia! — valóban hajlamosak voltak a barokk fetiszizálására, arra, hogy az 1600 és 1750 közti évek minden jelenségére ráaggassák a „barokk” címkét. Nos — s ezt hadd mondjuk az önbírálat hangján — Hocke könyvének áttanulmányozása után világosan látjuk, hogy a „magyar barokk” számos jelenségét sokkal inkább magyar manierizmusnak kellene neveznünk. Ez nemcsak az irodalom, hanem a képzőművészet jelenségeire is érvényes!

A Felvidéken, a nyugat-dunántúli területen és részben Erdélyben kell keresnünk a magyarországi manierizmus művészi alkotásait. Közülük nem egyre már fel is figyelt a tudomány. A necpáli főoltárral, amely eredetileg a felvidéki magyar—szláv protestantizmus egyik legfőbb támogatójának, Thurzó György nádornak árvai várkapolnájában állott, s amelyet 1611-ben festettek, már Garas Klára foglalkozott.⁴ Utalt az oltár manierista vonásaira; s valóban, a szárnyasoltár-kompozíció a maga bonyolult allegorizmusával, „nyújtott” és „kicsavart” alakjaival, halál- és ítélet-motívumaival igen jellemző példája az európai manierizmus művészetének. Ha Hocke ismeri, bizonyára beleilleszti könyvébe, annál is inkább, mert a Thurzó-családnak erős kapcsolatai voltak a „rudolfinus Prágával”.

A Bethlenek és Rákócziak Erdélyének „kései reneszánsza” is úgy látszik már manierista jellegűnek minősíthető. Ilyenek kell például tartanunk a XVII. századi száz művészet egyik érdekes alkotását, Georg Stenzel mester doborkai szárnyasoltárát, 1629-ből.⁵ Az Utolsó vacsora jelenete a maga különös háttér-architektúrájával, padlón álló fantasztikus kancsójával, Krisztus keresztelése a két főalak *figura serpentinata*-jával: mindez vérbeli manierizmus. Mindjárt itt felvetjük a kérdést: nem volna-e a manierizmus szempontjának alkalmazása termékeny a XVII. századi erdélyi irodalom kutatása számára is?

A legérdekesebb azonban a „manierista Dunántúl” vizsgálata: elsősorban két városé, Soproné és Győré. E sorok írója épp Hocke könyvének olvasásakor látta viszont ezt a két szép várost, s nagy meglepetéssel kellett konstatálnia, hogy a „barokk Sopron” és a „barokk Győr” jelentős része inkább *manierista* színezetű. A Csatkai-Dercsényi-féle gazdag soproni műemlék-topográfiában nem szerepel ugyan a manierizmus fogalma, de Csatkai fejtegetéseiben például ezt olvassuk a XVII. századi emlékekben igen gazdag Szent György utcáról: „Itt van a legtöbb reneszánsz hatású, korabarokk árkaodos udvar is.”⁶ Másutt pedig az egyik külvárosi emlékről: „Az 1674-ben készült Fehér-kereszt a bécsi kapu előtt még az utógótika szerény jegyeit mutatja.”⁷ — Reneszánsz hatású korabarokk, utógótika — ezek végső fokon a „manierizmus” fogalmának szinonimái, illetve körülírásai. Az „utógótikát” maga Csatkai

³ HATZFELD HELMUT: The Baroque from the viewpoint of the literary historian. — The Journal of Aesthetics and Art Criticism, 1955. évf. 156 — 164.

⁴ GARAS KLÁRA: Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953., 15 — 16.

⁵ Uo., 118.

⁶ CSATKAI ENDRE — DERCSENYI DEZSŐ: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956., 224.

⁷ Uo., 132.

is — akivel 1958 elején Sopronban elbeszélgettünk erről a problémáról — a manierizmussal kapcsolja össze, s beszélgetéseinkben utalt elterjedésére, szívósságára a Pozsony és Kőszeg közti területen.

Ha csak a soproni Szent György utcában maradunk — amelyet akár „manierista utcának” is nevezhetnénk —, manierista-jellegű műalkotások egész sorával találkozunk a XVII. századból. Ilyen a „káptalanház” (Szt. György u. 7): a kapu fölötti dekorációban fantasztikusan félmes álarcokat látunk, a földszinti ablakok és az első emeleti nagy kettősablak fölött egészen „absztrakt” hatású fonatos-dísz. Még „absztraktabb” és fantasztikusabb az 5. számú ház kapujának díszítése. Az ornamentikában a stilizált horgonyok mellett „makábris” motívumok is megjelennek, halálfejekre emlékeztető elemek. A zárókövön pedig igazi manierista maszok, fantasztikus arc, félig-állati, félig-emberi vonásokkal, a rémület kifejezésével. Szinte már Bronzino festményeire, a bomarzó „szent liget” manierista szoborkompozícióira, vagy a modernek közül Käthe Kollwitz egyes képeire kell gondolnunk. A sort még folytathatnók, s rámutathatnánk számos „manierista” motívum újjáéledésére a XVIII. századi soproni „rokókóban” is, elsősorban a Dunántúl-szerte ismert mester, Dorfmeister freskó-festészetében.

Vessünk azonban néhány pillantást a „manierista Győrre” is. Említsük a Szent Ignác-templom 1641-ből való kapuját,⁸ zsúfolt, mégis lapos-relief-szerűen ható kiképzését, labirintus-és kagyló-motívumaival, absztrakt növényi díszrel. Még a XVII. század végén, a kilencvenes években készült bencés rendházi lépcsőházban is érezzük a manierizmus izeit: az egyik stukkókeretezte festmény Monsù-szerű fantázia-architektúrát ábrázol, perspektivikus átpillantásokkal, gótikus és antik motívumok keverésével.⁹

A felvidéki és nyugat-dunántúli manierizmusnak megvan a maga irodalmi vetülete is. Hadd utaljunk — megint csak vázlatosan — Rimay János, Lackner Kristóf és Nyéki Vörös Mátyás munkásságára. A sárospataki barokk-vitán elfoglalt álláspontunktól eltérően igazat kell adnunk Bán Imrének, aki *manierista író*t lát Rimayban,¹⁰ abban a Rimayban, aki nem véletlenül állt olyan szoros kapcsolatban a Thurzó családdal, s aki a „rudolfinus Prágát” és Tintorettoék Velencéjét is ismerte. Rimaynak nemcsak prózájában, hanem lírájában is felfedezhetők a manierizmus egyes jegyei. Egyik ismert versének bevezető strofái igazi manierista hangulatú *waste-land*-tájképet (a kifejezést Hocke Eliot angol költőtől veszi!) ábrázolnak:

Ez világ mint egy kert, kit kőeső elvert,
Napról napra veszten-vész,
Vagy mint senyvedt sindel, kit ó házról széllel
Tétova hány nagy szélvész,
Ő mint romlandó ház, elveszendő szállás,
Jóktul-üresült rekesz.

Mindenütt való hel, rakva sok veszéllel,
Nyugta nincs embereknek,
Kit-kit bánat sebhít, bút öröm nem enyhít,
Vége nincs keservének;
Árad sok veszélyek, sér mind szívek, fejek,
S halál vége ezeknek.

Nemcsak a tájkép maga, hanem a hozzáfűzött reflexiók¹¹ is a manierizmus korának „labirintikus” hangulatát, problematikus voltát fejezik ki. Manierista hangulatú a *Kérékded ez világ* is, a maga igen jellemző befejezésével:

Elmarad ez világ s mind pénzi gyűjtemény,
Hát ne torkoskodjunk, mint vízi hüvelmény,
Lelkem, ne légy kemény,
Szolgálj Istenedet s nem nyél el mély örvény.¹²

Azt hisszük, felesleges hosszabban bizonygatni, mennyire rokon ezeknek az idézett verseknek egész atmoszférája a manierista festészet, képzőművészet légkörével. Rimayná néhol konkrét művészi inspirációkra is gondolhatnánk.

⁸ BOBBIRÓ VIRGIL—VALLÓ ISTVÁN: Győr város-éptéstörténete. Bp. 1956., 60. ábra.

⁹ Uo. 62. ábra.

¹⁰ Vita az irodalmi barokk kérdéseiről. It. 1957., 51—53.

¹¹ Magyar költők, XVII. század (kiadta JENNI FERENC). Bp. 1956., 39.

¹² Uo., 56.

A „soproni manierizmus” reprezentatív írója Lackner Kristóf, akiben régebben a „barokk humanistát” méltattuk, akit azonban ma egyre inkább a manierista világ háttérén látunk. Milyen jellemző már az az 1602-ből való — és éppen a „rudolfinus Prágában” készült — portré, amely a négyyszázéves soproni Berzsenyi-gimnázium jubileumi kiállításán volt látható, s amely Lacknert egy spanyol grand méltóságos magatartásában ábrázolja! Páduai, bolognai, sienai tanulmányi éve alatt Lackner közvetlen kapcsolatba jutott a manierizmus itáliai forrásvidékével, Sopronban megalapította az olasz manierista „akadémiák” mintájára a *Foedus Studiosorum Nobilium* társaságát, s maga nemcsak mint közeleti férfi és író, hanem mint rézmetsző is tevékenykedett.¹³ Műveit, amelyek jórészt a manierista embléma-kedvelés szellemében fogantak, maga illusztrálja, s ezek az illusztrációk többnyire tipikusan manierista elgondolásúak, szerkesztésűek.

Vegyük csak *Coronae Hungariae emblematica descriptio* (1613) c. könyvét. Már az I. embléma igazi manierista, mondhatni „szürrealista” ízű alkotás: a napot emberi arcvonásokkal, „deformált” sugarakkal ábrázolja, alul hegyi-tavi tájképpel. A XVII. embléma középpontjában ijesztő, félig emberi, félig oroszlánszerű fej látható — talán az említett Szent György utcai kapudisz mintája? — s érdekes az emblémát magyarázó szöveg alábbi részlete is: „Nam leonis anteriores partes ut plurimum in Aegyptiarum scriptis fortitudinem et justam vehementemque Regis iram demonstrabant.” (126. l.) — Az egyiptomi „hieroglifákra” való hivatkozás, az Egyiptom-kultusz nagyon jellemző a manierizmus évtizedeire — gondoljunk a már említett Athanasius Kircherre! — s Lackner is írt egy *Florilegus Aegyptiacust!*

A magyar koronáról írott könyvben megvan a korona drágaköveinek allegorikus kifejtése, s megtaláljuk a halál, mulandóság, félelem szimbólumait is. Erre emlékeztet a XXII. embléma: homokóra, fantasztikus szárnyakkal, halálfejjel, alul temetővel, sírokkal, templommal. Az *óra* — amint Hocke kifejti — kedvelt témája a manierista irodalomnak, művészetnek, s nem csodálkozhatunk, ha Lacknernél is megvan. Az embléma kísérő-szövege is a mulandóságról szól. A XXVII. embléma pedig megint igazi „szürrealista” kép, koronát tartó két egybefonódott horgony, hátul hajókkal. „Absztrakt” tárgyak az előtérben, „reális” természeti háttér: ilyesmit a modern művészetben is találunk. A magyarázó-szöveg (166. l.) pedig megint Egyiptomot és a hieroglifákat emlegeti...

A *manierizmus írójának* kell felfognunk sok lényeges vonásával Nyéki Vörös Mátyást. Modern méltatója, Jenei Ferenc, kiemeli azt a fontosságot, amely három város, Znióvárálja, Prága és Győr játszott a baranyai jobbagyfiúból lett költő-kanonok életében.¹⁴ Nos, ez az életrajzi adat azt jelenti, hogy Nyéki Vörös mind a felvidéki manierista hagyománnyal, mind a „rudolfinus Prágával” — ha II. Rudolf császárt személy szerint nem is szívelte! — mind a „manierista Győr” világával hathatós kapcsolatba jutott. Nem akarjuk ugyan Jenei és Bán megállapításait Nyéki Vörös „barokk” művoltáról kereken tagadni, ámde kétségtelen, hogy a manierista stílus szempontjából is figyelmet érdemel a XVII. századi dunántúli pap-költő. Híres *Dialógusának* nem egy részlete igazi manierista szellemű alkotás. Idézzük például a következő leírást a „két rút ördögről”:

Orrok, mint kányának, hegyesek s horgadtak,
Kiknek likaiból kígyók kiforrottak,
Fülök, mint számárnak, éktelenül nyíltak,
Kikből dögleletes gőzölgést bocsáttak.
Testek, mint az halháj, páncélosnak látsztek
Honnan gyulladt szikrák tüzesen hullottak,
Lábok tekeredett, körmek mint bikáknak,
Karkj és az ujjok szeges mint a sasnak.
Szárnyok is hátokon szélesen terjedtek,
De olytatén, mint a szárnyas egereknek,
Kiknek az végei hegyes mint tövisnek,
Fogok mint vadkannak szájokból kinőttek.¹⁵

Régebben mi magunk is „barokknak” ítéltük volna ezt a leírást. Hocke anyagának ismeretében azonban a manierista *terribilitá* és *stupore* szférájával kell összekötni Nyéki Vörös verssorait, s művészeti párhuzamként nem Rubensre, hanem inkább Beccafumi, Rosso, Bruegel-pokol-képeire gondolni.

A Felső-Dunántúlon és a Felvidéken aztán szinte a XVIII. századig nyomon lehet követni a manierista hagyomány továbbélését, nemcsak a képzőművészetben, hanem az

¹³ MOLLY KÁROLY: Sopron vármegye vázlatos története. (Csatkaí – Dercsenyi, 80.)

¹⁴ Magyar költők, XVII. század, 370–371.

¹⁵ Uo., 175.

irodalomban is. Azt az irányt, amelyet Turóczy-Trostler 1946-ban nagyon szellemesen „másodlagos álbarokknak” nevezett, amely „a nagybarokk elrontott nyelvjárása, amelynek vezető törvénye a jelzőket, képeket, hasonlatokat halmozó dekoratív játékosztön”,¹⁶ ma inkább „továbbélő manierizmusnak” lehetne nevezni, esetleg a hatzföldi terminológiával „barokkizmusnak”. Érdekes, hogy egyik legtipikusabb képviselője megint Győrött él: Amade Antal. A „poszt-manierista”, XVII. századvégi Győr adja meg azt a művészeti-esztétikai-eszmei hátteret, amelyen Amade Antal költészete igazán érthetővé válik. Az *négy utolsó dolgoknak meg elmilkedéséről* írott verse ugyan már a XVIII. századból való, mégis még teljesen Nyéki Vörösnek, meg a XVI. század olasz és flamand manierista festőknek stílusát képviseli. A manierista pokol-ábrázolásoknak sajátosan félelmetes és ugyanakkor „absztrakt” léggömbre érződik a következő strófákban, amelyek — valósággal Beccafumi vagy Bruegel módján — a kárhozottak kínjait ecsetelik:

Tüzet okádnak, Békákat rághnok :
 Kígyót, fírget kínokban,
 Nincs az a Rútságh, Nincs oly ocsmányságh,
 Mardoznak fájdalombokban.
 Istent átkozzák, Sűt szidalmazzák,
 Tűz, kinköves Házokban.
 Temerdek fíreg Ollyan mint méregh,
 Megtöltve Sárkányokkal,
 Teli kaszákkal, Éles vasakkal,
 Rakva van Borotvákcal,
 Olly nagy kín nincsen, Mégh veszíly sincsen,
 Melly nem volna azokkal.¹⁷

A manierista „szekszualizmusnak” nem egy nyoma megtalálható Amade Antal *Előbb kiszáradnak a Tisza vízei* kezdetű versének számos részletében, így a 37. és 38. versszakban, ahol a látszólag „diszkrét”, valójában azonban sokat kimondó fogalmazás is a manierista művészet sajátja.¹⁸ Megvannak olyan kedvelt manierista motívumok, mint az *óra* (*Lelovics László uram órácskája leábrázolása*).¹⁹ Wylie Sypher amerikai anglistának a manierista kompozícióról mondott szavai pedig Amade Antal szerkesztésmódjára is állnak: „Mannerist art is „troubled” and „obscure”, if not „illogical”. It treats its themes from unexpected points of view and eccentric angles, sometimes hidden. The mannerist uses thin or sour color, nervous line, twisted or oblique space, and asymmetrical designs.”²⁰ Nos, ez a sajátos zavartság, homály, excentricitás, kicsavartság, aszimmetria nagymértékben jellemzi az idősebb Amade verseit is!

Inkább „barokk” költő a szó szoros értelmében az 1700-as évek másik főrangú írója, Koháry István, de azért nála, a felvidéki grófnál sem hiányzik a továbbható manierista hagyomány. Különös, sőt különök epikai-lírai költeménye, a *Vasban vert rabnak bús elmével járadvá versekben vett sétálása* számos, a „Hochbarock” szférájára utaló részlete ellenére is inkább a manierista „álom-költészet”, *disegno fantastico* és *meraviglia*-kultusz kései terméke. A manierista „csodálatosságoknak” és „furcsaságoknak” valóságos gyűjteménye ez a mű,²¹ s szinte jelképes, hogy mindjárt az elején a *labirintus* is szerepel...

Érdemes volna vizsgálnunk a „magyar manierizmus” nyomait Balassi Bálint, Pázmány Péter, sőt még Zrínyi Miklós műveiben is. Kétségkívül lehetne ilyen nyomokat találni. *Mutatis mutandis*, a helyzet itt is valami hasonló lehet, mint a Sypher-tárgyalta angol íróknál. Sypher — eléggé szellemes okfejtéssel — reneszánsz, manierista és barokk rétegeket mutat ki Shakespearében, manierista, barokk és klasszicista (vagy ahogy ő mondja: *late-baroque* = késő-barokk) rétegeket Miltonban. Így valahogy találkozhatik reneszánsz és manierizmus Balassinál, manierizmus és barokk Pázmánynál, manierizmus, barokk és klasszicizmus Zrínyinél. Ma már mi is hajlunk Klaniczay véleménye felé, aki Sárospatakon a „magyar klasszicizmus” csiráit kereste Zrínyi eposzában!²² Ha Sypher finom klasszicizmus-definícióit olvassuk,²³ hajlunk arra, hogy a *Szigeti Veszedelem* költőjét Racine és Dryden művészi közelségében lás-

¹⁶ TURÓCZY-TROSTLER JÓZSEF: Realizmus és irodalomtörténet. Bp. 1946., 14.

¹⁷ Amade Antal versei, kiadta GÁLOS REZSŐ. Bp. 1937., 102.

¹⁸ Uo., 47.

¹⁹ Uo., 84–85.

²⁰ SYPHER WYLIE: Four stages of Renaissance style. Transformations in Art and Literature 1400–1700. Garden City, N. Y., 1955., 106–107.

²¹ Magyar költők, XVII. század, 292–302.

²² It., 1957. 55.

²³ SYPHER, i. m., 252–296.

suk... Másfelől arról sem szabad elfeledkeznünk, amire Zolnai Béla már húsz esztendeje felhívta a figyelmet: Zrínyi könyvtárában megvoltak a manierista „panszófia” olyan tipikus szerzői, mint Athanasius Kircher, Giambattista della Porta, sőt Jean Bodin *Daemonomania*ja!²⁴ Hocke állandóan hivatkozik ezekre a művekre, mint a manierizmus jellemző irodalmi termékeire. Úgy látszik tehát, hogy a manierizmus világát is oda kell helyeznünk Zrínyi inspirációi közé. Marino is manierista költő volt!

A sajátosan „magyar manierizmus” legjellemzőbb, sőt talán legjelentősebb műve azonban még a XVI. században keletkezik, az *Ördögi Kísértetek*. Itt aztán — magyar nyelven és magyar ötvözetben — együtt van az egész manierista világ a maga „demonológiájával”, „pánszekszualizmusával” és „furcsaság-kultuszával”, Tardoskeddi Szerencse Benedek-nétől Babindali „hagyigáló” ördögeiig. A „szörnyű látások” állandóan vissza-visszatérő motívumai igazi „manierista levegőt” árasztanak:

Egy világtalan Anna asszony, Pápai, jöve hozzám Semptén, és szántalan dolgait beszélte, hogy Eb, disznó, ló és egyéb undok képekbe eleibe jű, (tudniillik az ördög) reá röhög, és büdös dögvel csak nem meg öli. És mikor el megyenis, röttenetes gonosz szagot ereszt. És láttásokatis lát, mint ha egy igen nagy fára sok Apácák, és Barátok volnának kötözve, és azon égnének az tűzbe. És hol mi egyéb szörnyű látásokkal röttenének.²⁵

A *terribilitá* és *stupore* motívumai mellett a manierista *concelltismo* sem hiányzik Bornemisza könyvéből. Ilyen *concelto* például az a rész, ahol „két erős állatról, Behemótról és Leviatánról”²⁶ ír. (Ezért láthattak egyesek „barokk” íróit Bornemiszában, holott ezek a vonások kétségtelenül inkább a *manierizmushoz* tartoznak.) A Leviatán leírása pedig valódi manierista *meraviglia*:

Mikor izek és ptüszög, ugyan tündöklő világ jő ki belőle, kinek szemei olyak mint a hajnal. Mikor kopokat és meg haragszik, ugyan szikrázik, fénlík és ég az ő torka. Az ő szájából füst és láng jű, és ugyan buzog az orra, és gőzölög mint az forró víz az fazékba, és űstbe. Az ő lehelletivel és fuvásával az holt szenet fel gyujtja, és ugyan láng jű ki az ő szájából.

Bornemisza műveltségének, tájékozottságának olasz—német forrásvidéke is az európai manierizmus világa felé utal. További kutatások bizonyára itt is kimutathatnának konkrét művészeti és esztétikai inspirációkat.

Hocke könyvének ismerete s ez a néhány hozzáfűzött megjegyzés talán elér annyit, hogy ráirányítja a figyelmet a „magyar manierizmus” problematikájára. Tudjuk, hogy reflexióink, észrevételeink távol állnak a teljességtől: a további kutatás azonban bizonyára még szép eredményekkel fog járni.

KATONA BÉLA

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS KLÁR ISTVÁN „LEGIFJABB KRÚDY GYULA” CÍMŰ ÍRÁSÁHOZ

Kevés jelentős írónk van, akinek személye és oeuvreje körül annyi téves adat, hamis általánosítás és megtévesztő legenda keringene, mint Krúdy és művei körül. E téves adatok nagyrésze az emlékezőktől származik. Legtöbbször nem tudatos ferditésekről, hamisításokról van szó, mégsem veszélytelenek ezek a tévedések, mert éppen jellegüknél fogva újabb tévedések forrásaivá lehetnek.

E baráti visszaemlékezések számát szaporította az Irodalomtörténeti Közlemények 1957. évi 4. számában Klár István is „Legifjabb Krúdy Gyula” c. írásával. A cikkben van néhány új adat is, melyekért az irodalomtörténetírás hálás lehet az emlékezőnek, ezek azonban olyan tévedésekkel keverednek, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül.

Klár István főként Krúdy pályakezdésével foglalkozik. Azt állítja, hogy Krúdy már 1893. augusztus 10-étől, a gimnázium VI. osztályának befejezésétől „belmunkatársa a Nyiregyházi Hírlap című hetilapnak”. Krúdy valóban nagyon korán kezdte írói pályáját, jóval korábban, mint Klár István hiszi, de hogy 1893 augusztusától a Nyiregyházi Hírlap belső

²⁴ ZOLNAI BÉLA: Zrínyi világa. MSz, 1938. 32. k., 191–200.

²⁵ BORNEMISZA PÉTER: Ördögi Kísértetek (kiadta Eckhardt Sándor). Bp. 1955., 131.

²⁶ Uo., 35–36.

munkatársa lett volna és néha az egész lapot ő állította volna össze — mint Klár István írja —, az egyáltalában nem valószínű. Nemcsak azért, mert erről egyetlen más visszaemlékező, köztük az író osztálytársai, barátai, Krúdy diáklapjának munkatársai semmit sem tudnak, hanem mindenekelőtt azért, mert erről tanúskodnak a Nyiregyházi Hirlap szövegében forgó évfolyamai is, amelyekben hiába keresnénk Krúdy szerkesztői, munkatársi tevékenységének a nyomát. Van azonban konkrétabb bizonyíték is. A Nyiregyházi Hirlap 1894. november 8-i számában szerkesztői üzenet jelent meg Krúdy Gyula számára a következő szöveggel: „Tárca-cikkét szívesen közöljük. Csak azt óhajtanók, hogy az a gymn. tanuló, aki ilyen csinosan tud írni, egyszersmind kifogástalanul tanuljon is”.

Elképzelhető-e ilyen szerkesztői üzenet egy újságban olyan valakinek, aki az illető lapnak már több mint egy éve „belmunkatársa”?

Szorosan összefügg ezzel a kérdéssel a Nyiregyházi Hirlapban névtelenül megjelent Krúdy-írások problémája is. Három ilyen novellát említ Klár István, amelyek név nélkül jelentek ugyan meg, de amelyekről a diáktársai és mindenki más is tudták, hogy szerzőjük Krúdy, hogy a három csillag az ő neve helyett áll. A cikknek kétségtelenül ez a legértékesebb része, de még ez is kiegészítésre szorul. Klár István saját emlékezetén kívül az elbeszélések stílusának egy-két sajátosságát hozza fel annak bizonyítására, hogy ezek a névtelenül megjelent írások valóban Krúdytól származnak. A stílusvizsgálat kétségtelenül igen fontos, sokszor az egyetlen módszer névtelenül megjelent írások szerzőségének megállapítására, azonban az a sajátos Krúdy-stílus, amely igazán megkülönbözteti őt minden más írótól, csak jóval később alakult ki. Diákkori írásainak stílusa — ha itt-ott meg is csillan már benne az egyéniség bélyege —, önmagában még nem lenne elegendő bizonyíték a szerző személyének megállapítására. Szerencsére van azonban más bizonyítékunk is. Klár István csak három névtelenül megjelent novelláról tud. Kettő — úgy látszik — elkerülte a figyelmét. Az első a Nyiregyházi Hirlap 1894. július 19-i számában jelent meg *Mikor a bimbó kifakadt*, a második augusztus 30-án *Az én nótáimból* címmel. S ez utóbbi a bizonyíték, hogy ezek a három csillaggal jelölt elbeszélések valóban Krúdy-írások. Nem sokkal később, még ugyanez év október 15-én ugyanis ez a cím újra felbukkan mint sorozat-cím a Debreceni Ellenőrben, de most már Krúdy nevével. Ezzel az alcímmel jelent meg például *A poeta regénye* (Debreceni Ellenőr, 1894. okt. 15.), *A szívek dala* (okt. 22.), *A hetedik szimfónia* (okt. 29.) és *Az esték romantikája* (nov. 6.) című elbeszélése. Ma már nehéz lenne eldönteni, mi volt az író célja ezzel a gyűjtő-címmel. Talán egy tervezett novelláskötet vagy elbeszélésciklus címéül szánta. Annyi azonban bizonyos, hogy a Nyiregyházi Hirlapban ilyen címen névtelenül megjelent és a hasonló jelzéssel ellátott másik négy elbeszélés is Krúdy-írás.

Nyilván fölmerül itt a kérdés, miért jelentek meg ezek az írásai névtelenül. Fiatal író nemigen mond le nyomós ok nélkül nevének közléséről. Klár István válaszol erre a kérdésre is, válasza azonban aligha elégti ki Krúdy diákkorának és írói pályakezdésének ismerőit. Azt írja, hogy a tanári kar egy tekintélyes része „korainak tartotta a 15 éves fiú nyilvános szereplését” s e „vaskalapos tanárok” miatt nem írhatta alá Krúdy a novelláit.

Kevés irodalomtörténeti frázis van, amellyel annyiszor éltek volna vissza, mint a vaskalapos tanárokkal. Nem mintha nem lettek volna ilyenek is szép számmal Csokonai tanáraitól kezdve Horger Antalig. Krúdy tanáraitra azonban aligha illik ez a megjelölés. Szinte kivétel nélkül nagyműveltségű, literátus emberek voltak, maguk is szerkesztők, irodalmárok. Nemcsak Porubszky Pál, a Nyiregyházi Hirlap szerkesztője, Krúdy irodalomtanára, hanem Leffler Sámuel, Vektorisz József, Gróh István és felsorolhatnánk szinte az egész tanári kart. A legfőbb tanú azonban maga Krúdy, aki a szó mindennapi értelmében nem volt ugyan jó diák, de mindig büszkén, a legnagyobb elragadtatás hangján nyilatkozott iskolájáról, volt tanáraitól. Gondoljunk például „A vörös postakocsi” c. regényének gyönyörű lírai vallomására, ahol ifjúkorának emlékeit felidézve, név szerint is megemlíti kedves tanárait.¹ Példákat azonban szinte minden önéletrajzi írásából idézhetnénk. És nemcsak a megszépítő messzeségből látja ilyenek tanárait. Már 1896-ban, egy évvel az érettségi után igen nagy elismeréssel ír Vektorisz József akkor megjelent verseskötetéről.² A vaskalapos tanárokról a diákok nem ilyen emlékeket szoktak dédelgetni magukban!

Mi volt hát az oka a névtelenségnek? Azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, ha a szülői házban, elsősorban apjában keressük ezt az okot. Apjában, aki később sem tudott soha belenyugodni fia pályaválasztásába. Még halálos ágyán sem enyhült meg író-fia iránt. Végrendeletében nem többi gyermekével egyenlő arányban részesítette örökségéből, hanem 6000 korona végkielégítést rendelt számára. (Itt jegyzem meg, hogy Klár Istvánnak az a megállapítása sem felel meg a valóságnak, hogy Krúdy apja nem hagyott vagyont az utódaira.

¹ A vörös postakocsi. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1956. 156.

² Debreceni Ellenőr. 1896. jun. 6.

A hagyatéki leltár 46 110,98 Korona tiszta örökséget tüntet fel, ami abban az időben elég tekintélyes vagyonnak számított.) Szülei előtt, a család előtt igyekezett tehát Krúdy rejtegetni irodalmi tevékenységét, ezért burkolózott otthon, szülővárosában névtelenségbe, amikor debreceni és más vidéki lapok már régóta közölték írásait névaláírással. Csak amikor Debrecenbe való szökése révén szándékáról a család is tudomást szerzett, és amikor azzal a feltétellel, hogy hazamegy és legalább leérettségizik, apja kénytelen-kelletlen beleegyezett fia irodalmi terveibe, csak azután jelentek meg a Nyiregyházi Hirlapban is névvel elbeszélései.

Nemcsak a névtelenség okának megítélésében téved azonban Klár István. Nem fogadhatjuk el következő megállapítását sem: „Ezek az egészen ifjú korbani és a Nyiregyházi Hirlapban megjelent elbeszélések soha másutt, sem könyv alakban, sehol meg nem jelentek.” Kötetben összegyűjtve valóban nem láttak még napvilágot ezek az írások, újságokban azonban nagyrésztük másutt is megjelent. Krúdy már egészen fiatal korában is nagyon leleményes volt írásainak elhelyezését illetően. Novelláit, tárcáit három-négy lapnak is elküldte, esetleg az ügyes szerkesztők maguk ollózták át írásait a másik lapból. Az sem téveszthet meg bennünket, hogy a cím alatt rendszerint ott áll az „eredeti tárcája” kifejezés. A Klár István által felsorolt elbeszélések közül is több megjelent másutt, sőt esetleg korábban is, mint a Nyiregyházi Hirlapban. Így, többek között „A pusztai csavargó” c. elbeszélés a nagyváradi Szabadság 1895. december 25-i, az „Aranyos felhők” a Debreceni Ellenőr 1896. október 31-i számában is olvasható.

Az emlékeztető több kisebb tévedésére nem kívánok részletesebben kitérni, csak röviden utalok rájuk. Ilyen nyilvánvaló tévedés például az az állítás, hogy érettségi után, 1896-ban Krúdy még mindig sokat tartózkodott Nyiregyházán. Valójában akkor már Nagyváradon és Pesten volt, és apja haláláig — a már említett okokból — nem is igen látogatott valami gyakran haza. Így természetesen a Kálnay Lászlóval való barátságának és éjszakai italozásának erre az időszakra való beállítása is teljesen önkényes.

Mindezek olyan apró, adatszerű tévedések, amelyek, ha bosszantóak is, legalább magyarázhatók az emlékezet rövidzárataival. Mit szóljon azonban az ember ilyen megállapításhoz: „Mondtuk, hogy a nagyapa, id. Krúdy Gyula, a 48-as honvédtiszt érdekes és különös ember volt, mégis az unoka, aki pedig a vármegye minden érdekes emberét tollára vette, nagyapját sohasem említette egyetlen írásában sem”. E mondat olvasása után önkéntelenül is felmerül az emberben a gyanú, olvasott-e valaha valamit a cikk szerzője Krúdy Gyula munkásságából. Mert ha olvasott volna, aligha írt volna le ilyen mondatot, ha nem, akkor viszont milyen címen enged meg magának ilyen kinyilatkoztatást. Hisz Krúdy minden ismerője tudja, hogy alig van olyan műve, amelyben valamilyen formában nagyapját meg ne említené. Oldalakat tenne ki azoknak a műveknek a műveket a szersza felsorolása, amelyekben nagyapját szerepelteti vagy róla megemlékezik. Itt most elég lesz talán csak az *N. N.*-re hivatkoznom, amelynek első részében feledhetetlenül plasztikus képet rajzol a Garibaldi-rajongó, negyvennyolcas honvédszázadosról, de van olyan műve is, amelynek végig nagyapja áll középpontjában: például De Ronch kapitány csodálatos kalandjai.

Tudom, hogy nem nagy horderejű, elvi tévedések azok, amelyekről itt szó esett. Alapjában véve nem változtatják meg az íróról kialakult képünket sem, úgy érzem azonban, mégsem felesleges az ilyen helyreigazítás, mert ezek a látszólag kis tévedések lesznek forrásaivá a nagyobbaknak, amelyek aztán hosszú időn át továbbrezegnek a szakirodalomban, az irodalomtörténetekben, beszivárognak a kézikönyvekbe, lexikonokba, s később alaposan megnehezítik a kutató munkáját. Különösen szükséges ez a helyreigazítás olyan írónál, akiről nemhogy teljes monográfiánk lenne, de még egy valamirevaló életrajzunk sincs. Nyilván ez a magyarázata, hogy nemcsak az ilyen kortársi, iskolatársi visszaemlékezésekben, hanem a nagyobb igényű tanulmányokban is lépten-nyomon hibás adatokra bukkanunk. Hadd említsék itt csak kettőt az újabbban örvendően megszorodott Krúdy-kiadványok közül.

A Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent *Válogatott novellák* előszavában a szerző helytelenül közli az író születési idejét, testvéreinek számát és megszépíti érettségi eredményét. De még Kozocsa Sándor, Krúdy életművének egyik legkitűnőbb ismerője is a téves adatok egész sorát írja le az *Írói arcképek* c. gyűjteményhez írott utószavában. Azt írja például többek közt: „Az érettségi után megszökik és felcsap vidéki újságírónak. Gáspár Imre függetlenségi lapjának, a Debrecennek munkatársa”. Ahány megállapítás, annyi tévedés. Az a bizonyos szökés korábban, még érettségi előtt volt. Amikor érettségi után Debrecenbe ment, nem a Debrecen, hanem a Debreceni Ellenőr munkatársa lett, amely nem a függetlenségi, hanem a szabadelvű pártnak a lapja volt, és akkor már nem is Gáspár Imre volt a szerkesztője. Gáspárral korábban csakugyan kapcsolatban állt Krúdy, de mire ő valóban debreceni újságíró lett, Gáspár már nem is volt Debrecenben. A továbbiakban azt írja Kozocsa: „A következő állomás a nagyváradi Szabadság c. politikai napilap”. A valóságban Krúdy a Szabadság c. lapnál dolgozott Váradon pár hónapig, ugyanannál a Szabadságnál, amely később Adyt is Nagyváradra vitte. Egyszerű elírásról vagy sajtóhibáról lenne talán szó? Az ördögös csupán

az, hogy Krúdy életében valóban van egy *Szabadsajtó* c. lap is, csak hogy az nem Nagyváradon, hanem Nyíregyházán jelent meg. Abban látott napvilágot Krúdy első írása, 13 éves korában.

Azt már csak úgy megemlítem, hogy később az Utószó írója Krúdynak *Királyok könyve* című regény-tetralógiájáról beszél. Mivel ilyen című írása nincs, fel kell tételeznünk, hogy a *Három király* című trilógiára gondol.

A hasonló példák számát, sajnos, szaporítani lehetne szinte minden újabb Krúdy-kiadványból, azonban nem valamiféle teljes hibalapjstrom összeállítása a célom. Inkább csak a figyelmet szeretném felhívni irodalomtörténetírásunk egy olyan jelenségére, amelyen — azt hiszem — érdemes egy kicsit elgondolkozni.

ECKHARDT SÁNDOR

BALASSI BÁLINT HALÁLÁNAK PRELÚDIUMA

A besztercebányai levéltárban találtam az elmúlt években egy levelet, mely az 1594-ⁱ esztergomi ostromról ad minden eddigi forrásnál részletesebb leírást; arról az ostromról, ahol Balassi Bálint is halálát lelte. Mivel erről a balul végződő ostromról kevés leírásunk van, érdemes ezt a német levelet is megismernünk, ahol Besztercebányának egy Meister nevű polgára számol be a városi tanácsnak az ostrom kezdetéről és folyásáról.

A levél csak az ostrom első hetét írja le, május 5-től május 12-ig: Balassi Bálint egy hét múlva sebesült meg halálosan a vízvárosi bástyák megrohanásakor, május 19-én. Mégis a levélnek még a költő életrajzírója számára is van érdeke: pontos leírást ad a környezetről, ahol Balassi is felütötte sátrát, az ostrom alatti hangulatról, a vezetők tehetetlenségéről és járatlanságáról, melynek végelemzésben költőnk is áldozatául esett, mert hiszen sohasem használták ki az ostromra alkalmas időpontot, felszerelés nélkül rendelték el a rohamokat és akkor is úgy, hogy már a töröknek ideje volt a rést betömni és magát összeszedni. A vezetők szakértelemhiányát még a bányavárosi polgár is észreveszi, mint a szintén szemtanú Illésházy István. A levélből még az is kifűnik, mennyire egynek érezte magát Meister a német birodalmi katonákkal, míg az elesett magyarok iránt nem mutat különösebb részvétet.

A levél egyúttal arról is tanúskodik, hogy Besztercebányán a bajor—osztrák nyelvjárást használták még magánlevelekben is. Meistert láthatólag nem befolyásolta a kancelláriai németség. Ennyiben is érdekes emlék ez a jelentés.

De lássuk magát a levelet:¹

Aus dem Feitlager vonn 5. 11. Tag Mey 1594 unter granstett

Die Festung oder Gschloß Gran hat mann auf der Fuerstlichen durchlaucht beuellh vonn 5 Mey nun albereit angefanngt zu beschliessenn, vonn denn nachsten dorbey sowol bey denn neün Pflchhauß ligenndenn weingortn, haben aber bis dato der Festung mit einbrechung der Ringmauer, so inwendig herumb allenthalben mit grossen Polwerkh unnd Schanzzeug auß sterrckhest befestigt, gar wenig schaden zuegefuegt. Nachmals so hat herr Gal diese vergangene Nacht gross Feuerwerkch aus einem Morser in die Festung werffen lassen. Vonn welchem dieselb gannz und gar ausser eines Ziegldachs vonn 12 Uhr zu nacht bis heunnt frue auf 6 Uhr abgebrannt. Weil man aber zur Prunstzeit nit weiß lh aus was ursachen kheinen sturbm fuernumbenn, da man doch wol fueglich solches damals thain sollen, hat Graf Ferdinant heunnt umb 3 Uhr nachmittags einen ausschuß aus einem Fanndl Knecht zum sturbm, dem Ir Durchlaucht zuegesehenn, lauffen lassen, da doch die Mauer bis dato über ein anderthalb Klaffter in die Preit und Tieff nit abgeschossen wordenn. Zu dem haben auch die armen Khnecht weillen sy so unuorseher angefuert worden khein einige leiter mit gehabt, sondern sein nur auf denn herabgefallenen Stein und Kalkch, so Inen unter den fuessen geworfen, hinaufstigen. Inn solchem Sturbm sein der Unsern über 32 Personn todt auf dem Plaz unnd sounter gar viel guet unnd fuernember leut von deutscher nation geschedigt worden, unnter welchem herr vonn Graiß: herr Tertschickh, ein pehemischer herr unnd des haubtmann Khurzenn Leitannandt bis auf den Todt verwundt. Inn solchem Sturbm sein, welches jederman gesehenn 2 Turckhen und Razen, dahin unnsere Puxenmaister geschossen, über die Mauer herob zu unns in die Schanzz und endsprungen. Die zaigen an das der Türchen so auf der Mauer sich gewert über 137. Personen vonn den grossen stueckchen erschossen, ausser deren welche vonn dem Feuerwerkch so sy auf unnsere Khnecht herob haben werffen sollen, unnd unnter Inen selbestangangen umbkhomben. Unnd ob mann gleichwol nuer bis einnen starcken Steinwurff mit der Schanzz und stueckhenn unnter die Festung khomben so wirrt man doch,

¹ Mikrofilmje az Országos Levéltárban. Besztercebányai levéltári jelzete: fasc. 382, n° 13.

da manns nit vonn mehr ortn angreifen wirdt dergstalt wenig ausrichten. Dann was die unsern nun über 3 Tag beschossen aus grossen Khartaun undt Singonen welhe 35 bis 72 Pfund Eisen schiessen haben die Türckhen die so vergangene nacht wieder mit Schutwerkh und grosslichen Paumben vermacht. Zu deme so ist das Neüplech haus so die Turckhenn gemacht an unnserr Schantz, also das man das haus nit wol, wo sehr man morgen die Statt nit auch angreiff, an mehr Orten beschiessen khan es sey dann sach das die Perckheyer, denen nun herr Ungenadt wie ich verstanten 100 Teller zuegesagt ein stolln unter die Mauer treiben unnd nachmals mit Pulver zersprengen, das man fürlicher zum Sturbm lauffen khan. Heunt vormittags haben die Türckhen aus der hintern Stat etlich schauer Roß nur auf einen schein in ein (!) zu nacht an der Wasserstat liegenden Innsel auf die weid geschlagen. Dorauf sein unnserr Ungern auf den 7 schaißga bey 32 Personn der Innsel zugefahren. Die sint aber schändlich überfortheilt unnd bis auf 2 Personn von den Türckhen erlegt worden. Unnd haben also diesen Tag wenig ehr eingelegt. Got hole das wirs besser angreifen.

Denn 9 unnd 11 diez hatt herr Goll unnd herr Maitheni ats der inntern schantz zunechst bey dem Gschlos gar heftig auf einander die Festung wieder beschiessen lassen. Unter andern hat dar ein Puchsenmeister ein groß stueck vonn der Mauer darauf der Jantscharen Hauptfahnen gestanden geschossen. Dan die Türckhenn vonn der Mauer wieder aufheben unnd in das Gschloß nemben wollen. So ist Inen aber berürter Puchsenmeister vorkhumben unnd mit groß ausgestandener gefahr den haubtfahnen bey den Herrn in die Schantz bracht darumben hat ime herr Gall 15. Teller verehret. Volgents hat berürter herr Gall denn fahnen zu höchst auf der Schantz dem Feint zu spot ein guete weil geschwungen auf den sy heftig gschossen aber Got lob khein schaden zuegeuegt. nach solhem hat herr Goll berürten Fahnen inn die Schantz eingesteckt unnd seine Musicos als Geigger harffenisten und Schalmayer neben dem Fahnen gegen der Festung bey einer halben stund lang musiciren lassen. Umb 1 Uhr nachmittags hat herr Gall denn Fahnen durch den alten herrn Graff Schlieckhenn in sein des Gallen und Meitheni nahmen der Fürstlichen Durchlaucht presentieren lassen. Nachdeme man aber bis auf heunnt denn 11 May die Festung obwol vonn deroselben ein gross stueck abgeschossen noch mit dem andern Sturbm nit hat bsteigen derffen, so hat man doch in dessen gestert nachts umb 1 Uhr in die Statt so zunachst an unnserrm Lager unnd auf das storckest mit 3. Wassergraben spießzaum unnd Mauer befestigt, mit deütschen und hungern stürbmen lassenn. Die hat man auch inerhalb 3 stundenn nachdem die Razen so die statt neben den Turckhen bewohnt, unns zum besten ein khlein Türll inwendig nidergehaut und dardurch eröffnet unnd übergeben, gannz eingenumben. Und obwol viel Türckhen daselbest sich zur wehr gestellt und gschlossen so haben doch die Razen neben denn unnserrn fuß gehalten unnd denn feint in die flucht über ein Prückchen in die wasser Statt triben der Tuerckhen 600 Personen erlegt. der unnserrn aber so einer denn andern am hinen über die Mauer staigen in einen tieffen Wassergraben darinnen ein spießzaum gemacht mutwilliger weiß gestossen unnd hinab gestuert sein wol bey 40 ersoffenn unnd selbst sich gespiest. Umb das aber die Razen so in der Stat gewest untereinander die Türckhen erlegt haben die Türckhen im Gschloss die Razen so inn der obern festung gewest all mit einander nidergehaut. Inn dieser erorbten Statt hatt man nichts anderst dann Traidt habern gerstenn unnd schlechten hausgrath bekhumben. Die besten guetter hat man in die ander Wasser Statt und Gschloss geflehent, der Pograni ist am Sturbm auch geschediget wordenn: Die Stat aber volgents mit teütschen Khnechten besetzt.

Vmb 5 Uhr gegen dem Abendt sein 2 fuernember Thürckhen wegen etlicher Tractation zu Ir Durchlaucht herob im das Veltlager beleit und gefüert worden. In meinung das die zwen Begen so in der festung vorhanden wolten das haus unnd ander Statt auf Traun und Glauben: weillen sy vom Bascha khein hilf oder ander sazung empfinden, übergeben. Welches der fürnemb oder oberst Jantschar Aga so auch in der festung erfahren unnd kheineswegs darein consentiren will, sondern er will neben seinen leüten in der festung da es je nit anderst vor Gewalt erholten werden khan natürlich sterben. Was nun darüber guets beratschlagt wirts die Zeit mitbringen. In sammt die Festung unnd Statt die ist dermassen so befestigt, das wo man dieselb mit Poulferr nit zersprengt wirts viel tausent man ehedenn selst (!) mit Sturbm erholten wirt lossen. Die Pergheyer hoben gestert unnd heunnt zu Nacht bei der Schantz einen Stollen auf 14 Claffer weit unter die Mauer triben aber noch nichts wirklichs verwust. Da nun ist einer von den Türckhen erlegt unnd zwenn im Stollen gestochen worden. Die muessen nun hinfuer mit notwendiger wacht versehen werden. Heunnt sein 5 Türkhischer Gallern auf der Thonnau von Offen auf Gran die Festung zu entsetzen herauf gefahren. Das Khriegsuolkh aber somit 5 grossen stueckhen an der Thanau verschantz erligen da hobens wieder mit den Schiffen auf 2 Meilwegs zuruckh vertribenn.

Unter anderen so khumben jetzt abents umb 9 Uhr khundschaften, das der Bascha vonn Offen mit seinem volckh denen von Gran selbst zu hilf khomben will. Darauf werden morgen 5 Tausend Raüter 4 Tausenn zu fuß unnd 3 Tausent Hussaren auf dem landt doch nit neben der Thanau entgegen ziehen. Gott verliche das man in zu Felt antritt.

Die 2 herausgefallent Türckhen unnd Pribegegen wie hieuer gemelt so über die Mauer herab zu unns gekhomben. Da dieselb unnsere Vorthail bey abents gesehen haben unnd denn teütschenn khnechten 4. gesabelt und die Khepf wieder über die Mauer in die Festung bracht. Aus der festung werdenn vonn Tag zu Tag unnter unns inn den Schanzgraben gar viel erlegt unnd schadhafft vonn zusehenlichen haubt unnd beuolckhsleüten. Der heunnt dato denn 12 dito sein wieder zwen Türckhen zu Ir Durchlaucht herob khumben. Darauf tractiert man Ir Durchlaucht begert auch sy die Türckhen sollen die Festung aufgeben. Thun sy das heunnt bis auf mittag ist wol unnd gut wo aber nit so wirt man das hauß noch heunt stürben. Darzue gibt herr haubtman Khuerz ders mit uiel Waffen unnter andern herren vorstelt 7000 man, dann herr Palffy aus seinem gepiet 270 Person : unnd noch mehr andere Herrn, absonderlich. Die zwen Beyen haben sich heunnt wieder erkhlet sie wolten die Festung für Ir Person gerne aufgeben. Aber der Janntschar Aga will kheins weges dorain consentirn, sondern will so lang er khon und bis zu dem Todt erhalten. Was nun verer heunnt geschlossen oder fuer genumben wirt wirts die Zeit mitbringen.

Der fürstlichen Durchlaucht sein heunnt urue [= früh] Ir Durchlaucht schreiben sowol von dem Polnisch Cannzler zuekhomben, das die Tartern bey 100 000 storkh denn Türckhenn zuezogen. Die hatt der Cannzler mit 40 000 Man angriffen, unnd auch bis auf das Haubt geschlogen. Der Bascha ist wieder mit neuen Begler begen zurueckh auf Offen daselbst lest er sich wie die gefangenen Türckhen... anzeigen starckh verschanden. Die sollen khein hilf von der Porten haben unnd ist ein geringe manschaft auf diezmal zu Offen.

Edler Vester guenstiger herr Verwalter gleich diese Stunde umb 12 Uhr zu mittag sein die Türckhen zu einem Thor aus der Festung herauß inn unnsere unnter unnd zu der Festung nechste schanz heraus mit einem Fahnen gefallen. unnd das fremd deütsch uolckh, sowol die vonn Lewa angriffen, die Schanzen heftig zerstert unnd gar viel der unnsere erlegt. Dorob Ir Durchlaucht sehr erzürnet unnd beuelht das sich jederman zu Fueß und Noth herauf in die Schanz verfuog und die Festung angreifen soll. Ir Durchlaucht haben mit dem hern Palffy und ander herrn Obristin selbest dem Shermizl zuegesehen. Glaub derowegen nit das die fürstliche Durchlaucht die Festung mehr begeren sundern mit macht überziehen wirt.

Datum Gran den 12 Tag Mey 1594
des herrn

Diener

... Meister mp

[Címzés :] Hern Neusolerm Verwaltern
Valten Khrieger ein zuschliessen
C[ittisi]mo

Magyar fordításban :

Az Esztergom alatti táborból 1594 május 5–11.

A várat vagy kastélyt a herceg ő Fensége parancsára május 5-én elkezdték már a legközelebbi, valamint az új bádófedelű háznál fekvő szőlőkből löni, azonban mindeddig a várban a körfal betörésével nem sok kárt tettek, mivel azt belülről köröskörül nagy bástyákkal és sánccal igen megerősítették. Azután Gall úr ezen elmúlt éjjel egy mozsárból nagy gyújtótűzet bocsátott a várra. Ennek folytán éjjel 12 órától ma reggel hat óráig, egy cseréptetőt nem számítva, a vár teljesen leégett. Mivel azonban a tűzvész alatt nem tudom mi okból nem kezdtek meg az ostromot, holott ezt az alkalmat kihasználva, meg kellett volna tenni, Ferdinánd gróf ma 3 órakor délután egy különítményt egy zászlóaljából ostromra küldött, Ő Fensége szeme láttára, pedig a falak mindeddig másfél öl szélességen és mélységen túl nem voltak lerontva. Ezenkívül a szegény katonák, kiket oly előrelátás nélkül hoztak oda, egyetlen létrát nem hoztak magukkal, hanem csak a lehullott köveken és meszen, amit a lábuk alá dobtak, másztak fel. Ebben az ostromban a mieink közül 32 személy maradt holtan fekvve és köztük sok jó és előkelő német nemzetből való ember sebesült meg; köztük Graiss úr, Tertsik, egy cseh úr és Kurz kapitány hadnagya halálosan sebesült meg. Ebben az ostromban, melyet mindenki látott, két török és rác, kikre a mi tüzmeesterünk lött, a falon át hozzánk a sánca leugrottak. Ezek tanúskodnak arról, hogy a törökök közül, akik a falakon védekeztek, 137 személy meghalt a nagy ágyúk lövéseltől, azokon kívül, akik attól a tüzeléstől haltak meg, mikor a mi katonáinkra felülről kellett volna löni és magukat találták el. És habár csak egy erős kőhajlításnyira jutottak el a sánccal és az ágyúkkal, mégis így, hacsak több helyről nem indul meg a támadás, nem sok eredményt fognak elérni. Aztán amit a mieink most már három nap óta nagy kartácsokkal és tűzkigyókkal, melyekből 35–72 fontos vassal löttek, leromboltak, azt a törökök az elmúlt éjjel megint omladékkal és vastag fákkal eltorlaszolták. Ezenfelül a bádogház, melyet a törökök a mi sáncunknál építettek olyan, hogy nem lehet jól több helyről löni, ha holnap a várost is meg nem támadják.

Most úgy áll a dolog, hogy az aknászok, akiknek mint hallottam, Ungnád száz tallért ígért, egy tárnát vágnak a fal alá és aztán löporral felrobantják, hogy alkalmasabban lehessen rohamra menni. Ma délelőtt a törökök a város hátsó részén néhány csapat lovat csak úgy látszatra éjjel egy a vizvárosnál fekvő szigetre, legelőre csaptak. Erre a mi magyarjaink, kb. 32 személy, hét sajkán a szigetre keltek. Ezeket azonban szégyenletesen rajtaütötték és a törökök kettő kivételével mindnyájukat megölték. És végül is ezen a napon kevés tisztesség ért minket. Isten adja, hogy jobban fogjunk hozzá.

9-én és 11-én Goll és Majtényi urak a belső sáncból a vár közelébe újra igen hevesen lötték egymás után a várat. Többek között egy puskaműves a falnak egy nagy részét lőtte, melyen a janicsárok fő zászlaja állott. Aztán a törökök megint fel akarták emelni, hogy a kastélyba vigyék. Előbük vágott azonban az említett puskaműves és nagy veszély közepette a fő zászlót az urakhoz lehozta a sáncba. Ezért Gall úr 15 tallérral jutalmazta. Erre az említett Goll úr a zászlót a sáncon az ellenség csújárja jó sokáig magasan lengette. Hevesen löttek rá, de hál' Istennek, semmi kárt nem okoztak.

Ezután Goll uram az említett zászlót a sáncba tűzte és muzsikusait, mégpedig hegedűsöket, hárfásokat és síposokat a zászló mellett, a várral szemben egy félóra hosszat muzsikáltatta. Egy óraker délután Goll úr a zászlót az öreg Schlick gróffal az ő és Majtényi nevében Ő Felségének küldette ajándékba. Miután azonban mai napig, május 11-ig, a várat, bár belőle egy nagy darabot leromboltak, a másik ostromban még nem tudták meghágni, ezalatt tegnap éjjel egy óraker a várost, mely közvetlen a táborunk közelében van, és melyet igen erősen, három vizesárokkal, karosövénnyel és fállal megerősítettek, németekkel és magyarokkal megostromoltatták. Teljesen be is vették három óra alatt, miután a rációk, akik a városban a törökök mellett laknak, a mi előnyünkre egy kis ajtót belülről leromboltak s ezzel megnyitották és átadták. És habár itt sok török állt és zárkózott fel a védelemre, a rációk a mieink mellett megállták a sarat és az ellenséget egy hidon át a vizivárosba üzték, a törökök közül 600 embert öltek meg. A mieink közül azonban, amint egyiken a másik után hátulról a falra felmászott, egy mely vizesárokba, melyben egy karosövény volt készítve [többeket] ármányosan lelőttek és letaszítottak: kb. negyvenen megfulladtak és önmagukat karóba húzták. Miért hogy azonban a rációk, akik a városban voltak a köztük lakó törököket leölték, a törökök a kastélyban azokat a rációkat, akik a felső várban voltak, mind levágták. Ebben a meghódított városban nem zsákmányoltunk mást, mint gabonát, zabot, árpat, és rossz házi eszközöket. A jobb holmit a másik vizivárosba és a kastélyba menekítették. Pogrányi is megsebesült az ostromban: a várost aztán német katonákkal szállították meg.

Öt óraker, este felé két előkelő törököt kísértek és vezettek le valami tárgyalás végett Ő Felségéhez a táborba, abban a hitben, hogy a két bég, aki a várban van, az erőseget és a másik várost szóra megadni akarják, mivelhogy ők a basától semmilyen segítséget vagy más helyőrséget nem kapnak. Ebbe a legelső és legfőbb janicsárága, aki erről a várban értesült, egyáltalán nem akarja beleegyezését adni, hanem az emberei mellett a várban, ha ezt másképp nem tudja az erőszak elől megtartani, természetesen meg akar halni. Hogy mi jót tanácskoznak efelől, az idő megmutatja. Elvégre a vár és város oly módon meg van erősítve, hogy ha azt löporral fel nem robbantják, előbb sok ezer emberbe fog kerülni, még ha ostrommal veszik is be. Az aknászok tegnap és ma éjjel a sáncnál 14 ölnyi szélességben aknát ástak a fal alá, de még semmi lényegeset nem pusztítottak el. Most ütöttek le egy törököt, kettőt meg az aknában szúrtak le. Ezeket most már ezután megfelelő őrséggel kell ellátni. Ma öt török gálya jött fel a Dunán Budáról Esztergomba, hogy a várat felmentsse. A hadi nép azonban öt nagy ágyúval, mely a Dunánál van elsáncolva, két mérföldnyire kergette vissza a hajókkal együtt.

Többek között jönnek ma este kilenc óraker hírek, hogy a budai basa népevel az esztergomiaknak segítségére akar jönni. Erre holnap reggel ötezer lovas, négyezer gyalogos és háromezer huszár elébe vonul a szárazföldön, de nem a Duna mellett. Isten adná, hogy őt a mezőn elérjék.

Az a két kitért török és príbek, mint korábban jelentettem, hozzánk jött le a falról. Mikor ezek látták ma este a mi főlönyünket, a német katonákat lekaszábolták és fejüket magukkal bevitték a falon át a várba. A várból igen sokakat megöltek napról napra a sáncárokból és kárt tesznek tekintélyes főemberekben és a legénységben. Ma 12-én megint két török jött le Ő Felségéhez. Erre tárgyalnak: Ő Felsége azt is kívánja, hogy ők, a törökök adják fel a várat. Ha ezt ma délig nem teszik meg szép rendjén, akkor az erődítményt még ma megostromolják. Ehhez ad Kurz kapitány, aki több úrral együtt ezt javasolja, sok fegyverrel 7000 embert, aztán Pálffy úr az ő területéről 270 embert és még más urak is, elsősorban. A két bég ma megint kijelentette, hogy ők a várat amennyiben tőlük függne, szívesen feladnák, de a janicsár aga semmiképp sem akar ebbe beleegyezni, hanem ameddig bírja és halálig akarja megtartani. Hogy mi továbbit határoznak és döntenek ma, az idő majd meg fogja.

A herceg Ő Felségéhez ma reggel érkezett Ő Felsége és a lengyel kancellár írása, hogy a tatárok 100 000 fővel a törökök segítségére vonulnak. Ezeket a kancellár 40 000 emberrel megtámadta és teljesen tönkverte.* A basa kilenc béggel megint Budára ment vissza, és ott erősen körülzáncoltatja magát, mint ezt a fogoly törökök mondják. Ezeknek állítólag nem érkezik semmilyen segítség a portáról és ezáltal csak jelentéktelen őrség van Budán.

Nemes, tekintetes igazgató úr! Éppen ebben az órában, 12 óraker délben a várból egy kapun kitértek hozzánk, ide le és a várhoz legközelebb eső árokba egy zászlóval, és az idegen német hadi népet és a lévaiakat megtámadták, a sáncokat erősen szétdúlták és közülünk igen sokat megöltek. Ezért Ő Felsége erősen haragszik és megparancsolta, hogy mindenki, gyalog és a szükség szerint felkészüljön a sáncba és a várat megtámadja. Ő Felsége Pálffy úrral és egyéb fő urakkal maga is vegyénzte a csetepát. Ezért nem hiszem, hogy a herceg Ő Felsége a várat tárgyalással fogja átvenni, hanem erőszakkal fogja megszállni.

Kelt Esztergomban, 1594 május 12-én

Az úrnak szolgája

... Meister mp

A besztercebányai igazgatónak, Khrieger Valtén-nak levelébe beteendő. Sürgős!

Az ostromról a legbővebb leírást Istvánffy-nál olvassuk (XXVIII.), de természetesen ennyi részlettel ő sem szolgál olvasójának. Ezenkívül még Thurzó György levelei számolnak be szinte naponként az eseményekről.³ Május 8-án jelenti feleségének, hogy „Tegnap mentek volt ostromnak az várnak, az mieinkben is egynehányan elhullának és sokan meg is sebesédnek, de a törökben két annian vesztenek, de még is meg nem vehetünk. Az várat is mindenesfűll megégeténk.” Kifejezi azt a hitét, hogy két-három ostromban megveszik a várat. Majd május 10-én a város bevételéről számol be és a bent lakó rációk közreműködéséről. Illésházy István, aki a németek gyávaságát és részegeskedését sokat emlegeti főljegyzéseiben, szintén megemlíkezik a rációk összejárásáról. „Az várat is meggyűtötták, és fele igen elégett, eleség, porok

* A hír nem volt igaz: a tatárok betörték a magyar földre és Balassi Ferenc a velük vívott ütközetben esett el.

³ Thurzó György levelei nejehez. Bp. 1876. I. 69.

is elégett benne. Az Szent-Tamás hegyen is az kastélt az magyarok azonban és oda álgukat vontak . . .”⁴ de ez már később történt. Viszont Kurz Engelhátról ezeket írja: „Vala ez táborban egy kevély német gyalog hadnagy, Kurz nevő, négy ezer német gyaloggal; ez nagy kevélyen azt mondja vala, hogy meg se törjék Esztergomot, ő csak lajtorjájón is megveszi az népével . . .”

Ezt a németet is akkor érte a halálos török golyó, mikor május 19-én Pálffyval és Balassi Bálinttal együtt rohanta meg a várat.

De a mi jelentésünk, sajnos csak az ostrom első hetéről nyújt mindegyik forrásnál részletesebb képet. Itt a szereplők Mátyás főherceg, Ungnád Dávid, a hadi tanács elnöke, Balassi barátja, Hardegg Ferdinánd gróf, az ostrom vezetője, aki a beszercebányai polgár szerint is könnyelműnek és tehetetlennek mutatkozik, Gall Leó 12 zászló parancsnoka, Pálffy Miklós, Majtényi László és Pogrányi Benedek magyar kapitányok. Balassi Bálintról nem hallunk semmit.

Istvánffy szerint a makacs és vitéz török, aki a várat védelmezte és a feladásra nem volt hajlandó, a fehérvári Karali bég volt, aki a nagy május 19-i roham alkalmával vesztette életét, mikor Kurz és Balassi Bálint halálos sebüket kapták.

Zenetörténészek számára sem közömbös részlete a levélnek a janicsár aga zászlaja körül lefolyt harc és tábori multság, mikor Gall Leó és Majtényi hegedősöket, hárfásokat és síposokat állít a sáncba és húztatja velük a törökök csúfságát. Ezt a jelenetet táncos, duhajkodni szerető vitéz költők is bizonyosan végignézte; messze nemigen lehetett onnan.

Teljesen új adatok még: a török gályák felmentési kísérletének kudarcra, a sáncárok-harcok véres epizódjai, a törökök bosszúja a rációk átpártolása miatt, a török követek tárgyalásai és nyilatkozatai, az első ostrom részletei stb. stb.⁵

Jobb alkalmat hősi halálra a nagy magyar vitéz és költő nem választhatott, mint ezt a fejtellenül vezetett esztergomi ostromot, ahol a biztos vég várta.

Csak sajnálhatjuk, hogy a bányavárosi haditudósító további jelentései nem maradtak ránk, mert bizonyára érdekes részleteket tudnánk meg a május 19-i végzetes napról.

KOVÁCS JÓZSEF

CSOMBOR MÁRTON ELFELEJTETT DRÁMAI JELENETE

Csombor Márton világgjáró útja során 1618 tavaszán eljutott Rouenba is, ahol a húsvéti ünnepek idején nagy sokaság gyűlt össze. Utazónk is követte a zarándokokat, elment a katedrálisba, hogy megnézze a szertartásokat. Nagy csoport állta körül azt a képet, mely Jézus halálra ítélését ábrázolta.

„ . . . az templomban volt egy drágalátos szép öreg kép, kün az huszonegy tanácsbeli Jeruzsálemben lévő személyek, kik Jézust halálra szentenciázták, az három hamis tanukkal és két fő nótáriussal egyetemben voltak felirattatva, kinek — mellette volt voxa ilyenképpen” (*Europica Varietas* 124. l.).

Csombor e szavaiból „kinek-kinek mellette volt voxa ilyenképpen” arra következtethetünk, hogy hangszalagos, gótikus táblaképet láthatott, és jelenete szereplőit a kép alapján választotta ki. A jelenetben szereplő farizeusok nevét nem találjuk meg a vulgata evangéliumok szövegében. A kép festője tehát apokrif evangélium (talán a Jakab evangélium) alapján dolgozott. Ebből az apokrif szöveg után festett kép hangszalagjaiból formált Csombor drámai jelenetet, amely az *Europica Varietas*nak csak az első, 1620-as kiadásában olvasható (236—242. l.). (Érdekes az, hogy Csombor az apokrif evangélium farizeusait megtartja és szerepelteti drámai jelenetében.)

A későbbi két szemelvényes kiadás (1892, Nagybecskerek, 1943, Kolozsvár) a drámai jelenetet nem tudni miért, kihagyta. Bizonyára ezért került el a szaktudomány figyelmét. Az a körülmény, hogy régi drámai emlékeink oly csekély számban maradtak fenn, indokolja a jelenet teljes szövegében való közlését.

Az Sidok közönségesen így szoltak:

Lassuk megh hogy ha igazé az ő szava, próbályuk meg ötet, idővel miczoda következik ó rea, es így eszünkben vehettyük miczoda vége leszen dolganak : Nagy gyalázatos es sanyaru

⁴ Illésházy István följegyzései. Pest 1863. MHHS.

⁵ Vö. még könyvemben: Balassi Bálint 211.

kinzások között kerdezők meg őtet; tekinczük meg, minemű engedelemmel es türessel viseli magát annakutána ölliük meg őtet hova gyalázatosb halállal lehet :

kinek kinek személye szerint illyén voxa volt:

Pilátus mindeneknek előtte így szollot.

Én semmi bünt hozza nem talállok, kiért méltó volna halálra, azért ítéletem szerint gaz ez az ember.

Simon leprosus.

Miczoda nemő törvénnyel sententiazzak azt az embert az ki az Ország népét fel haborítja hiszem tudgyatok.

Rabam.

En nem tudom miért rendeltettek az törvények hogy ha az emberektől meg nem tartatnak.

Achias.

Meg kel elsőben tudnunk és jól végire mennünk, mi okon panaszoznak rea, minek előtte halálra ítélnék.

Subath.

Nem kell senkinek senkit, Istennek és az embereknek törvénye szerint halálra ítélni, hanem ha vétkezet okat tudgyak adni, mit vétet azért ez az ember?

Rosmophin.

Meg kel az időnek allapattyat gondolni az törvény tételben, ha törvényünk kivánnya, hogy az ily embert megöllyük, miért tennék halasztást benne?

Putipharas.

Nem io ez országban az hitető, ki miat az közönséges nép között nagy vissza vonas és tamadas lenne.

Ryphar.

Az igazakat senki meg nem büntetheti, hanem az vétkezeseket, azért ha ő vétet, tehát az önnön maga czelekedetét vállaljuk meg véle, és annélkül őt ily hirtelenséggel halálra ne ítéllük.

Arimathiabeli Joseph.

Oh mely szégyen és gyalázatos dolog, hogy egy Városban nem találtatik olyan ember, ki az artatlanokat meg oltalmazna.

Ioram.

Miért engedgyük meg, hoé ez az ighaz ember az ő igassaghaért meg hallyon.

Ephiberes.

Vagy igaz vagy nem ighaz mindazonáltal meg öletessék mivel hogy az közönséges nép az ő beszédére képest fel haborodott.

Nicodemus.

Sententiazotté meg valakit az mi törvényünk annakelőtte, minek előtte őtet meg nem kérdezik es meg nem vallja mit czelekedet legyen?

Diarab.

Mivelhogy ő magha az egész Tanacz előt magára vallott, tehát méltó halálra.

Sareas.

Nem jo az az ember az Országban az ki haborusagot szerez, annakokaért. az nép közzül el ki vetessék.

Rabinth.

Ez az ember vagy igaz vagy nem igaz, de mivelhogy az mi eleinktől maradt és megtartatot törvénynek ellene vagyon, annakokáért mi őtet nem szenvedhetjük el közöttünk.

Iosaphat.

Legyen az tömlőtzbén mindenkor vas lantzokkal meg kötöztetuén.

Ptolomaeus.

Ha ez az ember sem igaz sem nem igaz, miért varakozunk ennij sok ideig miatta; itélljük halálra avagy külgyük ki ez Orszagbol.

Ieras.

Sockal job és értelmesb, hogy őtet ez Orszagból ki küldgyük ha tetzik, küldgyük az Cza-szárnak fogsagában.

Mésé.

Hogy ha ez az ember igaz tehat mijs minnyáian ő hozzaia meg tériünk, hogy ha peniglen nem igaz őis mi tőlünk meg vetettség.

Samech.

Hadgyunk békét néki, hogy mi ellenünk ne veszekedgyék, annakutánna ha az mi akara-tunkat nem cselekeszi tehat megbüntettség. *Itt fel kiáltott az kösség ki Christus tanitasat bé vette volt, illyenképpen* : Az Abrahamnak, Isáknak, Iacobnak Istene megh jelentette az ő fiat az Iesust, az kit ti meg tagadtatok, és Pontius Pilatusnak kezeben adtatok, ki őtet törvény-szerint arra itelte, hogy el boczátassék, ugymint igaz és ártatlan : De ti vakmerőkeppen meg tagadtatok, és az Tolvay Bárlabas szabadulásánac vigadtátok.

Caiphas mind ezekre így felelt.

Ti mindnyáian sem tudgyatok mit mondotok, hiszem sockal job egy embernek meghalni, hogy sem mint az eghész nép el veszen. Az hitetlen Sidok ehez így czatlottak voxokat monduan Pilatusnak :

Hogy ha te ezt az embert el boczátod, nem leszez kedvében az Czaszárnak, hanem feszi-tesd meg; hiszem az ő vére legyen mi raytunk es az mi maradekinkon : Mind ezeket jól halvan az Pilatus így sententiaza meg idvezitűnket.

En Pontius Pilatus, ebben az időben az győzhetetlen Tiberius Czaszárnak Orszagának gondviselője és Ierusalemnek biraia, mellyet mindeneknek felette, mivel hogy az igasságot szeretem, hiven akarok ki szolgaltatni, jövőn én előmben az Sido nemzetség és alattván én előmben nagy terhes vadolásockal az Nazarethbeli Iesust, ugy mint ki Isten fiának modotta magat lenni, holot iol tudgyuk hogy csak szegény Atyatul és Anyatul szarmazot és ezen felet magat Sidoknak Kirallyanak is mondotta lenni ; annakokáért egyenlő akaratbol sententiazom őtet az kereztnék faiara Tolvaiok közben.

Igy volt az egész képnek continentiaja, en el nem untam volna nézni, de az népnek sokságha miat az kik czudaltak és olvastak igen ritkan ferem hozza.”

NAGY JÁNOS

OLÁH GÁBOR LEVELESLÁDÁJÁBÓL

(Kortársak levelei Oláh Gáborhoz)

Oláh Gábor a hozzá írott levelek nagy részét — értékesebb részét — négy vaskos kötetbe gyűjtötte össze. (E köteteket a debreceni Déri Múzeum Irodalmi adattára őrzi 152a, 152b, 152c, 152d sorszám és I. 422/1942. LXXVI. leltári szám alatt.) E levelek legnagyobb része irodalomtörténeti jelentőségű, hiszen a levélírók között Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Dezső, Komáromi János ; továbbá Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes, Schöpflin Aladár és Hatvany Lajos nevével találkozhatunk. Több olyan levél is akad közöttük, amelyeket nem az írók személye, hanem a tartalom avat irodalomtörténeti dokumentummá. Ilyenek Rákosi Jenő és Szabolcska Mihály levelei. Ezek akkor is tanulságosak, irodalomtörténeti érdekességük, ha negatív

fényt vetnek írójukra, mint pl. Rákosi egyik levele, mely antiszemitizmusáról vall stb. A kötetekbe gyűjtött levelek közül még alig egy-kettő jelent meg. Durkó Mátyás közli a Juhász Gyula-leveleket Oláh Gábor feldolgozásában, az ItK 1954. évfolyamának 222—231. lapjain. Ugyancsak ő tesz közzé 1—1 Kosztolányi-, Ady-, Tóth-, Móricz- és 2 Juhász-levelet fényképmásolatban a *Debreceni zendülők* (Alföldi Magvető, Debrecen, 1955.) 25—34. lapjain. Kár, hogy e 6 levél „eldugva” jelent meg, a kötet elején sehol sem találunk utalást arra, hogy az elbeszéléseken kívül leveleket is tartalmaz a gyűjtemény. A többi levél — tudomásom szerint — még kiadatlan, feldolgozatlan.

Legtanulmányosabbak a századunk elején, az első világháború előtt írottak. Ebben az időben a haladás és a maradás hívei között dúló politikai harc az irodalmi csatározásokban tükröződött legvilágosabban. Találónan nevezte századunk első évtizedének irodalmi harcait Fenyő Miksa „hadi készülődések”-nek (*Nyugat*, 1909. évf. 48.). E készülődések során már a világháború előtt kialakulnak az egymással szemben álló csoportok. Az egyik oldalon a haladó, a tehetséges írók, az új irodalom legjobbjai, zászlajuk a *Nyugat* és a *Holnap*, vezérük Ady Endre. A másik oldalon a maradás hívei, a tegnaphoz húzók, a dilettánsok, a „Költőcske Mihályok”, szellemi vezérük Rákosi Jenő, újságjuk a Budapesti Hírlap. A levelek megsárgult lapjai még ma is felidéznek a csaknem félévszázada folyt harc hevét és erejét.

Minden írónak tartoznia kellett valahová politikai vagy esztétikai meggyőződése alapján. E csoportok azonban sem esztétikai, sem politikai szempontból nem voltak egységesek. Ennek érzékeltetésére nagyon alkalmas Schöpflin Aladár magatartása és felfogása. Ő — saját szavai szerint — nem tartozik egyik táborhoz sem. „Ady mellett is azért állok — esztétikai meggyőződésesen kívül — olyan szilárdan, mert az ő bukása a reakció győzelmét jelentené s akik mellette küzdünk, a haladás mellett küzdünk. Közel látom azt az időt, a mikor ez a harc ki fog törni, épen azért meg kell védeni körömszakadtig minden emberünket és minden talpalattnyi területünket” (1909. I. 13.). Schöpflin tehát nagyon világosan látja az irodalmi csatározások politikai hátterét, s mégis a következőket írja az előbbi levéllel csaknem egy időben Oláh Gábornak: „Hogy azonban politikára adja magát, annak épen nem örülök. A politizálás ostobáknak és ravaszoknak való foglalkozás, én nem tartom költőhöz illőnek s irodalmunk átkának tartom, hogy annyi benne a politikai elem. Annyi szép dolog van a világon s a tehetséges ember lelkében, mire való épen a legkevésbé szépet kiragadni belőle? Még a mi a magyar nemzet sorsát illeti, azon is többet lendít egy füzet szép líra, mint egy könyvtár politikai vers, a mely ép azért, mert politikai vers, eo ipso rossz” (1908. XII. 18.).

Vagy a *Nyugathoz* tartozik valaki, vagy a *Budapesti Hírlaphoz*, olvashatjuk a levelekben. Természetesen, e kettő csak jellegzetes képviselője a két tábor szócsoveinek, mert éppen századunk első két évtizede a folyóiratok, a napilapok virágkora, s így nagyon sok lap, folyóirat hívogatja, csalogatja a tollat fogó írókat. Aki e szükségyszerű vagy-vagy-ot nem vállalja, aki a két csoport között akar megállni, aki mindkét tábornak eleget akar tenni, azt a két oldalról jövő támadások és igények mindkettő ellenségévé teszik. Legjobb példa erre Oláh Gábor magatartása, tragédiája. Ő — Schöpflin Aladár többszöri igen emberséges, baráti figyelmeztetése ellenére is — megpróbálja a lehetetlent, mindkét táborral barátságban akar lenni, külön úton akar járni.

Műveit — a szinte naponként születő verseket, drámákat, több kötetes regényeket, novellákat, tanulmányokat — mindenáron el akarja valahol helyezni. E hihetetlen termékenysége, e „mindenáron” lett a tragédiája. Ezért játszhatták ki Ady ellenében, saját maga ellen. Oláh nem ismerte fel tehetsége arányait, s így a Rákosi Jenők és a Szabolcska Mihályok szíren-hangjai megtéveszthették. A *Nyugat* szerette volna magáénak vallani, már megindulásának évében közöl Oláh-verseket, Juhász Gyula szeretettel hívja a *Holnap* munkatársai közé. De Oláh a *Budapesti Hírlappal* kacérkodik, nem fogadja el barátjának feléje nyújtott kezét. Így maradt egyedül, saját szavai szerint: két szék közt a pad alá esett.

Ma már szinte érthetetlennek tűnik Oláh Gábor macakossága és hiszékenysége. Mennyire vak és védtelen volt a csábításokkal szemben! „Természeti csoda előttem — hízeltett neki Szabolcska egy 1911. III. 10-én írott levelében —, hogy egy sokkal nagyobb és súlyosabb tömegű test hogyan kerülhetett egy mérhetetlenül kisebb vonzási körébe?” Oláh és Ady szembeállítás az, ahol az előbbi az óriás és az utóbbi a törpe. A helyét és arányait nem ismerő Oláh lassanként elveszti barátait, szövetségeseit, s akaratlanul is cégére lesz azoknak, akik útjába álltak a haladásnak. Így lesz örök elégedetlenné, lázadóvá, bolyongóvá és társtalanná, „vidéki költő”-vé. Elindulása nem ilyen megerkezést sejtetett. Már 21 éves korában kötetbe kerülnek versei (*Bokréta* I. kötet, Debrecen, 1902.). A 23 esztendőes egyetemi hallgató Ady szemével figyeli a kor, az új idők jeleit. Álljon itt ennek igazolására egyik levele! „Ezek a kis viharok, amik most ilyen hamarosan, csak kissé hűvösen árfuvalloztak Magyarországon, az új idők jelei. A százszer hangoztatott új időké. Hiába, aki érzi a föld szívének dobogását, az érzi a dobbanások izgatottabbá gyorsulását. Ez valamit jelent. Lázás az anyaföld, vajúdik, szül valamit. A nagy szociális kérdések kezdik égre nyújtogatni véres roppant fejüket. S érde-

kes: most is az alsó rétegből kelnek az új kor katonái! A nagy tömeg, mint a Leviathan megmozdult, ezermérföldes testével és kezdi körülfontni azt a hegyet, melynek tetejében a megcsontosult múltak, elfogultság táplálta kényurai bitangoknak légváraikban. Zsibongás, zsongás az egész világon. Néhol már ágyúk pukkadoznak, máshol még hegyek méhében alszik a gyilkos vas. De hogy haladunk: mutatja a nap, mely minden évben csudálkozóból orcával támad fel keleten. Igen! csak szemébe kell nézni! Forrong a munkás népség, mert érzi, övé és a katonaságé a legnagyobb hatalom! Jaj, ha ez a két erő valaha egygyé találna forradni!” (Madai Gyulához, 1904. április 26.)

S hogy e látás az idők folyamán nem tisztult, nem erősödött, annak elsősorban lehetetlen vállalkozása a magyarázója. Egyszerre akart a *Nyugathoz* is, a *Budapesti Hírlaphoz* is, a *Bokrétához* is tartozni. Ezért tekintettek rá gyanús szemmel sokszor még a barátok is. A levelek tükrében Oláh Gábor ellentmondásos magatartása világosan látható.

Az itt közölt levelek negyedszázadot ölelnek át. Úgy csoportosítottam az időrendi sorrendet megőrizve, hogy először az irodalmi élet keresztmetszetét mutassam meg. Ezért közlöm először Schöpflin és Rákosi leveleit.

Minden levél dokumentum jellegű részben Oláh Gáborra, részben írójára vonatkozóan. Szabolcska levelei igazolják Ady jogos haragvzásait. Babits véleménye is mutatja, hogy Oláh műfordítónak sem ígérkezett kisebbnek, mint költőnek. Ady egyetlen levele a beteg költő emberségéről tanúskodik. Jászai Mari levelei a századeleji színészszemzedék legjobbainak gondolkodásmódját példázza. A Móricz-levelek a szerkesztő, a barát segítő készségét bizonyítják. Nagyon tanulságosak a Kosztolányi-levelek. Kosztolányi most készülő teljes, igaz arcképének megrajzolásához adhatnak egy-két ecetvonást. Az ápolitikus költő egykori politikus voltára mutatnak rá. A gyűjtemény legértékesebb darabjai talán a Tóth Árpád-levelek. A Budapestre feljutott költő mindig készséggel segít a Debreczenben rekedt barátón. Az újságíró Tóth Árpád elvhűségét, harcosságát és szegénységét tükrözik e levelek. Adalékot szolgáltatnak a „boldog fővárosi évek” igaz történetéhez is: „... örült lomha vagyok, meg köhögős, a robotom elvégzésével kimerülök, nem érintkezem senkivel, klubba, kávéházba nem járok, szanatóriumi csöndekről álmodozom, passzívabb és gőhösebb vagyok, mint valaha” (1927. február 6.). Császár Elemér levele a „hivatalos irodalom” politikai kapcsolataira emlékeztet. Herczeg Ferenc és Szabó Dezső sorai is vetnek némi fényt írójukra.

A leveleket betűhíven közlöm. Csak annyi jegyzetet fűzök hozzájuk, amennyi a tartalmi megértéshez feltétlenül szükséges.

Befejezésül csak annyit, hogy — véleményem szerint — nagyon hasznos lenne százdunk első két évtizedének minél teljesebb, minél hitelesebb feltárása, írónk emberségének igazabb megismerése érdekében a *Déri Múzeum* levéltárában közzététele. Ezt folytatni lehetne a *Református Kollégium Nagykönyvtárában* található igen értékes Mikszáth-, Gárdonyi-, Juhász- és Móricz-levelek publikálásával. E leveleket nem húzta meg a nyilvánosság cenzúrája, bizalmasak, őszinték, éppen ezért a kor harcainak, írói törekvéseinek hű bizonyosságai. A XX. század első negyede irodalmi életének művészi jegyzőkönyvei.

Schöpflin Aladár levelei

1.

Vasárnapi Ujság¹ Szerkesztősége levélpapírján

Budapest, 1907. aug. 26.

Kedves Gábor öcsém,

manapság nagyon hamar öregszik az ember, a fiatal írótlársak nagyon időnek előtte le-vén-szamarazzák. Lám, már én is urambátyámi rangra emelkedtem 35 évemmel, a mely ugyan számíthatna többnek is, mert tudvalevőleg a háborús évek duplán számítandók. No, nagyobb baj se legyen. Maga legalább nem tartja az embert elavult márhának, csak azért, mert a harminczadik év határán már keresztülment. A mai irodalmi ífuság ilyenformán gondolkodik.

A verse pedig jó, okvetlenül közzéltetni akarom. A szerelmi himnusz is rég megjelent volna, ha nálamnál nagyobb potentátoknak nem lett volna ellene illedelmességi aggodalmuk. Kicsit nehéz modern irodalmat csinálni nálunk, a hol minduntalan százötvenféle mellék-szemponct és skrupulus merül fel. Ez a mostani vers azonban nem fog ilyen akadályokba ütközni.

Ebben a pillanatban engem semmi sem érdekel annyira, mint az alföldi magyar ifjak friss, fiatalos, szilaj betörése az irodalomba. Ettől a csapattól várom, hogy agyon fogja verni

¹ Vasárnapi Ujság: Szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap (1854–1921). 1905-től Schöpflin Aladár közreműködésével szerkeszti Hoitsy Pál.

azt a newyork-kávéházbeli irodalmat, a mely a mi ifjuságunk levegőjét olyan rossz szagúvá tette. Maguk legalább magyarok, a magyar nyelvük nem szorítkozik arra a 600—700 szóra, a melylyel manapság még verset is merészelnék írni, érzik rajtuk egy a kulturába frissen belepottyant faj forrongó vívódása s ha néha nyers és fanyar is az ízük, — a szívalé edesebb, de a fenének való.

Persze, így dolgozni drága mulatság; az embert nem értik meg, haragszanak rá, mint mindenkire, a ki gondolkozásra akarja kényszeríteni az embereket. Hát — szenvedni kell, verekedni kell, ez az élet. Hogy nem sikerült Pestre kerülnie, őszintén sajnálom, hasznát vehettük volna idefönn. S hogy egy vers miatt esett ez a baj: ez jellemzi a mai állapotokat. A gondolkozó fő és bátor szó ma a legnagyobb bűn s a reakzionárius korlátoltág beleeszi magát még a kálvinista koponyákba is. Nem jó dolog ma független észjárású embernek Magyarországból élni. De lesz ez még másképp is.

A Dorian Gray² pedig ne említse, mert az nekem fáj. Minden munkám közül — pedig majd mindet szégyeltem — ezt szégyeltem legjobban. Egy hónap alatt kellett lefordítanom, olyankor, a mikor mind a két kezem tele volt munkával; alig van benne egy lap, a melyet ne éjszaka fordítottam volna, — nem merem a saját munkámat olvasgatni, mert attól félek, elsüllyedek szégyenletemben, annyira rossz.

Móricz³ urat szeretettel várom. Eddig — őszintén s röstelkedve szólva — csak a híret hallottam, nem olvastam semmi munkáját. A regénye bizonyára az én kezembe fog kerülni; nagy örömmre fog szolgálni, ha jó. Hoitsy ur minden délután 3—5 óra közt a Szerkben található, de jobb a hét elején jönni hozzá, mint a hét végén, mert pénteken-szombaton néha nem jön be.

Szeretnék egyszer bekukkanni Debreczenbe, de nehezen bírok elmozdulni. Juliusban én voltam szabadságon, megjártam Velenczét, most Molecz elv és szaktársam pihen s nekem kell helyettesítenem, szeptemberben Szőlősi megyébe. Így annyira el vagyok és egy ideig még el is leszek foglalva, hogy alig van szabad óráim, — lévén még egyéb a szerkesztésén kívül álló dolgom is. Az ősszel azonban talán lopok egy napot erre a célra.

Addig is pedig szíves szeretettel üdvözlö

igaz hive
Schöpflin Aladár

2.

Vasárnapi Újság Szerkesztősége levélpapírján

Budapest, 1908. okt. 24.

Kedves Uram,

már a nyár óta készülök Önnek írni, de oly nehéz dolog az én zaklatott életmódom mellett erre időt találni, hogy az se volna csoda, ha évekre megkésném levelezéseimmel.

Hallom, hogy a Beöthy-jubileumkor⁴ Pesten járt, mért nem kerestél fel? Sajnálom igazán, hogy oly nehezen tudunk összekerülni, pedig szeretném, ha egy kicsit jobban is megismerkednénk egymással. Lám Bodor Aladár⁵ kétszer is itt járt a minap egy hét alatt s mind a kétszer felkeresett, igen jól eldiskuráltunk vagy egy-egy óra hosszat s azt hiszem, elég közel jutottunk egymáshoz. Nehezen hinné el, hogy mennyire szeretném, ha maguk ketten és még egy-két vidéki poétám itt lennének Pesten. Ebben a fene kavardásban, a melyben itt élek, néha szellemileg olyan árvának érzem magamat, akár a Heine pálmája. A Nyugat emberei, hiszen jó törekvésű, a dolgok lényegéről az enyémmel rokon gondolkodású emberek, de szokások, természet, temperamentum, faj dolgában annyi köztünk az apró eltérés, hogy legfeljebb unokatestvéreket láthatok bennük, pedig testvérré volna szükségem. Ady sincs itt, különben is az ő életmódja lehetetlenné teszi a gyakori találkozást vele. Régi czimboráimtól, akik nagybárá tanár-félek, gondolkodásban nagyon elidegenedtem, ők konzervatív irányba fejlődtek, én pedig radikális irányba, alkudozás és disputa közt változik az érintkezés velük. Mennyire szeretném, ha összeállhatnánk egy kis „eszmeváltó körbe” magukkal s még egy-két jóra való emberrel! De hát meg kell szokni a magányt.

Az irodalmi arcképeinek sokfelől s érdekes, hogy igen ellentétes helyekről hallottam — dicséretét. Meg is érdemlik, a legutóbbi, a Vajda Jánosé is jó volt. Föl akarja vinni velük

² Dorian Gray: The picture of Dorian Gray Wilde Oszkár regénye 1891-ből. Magyarra SCHÖPFLIN ALADÁR fordította 1907-ben.

³ Móricz Pál: debreceni, majd budapesti újságíró, regény- és novellairó (1870—1936).

⁴ Beöthy-jubileum: 1908 szeptemberében ünnepelték életének 60., egyetemi tanárságának 25. évfordulóját.

⁵ Bodor Aladár: debreceni, majd fővárosi tanár, újságíró, költő.

egy könyvre? Nem volna érdektelen idea. Nekem is van ilyesforma tervem: szeretném végigpróbálni a nagy magyar lírikusokat, Petőfit, Csokonait, Vajdát, esetleg Reviczkyt és a régiek közül Balassát (Aranyt csak talán) — abból a szempontból, hogy mit mondanak a ma emberének. Vörösmartyról már próbáltam ilyesformát a Nyugatban, ha olvasta. Csak-hogy hol az idő az ilyen munkára? És hol a kellő nyugalom? Attól tartok, csak megmaradok továbbra is az örök tervezőnek. És pionírnak mások számára. Két verse van itt nálunk. Az egyiket, a „Két asszony” címűt, ha valami akadály közbe nem jön az utolsó pillanatban, a karácsonyi albumban akarom adatni, a másikat a novemberi első számok egyikében.⁶ A jövőben arra fogok igyekezni, hogy mennél gyakrabban sorra kerülhessen, föltéve, hogy küld szép új dolgokat.

Egy dologra azonban figyelmeztetem: óvakodjék Ady Endrétől; újabb versein néha erősen érzik az ő hatása. Ez a különös ember, a kiért én életem legerősebb harcait vívtam és vivom s a ki — nem tagadom — az én kritikai felfogásomra is jelentékeny hatással volt, — valósággal fascinálja a mai fiatal költőket, szabadulni tőle alig tud egy is, pár év alatt iskolát csinált a lirában, olyan iskolát, a melynek irodalomtörténeti fontosságáról meg vagyok győződve. Forrásokat buzogtatott fel a kösziklákából s dadogó ajkakat tanított meg szépen szólani. De ön elég eredeti egyéniség arra, hogy erre a tanításra ne legyen szüksége; hiszem és állítom, hogy az Ady-reminiszcenciák verseiben csak esetlegesen és ideiglenesen, de szabadulni kell tőlük, hogy terhük nélkül mehessen tovább a maga útján.

Remélem, nem veszi tőlem zokon ezt a figyelmeztetést s megérzi mögötte azt a bizalmat, melyet tehetségébe s törekvéseibe vetek. Egyebekben pedig szíves szeretettel üdvözlő igaz barátja

Schöpfung Aladár

3.

Vasárnapi Ujság Szerkesztősége levélpapírján

Budapest, 1908. XII. 18.

. Kedves Gábor,

kissé sokára tudtam elintézni az utalvány-ügyet, mert a héten szokásom ellenére betegeskedtem, nem is jártam be a szerkesztőségbe, csak úgy odahaza dolgoztam. De jobb későn, mint soha, mondá a proféta, — ha ugyan mondá.

Ugy látom, fogott multkori figyelmeztetésem, mert levele kissé izgatott hangjából azt következtetem, hogy nagy erővel igyekszik kihuzni azt a követ a lelke kútjából, a melyet beledobtam. Nem árt az efféle, kivált ha igaz, pedig ez az Ady-história igaz. Boszant és bánt engem az a ragály, a mely ma úgyszólván az egész fiatalságot elfogta. Mintha egy hang volna csak a világon, az Adyé. S ez a láрма megrontja az Ady verseinek élvezetét és megnehezíti a talentumos többieknek a kibontakozását is. Maga, igaz, legalább öntudatosan tanul, nem utánoz gyerek-módra, de nekem mégis rosszul esik, ha egy költővel akarok szembenézni s ott látom mögötte még egy másik költőnek a silhouettjét is. Még Aranyban sem szeretem, hogy néha belekever önmagába valamit Byronból. Csak formákat tanul másoktól? Ezt látom, sohasem is mondtam az ellenkezőjét, sőt mindig hangsúlyoztam, hogy magának megvan a saját egyénisége, a maga felfogása önmagáról s a világról. De a tartalmat én a formákon keresztül láthatom csak s ha a forma egyes részei kölcsönöztek, a gondolat eredeti színe is elfátyolosodik. Tessék tanulni mindenkitől, a ki tud, — de a tanult dolog legyen nyersanyag, a mi elleplezni, nem pedig kiemelni való.

Mondom azonban, hogy ez nem megrovás, csak a tények megállapítása s ha valaki bizik benne, hogy maga előbb-utóbb teljesen ki fogja bontani az egyéniségét s a tehetségét, akkor az én vagyok. Én már akkor az elsők közé soroztam magát a fiatalok között, a mikor mások még alig akarták észrevenni s kritikám igazolását látom abban a fejlődésben, a melyet azóta tett.

Hogy azonban a politikára adja magát, annak épen nem örülök. A politizálás ostobáknak és ravaszoknak való foglalkozás, én nem tartom költőhöz illőnek s irodalmunk átkának tartom, hogy annyi benne a politikai elem. Annyi szép dolog van a világban s a tehetséges ember lelkében, mire való épen a legkevésbé szépet kiragadni belőle? Még a mi a magyar nemzet sorsát illeti, azon is többet lendít egy füzet szép líra, mint egy könyvtár politikai vers, a mely ép azért, mert politikai vers, eo ipso rossz.

⁶ A VU 1908. november 8-i számában megjelent Az álmodó szobor című vers, a karácsonyi album nem közölt Oláh-verset.

Különben majd meglátjuk.

Ha nem fájna a fejem, még tovább is folytattám ezt a firkát, de így, — mit tegyek egyebet? — irigylem a maga fiatal, friss, ideges önbizalmát, én a ki megereszkedett húrú lélekkel születtem s úgy is fogok meghalni. Maguk küzdenek és viaskodnak, legyőzetnek és győznek, maguk élnek, — én meg nézem s legfeljebb ha a klakkot adom a nagy zenebonához.

Szivből üdvözli igaz barátja

Schöpflin Aladár

4.

Vasárnapi Ujság Szerkesztősége levélpapírján

Budapest, 1909. I. 13.

Kedves fiam, Gábor,

...Egy kis hideg zuhany miatt pedig nem kell kétségbeesni; nem árt az, ha vaczog is föle az ember foga egy kissé. Hogy Berkó úr mit írt, az nem fontos, mert Berkó úr poshadt és áporodott lelkű, irigy ember, a szavára úgyse hajt a fene sem. A Nyugat haragját én is csodálom, hogy magát kémnek nézték (honnan vette ezt?), egyáltalán nem értem. Azt tudom, hogy Rákosi Jenő cikke s még inkább a maga — megvallom, nekem sem kedves — válasza hozta őket dühbe. Ők Adyval azonosítják magukat s azt hiszik, Rákosi fikikából emelte magát Ady fölé, hogy ezzel annál erősebbet üthessen rajta és rajtuk. Maga pedig — szerintük — beugrott a szirén-hangnak s ők úgy látszik úgy fogják fel a dolgot, hogy vagy a B. H.-hoz tartozik valaki, vagy hozzájuk. Vagy — mint én — sehova sem.

Én a dolgot a maga szempontjából nem bánom, ez is segíteni fogja abban, hogy szabaduljon Adytól, a kinek, mint már az ősszel figyelmeztettem, túlságosan a hatása alá került. Annál hamarabb megtalálja a maga utját. Bizonyos is, hogy meg fogja találni. Azt azonban nem szeretem, ha magát ütőkártyának használják fel Ady ellen; ez először is nem méltó szerep egy ilyen tehetséges emberhez, másodsor pedig én a magam nyugodt, csöndes módja szerint kitarok Ady Endre mellett s haragszom, ha bántják. Nem szeretem az aemuláció szellemét az irodalomban, a melyet eszmék, érzések, formák bajvivő terének akarok látni, nem pedig hiúságok versenyfutó pályájának. Nem látom be, mért ne lehetne egyszerre két, három vagy akár tíz nagy költő is Magyarországon és mért kelljen az egyiket a másikkal agyonütni. Ez a primadonna-dívat s a költő ne legyen primadonna. Az ellen is tiltakoztam — persze csak szóval — hogy Adyt szertelen dicsőítésekkel primadonnává avassák, de az ellen is tiltakoznom kell, ha bele akarják kergetni a meghasonlásba. Viszont magát sem kívánom olyan pózokban látni, a melyek nem illenek egy jobbakra hivatott emberhez. Éppen azért, mert becsülöm és sok várákozást fűzök a jövőjéhez. És különben bánt az, ha magát azok akarják zászlónak felhasználni, a kik politikában, társadalomban, irodalomban, mindenütt a reakciót képviselik. Mindig úgy tekintetem magára, mint a ki egykor erős fegyvertársunk lesz a reakció ellen okvetlenül eljövendő harcban, jó lesz vigyázni, hogy bele ne hizelegjék a reactionárius táborba. Ezt a veszélyt, az irodalmi élet kulissza-mögötti hullámnázásaitól távol élve, talán nem veszi észre, ezért figyelmeztetem rá.

Ady mellett is azért állok — esztetikai meggyőződésemen kívül — olyan szilárdan, mert az ő bukása a reakció győzelmét jelentené s akik mellette küzdünk, a haladás mellett küzdünk. Közel látom azt az időt, a mikor ez a harc ki fog törni, épen azért meg kell védeni körömszakadtáig minden emberünket és minden talpalattnyi terünket. Ebből a, gondolom, magasabb szempontból látom én a dolgokat s innen nézve kicsi dolgok nekem az efféle csetepaték, mint a milyen a maga affaireje Nyugatékkal.

Egyebekben változatlan hiva maradok s szívesen üdvözlöm

Schöpflin Aladár

5.

Vasárnapi Ujság Szerkesztősége levélpapíron

Budapest, 1912. X. 21.

Kedves Gábor,

ne vegye rossz néven, hogy csak most válaszolok kérdésére, de hamarabb nem tudtam válaszolni, mert a karácsonyi album anyagát csak most vehettük számon. Sajnos, a legjobb számdékú igyekezettel sem lehetett módját ejteni, hogy a verses elbeszélését közölhessük, mert

egy olyan hosszabb verses dolgot kell közölnünk, amely alól már szerzőjének személye és lapunkhoz való részességi viszonya miatt sem térhattünk ki. Ennél több hosszabb verset pedig nem közölhetünk egy albumban. Ha azonban kisebb verse volna, akár egy, akár több, annak örülnék s igyekezném a honorárium kérdést úgy elintézni, hogy legalább valamelyes kárpótlást kapjon, — mondjuk, a veszett fejsze nyelének értékéig.

Mi van a Pestre jövetelével? Hallatlan, hogy egy olyan ember, mint maga, nem tud abból a környezetből, amelyben rosszul érzi magát és a mely bizonyosan rossz hatással is van fejlődésére is, sehogysen szabadulni! Innen is, onnan is hallottam a mult télen, meg a tavasszal, hogy ez, az fáradozik ennek az ügynek az érdekében, — és semmi eredmény. Minden szempontból az volna a jó, ha Pestre jönne, erről kár is beszélni. Csak a módját nem tudom, nagyon járatlan vagyok az efféle hivatalos ügyekben, de talán legtöbb sikerrel mégis a fővárosnál lehetne megfogni a dolgot. Tanárság? Könyvtár? Akármi más, — annyit csak meg tudna keresni, amennyit a debreczeniektől kap... Történt valami, amit történésnek lehet nevezni?

Szívesen üdvözli napszámos munkával agyonterhelt igaz barátja

Schöppflin Aladár

Rákosi Jenő levelei

6.

Budapesti Hírlap Szerkesztősége levélpapírján

Budapesten, 907. május 8.

Kedves Uram,

röviden akarok csak levelére válaszolni, mert ha hosszan válaszolnék, az lenne a témám, hogy férfihoz méltatlan az elereszkedés, a melynek hangjával, sőt szavaival is a levele tele van. Tehát csak ennyit: a mit megtehetek, szívesen megteszek. Első persze hogy ismerjem a munkáját. Küldje el, megmondom róla a véleményemet, egészen őszintén, valamint azt is, mit lehet vele esetleg csinálni. De akármi lesz is ez érintkezésünk eredménye, első dolog hogy felemelje a fejét (nem csak benső önérettel, amiye van s a miből épen a külső csüggedése eredni látszik) hanem emelje fel vidáman, az égre a mely kék és fényes. Nem szabad, hogy egyoldalú elkeseredés elborítsa. Hiszen az is meglehet, hogy hibás uton jár. De nem beszélek. Igen boldog leszek, ha módomban lesz Önnek érdemes szolgálatot tenni, mert éppenséggel nem kicsinylem, hanem nagyrabecsülöm Önt. Tudom, hogy tehetsége van, csak még nem tudom, hogy miféle. Ez is ki fog sülni, remélem.

Addig is barátsággal hive és szolgálja

Rákosi Jenő¹

7.

Budapesti Hírlap Szerkesztősége levélpapírján

Budapesten 909. jan. 21.

Kedves barátom,

.. A mi Fenyőt² illeti és a Nyugatot, azok nem érdekelnek. Hogy Ady Endrét kár volt a zsidók kezébe adni, hogy mi nem akartuk észre venni s hogy ez hibánk volt? Ejnye! Hát mit gondol, Ady Endre, ha észrevesszük s a mi kezünkbe kerül, akkor mást ír és másképen? Többre böcsülöm őt, mintsem elhinném, hogy bármely körülmények közt mást írjon, mint a mi bögyében van. Ő azért került a zsidók kezébe, mert az van a bögyiben, a mi azoknak kedves. Hej az istenfáját annak a Csokonaynak, aki kóborolt, éhezett, szenvedett, türt és nyomorultan halt meg, de csodálatosan hitt ama legnyomorultabb viszonyok közt is a magyarok istenében és dalolta őt végső lehelletéig. Ma pedig az Ady Endrét, ha mi észre nem vesszük, hát zsidó kézre adják magokat? Vigye őket az ótestamentombeli hét ördög és az apokaliptikus csoda.

¹ Rákosi Jenő: a Budapesti Hírlap főszerkesztője. „Oláh Gábort külön legénynek látta Adynál Rákosi. Ő emelte ki Oláht az ismeretlenségből, de sok kárt is okozott, hogy az én nevemet rázza fenyegetve Adyék felé. Két szék közt a pad alá estem, mint író, ezt Nekl köszönhetem.” 1929-ben így emlékszik vissza Rákosi szerepére Oláh.

² Fenyő Miksa, a Nyugat szerkesztője, Hadl készülődések címen a Nyugat 1909. évfolyamában ír: Rákosi és az új írók kapcsolatáról (48—51.).

Betegség és rothadt szag van valamelyes ebben a dologban. . . . De abbahagyom ezt a prédikációt. Nekem utálatos, ha Ady rajong a Gangeszért és belekőp a Tiszába. Egészen bizonyosra veszem, ha a Gangesz hazájában születik, a Gangeszt köpi le és a Tiszáért rajong. Kedves Uram, bocsánatot kérek mindezekért. Nem irtam volna ha nem hinném, hogy magok álmodtárnak de fel fognak ébredni s észre fogják venni hogy ez a Macedonia nem olyan szűk, mint hiszik, elfért benne Petőfi, el fognak férni magok is. De a lányt és a világot nem megvetéssel, lenézéssel és gyűlölködéssel, hanem szeretettel lehet csak meghódítani. A nagy pesszimisták mindig a zsidók kezébe kerülnek, azokéba, a kik hazájukat nem tudták megtartani, s mint elszórt elem ma is bomlást visznek oda, a hol sikerül elhatalmaskodniok. Mert hazát csak optimizmussal és önfeláldozással lehet fenntartani.

Ölelem.

Rákosi Jenő

Mikszáth Kálmán levele¹

8.

Igen tisztelt uram!
Szivemből köszönöm szives érdeklődését de könyvemmel² már rég elkészültem, Most mar nem igen modosíthatnék rajta, úgy teszek hat mint a tyuk behunyom a szememet.

Bocsánat hogy kedves levelére csak most felelek. De elhanyagodott, kerestem kerestem, es csak ma bukkant föl veletlenül.

Tisztelettel maradtam kész szolgája

Bpest ápril 3 1906

Mikszáth Kálmán

Juhász Gyula levele

9.

Kedves Gáborom,

amit Juhász Gyula ügyetlenül, de magyarán megmondott egy Négyesi féle stílusgyakorlaton : Négyesitől és Oláhtól egyaránt kikapva, ime most már betelt: Oláh Gábor legnagyobb poétáink egyike.

Ha szeretsz bennünket : fogadd el a Holnap tagságát, amelyet baráti szívvel ime fölajánlok.¹

Ha kedvelsz : küldd el egy hét leforgása alatt egy egyfölvonásos modern színjátékodat; és akkor Babbitssal és Juhászszal egy este fogsz színre kerülni egy hónapon belül a nagyváradi Szigligeti Theaterben a Holnap zászlaja alatt.

Szeretettel köszönt, a régi szeretettel:

1908. nov.

Cím : Nagyvárad, premontrei főgimnázium.

Juhász Gyula²

Szabolcska Mihály levelei

10.

„Téli Ujság”¹ Szerkesztősége levélpapírján

Kedves Öcsém!

A Csokonai ünnepkor biz' én szerettem volna megszoritni a kezét, de nem találtam. Talán jövőre!

¹ A kézírás nehezen olvasható. ékezetek, vesszők sokszor hiányoznak.

² A könyv — valószínűleg — Jókai Mór élete és kora; 1904-ben kezdte Mikszáth írni, 1907-ben jelent meg. A megjelenés előtt 30 próbakiadást nyomattak a műből, s ezt elküldték a Jókaival foglalkozóknak véleménynyilvánítás végett. Oláh adatokat, helyesbítéseket közölhetett Mikszáthtal, s ezt köszöni meg e levélben.

³ Nem fogadta el Juhász Gyula felajánlását, nem csatlakozott A Holnap íróihöz, „sőt alkalmat adott arra, hogy az azok fellépése elé gátat rakó magyar reakció kijátszhassa Ady egyenértékű ellenlábásának. Oláh Gábor művészi pályájának első válsága ekkor következett be — itt tévesztette szem elől először a helyes utat. Igaza van FÉJA GÉZÁNAK : ez lett Oláh Gábor első halála.” (DUNKÓ MÁTYÁS, Debreceni zendülők, Debrecen, 1955., 10. lap.)

⁴ Az Oláh Gáborhoz küldött Juhász-leveleket Oláh is feldolgozta, DUNKÓ MÁTYÁS közölte ezeket az Itk 1954. évfolyamának 222—231. lapján. E levél teljes szövege azonban itt jelenik meg először.

⁵ Téli Ujság : vallásos irányú olvasmányok a magyar nép számára.

Itt küldök egy csomó kéziratot.² Legértékesebb köztük a Munkácsié.³ Ha egyszer úgy lesz majd türelmem, mint ahogy most idóm nincs, s kiborogathatom a fiókjaimat, majd küldök annyit, hogy megsokalják.

Sokszoros üdvözzel köszönti és öleli
Temesvárt, 1905. XI. 8.

szerető bátyja
Szabolcska Mihály

11:

Kedves Öcsém! Most kerülök haza a filiákból, hol ünnep másodnapja óta bolyongok. Ott olvastam a rólam rajzolt írói arcképét is.⁴ Köszönöm a velem való szíves foglalkozását. Szeretnék úgy a dicséreteire, mint a gáncsaira egy kis nyájas vitába ereszkedni, de magamról nem szeretek beszélni, meg nem is érek én rá tán meghalni sem! Majd szóval egyszer, valamikor. Sokban félreösmer, sokban túlbecsüli az én nótázó kedvemem. Igazi poéta — a szónak sok ezeréves jelentése szerint — nem vagyok és én nem is voltam soha. S ha pl. a maguk Ady Endréje az: irtóznám is annak lenni. Igaz, mély szájalommal olvasom ennek a szegény beteg léleknek minden sorát, s fáj látnom, hogy „ugratják” szegényt, a helyett hogy hidegvíz gyógyintézetbe vinnék. De majd erről is máskor. Boldog új évet kíván és meleg szívvvel öleli

Temesvárt, 08, XII. 29.

szerető bátyja
Szabolcska Mihály⁵

12.

Szabolcska Mihály a Téli Ujság szerkesztője¹² Temesvár levélpapírján

Kedves Öcsém!

Nekem nincs okom a haragra, s magának nincs a mentegetődzésre. Cikkében több a dicséret, mint amennyit megérdemlek. Haragudni én csak a maguk eltévelyedésére haragszom. Erre is inkább szájalommal. Vasárnap versemből is láthatja, hogy csak ez irányban dohogok. S meglátja, hogy pár év múlva milyen jól fog mosolyogni mostani „új színeik” és „új látásaik” fölött maga is. Erről majd a tavaszi közgyűléskor⁶ előszóval kibeszélgetjük magunkat. Addig is „eb, aki haragszik”.

Öleli meleg szívvvel szerető bátyja Szabolcska Mihály.
T. 09. I. 14.

13.

Kedves Öcsém! Köszönöm szépen szíves rámgondolását, új verses könyve megküldését. Nagy szeretettel, sok örömmel de sok mérgelődéssel is olvastam át. Magának valóságos átka, megrontója ezekkel a félkegyelmű Adiékkal való barátsága. Természeti csoda előttem, hogy egy sokkal nagyobb és súlyosabb tömegű test hogyan kerül egy mérhetetlenül kisebb vonzási körébe?! Az szegény és szájnivaló, beteg lelkű félszeg ember, s szörnyűség, hogy ennek az utánzására lelek a könyvében, de sok helyen!

Bocsásson meg érte, de igazán a szeretet és becsülés diktálja, mikor ezt így őszintén kitálatom. Oláh Gábort sajnálom ezek közt a hóbortos, torz lelkű emberek közt látni. Szóljon

¹ Oláh Gábor 1905–1912 között a Református Kollégium Nagykönyvtárának könyvtárosa. „Új gyűjtéslágnak vetette meg alapját Oláh Gábor koll. könyvtárnok 1906-ban, mikor egy 80 darabból álló szép-irodalmi kéziratgyűjteményt ajándékozott a könyvtárnak. Túlnyomólag élő kortárs írók kéziratáról van szó, de vannak az anyagban Csokonai darabok is.” (Dr. VARGA ZSIGMOND: A Kollégiumi Nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története, Debrecen, 1945., 124.)

² Munkácsy Mihály levelének dátuma: Páris, 1894. ápril. 5. Egy verseskötetet köszön meg Szabolcskának „meleg kézzorítással”. Könyvtári száma: R. 843.

³ A Budapesti Hírlapban jelent meg 1908. december 25-én.

⁴ Szabolcskának nagy szerepe van abban, hogy Oláh Gábort sikerült Adyval szembeállítani. E levélnek még a szóhasználat is felismerhető Oláh egyik művében, A bérkocsis fia c. önéletrajzi versesregényben. „S mikor megáll a hegytetőn: Magam látom ott, nem Adyt. Mit. Ez szaggátja le talán Előlem azt a csillagot, Mit az egék ingó falán Az Uristen nekem rakott? Ha ez magyar, én nem vagyok Magyar, költő se, hogyha az...”

⁵ Egyházkerületi közgyűlés.

⁶ E levél jó példa arra, hogyan, milyen eszközökkel játszották ki Oláh Ady ellenében, hogyan nyerték meg maguknak Szabolcskákét.

csak a *maga hangján*, hagyja a bombasztokat és homéroskodást a Nyugatéknak, s meglátja, hogy egy nemzet szíve fordúl felé. Egy nemzeté, mely így nem érti meg. Ismételt köszönettel és atyafiságos szívvel öleli a gorombaságig szerető bátyja

Temesvárt, 1911. III. 10.

Szabolcska Mihály

(Aláírva O. G. kezeirásával tintával: Csacsi Miska, csacsi Miskal)

A kiemelés a Szerzőtől.

14.

Kedves Őcsém és Barátom, Gábor!

Nem minden szégyenkezés nélkül csak most tudtam meg, hogy kimaradtam egy olyan szép és meleg irodalmi ünnepségből, amelyhez pedig — úgy érzem, — mindenképpen oda-tartozom. Ha nem hivatalom, de szívem és lelkem szerint. A Te 25 éves írói jubileumodról u. i.*

Vedd kérlek tőlem szívesen, ha most utólag, de őszinte szeretettel és meleg szívvel csatlakozom azokhoz, akik Neked ebből az alkalomból is minden jót és minden áldást kívántak és kívánnak. Sokszoros üdvözléssel köszönt és ölel

Bpest, 1930. máj. 22.

szerető bátyád

Szabolcska Mihály

Babits Mihály levele

15.

Igen tisztelt Uram

Rég nem ért olyan öröm, mint mikor az Ön könyvét, a Rosmersholm fordítását,¹ megkaptam. Rég szerettem volna alkalmat nyerni, hogy megírjam Önnek, mily nagyrabecsülést, mily bámulatot érzek Ön iránt. Mindig szerettem az Ön írásait, a legelsőktől kezdve, melyeket megismertem. A rossz véletlen úgy akarta, hogy mikor alkalmam lett volna a nagy nyilvánosság előtt Önről beszélni, épen nem azokról a dolgokról volt szó, amiket legjobban szeretek az Ön irodalmi működésében, a kritikus itt-ott talán nyers is volt: de lehetetlen, hogy a nyers szavakon is keresztül ne érzett volna a tisztelet amellyel a megbírált iránt van, lehetetlen, hogy a magas mérték maga el ne árulta volna, mily nagygnak tartja azt, akit mér.

Ugy toltak tollam alá e sorok, mint valami amit már rég meg akartam Önnek mondani: ne haragudjon értük.

A Rosmersholmot az Ön magyar nyelvén olvasni: oly gyönyörűség, melyért magában hálával lehetek Ön iránt: de mindennél nagyobb öröm nekem az a szívesség, amellyel ön rólam megemlékezett és a könyvet nekem elküldte.

Fogadja legőszintébb köszönetét

Fogarás, 910. dec. 13.

az Ön régi, tisztelő hívének
Babits Mihálynak

Kiss József levelei

16.

Kiss József A Hét szerkesztője felírású levélpapíron

Budapest, 1909. jan. 10.

Tisztelt uram!

Én nem emlékszem rá, hogy Önt megbántottam volna. Ideges voltam és azt mondtam: menjen haza barátom, itt nem érdemes írni. Most nem vagyok ideges és ugyanazt gondolom. Eredj klastromba Ofélia!

A *Knyaz Potemkin* eredeti kézírata nincs meg, tehát el se küldhetem. Még egyszer leírni lusta vagyok, múzeumi dicsőségre nem vágyom. Az irodalomtörténet belőlem dudát csinálhat; a halálom után bekövetkező gázságokkal nem törődöm, csak most hagynának békét. Fáradt vagyok és törődött, az arcátlanságokkal szemben fegyvertelen.

* 1930. május 11-én ünnepelték írói munkásságának 25. évfordulóját. Huszonöt éves jubileum c. versében utal erre.

¹ Ibsen: Rosmersholm c. négy felvonásos színművét 1909-ben kezdte fordítani, s 1910-ben jelent meg Debrecenben.

A beküldött verset köszönöm. Recompensul szívesen küldöm a lapot. Ha esetleg prózát akar írni A Hétnek, szívesen honorálom. Legalább is olyan jól, mint A Nyugat.

Egy verset olvastam Öntől az Életben és boszankodtam. Nem Önnek való a balett. A poétának éreznie kell, hogy milyen tárgy való neki. A mesehangot Ön hiába üti meg. Erőt találók Önben. A gracia isten adománya azonban ritkán párosul az erővel. Az Oláh Gergő színben is, compositióban is magasan fölötte áll annak a táncmuzsikának.

Bocsássa meg a kritikámat. Szerkesztői jogom.

Ha még egyszer ellátogat a fővárosba, legyen szerencsém. Addig is szíves üdvözlettel maradtam
kész hive

Kiss József

17.

Budapest, 1911. márcz. 1.

Tisztelt barátom. Itt találok papirosaim közt egy levelet Öntől, melyre válaszolni szerettem volna, de az utolsó hónapok alatt annyi baj és annyi öröm ért, hogy nem jutottam hozzá. Holnap indulok Raguzába, nem halasztom tovább. — Téved, ha azt hiszi, hogy a Petőfi társaság választásán rosz szemmel néztem az Ön felmagasztaltatását. Mert hisz jó magam is Önre szavaztam. Kire is szavaztam volna? Kik voltak ott? Genge legények, protekciósook, mint rendesen. Higyeje el, én előttem soha nem számított se rang, se születés, egyedül csak az istenadta talentum. Magam is olyan szegény legény vagyok, a demokraták közt az az arisztokrata, ki mindjárt az uristentől követel ajánló levelet!

A kért kéziratot sajnos nem szállíthatom. A feleségem elanektálta és most maga sem tudja, hova tette.

Hát én most Raguzába indulok akaratom vágyam ellenére, de az orvos rám parancsolja, hát muszáj!

Kedves Gábor! Egy Ferenczy Ferencz nevű ur megkeresett, hogy lapjának, amely most indul, írjak egy csomó elmésséget. Hol vegyem? Várnom kell, míg megint gyűjthetek. És a constelláció nem valami kedvező. Az ég áldja Önt és szívja vissza rosz gondolatait felőlem. Jobb vagyok a hiremnél.

Hive Kiss József

Ha iródeákot tarthatnék, pontosan felelnék minden levélre.

18.

Kiss József a Hét szerkesztője felírású levélpapíron

Igen tisztelt Uram!

Csak az imént fogtunk egy regény közlésébe, amely eltart jó egy félévig, azután jön egy hosszabb fordítás. Mikor ejthetném sorát az Ön új regényének² — azt az isten tudja. Így hát nem is biztathatom. Különbén annyi a napi lap és az mind falja a kéziratot. Azt hiszem Önt mindegyik szívesen látja. Remélem Ön jól van. Én egy év óta betegeskedem és alig veszek részt a lap ügyeiben. Február elején pedig indulok Délnek.

Szíves üdvözlettel
Bpest 1913 jan 25

igaz hive
Kiss József

Ady Endre levele

19.

1912. auguszt.

Városmajor Szanatórium levélpapírján

Kedves Gáborom,

visszaesett beteg vagyok hetek óta. Bocsáss meg, hogy röviden írok. Ügyedben már érintkeztem egy-két fontosabb emberrel. Bár sok az eszkimó, nagyon lehet remélnünk. De sejt. 1-én kezdődhetik mindenre akció.¹

Nagy örömmel veszek részt benne. Remélem hamarosan Pesten leszel. Meggyógyított-e Uj-Tátrafüröd?

Öllelek szeretettel Ady. Hétfő.

² Szegény magyarok. 1914-ben jelenik meg Debrecenben.

¹ A fővárosba akar feljutni, ehhez kéri Ady segítségét.

Mélyen tisztelt hazámfia, velem egygyütt szegény Oláh Gábor ur!

Csudálatos ország ez a mienk, vagy lángot, vagy buta, undorító indolentiát terem! Széchenyi, Petőfi, Teleky a halálba ugranak érte és miatta, mi, egynéhány nyomorult a fogainkat vicsorgatjuk és mérgekeserű könnyeinket nyeljük tehetetlenségünkben égető fájdalomunkban, az ország vezetői pedig csecsebecséket, ordókat fogadnak el, és tűznek mellükre — olyan kézből melyből nekem a kenyér, a boldogság sem kellene!

Azt mondtam most Aradon egy embernek, aki a vesztőhelyhez ki kísért: Ha tudnám hogy a husom és csontomból olyan hazafiak teremnének amilyen én vagyok tízezer darabra vágatnám magamat elevenen. De a világ szeme-láttára már nem tombolok érte. Olyan nevetéses egy átkozódó, tehetetlen vén asszony ma már csak, legfőlebb, csak csufolodom, Vörösmarty „Sors és a magyar ember-ével; több nem telik, sem testi erőmtől, sem izlésemtől. Levelét köszönöm, két sulyos, keserű könny-csepp hullott belőle a szívemre — végtelenül sajnálom azokat akik úgy szenvednek mint magam. És néha egy rém (kezd) kísérteni mely megfagyasztja vigyorgásával a véremet mert azt mondja hogy „késő” és hiába minden gyöt-rődés. A magyarnak nincs többé erkölcsi ereje és fölfalja és elnyeli a bűn. Erkölcstelen nép nem lehet szabaddá nemhogy naggyá!

Isten velünk! Csak azt kérjük a sorstól hogy legalább kultur nép faljon föl bennünket ne az orosz!

Ugyebár szükségtelen megjegyznem hogy ez a levél *Önnek* nem az ujságoknak szól!
Jászai¹

21.

1907. okt. 16.

Mélyen tisztelt tanár ur!

Mikor a Petőfi társaság abban a nagy megtiszteltetésben részesítette szívemmel irt, kis tanulmányomat, hogy azt ülésén fölolvasta, egyuttal elkérte kéziratomat a Petőfi-Muzeum számára. Amennyire sajnálom, hogy igen megtisztelő kívánságának eleget nem tehetek, olyan örömmel ajánlom föl egy másik, valamivel nagyobb munkám „Egy színész lélek” kéziratát, mely szintén szedés alatt van egy könyv számára, és mely szintén fölszólításra készült.

Nagy tisztelettel

Jászai Mari

22.

Igen tisztelt Uram!

Ezt a két forró könnycseppet küldöm köszönetül jóságáért, mely a két szó ajánlás láttán hirtelen szemembe szökött. A megértetés esett e olyan nagyon jól, amely ugyszóllva, magamnak is egy kicsit beajánl magamat? Csak most látom milyen hálás tud az ember lenni annak, aki a pártjára kél! Mert én másképp nevezem magamat mindennapi nyelven: „Száz mérték temperamentum vagy te vén asszony, egy mérték ésszel”, amely sohase kerül a föl-szinre. — Ezt mondogatom magamnak, sok, hasztalan keserves vonaglások miatt; de ime, lesz már egy ünneplő nevem is!

Mekkora jutalom! Minden jó szálljon érte Önre kedves jó Oláh Gábor uram. — Tanár ur ugyebár? Majd olyankor mikor semmi más gyógyszerert nem találok rettentő szenvedéseimre; olyankor amikor eddig az Apámat szoktam káromolni, hogy mert igazságra tanítani, — és azután térdre esem a Széchenyi István képe előtt és fölbeszélek neki: Te, Te többet szenvedtél! Még többet! Annnyival szenvedtél többet amennyivel több, nagyobb lelked volt!

¹ Oláh Gábor egyetemli ével alatt két éven át statisztált a Nemzeti Színházban, innen az ismeretségük. („... valamikor két éven át statisztáltam neki is, a Nemzeti Színház színpadán...” (Napló III. kötet, 85.)

és ez a gondolat megszegyenft és lassan elcsíft, — majd olyankor, balzsamul, megsugom magamnak azt a nevet amelyen ön nevezett, és az jó, jó, igen jó lesz a lelkemnek.

Minden jó áldja meg érte!

1907 dec. 18.

Szerető hive
Jászai Mari²

23.

1908. Április 6.

Tisztelt tanár ur!

Csudából találtam régi papirosaim között egy régi képet — itt küldöm. Örülök, hogy teljesíthetem, rám nézve megtisztelő óhaját. Szinte irigylem ezt a darab papirost, — mennyivel különb sora lesz mint az eredetijének van 15 év óta a Nemzeti Színháznál. Megbecsülik. A színi pálya gyatra, hitvány hivatás — ne lépjen rá igaz ember mert a férgek eszik meg mint engem a Somlók³ és Festetichek,⁴ akik nem tudnak a magam forma lényével mit csinálni — tehát agyon marják. De Ön nekem ünneplő nevet adott, és ez sokszor balzsam némely sebekre

Legyen szebb és boldogabb élete mint öreg barátñjéé volt

Jászai Mari

Móricz Zsigmond levelei

24:

Bp. 1913. márc. 10.

Kedves Gáborom,

megörültem kedves és friss levelednek és mig személyesen találkozónánk megizenem, hogy nem érdemlem a le mixásolást, mert a Világ¹ egy tárcáért 70 kort fizet. Nem hiszem, hogy ez hajmeresztő volna. Még öt folytatásom van ott hátra, ha semmi sem jön közbe ápr 13-án lesz vége. Nagyon örülök, hogy végre te is írsz már s még jobban, hogy regényt. Bár megfogadhatnám a jótanácsodat, de két gyerek nevetlen apja vagyok, aki egyébhez nem ért, hát ír, hogy éljen.

Feleségemmel együtt melegen üdvözlünk s hívünk, hogy jöjj fel már egyszer, jöjj fel, ölel Móricz Zsigád.

25.

Kedves Gáborom,

nem utánozhatlak német tudományodban: nem bírok e nyelvvel Mindig úgy tartottam, hogy nagy nemzetek fiainak nincs szükségük idegen nyelvre: honjuk határain belül mindent megkapnak. Épezért a te (olvashatatlan német szó) se hiszek.

Azt azonban hiszem, hogy Heltai Jenő Oláh Gábert ép úgy ismeri, mint engem s mint én ti kettőtöket. Csak írd neki, ő rögtön elolvassa. Drámát, pláne, ha Schauspiel. Én is szólok neki.

Bp. 1915. okt. 26.

Szeretettel ölel btod

Móricz.

26.

Kedves Gábriel, boldog karácson, mert most karácson első nap van. A Vigszínháznál régen várják írásodat, mért nem küldöd nekik?

Szeretettel köszöntünk.

Bp. 1915. dec. 25.

Btod Móricz.²

¹ Oláh Gábor Naplójában több helyen is ír Jászairól, mindig a csodálat hangján. „Jászai Mari a színművészetnek igazán papñje.” (Napló, III. kötet, 26.) E bejegyzés 1919-ben történt de megjegyzi Oláh: „Jászai Mariról írtam évekkkel ezelőtt egy kis cikket, elkallódott, s most akadtam rá. Ide írom”. Jászai — valószínűleg — a színművészet papñje elnevezést köszöni meg a fenti levélben.

² Somló Sándor (1858 — 1916) a Nemzeti Színház Igazgatója volt 1902-től 1907-ig.

³ Festetic Andor gróf (1857 — 1929) a Nemzeti Színház Igazgatója volt 1895-től 1900-ig.

⁴ Világ: politikai napilap (1910 — 1926). Szerk.: Purjesz Lajos.

⁵ Képeslap.

Nyugat Szépirodalmi és Kritikai Folyóirat levélpapírján

Budapest, 1930. jan. 25.

Kedves Gáborom,

levelednek örvendvén közlöm veled, hogy szerkeszteni utálatos, veszedelmes és fárasztó. Nem is értem, hogy kerültem bele. Az isten elvette az eszemet. De olyan természetem van, hogyha egyszer felkötöttem a kolompot, rázom.

Könyvednek örülök és legelésem benne.

A vers és a kritika a Babitsé.

De külön beszélek vele, hogy felnőtt emberrel irassanak.³ De hiszen nemsokára látjuk egymást, febr. 2. Debrecenben lesznek.

Addig is öllelek

Zsiga

Nyugat Szépirodalmi és Kritikai Folyóirat levélpapírján

Budapest, 1930. máj. 21.

Kedves Gáborom,

a legnagyobb szeretettel néztük meg irásodat, mivel azonban az urak úgy találták, hogy ebben ugyanazt tárgyalod, amit azokban a verseidben, amelyek most jönnek a Nyugatban,⁴ — tehát inkább a versek mellett marad a szerkesztő bizottság.

Egy jó novellát Gábor! De ne hosszút, mert most nyáron vékonyabb a Nyugat.

Szeretettel ölel

Móricz

Móricz Zsigmondné Holics Janka levele⁵

Köszönöm a könyvét, nagyon kedves volt, hogy rám gondolt, becses és kedves emlékeim közé helyezem a könyvet is, az élvezetet is amit olvasása okozott.

Az urammal és kis lányaimmal együtt — kiknek különös kegyében maradt Lányfalu óta, — sokszor emlegetik és tőlem kérik számon, hogy mikor jön el — tehát mindnyájan jó ünnepet kívánunk és sok üdvözetet küldünk a viszontlátásig.

Bp. 1914. ápr. 11.

Móriczék

Kosztolányi Dezső levelei

Világ levélpapírján

Budapest, 1914. április

Kedves Oláh Gábor,

a borítékot — sajnos — ki kell bélelnem az elbeszélésével: a szerkesztő bizott meg ezzel, aki tulontúl hosszúnak találja és sehogyse tudja beleszorítani az ujságtárcának szánt helybe. Ne vegye rosz néven ezt a kénytelenséget. A *Világ* az ön írói értékét megillető reverenciával szívesen veszi irásait. Ilyen hosszú novellákat azonban sohse közölhet. Nagyon jól esett nekem, hogy hozzám fordult.

Én szívesen, boldogan és mámorosan gondolkodok vissza azokra az erjedő és gerjedő évekre, amikor a mensán ettünk és éjjel verseket írtunk. Mindig szerettem az ön magyar fejét és ziva-

³ A szárnyas ember c. regényről KARDOS LÁSZLÓ ír ismertetést (Nyugat 1930. 863.) Isten kémjel c. verseskötetet SÁRKÖZI GYÖRGY ismerteti (Nyugat 1930. 647—48.)

⁴ Enyhe tiltakozás, Egyedül maradtam magammal c. versek jelentek meg a Nyugat 1930. május 16-i számában.

⁵ Levelezőlap.

taros magyar nyelvét. Multkor elolvastam a regényét. Becsületesen bevallom, hogy visszatevett, ha némely helyütt tetszett is. Az ön írói portréjához másunnan, más könyveiből veszem a színt.

Ami engem illet, drága barátom, megházasodtam, már három éves házas vagyok, sokat dolgozom és — van merszem leírni — boldog is vagyok. Öcsém kórházi orvos, itten.

Ha feljön, *okvetlenül* látogasson meg. (Fehérvári ut 15/a V. 12. a lakáscímem.) Higgye el, hogy Budapest nem oly sötét és sokkal többen, sokkal jobban szeretik önt, mint debreceni, neuraszténiás magányában sejtí.

Szivesen üdvözlöm és vagyok önnek becsülő hive : Kosztolányi Dezső

31.

Budapesten, 1915. április 29.

Kedves barátom,

bocsásson meg, hogy ily sokára válaszolok nagyon kedves és megtisztelő soraira. Tudom, hogy már lekéstem a felolvasásról. De nem is mehettem volna, sem én, sem barátom. A háborús újságírás rendkívüli feladatokat ró ránk. Éjjel-nappal talpon kell lennünk. Csak épen aludni és enni tudunk a munkánkon kívül.

Másként a kedvem olyan, hogy nyilvános szereplésre egyáltalán nem vagyok használható. Betegeskedem : az idegklinikán kezelnek. Szegény öcsém : a kis doktor, akit ön ismer — kilenc hónap óta a harctéren van. Már át is lötték a lábát, meg is betegedett, de egy percre se jött haza a frontról. Én se tudok nyugodni, kilenc hónapja. Ennyit magamról. Aztán még egyet. Fiam született, akit Adámnak hívnak. Önre mindég szivesen, nagy szeretettel, egyre növekvő szeretettel gondolok, mint a fiatalságomra és az egyetemem éveimre. Drága, távoli napok. Szegény, szegény Zalai Béla.¹

Áldja meg önt az isten. Ezt kívánja igaz hive : Kosztolányi Dezső

32.

Budapest, 1921. május

Uj Nemzedék²

Kedves Uram,

a közel jövőben könyv jelenik meg Magyarország területi egysége érdekében : *az első magyar irredenta könyv*.

Eszközében szigorúan irodalmi. Céljában harcoss.

A legelső írók írják.

Öntől is kéziratot kérek, verset, — nem program-költeményt — csak olyant, melynek bármily összefüggése is van a magyarsággal, a multjával, vagy a mostani szenvedésével. Kérem héten belül szükségem lenne *e még meg nem jelent* kéziratára, melyet a kiadó azonnal a megérkezése után *urian és bőkezűen* díjaz.

Tavaly Ön egy kis cikkben válaszolt arra a meleg és méltányoló bírálatra, melyet annak idején a Pesti Naplóban irtam utolsó verseskönyvéről. A cikkét nem adtam közre, mert nyilvánvalóan *félreértésen* alapul, s nem akartam vele növelni a nálunk különben is burjánzó félreértéseket.

Legnagyobb dicséretül azt mondtam az Ön nyelvezetéről, hogy ódon és aranyjánosian konzervatív. Annyi ez uram, mintha egy mai német költőről azt állítanám, hogy Goethe nyelvén ír. Tág szemem meresztettem, mikor láttam, hogy Ön ezt sértésnek veszi és e tisztán irodalmi megállapítással szemben politikai idézeteket vonultat föl. Hitem szerint a politikának soha semmi köze nem volt a költészethez.

Nagyrabecsülő hive és tisztelője : Kosztolányi Dezső

Budapest, I. Tábor utca 12.

¹ Zalai Béla : Kosztolányi és Oláh közös barátja. Sokoldalú tehetség : matematikus, filozófus, finom ízlésű kritikus. Hadifogolyként halt meg az első világháborúban. — Nagy szeretettel emlékezik meg róla *JUBILÁSZ GYŰJELME* a Nyugat 1937. évfolyamának 324–325. lapjain.

² Uj Nemzedék : 1914–19 között politikai és kritikai hetilap, 1919-től politikai napilap, antiszemita, sovinszta.

Kosztolányi Dezső levélpapírján.

1932. XII. 19.

Kedves barátom,

most vettem meg könyvét s most olvastam el rólam szóló tanulmányát. Birálatán, kifogásain keresztül is éreztem, hogy mély érdeklődéssel foglalkozott költészetemmel. Az érdeklődés: a szeretet. Ez pedig megtisztelő, köszönöm figyelmét. Rég elröpült, közös diákéveinkre gondoltam, amikor olvastam.

Jó hive és társa: Kosztolányi Dezső.

Kosztolányi Dezső levélpapírján

1933. IX. 27.

Kedves barátom,

köszönöm megindító ajánlását s a pompás, gazdag kötetet. Boldogan olvastam. Nincs a világon oly remek hangszer, mint a mi nyelvünk s öröm és büszkeség tölt el, ha oly mester játszik rajta, mint ön.

Régi hive: Kosztolányi Dezső.

Tóth Árpád levelei

Kedves Gábor,
fogadd szívesen ezt a „látkepés” lapot.¹ A napokban levél megy.
Údv, ölel: Tóth Árpád Lichtmann Anna.

Kedves Gábor barátom,

Debreczen, 1912. július 4.

ne haragudj rám, amiért leveledre még nem válaszoltam, de alig tudok mit körülírózni ezekkel a lila szarkalábakkal: csupa töredék-holmi, csupa cserép-darab közlenivalóm akad. Debrecen unalmasabb mint valaha, iszonyú hőség s bús kánikulai látványosságok: Szávay Gyula² kevély sziluetttje a poros Piac-utcán, közönyös nők és kegyetlen éjszakai robotolás. Borzasztóan kinlódok, amíg izzadt vajúdás után egy-egy cincogó cikk-egerecskét szűl a Nagyújság nyomdafesték-mocskú lepedőjén az a törpe hegyecske, amely az én írói egyéniségem.³ Talán olvastad egyik legutóbbi mérges cincogású cikkemet, amely a Csokonai-kör leendő szemléjét kezdte ki. Azt hiszem, stílusos dolog volt belemásznom, hiszen ha meg is lesz valaha az a dicső Szemle, úgyis az igazi egerek fogják „falni” egyéb közönsége nemigen akad az árvának, akarhogy is haragszik Kardos Albert.⁴ Mert Kardos Albert azóta fokozottan

¹ Svedléről küldte ez a lapot T. Á. az Újtátrafüreden üdülő Oláhnak. (A pecsét: Svedlér, 1912.) A kép a költőt és menyasszonyát ábrázolja. Azonos ez a kép a Kardos László Tóth Árpád monográfiájában közölt képpel (144. lap után), éppen ezért az ottani 1915-ös dátum téves, 1912-re javítandó.

² Szávay Gyula: a Csokonai Kör főtájkára, Tóth Árpád verseiben Gyávay Szulának nevezi.

³ Tóth Árpád: ebben az időben a Debreceni Nagyújság szerkesztőségi munkatársa volt. A DNU 1911. december 24-i karácsonyi mellékletében van egy csaknem négy hasábnak beszámoló a szerkesztőség munkájáról Utazás a szerkesztőség körül címen. Ebben Tóth Árpádra vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „Tóth, másként Nyugat-Samu, (ui. a szerkesztőségben minden személyt Samu-nak hívtak) ... gondterhes arccal ül az asztalnál. Ki tudja, hol kalandoznak gondolatai, miközben Arpetto jellegű fejhirt ír? ... Halló, Budapest beszél! — mire Tóth Samu, aki ép olyan jó gyorsíró, mint amilyen kiténő poeta, csendet ínt a zajongó tábornak és jegyez, jegyez, jegyez, furcsa szarkalábakat rajzol a papírra, amiből a láikus ránézésre semmit sem ért, csak egy-egy elejtett szavából sejtí, hogy most az országgyűlés végéről van szó (az eleje az expreszben jön!), majd a legújabb híreket jegyzi fel és így tovább ... Ennek az anyagnak a feldolgozása aztán megint külön munka és az én kedves barátom állítása szerint a legunalmasabb, mert másodszer kell ugyanazt megemésztetni.”

⁴ Kardos Albert: T. Á. magyar tanára, legkedvesebb nevelője, a Csokonai Kör elnöke. Elveit, meggyőződését még Vele szemben sem adja fel.

gyűlöl, ezt tán felesleges megírnom, úgyis gondolhatod. Ha tudná szegény, mennyire becsülöm és tisztetem őt s amellet mégis mennyire igazam van ebben a Szemle-dologban! Én különben békén hagytam volna az egész naiv és levendula-szagú Csokonai-csoportot, de a főitkári jelentésből kilógott a Szávay lólába s belém is belémrugott, hát muszáj volt visszabüdösíteni. Bánom is én egyébként a szemléjüket meg az irodalmi hivatás-birizsgálásaikat!

Viszont nincs pénzem s ez már igazi baj. Letzter Józsi⁵ szegény valószínűleg beadja a kulcsot a lapjával s mehetek a fenébe nyaralni. Már a második félhónapja nem kapom meg a fizetésemet s nem tudom mi lesz, mi a sárگا izéből utazom Svedlérre.⁶ Pedig kéne, mert igen lesóványodtam s vicc ide és vicc oda, de mégis csak kéne a tudómmek is, meg az idegeimnek is némi üdülés.

Képzeld, verset is írtam a minap s elküldtem a Nyugatnak, melyet most már, mint bizonyára te is tudod: Ignótus szerkeszt. Ignótus nekem is sürgönyözött, hogy írjak a lapjába, de ez is édeskeveset jelent, mert az előlegem még mindig 800 korona körül magasodik s ezt a fanyar rizskása-hegyet kell lennem, míg ismét készpénz-honoráriumhoz juthatok. Irjál Gábor, ha teheted, nagyon jól esne itt-ott egy pár sor értesítésed.⁷ Remélem jól érzed magad s tán dolgozgatol is. A Buddenbrooks—odat olvasgatom, gyönyörű könyv s pompásan bekötötték.

Mit szólsz hozzá, hogy a versesregény-témámmal is lemaradtam? Ady kezdett meg a Nyugat júliusi számában egy lírai eposzt! A Nyugat különben, úgy látom, afféle „komoly” lap lett: Biró, Bródy, Ambrus, Lengyel M., Móricz Zs s a többi reprezentások sűrűn vannak kilátásba helyezve! Mi lesz velem, szegény „fiatal”-lal?

Ezer üdv! Tóth Árpád.

A verset mellékeleml! ha írsz, kövesd e példát.

37.

Kedves Gábor Barátom,

Budapest. 1923. V. 24.

Kérlek szépen, tudasd nevemben Horvay tanár úrral,⁸ hogy a verset *e hó 31-éig okvetlen elküldöm*, most dolgozom rajta. Személyesen, most már sajnos, bizonyos, nem mehetek le az ünnepélyre.

Az Est-lapok szívesen látják kézírataidat, tárcát és verset egyaránt. Versekből előnyösebb a lapokra nézve, ha többet küldesz egyszerre, hogy a tárca-vers-rovatok szerkesztője dr. Mikes Lajos, kedvére válogathasson belőlük, a lapoknak valót. *Ez nem kritizálást jelent*,⁹ csak a lapközönség gusztusának szükségszerű figyelemben tartását. Mikes kitűnő ízlésű, minden tekintetben elsőrangú szerkesztő, remélem, meg lesztek egymással elégedve. Tárca-honorárium: 10 000, vers-honorárium: 5 000 korona.

Mikes örömmel várja kézírataidat s legközelebb, ha a tárca-vers-írók névsorát ismét adjuk, nevedet már is besorozza állandó íróink közé. Ez persze nem jelent semmi megkötöttséget, Az Est-lapokon kívül is annyit és oda írhat, amennyit és ahova jólesik.

Kéziratokat dr. Mikes Lajosnak címezve küldj, Az Est szerkesztőségébe, Erzsébet körút 7.

Baudelaire-megjegyzéseidet hálásan köszönöm, örülök, hogy a hármas fordítás tetszett. Kemény munka volt!¹⁰

A régi szeretettel üdvözöl hived:
Tóth Árpád

38.

Kedves Gábor,

Budapest, 1923. szept. 17.

A Est Hármas könyve számára sürgősen szükség volna egy *jényképedre*, valamint rövid felsorolására eddig megjelent szépirodalmi műveid címeinek, a legutolsó kiadás évszá-

⁵ Letzter Józsi: A DNU tulajdonosa.

⁶ Svedlér: T. Á. osztálytársa, Schöntag Alfréd szüleinek itt volt üdülőtelepe. Alig volt esztendő, hogy T. Á. ne töltött volna itt néhány hetet, néhány hónapot.

⁷ Oláh Gábor Újtraféreden töltötte ez év nyarat, oda küldte Neki T. Á. e levelet.

⁸ Horvay Róbert, a költő egykori iskolájának tanára. A Fazekas Mihály Állami Reáliskola 1923. június 23-án ünnepelte félévszázados fennállását. Erre az alkalomra írta a költő Kőszöntő című versét. T. Á. ígéretét megvalósította, versét az ünnepségen felolvasták.

⁹ A kiemelések T. Á.-tól.

¹⁰ Baudelaire születésének 100. évfordulójára 1921–1922-ben BABITS MIHÁLY, SZABÓ LŐRINC és TÓTH ÁRPÁD lefordították a teljes Les Fleurs du Mal-t. E fordítás 1923-ban jelent meg Romlás virágai címen.

maival. Kérlek, ezeket sürgősen küldd el címemre *Az Est szerkesztőségébe*, hogy a Hármaskönyv képed és adataid nélkül ne maradjon. Közleménynek a *Mindig visszafelé* című verset vettem át Mikestől.

Mikes viszont *ujabb verskéziratokért sűrget*. Most már csak egy maradt nála, a korzóról és a kiskutyákról, aktuális a felfrissítés! Vershonorárium ezidőszereint 15 000 korona. Prózádat, sajnos, nem közölheti Mikes, *erotikájuk* miatt. Visszaküldje?

Gyors válaszodat, *fényképet, adatokat sűrgetve*¹¹

igaz hived :
Tóth Árpád

Mikes külön tiszteletét és üdvözlését küldi.

39.

Az Est levélpapírján¹²

Kedves Gábor Barátom,

Budapest, 1927. febr. 6.

múlt évben, december 3-án, írt leveledre, végre, válaszolok. Borzasztóan röstellem ezt a két hónapos halogatását a válasznak, de nem mentegetőzőm. Én már ilyen lehetetlen alak vagyok, Öregem, egyik napról addig tolom a másikra a legsürgősebb dolgok elintézését is, míg évek lesznek a napokból. A freudisták erre ezt mondják, hogy az ilyen ember beteg, de soká akar élni. Én nem tudom, hogy van ez, de tény, hogy már kisdíák koromban a legrosszabb levélíró voltam, az ügyeim pedig, a legsajátabb és legfontosabb ügyeim, soha se lettek volna elintézve, ha apám, anyám, feleségem nem igyekeztek volna.

Hát jó helyre fordúltál a *Beethoven*-opusod mozgatásával!¹³ Azonban valami keveset mégis tettem. Azon frissiben, még decemberben, szoltam Gellért Oszkárnak egy főpróbán, akkor azt mondta, hogy nem igen adnak le hosszút és egyszerre, versből. Vagy egy hónap mulva megint összekerültem Gellérttel, egy másik színházi főpróbán, akkor meg azt mondta, hogy látatlanban nem mondhat semmit.

Szóval én szoltam, ő is szolt, de végeredményben nem történt semmi érdemleges. Jó lenne, ha végre magad is hozzájuk fordúlnál. Az én közvetítem egyébként se számít, már évek óta alig van érintkezésem a Nyugattal s ők különben is mindig maguk tárgyaltak a lapban közlendőkről a szerzőkkel.

Egyebekben igazán nagyon szeretlek Gábor, csak őrült lomha vagyok, meg köhögős, a robotom elvégzésével kimerülök, nem érintkezem senkivel, klubba, kávéházba nem járok, szanatóriumi csöndekről álmodozom, passzívabb és göthösebb vagyok, mint valaha.

Még egyszer: ne haragudj, hogy nem ügyeskedtem kellően és fűgén a dolgokban — hidd el, ez nem a baráti hajlandóságomon múlt, mert abban nincs hiba, lustán és nagyokat hallgatva is őszintén becüllek és szeretve gondolok Rád: régi barátod

Tóth Árpád

40.

Császár Elemér levele¹

A Kir. M. Erzsébet-Tudományegyetem Bölcsészkarai Dékánja
Ideiglenesen Budapestten felírású levélpapíron

Budapest, 1923. márc. 3.

Igen tisztelt Kollega Ur!

Sietek válaszolni levelére, hogyha már mással nem tudom, ezzel mutassam ki készségemet. A Budavári Tudományos Társaság ugyanis jelenleg nagyon nehéz pénzügyi helyzetben van. A Társaságnak egyetlen jövedelmi forrása Esterházy hercegnő adományai és ezt a forrást az utoljára kiadott két nagy műtörténeti munka a maga sok illusztrációjával egészen kimerítette, úgyhogy egypár évig, ha valami nem várt adomány nem érkezik, nem is gondolhatunk újabb munkák kiadására. De ezenkívül is volnának le nem győzhető nehézségek. Először

¹¹ A Kiemelések T. Á.-tól.

¹² Az Est: politikai napilap (1910–1939).

¹³ Beethoven-ről két szindarabot is írt, egy prózait és egy verset.

¹ Gépelt levél, csak az aláírás íródott kézzel, tintával.

az, hogy a Társaság, amint a címe is mutatja, kirekesztően tudományos munkákat bocsát közre, szépirodalmiakat egyáltalában nem. Másodszor az, hogy van már egy csomó kiadásra elfogadott kéziratunk. Harmadszor, s ez talán a legsúlyosabb, hogy a Társaságunk alapszabályai szerint az első három évben ugyan adhatunk ki „arzívé”-ktől, később azonban már nem, mert a hercegnőnek az volt az intenciója, hogy fiatal, kezdő íróknak tegyék lehetővé tudományos munkásságuk megindítását. Sőt éppen ez a gondolat keltette életre a Társaságot: a hercegnő, maga is fiatal lélek, nagyon megindult, mikor hallotta, hogy milyen nehézségekbe ütközik a fiatal írók pályakezdése és ezért vállalkozott, hogy anyagilag lehetővé teszi munkásságuk megkezdését.

Ezek alapján nem merem biztatni, hogy kérését formálisan is a Társaságunk elé ternesszem. Inkább Berzeviczy tud valamit tenni vagy esetleg Zichy Rafael grófnő. Én ugyan ismerem a grófnőt és alkalmilag szóba hozhatnám a dolgot, de sokkal célravezetőbb volna, ha Tormay Cili Öméltóságához fordul, aki a grófnő legjobb barátja s akire a grófnő nagyon sokat tart. Merész reményeket itt sem merek kelteni Magában, mert nem tudom, hogy a grófnő a Napkeleten kívül tud-e most más irodalmi vállalkozást támogatni, de azért lehetne Tormay Cili útján kísérletet tenni.

Szívesen üdvözlí igaz hive :

Császár Elemér

41.

Herczeg Ferenc levele

Budapest, 1931. V. 20.

Tisztelt és kedves Irótársam!

Nagy zavarban vagyok, valósággal pirulok, midőn meg kell köszönnöm a Petőfi-könyvét és válaszolnom kell egy ki nem mondott, fájdalmas kérdésére. Nagyon bánt, hogy mi ketten olyan furcsán állunk szemben egymással. Ön fölteszi rólam, hogy „nem kerítettem még sorát” az Ön kéziratának, (alkalmasint „bokros teendőim miatt” nem), — én pedig igen kényelmetlenül érzem magamat a nekem osztott nyegle szerepben. Drága Barátom, én régen elolvastam már regényét, az költő munkája, mint minden, amit Ön ír. Aki előttem elolvasta az Új Idők-nél, ugyanazt vallja, de hozzáteszi: nem a mi családi lapunkba való. Az én viszonyom a laphoz külön téma, amelyről egyszer még beszélni fogunk, egészen véve azonban nekem is az a nézetem: nem az Új Idők-be való. Nem tudom, vannak-e nehézségei annak, hogy a regény másutt megjelenjen? Igazán boldog volnék, ha Ön igénybe venné kollegiális szolgálataimat ebben a dologban. Önzésből tenném, hogy megszabaduljak egy kínos érzéstől. Ugy tudom, Ön elég gyakran fordul meg Pesten. Nem volna lehetséges, hogy egyszer találkozzunk? Akár nálam, akár máshol. Ez különben is régi kívánságom. Kérem, ne legyen gőgös, hanem írjon erről egy sort. Megjegyzem: holnap reggel elutazom, a hónap 26-ikán azonban megint a Hűvösvölgyben leszek.

Tisztelettel és szeretettel köszönti

Herczeg Ferenc s. k.¹

A levelet magam gépeltem, mivel írógörcsöm van.

Szabó Dezső levelei

42.

Bp. 1930. máj. 12.

Kedves Gábor,

huszonöt éven át tudtál magyar, becsületos és tehetséges lenni és ezért a majdnem páratlan teljesítményért szeretettel üdvözlő barátod

Szabó Dezső

43.

Kedves Gábor,

3-ikáról keltezett leveledet ma kaptam meg. Majdnem irigyellek, hogy Debrecenben élsz. Talán ott mégis jobb a levegő. Lehet ugyan, hogy Te ugyanezt hiszed Bpestről.

¹ Az aláírás kézzel, tintával.

Debrecenben már rég szerettem volna előadásokat tartani. De a Bikáké¹ olyan szemtelen feltételű (s néha hangú) ajánlatokat tettek vagy háromszor, hogy nem lehetett a dologból semmi. Arra semmikép sem vagyok kapható, hogy egy gazdag szállós zsebiért povedáljak.

Minden szempontból csak úgy fizetheti ki magát, hogyha legalább 3 előadást tartok. Azt garantálom, hogy a 2-ik és 3-ik előadáson nagy közönség lesz. Ha Balassagyarmat, Győr, Sopron három zsúfolt házat tudott adni, tud Debrecen is. Természetes: csak nagy-nagy helyiségben tartanám, ahol nagy közönség fér el. Az előadások *bruttó* jövedelmének ötven percentje az enyim lenne. Persze, ez csak januárban volna lehetséges, mert jövő hét elején megyek Kassára (színtén előadásokat tartani) s a Felvidéken csavargok ujévig.²

Leginkább Délamerikába szeretnék menni. Nagyon nehéz szabódezsőnek lenni, nem tudom, meddig bírom.

Dolgozol-e sokat? Azt hiszem, ravaszságból lakol Kar uccában: hogy végre egy magyar fró jó-Karban legyen.

Szeretettel üdvözlő Szabó Dezső.

MÁRFFY KÁROLY

EGY CSINSZKA-ÍRÁS

Csinszkanak lapok hasábjairól és összegyűjtött versei alapján ismerjük költészetét. Prózája azonban jóformán ismeretlen. A Nyugat 1931 decemberében megjelent száma közli „Áldott jószágú Nagyapám” című emlékező jellegű novelláját. Második fennmaradt elbeszéléseinek érdekes a története: Csinszka 1933 karácsonyán Bárczy Istvánnak ajándékozott egy 15 kéziratot lapra terjedő füzetet, s ebben található az „Áldott jószágú Nagyapám” mellett a „Nagyapám temetése”, mely Csinszka szerint „nem jelent még meg sehol”. Ki volt Csinszka nagyapja? Török Károly bánffyhungyadi főszolgabíró; felesége Török Károlyné Boncza Berta, Csinszka nagyanyja, lányuk: Török Berta. A 22 éves lányt vette feleségül az 50 éves nagybácsi, Boncza Miklós, képviselő és földbirtokos. Ebből a házasságból született Boncza Berta, Csinszka. Az édesanya egyetlen gyermekének adva életet, gyermekágyi lázban meghalt, így Csinszkat nagyanyja, Török Károlyné, Boncza Berta nevelte.

A cikk eredeti kézírata a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattárának Ady-gyűjteményében Növ. Napló sz. 1958/29. alatt található.

Nagyapám temetése

A halál dermesztő tiszteletét harmadnapon a temetés ceremóniája fejezte be. Nagy temetés volt. Tömegben, hangulatban, minden elképzelésen túlnőtt ünnep.

Urak és parasztok zárt sorú tömege jött hitet tenni szeretetéről, becsüléséről a tekintetes főszolgabíró úr végtisztességén. Mert Török Károlyt első perctől kezdve szerette a népe, s valahányszor elvágtatott szemük előtt, a négy szürke ló röpítve a koci mélyén azt az embert, aki alá illett a hintó, büszkén néztek utána.

Fellebbvalói, barátai, hivataltársai is szerették, irigység nélkül, mert jó fiú volt, kedves, könnyelműen segítő szándékú, lustaságában is előzékeny. Fajtájabelivel ha összekerült, természetes ösztönből tárultak ölelésre feléje a karok. Valami kinőhetetlen kedves kamasz báj bujkált ebben a szakállas óriásban, ami vonzóvá tette, nagy és kis emberek érezték a varázst, amely feléje vonzotta a szívet.

Parasztjai is önként pattantak fel ültükből ha eléjük állott, s boldogan süvegelték meg, valahányszor alkalom adódott rá. Bálványt láttak benne. Szerették a hosszát, parádés erejét, hittek nagy, sötét szemének tüzes nézésében, s szelíddé könnyesedtek hangja férfiasan mély zengésétől.

Ilyennek álmodták, ilyennek kívánták azt az embert, aki vezeti őket. Azt a főszolgabírót, aki az ő járásuk feje.

¹ Az Arany Bika Debrecen legnagyobb szállója. E szálló nagytermében tartották s tartják az irodalmi előadásokat.

² Szabó Dezső 1934 november első hetében tartott előadást Debrecenben.

Most ott álltak keményen, ünneplőben, sápadtan, megrendülten a gyászoló tömeg mögött, a nyitott sír körül.

Fedetlen meghajtott fejük szigorúsága alázatosná enyhült a halál előtt. Asszonyaik is eljöttek, leányaik is. Díszes, keleti mintájú viseletüket megcsillogtatta a koratavaszi hűvös napsütés. Egy-egy kis gyerek felsírt anyja karján, mert őket is elhozták ide, hadd emlékezzenek majd arra, amit itten megélnek. Kalotaszeg népe. Rengeteg emberfajta. Tiszteletet adó és tiszteletet követelő, nyugodt, kemény, öntudatos tömeg nézett itten farkasszemet a pusztalással.

Nem értették, milyen vihar vághatta földhöz ilyen hirtelen csöndben ezt a gyönyörűségükre lombosodó tölgyfát. Mert ez bizony ember volt a javából, s most mégis itt fekszik előttük, készen a nagy útra, díszes-ládába zárva, amelyet akár fából, akár szinaranyból kovacsol össze a gondviselés, nagyon közömbös hajlék ez már annak, akit beléfektetnek.

A végtisztelesen megjelent urak sorában ott álltak a mulató cimborák is. Megnyúlt, fakó arcuk, égő vörös szemük saját múlandó sorsukat siratva pislogott a távozó barát után. Hát ez is lehetséges, így is történhetik? suttogott a kérdés, mire feleletet csak a halál kijózanító némasága adott. Közvetlenül a frissen bontott sírgödör körül állott a rokonság, szipogva, föl-föl sírva sűrű orrfújások között támogatták ájultságában az élettelen asszonyt, az özvegyet, s a körülötte szédelgő, rémült két gyermeket. A tizennégyéves, álomszerűen törekeny, fekete fátylas kislány kezénél fogta bámuló kisöccsét, s ha gyöngéden feléje hajolt, hogy rendbe hozzon valamit szegénykén, szétnyílt gyászfátyla alól sápadt arcoeskája megható szépsége olyan volt, mint az angyaloké.

Papi imák, a református szertartás ünnepin puritán rendje, a hivatalos beszédek és baráti búcsúszavak után, végszóra a cigánybanda mondott istenhozzádot.

Az együtt átvirrasztott éjszaka kedves, sötét szemű cinkostársai. A primás, akit tegezett, sokszor homlokon is csókolt Török Károly, s úri meghittségével bárhol találkozott is, mindég kezét fogott vele, most versenyt sírt a muzsikával. A maga halottját siratta benne, őszintén, becsületesen, őszön nyersesége megérezte, hogy ebben az egész tömegben talán egyedül ő ismerte igazán. Rajta kívül senki nem járt elvadult járatlanságain ennek a magányosságában viharzó léleknek. Ő ismerte csak ezt az urat. Ismerte és szerette. Szavakkal elmondhatatlan ázsiai vérmérsékletén csak az ő vonója hasított rést néha s a búbánatos magyar nőták hajnali keserve sokszor kicsalta visszafojtott könnyét a tekintetes Főszolgabíró úrnak. Ő, a primás volt itten a varázsló, látta és előidézte a csodát, amíg él, nem fogja soha elfelejteni ezt az együttérzést.

Mégis az Úr a halálban is Úr.

Török Károly most megfizetteti vele a párás hajnalok szemébe lopott könnyeit.

Itt most a primásnak kell sírnia, keservesen, alázatosan, mert a halott Úr sírást parancsol, vonó nélkül, muzsikaszó nélkül dirigálja reá a könnyeket azzal a törhetetlen gonddal, amelyből soha senki többé nem tudja életre muzsikálni.

A lecsukódott szemek könnyei nem néznek többé forró ragyogásával a szegény, kis primásra és a kéz nem dobja soha többé feléje a pénzt, utánozhatatlan királyi mozdulatával. Sírt a primás, sirtak a cigányok, fölsirtak a hegedűk is, amikor a „Búsul a lengyel”-t is eljátszották, soha nem hallott közös zokogás rázta meg a bánffyhunyadi temető csendjét. Mindenki sírt, csak Török Károly feküdt fagyott örök mozdulatlanságában, titokzatosan, könnytelenül, s ezt a nőtával, emberi sirással felérhetetlen nemtörődömséget, ezt a márványszoborra dermedt közönyt várta már a frissen bontott barna föld, hogy magába zárva átvegye az enyészet nagyszerű egyenrangúsága.

1933 november elején.

Csinszka

SZABÉDI LÁSZLÓ: A MAGYAR RITMUS FORMÁI

Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó Bukarest, én. (1955), 232 l.

Az 1955. év egyszerre két jelentős művel is gyarapította verstani irodalmunkat. Az egyik Horváth János *Vitás verstani kérdések*, a másik Szabédi László erdélyi (kolozsvári) költő és egyetemi tanár *A magyar ritmus formái* c. tanulmánya. (Eddig megjelent ismertetései: Gáldi Lászlótól, a M. Tud. Akad. Nyelv és Irodalomtud. Oszt. Közl. X. k. 1—2. sz. 198—207. 1. és Elekfi Lászlótól, Mnyr. 1956. 2. sz. 258—261. 1.) Az a körülmény, hogy legújabbán egy olyan metrikus nyúlt hozzá a kérdés velejéhez, a magyar ritmus alapvető problémáihoz, aki maga is költő, talán arra enged következtetni, hogy költőink maguk is érzik a magyar (magyaros v. nemzeti) verselés megújodásának szükségességét, hogy a még mindig egyeduralgó jambus mellett indokoltnak látják a nemzeti formáknak jogaikba való visszahelyezését. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a XIX. század népies műköltészetében eluralkodó pattogó ritmusú, túlságosan éneklő, inkább csak a dalilhehez illő, „stilizált” (Szabédi) magyaros verselés helyett más, nagyobb arányú illethez alkalmasabb formában jelenjenek meg nemzeti versformáink. Korábbi verstani irodalmunk inkább csak a meglevő vizsgálatát tekintette céljának; újabb művelői a gyakorlat megváltoztatására is számítanak. Szabédi is így ír könyvének utolsóelőtti fejezetében: „Verselésünk válságából a kivezető-utat ugyanis csak a beszéd ritmuslehetőségeit tudatosan tanulmányozó költők gyakorlata találhatja meg. Talán segítségünkre lesz a következő fejezet...” (193.)

A könyv és egyúttal egész verstani irodalmunk egyik alapkérdése: honnan kerül a verses beszédbe a ritmus. Szabédi a feltett kérdésre adott válasz szerint két kategóriába sorolja metrikusainkat: az *idealisták* szerint „a vers ritmusának a versbeli beszéd-től független, azt megelőző ideális léte van, s a versbeli beszéd azért ritmosos, mert ehhez az eleve létező ideális ritmushoz igazodik.” (5.) A *materialisták* viszont azt tanítják, hogy a „vers ritmusának nincs a versbeli beszéd-től független léte, ... a vers ritmusa a vers-

beli beszéd természetes tulajdonsága.” (5.) Szabédinak ez a megkülönböztetése megtévesztő, mert azt a látszatot keltheti, hogy pl. Arany János vagy Németh László más tekintetben is materialista. Merveznek is érezük kategorizálását, mert pl. a ritmus erdeztetésében „idealista” Horváth János is szereti megállapításait reális tényekkel megalapozni, azután számos szép verstani elemzésében a versformának a tartalmi „matériához” igazodó, azt kifejező funkcionális szemléletére ad szinte mintapéldákat. Nem is teljes a kategorizálási kísérlet, mert vannak olyan metrikusaink, akik nem foglalnak állást az eredet kérdésében; így Horváth János is bevallja, hogy „az eredet kérdésében bizonyosat senki sem tudhat, mert azt senkinek nem volt alkalma tapasztalni.” (*Rendsz. m. verstan* 20.). Mindazonáltal Szabédi művének jelentősége, hogy verstani irodalmunkban az első olyan mű, amely következetesen törekszik a marxista ismeretelmélet és esztétika elveinek érvényesítésére, így mindjárt a könyv I. részében, a *Történelmi visszapillantás*-ban, melyben a fent megjelölt idealista—materialista szempontból, a materialista álláspontonról kategorizálja és értékeli a magyar verstani irodalom legjelentősebb művelőit.

Arany János materialista, mert „a költészet *hangzati* tényezőjével szemben a *tartalmi*, a gondolati tényező elsődlegességét hangoztatja”. (12.) Helyesen látja meg ezzel Szabédi Arany elméletében a *tartalom és a versforma-egység elvének csíráját*. Négyesy Lászlóban látja Horváth János mellett a verstani idealizmus legszélsőségesebb képviselőjét. Élesen szembeállítja az idealista Négyesyt a materialista Arannyal: „Arany szerint... a verssor hangzati tagozódása, ütemekre oszlása, egyszerűval hangritmusa már éppen a versmondattal szerkezetének a következménye. Négyesynél fordítva: az ütem diktálja a szólamok terjedelmét, a vers hangritmusa, ütemszerkezete irányítja a versmondattal tagolódását”. (24.) Jól állítja fel Szabédi a Négyesy-fejezetben az idealista és materialista irányzat ellentétét, viszont olyan

dolgokat is tulajdonít Négyesynek, amelyeket egy-egy elejtett szóra, kiragadott mondatra alapoz, s éppen ezért a belőlük vont következtetéseket nem érezzük logikailag eléggé megalapozottnak. Pl. ebből a mondatból: „A jó vers... úgy tűnik fel, mint a gondolatnak veleszületett formája”, azt a következtetést vonja le, hogy Négyesy a gondolat elsődlegességét látszatnak minősíti, majd hozzátá: „Íme, az empiriokriticista *als-ob* filozófia megnyilatkozása a századvég magyar ritmuselméletében.” (20.) Arany László „Négyesy hivatalossá vált ritmuselmélete ellen harcolva próbálja meg továbbfejleszteni Arany János ritmuselméletének materialista magvát.” (28.) Teszi pedig ezt Szabédi szerint apja tudományos hagyatékának védelmében, Négyesy idealista torzításával szemben. Arany László is materialista volna, mert „nem ismerve el a lényegi különbséget a vers mondattana és a közönséges beszéd mondattana közt, a verselésben használatos ritmuszerkezetek forrását a közönséges beszédnek szokásos hangsúlyozásra igyekszik visszavezetni.” (39.) Elmélete letér azonban a materialista útról, mihelyt az ízületalakulás kulcsát nem a mondatok értelmi szerkezetében, hanem a szóttagok számszerű mennyiségében látja. Arany László félhangsúlyja ugyanis nem értelmi, hanem zenei jellegű hangsúly. Így aztán még Négyesyn is túltesz, hiszen az utóbbi *csak a versben* tétet oda nyomtatékat, ahol a természetes beszédben nincs, Arany László viszont a prózai beszédben is megteszi ezt. Szabédi merev kategorizálása szerint tehát Arany László nem teljesen materialista, csak afféle félig-materialista. Majd megállapítja róla: „A századvég empiriokriticizmusának tulajdonítható, hogy bár apjánál tudományosabb, túlságosan is „természettudományos”, túlságosan is „laboratóriumi” formában vizsgálódik, az öreg Arany átfogó elméletalkotó képességével nem rendelkezik.” (30.) Így vélekedik arról az Arany Lászlóról, akiben pedig elméletének nem egy sarkalatos pontjában támaszkodik. Nem eléggé körültekintő, amikor azt állítja, hogy Arany László „nagy felfedezését” nemcsak nyelvtudásaink, „hanem versteoretikusaink is kihasználatlanul hagyták.” (34.) Tudvalevő, hogy Horváth János már 1922-ben *Magyar ritmus, jövevény versidom* c. könyvecskéjében ismerteti Arany László elejtett tanulmányát, s támaszkodik is rá. Gábor Ignác ritmuselmélete is materialista megalapozású, mert azt hangoztatja, hogy a versben sem szabad másképpen hangsúlyozni, mint a közönséges beszédben. Elmélete azonban csak indokolásában materialista, végeredményben azonban ő is „az idealista ritmuselmélet lejtőjére csúszott”, mert „a beszéd természetes hangsúlyozását eltorzító ritmust visz be önkényesen a

versbe.” (45.) Továbbá a nyelv egy bizonyos korszakából levezetett verselési módot a későbbi korokra, a nyelvtől elvonatkoztatva használja, s ezért a *mechanikus materializmus* (1) verstani képviselője.

Polémiaja a Horváth Jánosról szóló részben a legélesebb, mert benne Négyesy túlzó tanítványát látja: a ritmust a rhythmizomenontól független létű ideális törvénynek mondja. A rhythmizomenonból a ritmusérzék átalakítva velünk ennek a törvénynek megfelelő ritmikus jelenséget. Majd a későbbiek során látjuk, hogy Szabédi és Horváth között nem is olyan nagy az ellentét, mint ahogy ezt az előbbi polémiájának élességéből következtethetnők. Így ritmikus jelenségek előállításában Szabédi is jelentős szerepet tulajdonít a képletsorozatokon nevelkedett ritmusérzéknek. Mégis nem egy ítélete kellőképpen meg nem alapozottnak tűnik fel. Így mestereseknek érezzük Horváth János szembeállítását Arany Lászlóval, pl. az alábbi mondatban: „Míg tehát Arany László szerint a versritmus alapja a közönséges beszéd hangsúlyszerkezete, addig Horváth szerint a versritmus a közönséges beszéd hangsúlyszerkezete *ellenére* létesíthető csupán.” Erre nézve idézi Horváth Jánosnak ezt a mondatát: „Van tehát a hangritmusnak valami eszménye, melynek a nyelvben tökéletes megvalósulását a *gondolat zavarja*.” (51.) Egy gondolatrendszer egészéből kiragadva a mondatot, valóban így élesen vehető fel a probléma. Az elmélet összefüggő rendszerében azonban mégsem egészen így áll a dolog. Igaz, hogy Horváth János nem tekinti a hangsúlyt ritmust előidéző, hanem azt csak kísérő jelenségnek. (vö. *Rendsz. m. verstan* 20. l.), mint ilyenek azonban jelentős, ritmus érzékelhetőbbé tevő, helyenként mondanivalót nyomosító szerepet tulajdonít. Ezt vallja a *Vitás verstani kérdések*-ben is, ahol egy sor, régi irodalmunkból vett példán mutatja meg az iktus és hangsúly gyakori egybeesését. Tehát semmiképpen sem gondolnánk, hogy Horváth oly kibékíthetetlen ellentétet lát a közönséges beszéd hangsúlyja és a vers ritmusa között, hogy az utóbbi csak az előbbi *ellenére* valósulhatna meg. Ugyanígy jut helytelen konklúzióra fejze-tének abban a részében is, amelyben Horváth János felfogását ismerteti a próza és vers közti különbségről. Idézi egyik mondatát: „Míg a versritmus szándékolt... s *főintézője* a hangzati tényező..., a prózaritmus... főintézője a gondolat.” Majd így folytatja Szabédi a maga gondolatát: „Horváth szerint... a vers azért különbözik a prózától, mert benne a beszédhangok nem a gondolathoz, hanem egy gondolat előtti ritmustervhez igazodnak. S ezt másképpen nem lehet elképzelni, mint hogy a *versben a gondolat a ritmusterv javára eltorzul, megszegényedik*. (52.) Nem

hiszem, hogy Horváth János ilyen, a költészet lényegét tagadó kijelentést tett volna bárhol, hisz tudvalevő, hogy a verses beszéd nem eltorzítva, nem is elszegényítve, csupán igen velősen, sűrítetten fejezi ki a gondolatot. Erre nézve viszont van Horváth Jánosnak megállapítása, amikor „az indulat által rezgésbe jött költői beszéd” jellemzésére Aranyt idézi: „lehány magáról minden fölöslegesen, a szöveget felforgatja, a gondolatot körmondatosság nélkül sorozza egymás után, s kényszeríti őket (itt már szóról-szóra idézve Aranyt), hogy „bizonyos kiszabott szűk tér határain kívül ne nyújtózkodjanak, de egyszersmind azt, minden fölös hézagpótló nélkül, be is töltsék.” (Vitis vers-tani kérdések, 14.) A fentihez hasonló, kellő logikai alappal nem bíró megállapítást jónéhányat idézhetnénk még. Ilyen: „a ritmusgyakorlatot (H. J.) összetéveszti a verssel.” (52.). „Tipikusnak, ritmus és beszéd viszonyát legvilágosabban tükrözőnek Horváth a gondolatlanul csengő-bongó verssort tekinti.” (52.) Merő túlzás az alábbi megállapítás is: „Horváth túlmegy Négyesyn, mert következetesebben idealista, s a ritmikai idealizmus, következetesen végiggonddolva, egyenes úton visz az értelmetlen sorok ritmusának a magasztalásáig. Sőt, az idealista ritmuselmélet álláspontjáról nem is úgy kell fogalmazni, hogy még teljesen értelmetlen sorok ritmusa is lehet kifogástalan, hanem egyenesen úgy, hogy igazán kifogástalan ritmusa csak teljesen értelmetlen soroknak lehet, hisz ezekben a ritmusterv megkívánta hangszerkezlet létesülését nem zavarja a gondolat” (53.).

Szerinte Németh László is materialista, mert a nyelv természetes tulajdonságából eredezteti a ritmust, a versbeli tagolást az értelem művének tartja. Vargyas is az, bár „Tény az, hogy Vargyas valójában csak a ritmus (versritmus, zenei ritmus) nyelvi meghatározottságát, nem pedig nyelvi eredetét bizonyítja.” Majd alább: „Amit Vargyas a nyelvből eredeztet, az voltaképpen nem a nemzeti ritmus, hanem a ritmus nemzeti jellege, nem a ritmusformák, hanem a ritmusformák megvalósulási formái. (72—73.) Nem egészen világosak a fogalmak és a mondatok. Mi a különbség a „nyelvi meghatározottság” és a „nyelvi eredet” között? Nem eléggé differenciáltak „a nemzeti ritmus” és „a ritmus nemzeti jellege”, továbbá „a ritmusformák” és „a ritmusformák megvalósulási formái” fogalmak sem.

A mű II., terjedelmesebb része: *A magyar ritmus elmélete*. Ebben fejt ki véleményét a magyar ritmus mibenlétéről, eredetéről és formáiról. Már könyve történeti részében alapos izelítőt kaptnak elméletéből, mert számos problémát, tételt anticipált oda ebből a szakaszból. A sűrű ismétlés következtében

bizony helyenként terjengősnek érezzük a tanulmányt. Bár nem egy kérdést újra és újra felvet, megmagyaráz, helyenként mégis a csak sejtés hiányérzetével lapozunk tovább a könyvben. Ennek oka nem utolsósorban az, hogy az utolsó fejezeteket nem számítva, igen szűkmarkúan bánik az illusztráló példákkal. Bizonyára feltételezi, hogy minden eddiginél következetesebb nyelvtudományi megalapozottságú tanulmányának elolvasása előtt már ismeri az érdeklődő Csűrű Bálintnak *A szamosháti nyelvjárási hangletétsformái* c. művét (MNY XXI. 1; 159, 247, 1925.), melyre támaszkodik, átvéve meghatározásait, terminológiáját.

Művének ez a része is erősen polemikus jellegű. Dialektikus módszerrel elméletének támadható pontjait sokszor saját maga tapintja ki. Egy maga elé képzelt ellenféllel (többnyire az idealista verselmélet képviselőjével) vitázik, s ennek nevében maga teszi fel az ellenvetéseket, hogy aztán mindjárt meg is cáfolhassa őket. Nem egyszer saját materialista felfogásával száll vitába egy-egy tétel látszólagos ellentmondásainak kiküszöbölése végett. Így a mű, bár megértése gyakran megfeszített figyelmet kíván, érdekes, helyenként izgalmas olvasmány.

A ritmus mibenléte és fajtái c. fejezetben a ritmus fogalmának meghatározása után alkotóelemeit ismerteti: a ritmus alapegységét, a tagot, szakaszokat alkotják. A tag és a sor szerkezete fordítottja egymásnak. A tagot alkotó szakaszokat a különbözőzés, a sort alkotó tagokat a hasonlóság jellemzi. Minél nagyobb a szakaszok közt a különbség, annál jobban érzékelhető a ritmus. A tag szerkezetének elemzése és a ritmus határeseleinek megállapítása a tagrészek közti arányból példák nélkül bizony eléggé bonyolult és elvont. Ebben a fejezetben adja ritmuselmélete egyik sarkalatos tételét: „A mozgás ritmusossága magának a mozgó anyagnak a tulajdonsága” (85.) — ellentétben Horváth János álláspontjával, aki szerint emberi beavatkozás nélkül nincs ritmus. Szabédi a mozgó tömeg tulajdonságain alapuló ritmust (pl. a csillagok járását) természetes, az ennek mintájára valamely közeg felhasználásával, ritmusteremtő szándéktól (emberi beavatkozástól) létrehozott ritmust pedig *műritmusnak* nevezi (pl. a harangszó). Ez utóbbi közege a *műszer*. Elméletének egyik leglényegesebb kérdését, a *ritmus eredetét* *A versritmus alapkérdései* c. fejezetben tárgyalja.

Verstani irodalmunknak kezdettől fogva központi problémája ez. Szabédi Németh Lászlóval, Vargyas Lajossal és Harmatta Jánossal együtt a ritmus nyelvi eredeztetésének legkövetkezetesebb híve. Könyvének legsajátosabb feladata annak bizonyítása, amit Németh László már *Magyar ritmus* c.

1940-ben megjelent tanulmányában kimondott, a Vargyas-vitán pedig így fogalmazott meg: „... a magyar ritmus a kötetlen nyelvben levő ritmüstörékvések sűrűsödése, kikristályosodása.” (A M. Tud. Akad. II. Oszt. Közl. 233.) Szabédi azzal fejleszti tovább ezt a tételt, hogy nyomatékosan hangsúlyozza: a beszédbeli ritmus az *értelmes beszéd tulajdonsága*, sőt az *értelmes beszéd feltétlenül értelmes ritmus*!). Az ilyen ritmust *konkrét ritmusnak* nevezi. A verses beszéd alapjául szolgáló beszédbeli ritmus forrását nem a beszélő ritmusösszeállításában, hanem magában a beszédben, „magának a beszédnek a törvényszerűségeiben kell keresnünk.” (96.) A tudatban élő képlet, ritmüsterv a konkrét ritmus absztrakciója, *elvont ritmus*. A materialista versszemlélet szerint reális léttel csak a konkrét ritmus bír, az absztrakt ritmus csupán a tudatban való tükröződése az előbbinek. Szabédi szerint tehát így alakul a ritmus eredetének sora: *értelmes beszéd = ritmosos beszéd > verses beszéd (konkrét ritmus) > ritmüsterv, képlet (elvont ritmus)*. A ritmus forrása tehát nem ritmusérzékünkben van, amely a képleteket teremti, hanem ritmusérzékünk maga is a konkrét ritmuson és a belőle elvont képleteken nevelődött, segítségükkel fejlődött ki bennünk. Szabédi elmélete nem csupán a versritmus nyelvi eredete mellett tör lándzsát, hanem logikus következetességgel folyik belőle a tartalom és versforma egységének, a *versformák funkcionális szerepének* az elve is. Kár, hogy ez elmélet adta lehetőségeket nem aknázza ki a tartalom- és versforma-összefüggés konkrét megmutatására is!

Ami már most a nyelvi eredetnek tényként való elfogadását illeti, az az álláspont látszik az eddigiek alapján elfogadhatónak, amelyet a Vargyas-vitán Szabolcsi Bence így fogalmazott meg: „a megfogalmazásban évtasok és ne merevek legyünk.” (236. l.) Szabéditól a versnapi idealisták táborába sorolt Horváth János a *V-tás versnapi kérdésekben* szintén nem tagadja a nyelvi jelenségek szerepét a ritmus formálásában, de ellenzi a nyelvi származtatás kategorikus kimondását, hisz a ritmus eredete oly távoli időkhöz, az őskorba nyúlik vissza, hogy arról éppen ezért senki sem tudhat semmi biztosat. Egy azonban mai tudásunk szerint is kétségtelenné látszik, az, amit Horváth János a Vargyas-vitabeli felszólalásában így fogalmazott meg: „Kétségtelen, hogy nemzeti versidomunk és nyelvünk alkata lényeges vonásokban felel meg egymásnak, hogy a kettő semmi esetre sem állhat ellentétben egymással. (200.) Azt hiszem, bizonyítási anyag hiányában az eredetre nézve egyelőre távolabbi perspektívákat nem nyithatunk meg.

Még mielőtt a magyar ritmus nyelvi gyökereit Szabédi konkrétan is megmutatná, a *hangsúly vizsgálatának* szentel egy fejezetet. A ritmust az *értelmes beszédből származtató elméletéhez* következetesen kijelenti, hogy a ritmus „*a mondattani szereppel bíró, a mondat értelmét módosító hangsúlyon alapul.*” (100.) Kevésbé szögölja műve áttekinthetőségét a különböző hangsúlyfajták meghatározása és megkülönböztetése (abszolút nyomaték, relatív nyomaték, állandó hangsúlyérték, alkalmi hangsúlyérték, utólagos hangsúlyérték, negatív, pozitív, harmadlagos hangsúlyérték stb.) Elismerjük a ritmust nyelvi gyökerekre visszavezető verstani mű nyelvészeti megalapozottságának létjogosultságát, sőt szükségességét, mégis úgy véljük, kevesebb bonyolultság, több konkrétság (illusztráló példák!) itt is célravezetőbb lett volna.

Ebben a fejezetben is folytatja a ritmus objektivitásának taglalását. „A sorozat hangsúlyszerkezete számunkra objektív adottság; mi csak felismerjük ezt a szerkezetet, mi csak meghatározzuk, és nem létesítjük az egymást követő szótagok szabályosan váltakozó hangsúlyértékét.” (112.) Valamivel előbb pedig: „a hangsúlyos sorozatok szótagjait nem mi ruházzuk fel, hanem a sorozat ruházza fel hangsúlyértékkel, a szótagokat pedig nem mi szervezzük sorozattá, hanem értelmük.” (111.) Valahogy úgy tűnik fel az egész okoskodás alapján, mintha az *értelmes beszéd*, amely a ritmus forrása, tőlünk független objektum volna, nem pedig a *mi* gondolataink ölténének benne testet.

A fejezet legfontosabb része az, amelyben az Arany László-féle „*félhangsúly*” szerepét vizsgálja. *Rendező hangsúlynak* nevezi ezt az ötödik szótagra eső gyengébb nyomatékot. Szerinte Arany László nem magyarázta meg, miért teszünk nyomatékot a hosszabb hangsúlyos sorozat ötödik szótagjára, ill. a szótagoknak tisztán számszerű mennyiségében látta az izületalakulás kulcsát. Szabédi elméletének alaptételéhez következetesen, végső fokozaton, közvetve ezt a hangsúlyt is értelmi hangsúlynak minősíti. Ahogy azonban ezt teszi, meglehetősen bonyolult és nem is egészen meggyőző. Okoskodásának a lényege: „A rendező hangsúly nem értelmi hangsúly, mert a sorozat jelentését nem módosítja. Ebből azonban nem szabad arra következtetni, hogy a sorozat értelmétől, jelentésétől független. A sorozat értelme teszi összefüggő egészzé, első szótagjára értelme téteti az értelmi hangsúlyt, a sorozat hangsúlyszerkezete az értelmi hangsúly következménye; — s mivel a rendező hangsúly szerepe éppen a hangsúlyszerkezet épen tartása, megőrzése, „*hangsúlyozása*”, úgy kell tekintenünk, mint az „*értelmi hangsúly kiegészítőjét, megnyújtását.*” (116.) Majd így folytatja a spe-

kulációt: „Mikor ezen a szótagon (az ötödiken) a halló futólagos arányosítás után, az éppen hangzó s az imént elhangzott szótag abszolút hangerejének arányosítása után a negyedleges hangsúlyérték meghatározása nélkül, következtetés alapján „hallja”, illetve hallani véli a nagyobb nyomatókat, akkor a halló kétségtelenül nem megállapítja, hanem csak beleérzi” a pozitív eleven hangsúlyértéket az ötödik szótagba. Ez a „beleérzés” amolyan jómásféle (!), mely a későbbiek rendjén hamisnak is bizonyulhatna.” (116.) Horváth János elméletéhez való közeledést érzünk ki az iméntihez hasonlóan azokból a mondatokból is, melyekben a rendezőhangsúly eredetének lélektani magyarázatát adja: „A megismételt hangsorokban... a beszélő jobban befolyása alá kerül a szótagsorozat már ismert hangsúlyszerkezet tudati képének... Ismételt sorozatok esetén... előtte lebeg, Horváth János kifejezésével élve „lelkében előre zeng” a sorozat alkalmi hangsúlyérték-szerkezete is. Ez természetesen befolyásolja nyomatókozását. Éppen ennek a befolyásnak a következtében juttat nagyobb hangerőt a hosszú sorozat ötödik szótagjára.” (117.)

A rendezőhangsúly az alapja a négyszótagos ütemnek — s nem fordítva: nem a négyszótagos ütem következménye a rendezőhangsúly. A négyszótagos ütem aztán idők során már „kialakíthatta bennünk a négyszótagúság igényét, a meghatározott magyar ritmusérzékét.” (118.)

Szabédi elméletének egyik alapvonása, hogy az értelmi hangsúlynak döntő ritmusnemző szerepet juttat, ellentétben pl. Vargyással, aki csak a könyvről rendezett vitán jutott el addig a pontig, hogy elismeri a hangsúlynak, de csak mint kísérő jelenségnek a funkcióját.

A ritmus alakításában a hangsúly mellett a *hanglejtés* is szerepet játszik. Ennek a kiemelkedő csúcsai adják a *zenei hangsúlyt*. „Hangsúlyszerkezet és hanglejtés nemcsak szorosan együttjár, hanem törvényszerűen össze is függ egymással”, mindkettő „a mondat értelmének függvénye.” (122.) Rendszere hátralevő részeinek feladata „azoknak a meghatározott, állandó jelentésű szintaktikai szerkezetű, hangsúlyszerkezetű és hanglejtésű mondatfajtáknak a nyomozása, melyek alapján ritmusformáink kialakultak, fejlődtek, mai formájukat öltötték. (123.) Megkülönböztet *olvasó és éneklő* verset.

A következő, a magyar ritmus formáit immár bőségesen illusztráló anyag segítségével megmutató és rendszerező fejezetek a könyv legértékesebb és legérdekesebb részei.

Elsőnek az *olvasó* ritmust tárgyalja. „Az olvasó vers ritmusának alapja a sorozatosan ejtett nyomatóktalan mondat hangsúly-, hanglejtés- és időtartam-viszonyai.” (139.)

Maga a nyomatóktalan mondat — Csűrű Bálintot idézve, kire Arany László mellett e fejezet támaszkodik — „az általános, nem egy határozott személyhez intézett beszéd mondata.” (139.) Jellegzetes előfordulási helyei: közmondások, kiolvasóversek, ráolvasások, találómesék, ritmusos mesék, meserészletek (pl. az Arany László gyűjtötte, ismert mese a kóróról és a kismadárrol).

Maga ez a mondat meghatározatlan számú tagra (szólamra) oszlik; ahány szólamhangsúly, annyi tag. A tagok arányszáma szabad. Ezek egyike hangsúlyos. Mivel a szólamot kezdő hangsúlytalan szócska (névelő, kötőszó stb.) elszakad az értelem szerint hozzátartozó szólamtól, s az előzőhöz tapad (Szalad a — kakas, — kapja a — férget), az olvasó ritmusban a beszéd csupa hangsúlyos szótaggal kezdődő szakaszra oszlik. A nyomatóktalan mondatot azonban valójában nem a hangsúly, hanem a hangsúly előtti szünet taglalja. Ez szervesen beletartozik a szólam időértékébe, úgyhogy „a nyomatóktalan mondat tagjait... a *szótagok és a szünet együttesen alkotják*.” (131.) A szünet nem elválaszt, hanem *összekapcsol*, ezért „időtartama mindenekelőtt a kapcsolt szakaszok közti jelentéstan viszonyinak, értelmi kapcsolatnak a függvénye.” (132.) Az olvasó ritmus kialakításában a nyomatóktalan mondat hangsúlyszerkezete és a szünetek mellett fontos szerepet játszik ennek *hanglejtése* is. A nyomatóktalan mondatban minden szólam hanglejtése egyformán ereszkedő hangmenet, kivéve az utolsóét, amely a legmélyebbre száll le.

E sorozatosan ejtett nyomatóktalan mondaton alapszik az olvasó vers, melynek ritmusát „a szabad ütemek jellemzik, melyeket a mondatrészerértékű szintaktikai beszédszakaszok alapján a szólamhangsúlyt megelőző szünet hoz létre a zenei hangsúly támogatásával... Éppen ezért minden olvasó vers minden ütemében szólamhangsúly foglal helyet. Szólamhangsúlyon kívül más dinamikus hangsúly (értékhangsúly, rendezőhangsúly) nincs is a tiszta olvasó versben.” (140.) Mivel az olvasó verset a sűrű hangsúly, sűrű sormetszet és bizonyos egyhangú pattogás jellemzi, Szabédi szerint — ellentétben Németh László felfogásával — nem szolgálhat alapul ritmusunk megújulásának.

Szabédi — Horváth Jánossal ellentétben — éles különbséget tesz szövers és dalvers között. Az utóbbi szerint a kettőt ugyanaz a törvény igazgatja, csak az egyiket énekelni, a másikat mondani szokták. „Az igazi szövers, az olvasó vers — mondja Szabédi — határozottan különbözik a tulajdonképpeni ütemző verstől, s a magyar verselmélet legtöbb kérdése azért megoldatlan, mert ezt a különbséget senki sem vette észre.” (139.)

Igazat adunk Gáldi Lászlónak, aki bírál-
tában azt hangoztatja, hogy a szövers és
éneköl vers két szélső pólus csupán, mely
között átmenetek lehetségesek (202. l.), és
semmiképpen sem tudjuk elfogadni Szabédi-
nak ezt a megállapítását: „Az olvasó vers
kétségtelenül versnem ugyan, de e versnem
ritmusának *semmi köze a tulajdonképpeni
versritmushoz.*” (az én kiemelésem; 139. l.)
E merev szétválasztást már csak azért
sem helyeslehetjük, mert gyermekkorunkra
visszaemlékezve tudjuk, hogy az olvasó
versek (kiolvasók, ritmusos mesék stb.) rit-
musérzékünk kialakításában és nemzeti rit-
muskincsünk formáinak tudatunkban való
kiképzésében éppen olyan szerepet játszo-
tak, mint a népdalok vagy az iskolában
tanult versek.

A könyvnek egyik leginkább figyelemre
méltó, további vizsgálódásokra talán leg-
inkább ösztönöz fejezet az *éneköl ritmusról*
szóló. Ez népdalaink ritmusa. Alapja a nyo-
matékos, közelebbről az egynyomatékú mon-
dat hangsúly- és hanglejtés-szerkezete. Ez
utóbbi jellemzői: a mondat élén értékhang-
súly, az ötödik szótagon rendező hangsúly,
az utolsó előttin pedig véghangsúly foglal
helyet. Az indulatos, erősen szenvedélyes
beszéd mondatfajtája (pl. Magas a torony
teteje). A nyomatéktalan mondatról meg-
különbözteti, hogy nincs benne szólamhang-
súly, mely pedig ott uralkodik, továbbá az,
hogy nem a tagok mellé-, hanem alá-, ill.
fölrendeltsége jellemzi.

Az egynyomatékú mondatból származ-
tatja Szabédi a különböző hangsúlyok szere-
pének jellemzésével *nemzeti versritmusunk
egyszerű sorképleteit*. Eljárása: megvizsgálja
hogyan sorkóznak Csúry példamondatai a
különböző hangsúlyok segítségével. Ezután
idézi a megfelelő verssort (népdalsort), melyet
mintasornak vagy *képletszülő sornak* nevez.
Pl. a *hatszótagos* mondat:

Csúry példái közül való mondatok:

Elfelejtet- / *tem* már.
Rokont illet- / *a* juss.

Verssorok:

Nem anyától / *lettél* —
Rózsafán ter- / *mettél*.

A rendező és véghangsúly egyazon szó-
tagon van, ezért szerkezete rendkívül
szilárd.

A hangsúlyviszonyok szerint vannak pre-
gnánsabb és kevésbé erős ritmusú mondatok.
Az előbbiekből határozottabb, az utóbbiakból
bizonytalanabb ritmusú verssorok lesznek.
Ez az oka, hogy pl. a 9-es sorfaj ritmusa
ma sem megállapodott.

A továbbiakban — Horváthtal egyet-
értésben és Vargyással ellentétben, aki sze-

rint „vers van... azonos ritmusú sorok
ismétlődése nélkül is” — a sorozatosság,
mint a vers nélkülözhetetlen feltétele mellett
foglal állást: „*a ritmusos beszédszakas még
nem verssor; csak azonos sorozatban, azonos
ritmusú sorok társaságában minősül verssorrá.*”
(157., az én kiemelésem) Majd: „A vers
olyan ritmusos beszéd, melyben azonos rit-
musú beszédszakaszok követik egymást.”
(157.) De a sorozatosság egymagában még
nem elég a ritmushoz: „... azonos ritmusú
beszédszakaszok csak azzal a feltétellel vál-
nak verssorrakká, ha *összejuggó értelmes beszé-
det alkotnak*” (158., az én kiemelésem).
A beszéd tehát azért ritmusos, mert a beszélő-
nek olyan a mondanivalója, hogy csak „azo-
nos mondattani és abból következően azonos
ritmikai szerkezetű beszédszakaszok segít-
ségével tudja kifejezni.” (158.)

Logikusan következik ebből is a *tartalom
és a versforma egységének elve*. Szabédi az
erre vonatkozó konklúziót le is vonja gon-
dolatlancolatából: „... ma sem költő az,
akit nem mondanivalójának természete, heve,
szenvédélye kényszerít ritmusos beszédre, és
éppen az adekvát ritmusú beszédre. (158.)
Kár, hogy ez az értékes megállapítás itt is
elvi síkon marad csupán, s nem követi pél-
dával való konkretizálás.

A sorozatosság játszott szerepet a vers
történelmi kialakulásában is. A vers az *ős-
versből* származik, ennek alapja az *össorozat*.
Az *össorozatban* a sorok szótagszáma eltérő
volt, csak a mondatfőkben és végekben
mutatkozott hasonlóság. A sorvégeken helyet
foglaló változatlan szótagszámú ütem volt az
ősütem. Hogyan keletkeztek a különmértékű,
heterometrikus sorozatokból izometrikus
sorozatok? A különmértékű sorok között elő-
fordulhattak egymértékűek is. Mivel ezek
könnyebben terjedtek, és huzamosabban
maradtak fenn, a természetes szelekció révén
növekedett az arányszámuk, s ezzel pár-
huzamosan nőtt a sorok szótagszámege-
zése iránti érzékenység is: egyre inkább az
egyező szótagszámú sorokból álló sorozato-
kat érezték jó, „szabályos” sorozatoknak,
egyre inkább ezek mintájára alkották meg
az új sorozatokat. Az egymértékű sorozo-
tokban aztán kialakultak és állandósultak
az egymástól szótagszámban és időtartam-
ban különböző *sornemek*. A fejlődés következő
fázisaképp kialakult a *sorok belső ritmikai
szerkezete* is. Először csak a sorvégi üsütem
időtartama rögzítődött. Ez rögzítette azután
a változó szótagszámú üsütem időtartamát
is. Ez azonban még csak azt jelentette, hogy
az egyik sor üsütemének és előütemének idő-
tartama egyenlő a másik sor üsütemének és
előütemének időtartamával. A fejlődés máso-
dik fokán az egymértékű sorozatban a tagolás
irányítását magához ragadó rendező hang-
súly létrehozta a sor eleji négy szótagos üte-

met és a különböző (2—3—4) szótagszámú végütemet. A fejlődés 3. fázisában már létrejött a sorokon belül az ütemegyenlőség is. Ez azonban már csak az összetett sorban vált a versritmus törvényévé.

Tetszetős és elképzelhető is a vers most ismerttetett történelmi fejlődése, további kutatások esetleg igazolják is ezt az utat. Egyelőre azonban — bizonyítékok hiányában — az egész csak a hipotézis értékével bír. Erre vall az a körülmény is, hogy a 9 oldalon át leírt elmélet igazolására egyetlen példát sem ad a szerző.

Hogy Horváth János és Szabédi között valójában nem is oly áthidalhatatlan az ellentét, bizonyítja az utóbbinak a *képzelet-ről* vallott felfogása. Az egynyomatékú mondatból a különböző hangsúlyok segítségével kialakultak nemzeti ritmusunk egyszerű sor-képletei. Ezek, amint láttuk, a képzeletszülő mintasorok. Az egyszer már létrejött képletek azonban a továbbiak során ritmustervekké változhatnak a költők számára; ezek igényeit akkor elégíti ki a költő, ha olyan nyelvi anyaggal tölti ki őket, amely a maga ritmüstörvényei következtében rendelkezik a ritmustersv megkívánta ritmussal. Könyvének ebben a nézetünk szerint legjelentősebb fejezetében Szabédi azokat a nyelvi feltételeket vizsgálja meg, amelyek megléte szükséges a képletek ritmusigényeinek kielégítéséhez.

Az eddigiekből láthatjuk, hogy a már meglevő, a költő lelkében bent élő képleteknek Szabédi is jelentőséget tulajdonít a költői gyakorlatban: a versformák nem kizárólag in statu nascendi vannak adva, hanem a költő birtokában van egy bizonyos hagyományos metrumkészlet is. A továbbiakra nézve idézzük szóról szóra Szabédit: „A költő olyan képletet választ mondanivalója kifejezésére, melynek változatai, jelentésmeglehetőségei elégségesek a mondanivaló befogadására. Ezt a képletek változékonysága teszi lehetővé.” (188.) Nem is itt, a képletek funkciójában van az ellentét Szabédi és Horváth János között, hanem elsősorban a képletek eredetének kérdésében. Míg ugyanis Horváth valamint a ritmus, éppenúgy a képletek eredetéről sem nyilatkozik, ill. csak annyit állapít meg, hogy „adva van ez a törvény a ritmikus folyamat létrehozójának lelkében, ösztönében, szándékában”, addig Szabédi szerint a képletek nyelvi tényeken alapuló konkrét ritmusjelenségek absztrakciói. A ritmusérzék pedig, amely a ritmikus folyamatokat tudomásul veszi, ellenőrzi és élvezi, nem valamilyen homályos eredetű ösztönös érzés, hanem a nyelvi ritmuson, ill. a belőle eredő képleteken nevelődött.

A képletek kielégítésének költői gyakorlatára nézve mintaszerűen szép elemzést adja a *Nemzeti dal* néhány sorának és a

Bejodultam a konyhára c. költeménynek. Az utóbbiból fontos és csak helyesíthető tanulságul vonja le a tartalom és ritmusforma egységére nézve: „Ázt hiszem, hogy kommentárjaim szürkesége ellenére is sikerült érzékeltetnem, hogy a ritmuskompozíció elszakíthatatlan kapcsolatban áll a költemény tartalmi elemeivel, a költő mondanivalójával, vagyis azt, hogy a szöveg ritmusának jelentése van.” (az én kiemelésem, 188.) A tartalom- és versforma-egység legtermészetesebb útja az, amelyre ismételtlen rámutat Szabédi művében: az a mondanivaló szüli a képletet, ill. választja ki és variálatja a neki megfelelő képletet. Van azonban egy ritkábban bár, de mégis előforduló útja a tartalom és a versforma találkozásának, az, amikor a meglevő forma (dallam, ritmus, vagy együtt mind a kettő) hat inspirálólag, irányítóan vagy formálóan a költő mondanivalójára. Ezt is számba kell vennünk, hisz egy sor költői nyilatkozat bizonyítja.

Számos érdekes, megszívlelendő, bár itt-ott vitatható megjegyzése van a magyar versmondás művészetéről.

A könyv utolsó, rendkívül gazdag és értékes anyagú fejezete az *összetett sorok kialakulását* tárgyalja. Két lehetőség van: az egyik az, hogy az összetett sor két egyszerű sor összetétele, a másik pedig az, hogy az összetett sor egy egyszerű sor kettétagolódása. Szabédi vizsgálódásainak konklúziója: „Az összetett sorokat nem tekinthetjük másnak, mint egyszerű sorok összetételének.” (195.) Ez összeforradás, egyesülés alapja azonban már „nem a közönséges beszéd, hanem a verses beszéd.” (199.) A bonyolult összetett sorképletek eredete még messzebbre nyúlik: „létrejöttük színtere a feszes ritmusú énekszó, igazi hordozója a dud” (= szöveg nélküli dallam. 230.) Inkább a műköltészetben volt nagyobb a divatjuk, a fejlődésnek abban a szakaszában, amikor a költők dallamokra (dudképletekre) készítettek szöveget. Itt a szöveg alkalmazkodik a dallamhoz. Helyteleníti Szabédi, hogy „ezt az irodalmi gyakorlatot teoretikusaink gyakran a magyar versformák fejlődésében szerves szakaszként s nem oldalágként értékelik... régi műköltészetünk verselési gyakorlatából eredeztetni népköltészetünk versformáit — módszertani képtelenség. Az alapvető versformák alkotója maga a nép.” (231.)

Amint bevezetőnkben már jeleztük, Vargyással egyetemben erősen foglalkoztatja Szabédit a nemzeti verselés megújulásának problémája. Ezért veti fel könyvében a magyar jambus kérdését is — sajnos csak futólagosan. Nem lehet ugyanis elég alaposan, statisztikai adatokkal is gazdagon felszerelve ezzel a problémával eleget foglalkozni! Helyesen látja meg a jambus eluralkodásának az okát abban, hogy a nemzeti ütemes

verselés szűk korlátokat állított a költők elé. Megújulásának útját az éneklő és olvasóvers szerencsés összeegyeztetésében látja. Ehhez azonban az szükséges, hogy költőink a versbeli ritmus alapját képező prózai beszéd ritmus-lehetőségeit tanulmányozzák. Ehhez ad útmutatást Szabédi könyve. Akár elfogadjuk a ritmus nyelvi eredzetését, akár nem, metrikusainkkal együtt meg vagyunk győződve arról, hogy nemzeti verselésünk nem állhat ellentétben nyelvünk törvényeivel. Egy olyan kísérlet, amely az utóbbi alapos tanulmányo-

zásával lehetővé teszi az előbbi megújítását, a gondolati és érzelmi tartalomban nagyobb igényű költészet adekvát formájának kialakítását, csak hasznára válhat a magyar költői gyakorlatnak. Ha Szabédi könyve ehhez hozzásegít, erre ösztönöz, márpedig meggyőződésünk, hogy így van — megéri a ráfordított nagy energiát, s fáradságos elolvasása nem volt hiábavaló erőfeszítés, mert nem egy kérdést világosabban, sőt esetleg másként látunk, mint eddig.

Péczely László

TÓTH DEZSŐ: VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Irodalomtörténeti Könyvtár, 1. sz. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 631 l.

Meglepő tény, hogy Vörösmartyról hosszú ideig alapos, modern szemléletű, összefoglaló monográfia nem jelent meg. Pedig emléket sokan idézték, költészetét sokan elemezték, s az életéről, munkásságáról szóló kisebb-nagyobb tanulmányok között nem egy nagyhatalmú, sőt jelentős is akad. Az immáron klasszikus értékű Gyulai-féle életrajz mellett olyan újabb keletű, XX. szd-i esszék próbálják eredeti szemszögből megvilágítani életművét, mint Szerb Antalé vagy Babits máig jelentős vonzóerőt gyakorló írásai. A felszabadulás után, a kezdeti tétova megítélés revideálása következtében Vörösmarty újból méltó helyére került irodalmunk történetében, sőt igazi értékei, pályájának és életművének valóságos összefüggései az új kutatások fényben rajzolódtak ki hitelesen és tudományos bizonyossággal. A Vörösmarty-életmű sarkalatos kérdéseinek tisztázásában jelentős része volt Horváth Márton, Waldapfel József és Tóth Dezső tanulmányainak, előadásainak. A költő művészetével foglalkozó munkák száma nem csekély, e felsorolás csak arra akarja felhívni a figyelmet, hogy Vörösmarty költészete általában gyakran szerepelt irodalmi tanulmányok címeiként, de a teljes, mindenoldalú feldolgozás sokáig váratott magára.

Tóth Dezső könyve már csak az említett okoknál fogva is igen értékes, mondhatni merész vállalkozás. A könyv tanulmányozása azonban azt a meggyőződést erősíti, hogy ilyen összefoglaló munka megírásához a szerzőben nemcsak az elszántság és a tudományos bátorság volt meg, hanem minden egyéb feltétel is jelen volt. Ez a nagyszabású, igényes, elemző tanulmány a szerző minden egyéni tehetségén túl új irodalomtörténetírásunk módszereinek helyességéről, világnézeti princípiumainak tudományos hitelességéről tanúskodik. — A továbbiakban elsősorban nem a mű domináló erényeiről és kisebb hibáiról kívánunk szólni álta-

lánosságban, hanem a szerző módszeréhez és megállapításaihoz szeretnénk a könyv szerkesztét követve néhány megjegyzést fűzni.

A könyv kezdő fejezete a költői életrajzok hagyományos stílusában indul. E hagyományos hangvételt azonban érdekesen színezi a nemesi életforma élményalakító szerepének taglalása. Tóth Dezső arra törekszik, hogy a pusztán szubjektív jellegű életrajzi adalékokon túlmenően, a költő indulásának társadalmi gyökereit mutassa meg. Ezt — igen szerencsésen — nem a történelmi helyzet elvont rajzával próbálja elérni, hanem a valóságos életkörülményeknek mutatja meg az általános vonatkozásait. Sajnos ezt a módszert a költő későbbi pályájának több döntő pontján mellőzi (lehet, hogy abból a népszerű elgondolásból, hogy a művészek gondolatvilágát az első húsz év élményei határozzák meg).

A zsengek irodalmi gyakorlat jellege mögött a szerző igen finom érzéssel fedezi fel a költő későbbi témáinak körvonalait. Ezért lehetséges, hogy Vörösmarty első nagy művének, a Zalán futásának elemzése nem hat elszigetelt betétként a könyvben, hanem ellenkezőleg, megmagyarázza a költő pályájának első hatalmas ívelésének feltételeit. A honfoglalási eposz problematikájával Tóth Dezső egy korábbi, éppen a Zalán futását boncolgató tanulmányában is foglalkozott már. Az eposz nemesi költészeinek kimutatása, mozgósító, serkentő szerepének és általában egész hazafias gondolkörének elemzése mellett azért válik ez a fejezet a könyv egyik erősségévé, mert a látszólag avult költői elképzeléseken, a politikai aktualitáson túl fény derül a reformkori hősi epika romantikus és modern vonatkozásaira. E sajátosságokat a tanulmány a romantikus líraiság s az ún. szerelmi szféra kiemelésével s igen érzékletes rajzával világítja meg. Vörösmarty műve — ebben az értelmezésben — nem csupán az eposzi konvencióknak a kor prog-

resszív nemesi tudata szerinti romantizálása, hanem egy gazdag s bonyolult érzelmvilág sajátos lírai színezetű megnyilvánulása is egyszerre, amely összefonódik az eposz hazafias tartalmával. E kettősség adja az eposz magasrendű költőiségét, a közéleti feladatvállalás s a szubjektív, romantikus lírai-ság ötvözetét.

A történeti hitelesség és a nemzeti érvény erősödéséről szól a szerző ezután Vörösmarty más epikus költeményeiben (Cserhalom, Eger). E fejtegetések sok érdekes megfigyeléssel erősítik az előző lapokon foglaltakat. A költő első nagy pályaszakaszának végét vetítik előre az alapján bizakodó hangnemben írott történelmi epikába lopózó valomálsruer sorok. „Gyengék is már e letűnő kor lelkei; a nagy Ósi dicsőséget nem bírják tartani többé.” — idézi Tóth Dezső, majd a következőket írja: „Amivel Vörösmarty küszködik: tulajdonképpen a hősi múlt feltámasztásának számára immár megoldhatatlan feladata. A hazafias nagyeposzok írásánál kezdettől fogva jelen valami heroikus erőfeszítés: Vörösmarty kezdettől küszködött a múlt dicsőségének s a jelen méltatlanságának ellentmondásával, nemcsak mint hazafi, hanem mint költő is.” A reformkori hősi epika helyzetét, ideiglenes szerepét, pozitív, de ellentmondástól nem mentes tulajdonságait érzékelteti ez a fejtegetés, s ugyanakkor felfedi azokat a szálakat, melyek a költői pálya következő szakaszán válnak szembetűnővé.

Tóth Dezső az eddigi tanulmányoknál hangsúlyozottabban kapcsolja össze a lázadás és útkeresés motívumait az olyan elbeszélő költeményekben, mint A két szomszédvár és a Délsziget. A két motívum külön jelentkezését nem szünteti meg ezáltal, de élmény és világnézeti eredetük közös gyökerét tapinthatóan a kor ideológiai és politikai viszonyaiban mutatja meg. A Csongor és Tünde mint a válság és útkeresés terméke szerepel a könyvben. Igényes és alapos elemzést olvashatunk róla, ez az elemzés azonban nem éri el a Zalán futása feldolgozásának színvonalát. Mintáit s a költő epikus műveinek szerelmi világával való kapcsolatait érdekesen és szellemesen taglalja a szerző, de egészében, a mű lényegi problémáit illetően sajnos spekulatív módszert használ. Interpretálni akarja átélés nyomán fakadó ítélet helyett, megfejteni óhajítja eszmei és művészi értékeinek rendszerezése helyett. E mese-dráma szimbolikus vonásai okozzák, hogy sokan egységes, bár rejtett gondolatrendszert keresnek az egyes jelenetekben, figurákban, s így akarva-akaratlanul elsikkasztják a műnek azokat a tanulságait, melyeket elsősorban nem mint gondolati-filozófiai, hanem mint művészi alkotás nyújt. Tóth Dezső érzésem szerint többet foglalkozik az

álomvilág kettős irányú bírálatával, valamint az úr-szolga kontraszt kettős jelentésével, mint amennyit e problémák megérdemelnek. Pedig Tóth Dezső igen világosan látja az elemzés alapjául felhasználható valóságos tényezőket. Ezt írja ugyanis: „A Csongor drámai menete nem igazi drámai mozgás, a cselekményt nem valamely alapkonfliktus központi vonzása igazgatja, hanem a romantikus drámaíró lírai kényszere, amely egy-egy új hangulat, új mondanivaló számára a mese epikájának fonálán... keres új meg új színteret, más környezetet, új alkalmat.” A dráma sok fordulatla tűnik talányosnak, ha ezt az alapjellegzetességet szem elől tévesztjük, e különös drámai struktúra figyelembevételé azonban sok mindent megmagyaráz, pl. éppen a mű sokat vitatott befejezésének problémáját. Vörösmarty bizonyos munkáiban ugyanis, ahol a gondolati elemek nagy szerepet játszanak, gyakorta fordul elő az elvi dilemmának a gyakorlat szférájában történő feloldása. Az ugrás, a szeszélyes és váratlan költői szökellés a belső, világnézeti feszültség világából a közélet élő áramába, vagy a szubjektív érzelmek vígasztaló magányába sem nem következetlenség, sem nem menekülés önmagában véve. A megoldás jellegét a problematika művészi feldolgozásának mélysége és igazsága s az adott korviszonyok lehetőségei szabják meg. A gondolat és élet, az elvek és realitások szakadatlan egymást helyettesítő összeshívódése a művészet sajátos társadalmi funkciójának következménye. Tóth Dezső elemzése e körülményeket nem vette eléggé figyelembe, s így sorai minden jó megfigyelés, ötletesség, eredetiség ellenére sem hatnak olyan meggyőző erővel, mint az előző fejezetekben.

A népiességről, az Auróra-körről, a költészet irányzatosságáról szóló fejtegetésekben igen jelentős mértékben gyarapodnak a Vörösmarty életművet új szemzőgből megvilágító tudományos eredmények. Különösen értékesek azok a megállapítások, amelyek az epigrammával mint a lírai önkifejezés formájával foglalkoznak. A lírikus Vörösmarty ugyanis bizonyos értelemben váratlanul jelenik meg, s a költői pálya szakaszai, amelyekre más és más műfajok, költői ágazatok, kifejezési formák előtérbe kerülése jellemző, eddig egyes tanulmányokban meglehetősen merevséggel különültek el egymástól. Tóth Dezső igen szerencsésen alkalmazza azt a módszert, hogy az uralkodó formákban a későbbi témák, gondolatok, hangulatok részleges érvényesülését keresi, s ezáltal világosan meg tudja mutatni az átmenet legapróbb árnyalatait is. Módszerének meggyőző és termékeny voltát talán a legjobban egy idézet igazolhatná. Az epigrammában rejtőző líraiság nyilván a legszubjektívebb témák kapcsán lepleződik le. A szerelem ihlette epigrammákról

(Bús kert, Szív, A szerető óhajta stb.) szólnak a következő sorok: „S mind a többi epigramma valóságos tankölteménye a szerelemnek; mindmegannyi oktat, felvértez; mindegyik panaszos vagy elragadtatással teljes, szenvedő vagy gyönyörített sóhaj, enyelgés: sajátos lírai kalauz az immár nemcsak epekedő és reménytelen, de bonyolulttá, rejtelmessé, veszedelmessé vált szerelem útvesztőjében.”

A harmincas évek elején elbeszélő költészetét a szerző elég sommásan tárgyalja, de megragadja az alkalmat, hogy a bírálót egy kitűnően sikerült Szép Ilonka elemzéssel lépje meg. Négy-öt oldal az egész, de ez a lényegre tapint, s a művészi beleérző képességnek is örvendetes jeleit mutatja, ami irodalomtörténeti tanulmányban nem túl gyakori jelenség. Tóth Dezső munkájának egyik nagy erénye, hogy helyenként nem tud ellenállni a művészet varázsának, s tetszésre ki meri fejezni, még ha ezt komplikált körmondatokban is teszi. Egy új esszéstílus kialakítása irányában keresgél, ahol a tudományosság nem takarója csupán a szubjektív impresszióknak, de nem is szürkíti anatómiai képletté tudományának élő anyagát: a költészetet.

A Szózat döntő motívumainak vizsgálata után, melyek később a hazafias líra kérdéseinek tárgyalása során különböző relációkban visszatérnek még, a drámaköltő Vörösmartyról ír két terjedelmes fejezetet. E fejezetek — az előzőekhez hasonlóan — újszerűek és érdekesek, de hiányzik belőlük az élő dramaturgiai érdeklődés. Ez megnyilatkozik abban is, hogy a Dramaturgiai töredékeket mint eklektikus munkát említi, anélkül, hogy eklektikus mivoltát bizonyítaná. A drámák romantikus vonásai, előnyös és hátrányos tulajdonságai pedig azért nem tűnnek ki az elemzésekből kellő világossággal, mert a szerző meglehetősen önkényesen bánik a német és a francia romantika karakterisztikumaiával. Az egyes drámák elemzése során figyelemre méltó következtetésekkel találkozunk, de e sajátos drámai művészet igazi összetevői továbbra is homályban maradnak. Sokkal inkább elemében érzi magát a szerző, amikor az eredeti magyar dráma és színikultúra létrehozásáért folytatott küzdelmet ecseteli.

A triumvirátus irodalmi-közéleti tevékenységének leírása után illeszti könyvébe a politikai líra térhódításáról szóló meggyőző fejtegetéseket. Nem tudni milyen gondoláslátszó, e helyen tárgyalja a szerelmi líra Vörösmartynál jelentkező új vonásait is, ami fontos megállapításait elhomályosítja, s a szerkezet egységét megbontja. E kifogás nem akar beleszólás lenni a szerkesztés és koncepció merőben egyéni elgondolásaiba, pusztán egy, a könyv egészére is jellemző

módszerbeli hiányosságra óhajtja felhívni a figyelmet. Egyes helyeken ugyanis kényelmes, elemző modorban értekezik Tóth Dezső olyan témákról, mint pl. a líra új hangjai Vörösmarty költészetében, s ilyenkor jelentős tudományos eredményekhez jut el. Máskor azonban mintha lelkiismeretfurdalása támadna amiatt, hogy műve nem tárgyalja eléggé a Vörösmarty életmű egészét, s ilyen esetben nekiiramodik, s pótlandó a mulasztottakat, az egymástól különböző problémák sorát zsúfolja össze viszonylag rövid fejezetekben. A 279-től a 308-ig terjedő s nem egészen harminc lapon pl. a következő kérdések szerepelnek; A 30-as évek végének politikai légköre, az Akadémia mint politikai fórum, az Athenaeum mint a magyar kulturális és politikai közvélemény irányítója, Vörösmarty és Kőlcsey kapcsolata, a politikai líra térhódítása, a „magyar nő” motívum Vörösmarty lírájában, Az árvízi hajós, a reformkori allegória, a szerelmi líra új vonásai, továbbá a novellák elemzése.

Bizonyos egyenetlenségek, mind a színvonalat, mind a terjedelmet illetően elkerülhetetlenek ilyen nagyszabású tanulmányban, különösen akkor, ha a szerző számos tekintetben úttörő munkára vállalkozik. A könyvre különben sem a vázolt hiányosságok a jellemzőek. A kisebb érdeklődést kiváltó vagy vitathatóan megfogalmazott lapok után Az ódai ihlet korszaka és A nemzeti liberalizmus válságának tükröződése a lírában c. nagyobb fejezetekben Tóth Dezső Vörösmartynak a negyvenes években kezelt érett, immár klasszikus értékű költeményeit csoportosítja e változásokkal teli évek folyton alakuló jellegének megfelelően. Tóth Dezső fejtegetéseiből kiderül, hogy a nagy költemények közül az a típus, amelyet a Liszt Ferenchez c. óda képvisel, nemcsak közvetlenül politikai tartalmában, lelkes hangvételében különül el a válság lírájának nevezett költemények típusától (Gondolatok a könyvtárban, Emberek), hanem az utóbbi egyszerismind a költői invenció és gondolati kultúra más, érettebb formáiról árulkodik. E fejlődést a szerző politikai és világnézeti tényezőkből eredeztetni oly módon, hogy a két fázis közötti átmenetet is megtalálja a szatírákban, s az egyéb költemények (pl. a bordalok) hangjának elkomorulásában.

A Laura-versek szép, finom elemzésével tulajdonképpen le is zárul a Vörösmarty-életmű rendszeres feldolgozása. A Vörösmarty és az új nemzedék kapcsolatát fejtegető igen érdekes részlet mellett foglalkozik még a népiesség néhány problémájával, néhány eddig nem tárgyalt alkotással, a költő lírai stílusának átalános tulajdonságaival, hogy azután a forradalom és szabadságharc idején kifejtett tevékenységét foglalja össze, sok új adattal, megállapítással gazdagítja az eddigi

kutatásokat. A könyv az utolsó nagy versek elemzésével s a magányos és megtört költő utolsó éveinek hiteles, szép leírásával ér véget. Véget ér, mert a Kipillantás, következtetések c. fejezet részben a szerzőnek a könyvben is hangoztatott megállapításait összezegezi, a romantika általános kérdéseiről pedig így a befejező sorokba szorítottan nem tud sok újat mondani. A magyar romantikus költészet egyes kérdéseit s az európai romantikával való kapcsolatait a későbbi kutatásoknak kell megoldani, felderíteni.

Tóth Dezső könyve — a mű egészét tekintve — jelentős tudományos teljesítmény. Hibái nagyrészt a szerkezet helyen-

ként kiütköző aránytalanságából, a világ-irodalmi érdeklődés fogyatékoságaiból, valamint egyfajta túlkomplikálásra való hajlandóságból fakadnak. Stílus kifejező, lendületes, s bonyolultsága ellenére is logikus, racionális veretű. Kár, hogy egyes terminusokat túlságosan megkedvelt, s ezektől nem tud szabadulni (szuggesztió, szimultán stb.). E hibák csak csökkentik, de nem feledtetik a monográfia kiemelkedő erényeit: a gondolkozás nagyvonalúságát, az elemzések világnézeti biztonságát, a koncepció-teremtő készséget, s a művészet lényegének megértéséről tanúskodó finom elemzések sorát.

Weber Antal

THURÓCZY JÁNOS: MAGYAR KRÓNIKA

Fordította és jegyzetekkel ellátta Geréb László. A szöveget átnézte és a bevezetést írta Kardos Tibor. A fordítást ellenőrizte Mezey László. (Monumenta Hungarica I.) Bp. 1957. Magyar Helikon. 213 l.

Thuróczy latin nyelvű Magyar krónikája 1488. március 20-án jelent meg Brűnben, s alig két hónap múlva Augsburgban is kinyomtatták. A XVI. század harmincas éveiben pedig németre is lefordították és kiadták. Magyarra mind ez ideig csak kisebb-nagyobb szemelvényeket fordítottak belőle. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy ez a nagyhatású, a századok folyamán sokat forgatott, sokat olvasott „Chronica Hungarorum” csak most — kinyomtatása után négyszázhetven évvel — szól első ízben a magyar olvasóhoz — magyarul.

A jelen kötet sem adja a krónika teljes korpuszát. Elhagyja az első három könyvet, mivel azokat Thuróczy korábbi krónikáinkból kompilálta. Csupán az 1382—1487 közti időszak történetét kapjuk, mely mai szemmel nézve is eredeti alkotás. Megértjük a kiadó intencióját: korábbi krónikáink kiadását is tervbe vette és ígéri, tehát az ezek szövegével nagyrészt azonos és rokon textusokat tartalmazó első három könyv elhagyásával papírt és költséget kívánt megtakarítani. E tiszteletre méltó, józan megfontolás ellenére sem ártott volna, ha bibliofil kiadónk legalább a hún-történetet magábanfoglaló első könyvnek megkegyelmez. A hún-történetet Thuróczy alaposan kibővítette, új, erőteljes színekkel, adatokkal és reflexiókkal gazdagította, Hunyadi Mátyás korának politikai aspirációihoz, igényeihez hangolta.

A kiadó igényességét, választékos ízlését, valamint nyomdaművészetünk magas színvonalát dicsérő *Magyar krónika* egy új sorozat, a *Monumenta Hungarica* első kötete. A továbbiakban középkori krónikáink, humanista történetíróink művei stb. fognak meg-

jelenni magyar fordításban, hasonló bibliofil külsőségek mellett. E vállalkozás nagyszabású: nemcsak nemzeti hagyományaink megbecsülését példázza, nemcsak olvasóközönségünk magasfokú művelését szolgálja, és egyre növekvő igényeit elégíti ki, hanem kitűnő tudományos segédeszközt is ad latinnul kevésbé vagy egyáltalán nem tudó tanárok, oktatók, egyetemi hallgatók kezébe. A sorozat jelentősége megköveteli, hogy a megjelent első kötettel kissé tüzetesebben foglalkozzunk, hisz az itt mondandók egyike-másika esetleg kamatoztatható lesz a további kötetek előkészítésénél és kiadásánál.

I.

A bevezető tanulmányt Kardos Tibor írta. Éles, határozott körvonalú Thuróczy-képet ad, s a krónikát sokoldalúan elemzi. Meglátszik, hogy nem először foglalkozik a témával; de soha még ily körültekintéssel és alaposan. Ezért sokkal többet, jobbat, hitelesebbet kapunk, mint eddigi, Thuróczyt érintő tanulmányaiban tőle kaptunk. Ennek oka részben az is, hogy itt már figyelembe vette és felhasználta ama két dolgozat eredményeit, melyek a Thuróczy-kutatás alapját megvetették: Kaszák József 1906-ban megjelent, szerény, de annál hasznosabb disszertációját és Mályusz Elemér kitűnő, egész probléma-sort konkrétan megoldó, Thuróczyt és művét újszerűen, szinte hézagmentesen értékelő tanulmányát. (Thuróczy János krónikája. Bp. 1944.) Saját eddigi, valamint Mályusz eredményeit e dolgozatban két ponton látszik gazdagítani. Egyrészt: a Kis Károlyról szóló rész megírásának politikai aktualitását Beatrixszal és olaszainak a budai udvarban

való térhódításával, s mind ennek visszahatásával hozza kapcsolatba. Eszerint Thuróczy egyszerre szövegel fel az olasz uralom és az asszonyuralom ellen. Másrészt: a hűntörténet Csaba-motívumának hangsúlyozása mögött Korvin János trónöröklésének gondja húzódik meg. E két szellemes kifejtett, termékeny és végső fokon nem valószínűtlen feltevés azonban konkrétabb bizonyításra szorul.

A bevezető tanulmány egészében nyeresége szakirodalmunknak. Egyes részleteiben azonban nem mindig elfogadható. Így aligha lehet egyetérteni Thuróczy egyik helyének értelmezésével, melyet Kardos kiemel, s belőle messzemenő következtetést von le. A kritikus rész így hangzik: „Amikor a válaszfalra összegyűlt magyar sereget (Thuróczy) úgy határozza meg, hogy fegyvereknek és férfiaknak nagy *ereje* gyűlt össze” (armorum virorumque magna *virtus*) a biblikus-latin „virtus” (Daniel II. 61.) értelmezést használja, mely égi „sereget”, nagyerejű „csillagokat” jelent. Azonban e kifejezés nála katonai-politikai értelmet nyer: a fegyverek súlya és a harci lelkesedés, szenvedély voltaképpen egymennő, politikailag lemérhető erő.” (19. l.)

Az igazat megvallva, ez így zavaros is; nehéz megérteni. Ehhez a kulcsot „A magyarországi humanizmus” című monográfiájában kapjuk meg: „Mennyire jellemző, hogy a humanista törekvésű Thuróczy János, akinek műveltsége ugyanez a szóban forgó deák-műveltség, úgy beszél egy magyar seregről, hogy „fegyvereknek és férfiaknak *virtusa* gyűlt össze” (armorum virorumque magna *virtus*). A bátorság és fegyveres felkészültség Thuróczynál, mint politikai hatóerő jelenik meg. Ez tulajdonképpen a mátyási humanizmus politikai értelme, vagyis hogy a polgári és katonai *virtus* politikailag lemérhető erő, mely támogatja a központosított királyságot.” (343—4. l.)

Ez az értelmezés sem helyes ugyan, de legalább tisztá és világos: a latin „virtus” a magyar virtusnak, bátorságnak értelmezendő, s ezzel Thuróczy a „mátyási humanizmus politikai értelmét” óhajtotta kifejezni. A tanulmány irásakor Kardosnak kételyei támadtak, vajon a „virtus” az adott szituációban értelmezhető-e bátorságnak. Ezért folyomodik a Dániel prófétánál — s a bibliában egyebütt is — található égi „sereg”, nagyerejű „csillagok” jelentéshez. Azonban korábbi, elvi mondanivalóját az új értelmezés mögé is át szeretné menteni. Pedig ez nem megy: az új formában zavarossá, értelmetlenné válik.

Ha az eredeti kontextusból nem szakítjuk ki önkényesen a Kardos idézte latin kifejezést, és nem tesszük meg egy, tőle merőben idegen konstrukció hordozójává, akkor egé-

szen más, igaz, kevésbé csillogó eredményre jutunk. „Michael Zylágy — mint Thuróczy írja — ... *multam virorum armorumque virtutem secum ducens, congregationem nobilium ad eandem venit.*” (Schwandtner, SRH I: 283.) E mondatot Geréb lényegében helyesen magyartja: „Szilágyi Mihály... nagy vitéz fegyveres sokasággal érkezett a nemesek gyűlésébe.” (172. l.) Thuróczy ehelyütt nem óhajtott se többet, se kevesebbet mondani. A latin *virtus* itt sereget, haderőt, csapatot jelent. S valóban biblikus-latin eredetű: ily értelemben használtatik többek között a 135. zsolttárban és a Makabeusok első könyvében. (1 Mac 1: 4; 3: 10 stb., valamint Ps 135: 15. ld. még Horváth Konstantin: A zsolttároskönyv magyarázata és fordítása. Zirc 1935. 341. l.) Egyébként Thuróczy ezzel a kifejezéssel ebben az értelemben többhelyütt is él munkájában.

Nem meggyőző az az állítása sem, mely szerint „a lélektani ábrázolás Boccaccio-i módszerének ismeretét” tételezi fel Thuróczynál. Hasonlóképpen bizonyítani kéne, hogy „kifejezései hol a *Carmina Burana*-ra, hol annak horatiusi, vergiliusi forrására utalnak.” A krónika stílusának a vágás-költészetével feltételezett rokonsága — vajmi kétes. Ez az előítélet lehetett szülője az alábbi csekélyke, de jellemző félrefogásnak: „Mennyire megkapó, amikor a vergiliusi „tarantara”-ból a trombitaharsogást utánzó igét formálja, vagy veszi át a mindennapi gyakorlatból...” (30. l.) Ez utóbbi a helyes: nem ő formálta a tarantanzare igét, használták másutt is Európában. (*Du Cange*: Glossarium mediae et infimae latinitatis. Niort 1887. 8: 31.) A „tarantara” pedig sosem volt vergiliusi szó, elő sem fordul nála, hanem — mint Forcellini írja — „vox tubae, ab Ennio ficta”; csupán Servius kommentátor használja Vergilius egyik sorának (Aen. 9, 503.) magyarázatához. (Totius latinitatis lexicon. Prati 1875. 6: 27.)

II.

Amily mértékben — kisebb fenntartásainktól eltekintve — egyet tudunk érteni a bevezető tanulmánnyal, olyannyira nem a krónikát magyartó Geréb László fordítói módszerével s ennek folyományával, magával a fordítással. Pedig Geréb László nem kezdő: 1924-ben (a Budapesti Hírlapban) jelent meg első zsegeje. Az akkor még alig 19 éves fiatalember Janus Pannonius tolmácsolásával kezdte meg műfordítói pályáját. S majdnem azóta tiszteletre méltó buzgalommal és állhatatossággal fordítja, népszerűsíti hazai latinságunk irodalmi emlékeit. Sok tekintetben úttörő érdemei vannak;

méltán állítható Hegedűs István mellé. Nem lehet azonban elhallgatni, hogy lelkesedéséhez, jószándékához nem mindig társulnak egyéb sarkalatos fordítói erények, így a biztos, szilárd alapra épült latin tudás, az erőteljes nyelvi reprodukáló erő, valamint a tolmácsolás művek szelleméhez ragaszkodó tartalmi és formai hűség igénye, a kötelező művészi elmélyültség és alázat. Gyors munkás; a gyors munkának nem szükségszerű, de gyakori velejárója a „gyári hiba”. A néhanéha felbukkanó, szerencsés telitalálatok mellett bosszantó melléfogások, ferdtések és pongyolaságok tarkítják enemy munkáitait. S mindezek, a már nem egyszer felhánytorgatott régi hibák adnak egymásnak találkozó a Thuróczy-krónika magyarjában.

Reménytelen vállalkozás volna e fordítvány minden hibáját: melléfogásait, félreértéseit, önkényes kihagyásait és betoldásait, valamint pongyolaságait egybegyűjteni. Nincs egy lapja, melyen ezek közül legalább egy-kettő ne díszelne. Ehelyütt csak néhányat mutatunk be példának, izeltől.

Már a krónikát bevezető ajánlólevélben félrefordít több mondatot. S ahol végleg nem ért meg valamit, azt kihagyja. Például: „Olvasd hát és lásd; dicsérij, becsimérelj — tudatlan emberre te raktad a szokatlan robot terhét, te ítéld meg, magasztalást vagy korholást érdemlek-e”. (42. l. Thuróczy előszava.) E mondat pontos fordítása valahogy így hangzanék: „Olvasd el tehát és mondj bírálatot; dicsérd vagy marasztal el, és, mivel (engem) tapasztalatlan embert te sarkaltál ily szokatlan teher elvállalására, te magad is vedd ki a részed mindama dicséretből, illetve gáncsból, ami esetleg reám fog háramlani.” (Lege igitur et discerne; exalta, deprime, et qui hominem ignarum, insueta angariare praesumsisti sarcina, ipse, laudis vel vituperii quidquid referre videbor, particeps esto. — (SRH 1 : 200.)

Máskor meg a félreértett részt kifoltozza. Pl. Thuróczy nál a főurak így panaszkodnak Erzsébet királyné ellen: „... de nostris, quibus quondam eramus sublimati, honoribus, nos alienos facere saagit regina.” (SRH 1 : 201.) Ez magyarul: tisztségeinktől, melyekbe hajdan emeltettünk, a királyné meg akar fosztani minket. — S hogy fest ez az egyszerű mondat Geréb fordításában? „Most a királyné asszony régi tisztségeinket idegeneknek adja, akiknek eddig urai voltunk.” (46—7. l.) Az „alienos facere” kifejezés meg nem értése vezette févútra!

A már kissé bonyolultabb latin mondatok útvesztőjében könnyen eltéved, nem találja fel magát. Pl. Albert királyról mondottakat így interpretálja: „... a következő esztendő első vasárnapján, az Úr körülmetélésének ünnepén az 1438. esztendőben, az első magyar király módjára, ... megkoronázták”. (103. l.)

A helyes fordítás: „és a rákövetkező új esztendő első napján, vagyis a körülmetélkedés vasárnapjának jeles ünnepén, az Úrnak pedig 1438-ik esztendejében, ugyanazon a napon, melyen Magyarország első királyait (szokták), ... (Albertet) királlyá koronázták” primaque novi tunc subsequentis die anni dominicae scilicet circumcisionis celebri in festo, domini autem MCCCCXXXVIII. anno, eadem, qua primi reges Hungariae, ... extitit coronatus. — SRH 1 : 237.

Szakkifejezéseket, terminusokat nem ismer fel és hibásan ad vissza. Így pl. a „divi Hungariae reges” régi középkori terminust (= a szentkirályok, vagyis I. István, Imre és László) Geréb „a régi isteni magyar királyok”, illetve „isteni királyaink”-kal fordítja. (165. és 47. l.) *Castra stativa* állandó tábornot jelent. Ő azonban a *stativa*-t összekonfundálja a *statim* (=azonnal, tüstént) időhatározó szóval, s ebben az értelemben is magyarázza. (127 l.) *Oppidum*-ot szinte kivétel nélkül város-sal adja vissza, pedig mezővárost jelent. Ha egy vártörténetész netalán Geréb szövegét használná forrásul, akkor ebben Nagyszombat-ról ezt találná: „melynek magas tornyai és kőből épült kőrfalai vannak”. (99. l.) Pedig Thuróczy szerint: „melyet téglafallal összekötött magas tornyok öveznek. (Oppidum Ternaviae, turribus altis, muro coctili iunctis, cinctum ... — SRH 1 : 235.)

Ha nem egy jelentősnek szánt bibliofil kiadványról volna szó, kitűnően lehetne derülni az effajta baklövéseken: „hullnak a hullák” (156. l.); a „magyarok magas hangon (vocibus altis) hívták segítségül az Úr Jézust” (271. l.); a „zászlók összecsaptak” — a hadseregek helyett (92. l.); és a törököt nem kardéle hányták, hanem „a kard élével üldözték” (157. l.) stb.

Ezek után természetes, hogy a fordítótól finomabb, de értelmileg fontos árnyalatok visszaadását hiába várják. „Miért féltek a felfuvalkodott ellenség sokaságától?” — tolmácsolja az eredeti Geréb, mikor a latinban ez áll: quid trepidatis hostem multitudinem tumescetem? — vagyis: mit féltek a sokasága (számbeli fölénye) miatt elbizakodott ellenségtől? (129. l.) Vagy: a főurak „nem is tanakodtak az ország biztonságáról”. (153. l.) Ugyanakkor a latin szöveg ezt az értelmezést követeli meg: Nem is az ország megvédéséről tanácskoztak, ... hanem ...

A tolmácsolandó szerző gondolatainak, gondolatmenetének pontos, lelkiismeretes, hív visszaadása a jó fordításnak csupán egyik aspektusa. A másik: a szerző stílusának, mondat-szerkezetének, kapcsolásának, nyelvi ízeinek és sajtóságainak átmentése, amennyiben ezt a befogadó nyelv szelleme megengedi. Nem a fordító „írói” egyéniségére, sajátos stílusára vagy különégeire vagyunk kíváncsiak. A jelen esetben ez utóbbiból

elég sokat kapunk, az előbbiekből alig valamit.

Geréb Thuróczy szövevényesebb periódusait, hosszabb mondatait szétszabdálja, feltrancsírozza, mellékmondatokat emel ki és tetszés szerint önállósít. Thuróczy XV. század végi latin stílusát a saját leegyszerűsített stílusművéhez idomítja. Sőt az esetleg épségben hagyott összetett mondaton belül a tagmondatok töltötte néha úgy felkavarja, hogy képtelenség jó ki belőle. Pl.: „A királyné, özvegyek szokása szerint, töprengett a maga és az ország dolgai felől és szomorúan töltötte életét”. (108. l.) Ennek alapján azt hihetné az ember, hogy Thuróczy idejében az özvegyeknek szokása volt, hogy férjük elhunytával az ország dolgain is töprengjenek. A latin alapján nem: „... se, deque regno cogitans, ut viduarum moris est, moestos ducebat dies.” (SRH 1:240) Tehát a királyné „töprengett a maga és az ország dolgain, és az özvegyek szokása szerint, szomorúan töltötte napjait”.

Summa summarum: Geréb Thuróczy-fordítása ebben a formájában csupán sebtiben készült, nyers fogalmazványoknak tekinthető; csak nagyon gondos revízió, illetve alapos átdolgozás után lett volna szabad a nyilvánosság elé bocsátani.

III.

Főleg az ily típusú kiadványok igénylik a jó, szolid tárgyi jegyzeteket. Itt a jegyzetelő általában csak azokat a tudnivalókat prezentálhatja, melyek a mű megértéséhez elengedhetetlenül szükségesek. Itt kell bemutatni kevésbé ismert történeti személyeket, megmagyarázni a maga korában közhasználatú, de ma már alig ismert fogalmakat, terminusokat, rejtett célzásokat és utalásokat stb. S mindezt áltudományos nagyképűség vagy dilettantizmus nélkül; közérthetően és röviden.

Geréb László jegyzetei nagyjában-egészében hasznosak és jók, ha nem is mindenben felelnek meg ezeknek a praktikus kívánalmaknak. Ő ugyanis nem mindig válogat és mérlegel, s néha mindazt, mit becsülettel összekereségt és lényegesnek tart, szőröstől-bőröstől jegyzeteibe zsúfolja. S hogy nagyobb tudományos hitele és látszata legyen a dolognak, nemegyszer a pusztán lexikális jellegű adatközlések után is jelzi forrását vagy forrásait. Az átlagolvasót általában csak a póre adat- vagy ismeretanyag, vagyis a kész eredmény érdekli; közömbös számára a forrás, ahonnan azt a jegyzetelő merítette. Kiváltképpen akkor fölösleges, ha a különben szükséges, de nem új, nem is jelentékeny tudnivalók közlésekor a hivatkozás nem a szorosan vett, alapvető szakirodalomra történik. Így pl. az Aeneas Silvio

Piccolominiről adott jegyzetecske végén is megkapjuk a szerző forrását: Dézsi Világ-irodalmi lexikona. (33. jegyzet, 194 l.) Másutt meg Révai Nagy lexikona van kompetens tudományos kütfőként jelezve. (7. jegyzet, 190. l.)

A szerző gyakorta a kötelező tömörséggel is hadilábon áll. Nem egy mondata fura, félrefogalmazott. Például: „a nádor nem származott régi családból. Nagypapja IV. Béla idején bukkant fel.” (6. jegyzet, 109. l.) Sejtjük, mit akar mondani; s a továbbiakból ki is derül: a nádor (Garai Miklós) újdonsült főnemes. Am az illetén megfogalmazás komikusan hat.

S még egyet: az effajta jegyzetek műfaja és kerete általában kizárja, hogy a jegyzetelő itt döntsön el, vagy itt óhajtsa eldönteni vita alatt álló vagy még megoldatlan tudományos kérdéseket, vagy itt hadakozzék szerinte téves szaktudományi nézetekkel és felfogásokkal. Főként akkor, ha a jegyzetbe gyömmöszölt vitacikk vagy értekezés gyömmölcse nemcsak éretlen, hanem hibás is. Geréb László is belesik ebbe a maga ásta verembe.

A Mátyás királlyá választásáról szóló fejezet ama részletéhez, hol Thuróczy elmondja, hogy a nép az utcán tolongott s még a gyermekek is választási jelszavakat kiáltottak, — jegyzetet csatol. (104. jegyzet, 201 l.) Ebben — helyesen — megadja a választás pontos dátumát. Majd hosszas exkurzusban (már kevésbé helyesen) azt az elavult nézetet melegíti fel, mely szerint Thuróczy annak az 1458-ban kelt, „Mátyást mastan választották” kezdetű népdalnak summáját adja a gyermekek szájába, amit Benczédi Székely István örökített ránk Világkrónikájában oly „bevezetéssel”, hogy Mátyás választásának napján „még a gyermekek is alá fel járván az uczán azt kiáltják vala”.

Geréb mindazokat, kik az ő véleményét nem osztják, sommásan intézi el: „Volt egy felfogás, amely kétségbe vonta Benczédi Székely szövegének hitelességét, és azt vallotta, hogy azt az író Thuróczy nyomán költötte. E felfogásnak nincs komoly alapja”. (201. l.) Miért nincs? Erre is megkapjuk a kategórikus választ: „Történelmi módszer alkalmazása nélkül, merőben filológiai levezéssel összezávarták az egyszerű, világos tényt”.

Geréb a jelen esetben sem fogalmaz félreérthetetlenül és világosan. Benczédi Székely „szövegének hitelességét” ugyanis — tudtommal — soha senki sem vonta kétségbe. Sőt, az általa alaptalannak minősített „felfogás” szerint az ominózus versike olyannyira hiteles Benczédi-szöveg, hogy nem is 1458-ból való, hanem egy századdal később, s nem „népének”, hanem Benczédi tollából származott szövegvers. S ezt a filológiai megalapozott véleményt csak úgy, „volt egy

felfogás” jelíggel lomtárba lökni, és onnét egy tudományosan túlhaladtatott előhalászva, minden komolyabb megokolás nélkül ma is helytállóan, sőt általánosan elfogadottnak feltüntetni, — több, mint félrevezető.

A Geréb-féle felfogás a múlt században volt elfogadott. Ezt — 1906-ban — meg-ingatta Riedl Frigyes, majd az ő vélekedését megalapozott tudományos véleménnyé szilárdította egyik tanítványa, Tolnai Adél. Azóta ez az új felfogás az uralkodó szakirodalmunkban. (Riedl Frigyes: A régi magyar irodalom története. (Könyvomas.) Bp. 1906. 226—7. l. — Tolnai Adél: Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai. Bp. 1911. — RMKT (Horváth C.) 1: 9—11. — Trostler, Josef: Die Anfänge der ungarischen Geschichtssprosa. Ungarische Jahrbücher 14/1934/131. — Horváth János: A reformáció jegyében. Bp. 1953. 50. l.)

Joggal. Thuróczy latin szövegében ugyanis az idézett helyen nincs szó énekről, csupán jelszavak kiáltozásáról. Benczédi Székely pedig, mint művének számos helyén, itt is Thuróczy latinját dolgozta át és kamatoztatta. Mégpedig úgy, hogy az ott talált

jelszavakat magyar verssé kerekítette. Tüzetes szövegösszevetés alapján állapították ezt meg. S ezáltal nem egy valódi, hiteles Mátyás-kori énekkal van kevesebbünk; csupán egy tévedéssel s az ezzel járó hamis illúzióval.

Kétségtelen, a tudomány nem ismer végleg elintézett, egy és mindenkorra lezárt kérdéseket. S ha Geréb a Mátyás-versét nem látja annak, jogában áll, hogy azt felülvizsgálva, ellen- vagy különvéleményt nyilvánítson. De ennek helyét és módját nem a legszerencsésebben választotta meg. Konkrét filológiai érvekkel hasonló konkrétumokat kell szembe-szegezni, nem pedig esetleges, ingatag pszichológiai „argumentumokat”, s főként nem — pusztá feltevéseket. Erősen szubjektív, tudományosnak alig nevezhető érvelésmódjának semmi köze a „történelmi módszer”-hez. Az is sajnálatos, hogy szolid, tudományos megállapításnak feltüntetett hipotézisét előszőr nem tudományos fórum elé vitte — vitára, hanem egy, elsősorban nagyközönségnek szánt mű jegyzetében bocsátotta szabad-jára.

Gerézi Rabán

LUKÁCSY SÁNDOR—BALASSA LÁSZLÓ: VÖRÖSMARTY MIHÁLY, 1800—1855

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1955. 520 l.

Tetszetős elképzelés volt, de nem okos gondolat a Vörösmarty halálának 100. évfordulója alkalmából megjelentetett emlékkönyvszerű művet egyszerűen a költő nevével és élet-évszámaival címezni: az irodalom iránt érdeklődő olvasók tanácstalanul álltak megjelenésekor a könyves kirakatok előtt. Nem tudták megállapítani a szűkszavú címlapból, hogy mit rejt magában a költő Barabás készítette festményének szép színes nyomatával díszített, félezer lapos vaskos kötet. Ez azért kár, mert a kiadvány nagyobb figyelmet és közönség-sikert érdemelt volna. Tulajdonképpen egy érdekes, a mi irodalomtudományi irodalmunkban meglehetősen új műfajt képvisel. Megjelenésének alkalmosságát tekintve *emlékkönyv*. Az írói évfordulókra egybeűtött szokásos emlékkönyvek többnyire nagyon vegyes értékű tartalma — alkalmi tanulmányok és emlékező cikkek — helyett azonban a nagy költő életének és munkásságának dokumentumait sorakoztatja fel időrendben: a költő szülőföldjéről, életmozzanatairól, egyéniségéről szóló korabeli és későbbi megemlékezéseket, a műveire vonatkozó egykorú bírálatokat, hírlapi cikkeket, irodalomtörténeti értékeléseket, a költő levelezését (saját és hozzá intézett leveleket) és

cikkeit, a hozzá írt verseket, nemegyszer szerződéseket, rendőri jelentéseket, akadémiai jegyzőkönyveket stb., — mindmegannyi dokumentumát Vörösmarty emberi és költői pályájának, valamint a körülötte zajló irodalmi életnek. „Vörösmarty életének forrásgyűjteménye” — mondja a kötetről egyik összeállítója, Lukácsy Sándor (Balassa László a képanyagot gondozta), — megjegyezve, hogy a kötet a rendelkezésre álló, felkutatott anyagnak kb. egyharmadát tartalmazza.

Lehet, hogy a szerkesztőket a kiadvány ötletére bizonyos mértékben az 1900-ban Székesfehérvárott kiadott Vörösmarty-emlékkönyv ihlette. Ez a kötet — az akkori fehérvári Vörösmarty-ünnepségek anyagának ismertetésén kívül — szemelvényeket adott a költő halála idején megjelent cikkekből, a Vörösmarty-emlékbeszédekből, adatokat közölt a Vörösmarty-család leszármazásáról, összegyűjtötte a költő önéletrajzi főljegyzéseit és okiratait, nagyrészt pedig Vörösmarty levelezése töltötte ki, megoldva a Vörösmartyról 1825 és 1899 között megjelent cikkek, tanulmányok repertóriumával. Ehhez a gyűjteményhez képest Lukácsy és Balassa kötetét összehasonlíthatatlanul gazdagabb dokumentációs anyagot ölel fel, részben az említett

emlékkönyvből, részben a korabeli folyóiratokból és hírlapokból, emlékiratokból, irodalomtörténeti művekből, részben kiadatlan kéziratokból (Sallay Imre feljegyzései, Egressy Gábor emlékirata, Bártfay László naplója) és levéltári anyagból. Perczel Mór emlékiratának részletei éppúgy benne vannak, mint a *Zalán futásáról* megjelent első nyomtatott kritika (a Hazai és Külföldi Tudósítások 1825-ös évfolyamából), Berzenyi kritikája *A két szomszédvárról* és Kőlcsey értékelése a *Csongor és Tündér*l vagy Petőfi híres verse Vörösmartyhoz stb.

Mindezekből a vegyesnek tűnő adatokból, szemelvényekből, okiratokból egy minden életrajznál beszédeőbb, izgalmasabb kép bontakozik ki Vörösmarty életéről, egyre fölfele ívelő, egyre haladóbb szellemű alkotó munkájáról, egyéniségéről, műveinek fogadtatásáról, az irodalomban és a politikában játszott szerepéről s általában irodalmunk egyik leglendületesebb, legmozgalmasabb korszakáról, a reformkorszak irodalmi életéről. Az életrajzot meg se kell írni, a dokumentumok önmaguk beszélnek, vallanak, — nemcsak körvonalakat vázolnak fel, hanem magát az életet, a napi élet realitását lehelik.

A gyermekkor dokumentumaiból egy, a saját birtoktól már elszakadt, elszegényedett nemesi család képe rajzolódik ki. A 20-as évek első felében a Stettnerhez írt levelek teszik nyomossá az Etelka-szerelem jelentőségét Vörösmarty költői ihletének kibontásában, — ahogy a költő maga írja: „... általa fejtett ki minden érzeményem”. Erről a tényről gyakran megfeledekzik újabb irodalomtudományunk Vörösmarty-szemlélete. Az 1827 utáni költői korszak dokumentumai arról vallanak, hogy az átmeneti kiábrándulás és a romantikus intermezzo oka nemcsak az 1825-ös országgyűlés kudarca és a nemességből való kiábrándulás volt, hanem nagyon reális, munkabénító anyagi nehézségek is! Az 1830-as évek adatai szerint ugyanakkor, amikor Vörösmarty „romantikus álmodozásba merül”, szorgos energiával tevékenykedik az irodalom, nyelv és közélet különféle területein, a maga személyében máris példát adva a később verseiben követelt tevékeny hazaszeretetre. Szinte nem ér rá verset írni! A *Szózat* úgyszólván csak lírai lecsapódása lázas munkálkodásban megnyilatkozó hazaszeretetének: Ezeknek az éveknek a dokumentumai azt is mutatják, hogy Vörösmarty és társai valóban a demokratikus eszmék fő szószólóinak hírében állanak ekkor. „... e folyóirat (az Athenaeum) szerkesztői, Schedel, Vörösmarty és Bajza a legliberálisabb íróként ismeretesek” — közli a bécsi kormány irata 1837 márciusában. „... Hogy a Magyar Tudós Társaságban általában demokratikus irányzat uralkodik, azt mindenki tudja Magyarországon. Előmozdítói pedig főkép-

pen: Schedel, Vörösmarty és Bajza” — tudósít egy 1839-ből származó rendőri jelentés.

Feltűnő, hogy a 40-es évek első feléből — a Laura-szerelem emléktárát kivéve (bár ebből is hiányzik Laura és a költő megismerkedésének története, amelyet olyan finom tapintattal beszél el Gyulai, híres Vörösmarty-életrajzában) — *víznyomlag* kevesebb a közölt dokumentum. Az ekkori nagy lírai költemények háttere nem bontakozik ki belőlük. 1846-ban azonban Vörösmarty — nyilván a galíciai parasztfelkelés hatása alatt — már az úrbérről és az örökváltságról levelez Wesselényivel (az *Országháza* megszületésének éve ez), s az 1848/49-es dokumentumok is beszédesen bizonyítják, hogy Vörösmarty nem „habozva és ingadozva”, hanem *azonnal* és szívvel-lélekkel a forradalom és szabadságharc mellé állt. Teleki Lászlónak, aki őt 1848. március 14-én arra kéri, hogy befolyását vesse latba a pesti demonstrációk felfüggesztésére, lelkesen írja március 17-én: „... Minden nap újságot hoz, sokkal nagyobb, mint ezelőtt évtizedek hoztak. Ha Ti Pozsonyban maradtok, nem vagytok országgyűlés ... ti dicsőn bevezethettek, amiért oly régóta fáradtok, s mit itt diadalmasan megkezdtetek, csak Pesten.”

A kötet az utolsó évek megrázó dokumentumaival zárul, a bujdosástól a halálig, helyesebben a temetést követő visszhangokig, kiftűva Ady 1900-as megemlékezéséig.

A kötet szerkesztése — az anyag természeténél fogva és helyesen — a szigorú időrendet követi. Így egyes, Vörösmartyról szóló nagyobb művek (Gyulai Vörösmarty-életrajza, amelyet egyébként kevesse aknáz ki a szerkesztő, Sallay Imre emlékezései, Vachott Sándorné naplója stb.) egyes részleteikben szétszórvva, a megfelelő időpontba illesztve szerepelnek benne, de vannak a könyvben terjedelmes, teljes dokumentumok is, mint amilyen pl. Erdélyi János 1845-ben írt hatalmas Vörösmarty-kritikája. A költő életének és költői pályájának fejezetekre osztása nagyjában a manapság elfogadott Vörösmarty-korszakolást követi. Az 1825 utáni évek a *Válság és kísértetezés* — *Az első írói harcok* fejezetcímét viselik, a 30-as évek első felének címe: *A nyelv és a nemzetiség nagy ügyéért*, második feléé: *Az irodalom szervezője* — *Összeesapás a reakcióval*, a 40-es éveké: *A reformmozgalom nagy költője*. A kilenc fejezetet Lukácsy fél-egy lapos, helyenként kissé modoros megfogalmazású, de hangulatos; szuggesztív összefoglalásai vezetik be, megpendítve a szóban forgó korszak fő életeményeit és költői motívumait. Nagyon ügyesek az egy-egy életmozzanat dokumentumait összemarkoló, fejezetben belüli alcímek, amelyek szinte mozaikszerűen kialakítják az olvasó számára Vörösmarty életének és pályájának vázlatát. A szemelvények termé-

szetesen hiteles, eredeti szövegükben kerültek a kötetbe (a latin és német nyelvűek fordításban), és — ami ilyen kiadványban kétszeresen fontos — alig van bennük sajtóhiba. A szöveganyagot nagyon hasznosan, szemléltető erővel egészíti ki a gazdag képanyag, Balassa László gondos válogatásában. A szövegek forráshelyét a szerkesztő mindjárt a közlés helyén feltünteti, a műmellékletek adatait *Jegyzet* foglalja össze a kötet végén. A képek között van egy, eddig jóformán ismeretlen, szép Vörösmarty-arckép is, a költő érett férfikorából.

A külső kiállításában is csinos könyv jelentősége — ismételjük — nemcsak abban van, hogy méltó kiadvánnyal ünnepelte meg Vörösmarty halálának 100. évfordulóját, hanem abban is, hogy nagyon hasznos új irodalomtudományi kiadvány-műfajt kezdeményezett, vagy legalábbis népszerűsített. Az ilyen, értelmesen összeállított dokumentumgyűjteményt nemcsak az irodalomtudós használ-

hatja haszonnal, s nemcsak az irodalomtanárok számára nagyszerű segédkönyv — egyhelyütt nyújtva kézbe a szétszórta adat-szövegeket, — hanem élvezettel, szívesen forgathatja a művelt olvasó is, akinek van érzéke ahhoz, hogy elmerüljön egy-egy nagy költő életének és pályájának bonyolult világába, egyúttal hiteles képet kapva a kor irodalmi életéről is. Bárcsak minden nagy írónkról-költőnkől állna rendelkezésünkre ilyen dokumentum-gyűjtemény! Irodalmi közműveltségünk ugrásszerűen növekednék általuk, — még akkor is, ha az ilyen kiadvány természetesen nem ölelheti fel a teljes anyagot. Az ügyes megoldásra, a lelkiismeretes szövegválogatásra, a biztos kezű szerkesztésre, a szép kiállításra jó példát mutat Lukácsy és Balassa kiadványa. Ami szükségszerűen kimaradt belőle: azért kár; de ami benne van, az is méltóképpen reprezentálja a nagy költőt és az igaz hazafit.

Makay Gusztáv

RAJECZKY BENJÁMIN: MELODARIUM HUNGARIAE MEDII Aevi. I.

Hymni et sequentiae. A forrásokot ismerteti LIII., 344 l.

Radó Polykár. Bp. 1956. Zeneműkiadó.

A magyar zenetörténet napjainkban reneszánszát éli. Alapvető publikációk sora jelenik meg, s ezeknek élén a Magyar Népzene Tára monumentális kötetei. Vele párhuzamosan folyik más, fontos zenetörténeti területek feltárása is. Így a jelen, hatalmas forráskiadvány az ország területén található középkori liturgikus kódexek dallamanyagát teszi közzé, azt az egykoron gazdag, de az idők viszontagságai folytán egyre pusztuló forrásanyagot, mely nélkül alig lehet valami érdemlegeset mondani a magyar középkor zenei kultúrájáról. Pedig ez a középkor minden téren döntő jelentőségű volt kultúránk további fejlődésére. „Azt a nemzetközi dallamanyagot adjuk közre, — írja bevezetőjében Rajeczky Benjámín — mely Magyarországon biztosan elhangzott, együtthangzott felderítetlen zenénkel és bizonyos vonatkozásban mai népzeneinkben is visszacseng”. S a feltárt anyag „pozitív irányban: megfelelő világosságot vet újabb stílusú dallamstrófáink viszonyaira (bizonyos értelemben a régiekre is); negatív irányban: megóv attól, hogy bizonyos építkezési sajátosságokat kizárólag keleti dallamcsaládok jellemzőinek tekintsünk és teljes anyagával ellensúlyozza azt a benyomást, ami a köztudatban eddigi zenetörténeti eredményeink nyomán észrevétlenül gyökeret vert: hogy a nyugati áramlatokkal lépést tartó középkori képzőművészetünk

és irodalmunk mellől csak zenénk hiányzik”.

Rajeczky magvas bevezetője után Radó Polikár a dallamokat megőrző kódexeket ismerteti részletesen, teljes apparátussal, majd az ezekben található himnuszok és sequentiák jegyzékét adja betűrendben. Itt végeredményében eddigi publikált eredményeinek összegezését kapjuk. A forrásgyűjteményt mindennemű csoportosítás nélkül, valamint a Széchényi könyvtár kódexeinek esetében 1952 előtti könyvtári jelzetek megadásával. Mindez a könnyebb használhatóság rovására megy, mint ezt egyik bírálója, Falvy Zoltán már felróta. (I. OK. 12/1958/465.)

Rajeczky a dallamok mintaszzerű közlésénél a Magyar Népzene Tára kipróbált, kitűnően bevált gyakorlatát követi. A himnuszokat szótagszám, sorvégzők, illetve sorszám; a sequentiákat pedig rimtelen, vegyes, illetve rímes voltak szerint csoportosítva rendezi. E könnyen áttekinthető, katalogizáló rendszerben adott dallamközlést kitűnő strófa- és ambitusmutató, a sequentiadallamok jegyzéke, valamint a jegyzetek zárják be.

E nagyjelentőségű forráskiadvány zenetörténeti értékelése természetesen a zenetörténetesekre tartozik, a kiadvány maga azonban a magyar, kiváltképpen a régi magyar irodalom kutatása szempontjából

nagy jelentőségű. Új anyagot, problémákat, szempontokat és megoldási lehetőségeket is nyújt.

Közhelyszámba megy, bár irodalomtörténetírásunk a gyakorlatban gyakran megelégedik róla, hogy a zene és a költészet a középkorban, sőt jóval azután is, elszakíthatatlanok egymástól, összenőttek. Régi latin, illetve magyar énekköltészetünk egyes

darabjai (mint e terminus is híven jelzi!) elsődlegesen nem olvasásra, hanem szóbeli, énekszóra vagy hangszer kísérette előadásra készültek, valamely „nótára” szerzettettek. Nem szövegversek, hanem a szó szoros értelmében dallamhoz kötött *énekek*. Tehát a dallam e versek lényeges tartozéka s a zenei strofa a versmondát (ritmus, cezúra stb.) kialakításában is döntő jelentőséget kaphat

Gerézy Rabán

ÚJABB ZENETUDOMÁNYI KIADVÁNYOK

Népzenei monográfiák

Ennek a jelentős sorozatnak eddig négy kötete jelent meg Lajtha László szerkesztésében. Mind a négy kötet az ő gyűjtését tartalmazza: egy-egy falu vagy vidék speciális szempontok szerint összegyűjtött népzenejét. A harmadik kötet (Kőrispataki gyűjtés) ismertetése itt mellőzhető, mivel az szöveg nélküli, hangszeres anyagot ad közre. Természetesen a többi kötetben is a hangsúly a zenei részen van, viszont az igen fontos szöveganyag érdekel birt az irodalomtörténet számára is.

A sorozat első kötete (Szépkényerűszentmártoni gyűjtés, Bp. 1954.) azt a célt tűzte ki, hogy egy magyar—román vegyes lakosságú község zenéjének összegyűjtésével megvizsgálja, „él-e, mikor és hogyan él egyik nép a másik zenéjével”. A közzölt számos román népdalszöveg ismét felhívja a figyelmet egy elhanyagolt kutatási területre: a magyar és szomszéd népek népköltészetének összehasonlító szövegvizsgálatára. A 40. sz. szövegről pl. Lajtha megállapítja, hogy egy közmert román kolinda magyarra fordítása. Könnyen lehet, hogy az elterjedtebb magyar népdalanyagban is akadnak románból fordítottak. Igen érdekes az 1. sz. darab, mely egy ráolvasó ének töredéke. Bár Lajtha jelentőségéhez képest külön cikkben is foglalkozott vele (Ethn. 1947, 98.), érdemes felhívni rá a figyelmet, mert ez a Bornemisza bájoló imádságainak szempontjából különösen fontos szöveg úgy látszik elkerülte az irodalomtörténészek érdeklődését. Figyelemreméltónak látszik a 15. sz. ének szövege is: „Lengyelország szélén egy arany almafa, alatta sétálgat két lovas katona ...”, mely feltétlenül régi eredetűnek látszik, ha egyelőre analógiák híján nem is lehet pontosan korhoz kötni. Még az síncs kizárva, hogy ez az ének is a II. Rákóczy György lengyel expedíciójával kapcsolatos vítézi ének maradványa, amint azt a Basa Pista balladáról éppen Lajtha László mutatta ki. (Zenei Szemle 1928, 48.)

Már általánosabb tanulságok levonására is alkalmat ad a sorozat II. kötete. (Széki gyűjtés, Bp. 1954.) Az, amit Kiss Lajos a széki dallamokról írt („... belőlük a legrégebb hagyományok, szinte a középkori népi muzsikálás körvonalai bontakoznak ki előttünk” I. OK 1956, 362.), áll a szövegekre is, természetesen nem úgy, mintha Széken csak régi eredetű szövegekre énekelnének. Hiszen Kiss Lajos fentebb idézett ismertetésében pl. kimutatta, hogy a 69. sz. ének Petőfi szövege s ezt kiegészíthetjük azzal is, hogy a 73. sz. ének ugyanannak a Petőfi-versnek (Hegyen ülök ...) erősen eltérő részlete. Az érdekes inkább az, hogy a régi eredetű szövegek közül néhány nem a szokásos módon: egy lényegében megmerevedett, sablonos formában lehet fel, hanem új, helyi változatokat is produkál, jeléül annak, hogy e szövegek még e században is a község népköltészeti életnek elevenen ható tényezői. Ilyennek látszik pl. a 29. sz. ének, amely az „Ifjúság mint sólyommadár ...” 2. versszakának átalakult változata és amelyen — néhány megegyező szón kívül — az eredetinek inkább már csak a hangulata érződik. Szék szöveganyagának régies hatásához az is hozzájárul, hogy viszonylag sok az aaaa rímképlet és gyakori a 8-as és 12-es szótagszám.

A legtöbb szállal a sorozat IV. kötete (Sopron megyei virrasztó énekek, Bp. 1956.) kapcsolódik a régi magyar irodalomhoz. Lajtha és munkatársai azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy Illyés István: „Sóltári Enekek ... és Halottas Enekek ... 1693.” c. könyvének még ma is élő ének- és szövegkészletét felkutassák. Ez a kötet a XVI. és XVII. század legkedveltebb protestáns és katolikus vallásos énekeinek antológiája s így e szövegeknek mintegy háromszáz éves továbbélése tanulmányozható. A publikáció használatát elősegítik a kitűnő szövegjegyzetek. (Erdélyi Zsuzsa munkája.) E jegyzetek bevezetője több fontos, további kutatásokat kívánó kérdést vet föl. Érdekes pl. Illyés

szövegeinek és az innen kézíratos füzetekbe másolt szövegeknek összehasonlítása. Kiderül, hogy még másolás közben is érvényesül a variálódás törvénye (természetesen jóval kisebb mértékben, mint szóbeli továbbadás esetén); a nép saját ízlése szerint alakítja a nyomtatott szöveget. Jelentősek a dallam és szöveg viszonyára vonatkozó megállapítások is; a dallamok felidézésében a szövegnek elsődleges szerepe van és az a gyakoribb eset, mikor az éneklőt „a könnyed vers-

recitálás zavartalan menete” lendíti bele a dallam ritmusába. Ilyesféle eredmények a dallamritmus és szövegritmus elsődlegességről folyó vitához adhatnak új szempontokat.

Igen kívánatos lenne a sorozat mielőbbi folytatása. A Magyar Népzene Tára mellett a területi publikációknak is megvan a jogosultságuk, sőt fontos tudományos kérdések csakis így, speciális anyaggyűjtéssel oldhatók meg.

Domokos Pál Péter — Rajeczky Benjámín : Csángó népzene. I.

Bp. 1956. Zeneműkiadó.

Ez a kötet formában, külső kiállításban a fentebb ismertetett sorozat kötetivel teljesen megegyezik, ám a sorozatcím hiányzik róla s anyagának a Lajtha-féle kötetektől némileg eltérő jellege is azt mutatja, hogy itt egy új sorozat első darabjával van dolgunk. A sorozat célja az előszó szerint (12. l.) az, hogy Domokos 1945 utáni csángó népzene-gyűjtését közzétegye. Az I. kötetben ebből a siratók, gyermekjátékok és lakodalmások kerültek közlésre. A kötet első fele azonban csak szöveganyagot tartalmaz, főleg Petrás Incze Jánosnak a múlt század közepéről származó gyűjtését. A kötet így meglehetősen vegyes tartalmú és címével is ellentmondó.¹ Módot kellett volna találni arra, hogy Petrás gyűjteménye külön kiadványban lásson napvilágot, ezt feltétlenül megérdemelte volna.

Petrás anyagának értékelésénél és felhasználásánál azonban ügyelni kell arra, hogy a magyar folklóre gyermekbetegségei, melyekre Erdélyi János gyűjteményével kapcsolatban Kodály figyelmeztetett,² itt fokozottan érvényesültek. Petrás gyűjteménye nem kétségtelen hitelű minden részletében. Domokos is utal rá, hogy „Petrás a dalok befejező sorainál, rendszeren tanulságot vagy reményt tartalmazó sorokat betoldott”. (129. l.) A Domokos által felsorolt helyeken kívül is szép számmal vannak olyan sorok, melyeknek népi eredete legalábbis gyanús. Ilyenek például az 1068—9. sorok (72. l.): De nem bánom fáradságom, *Te vagy immár boldogságom*; az 1565—6. sorok (87. l.): Ha magaménak mondhatnám, *Soha, soha el nem hagytnám*; az 1723—4. sorok (90. l.): Megfogom szép kezedet, *Megeskótom szemedet*, stb. Különösen árul-

kodóak azok a szövegek, melyeket két változatban is olvashatunk: Petrás 1843-ból származó leírásában és jóval későbbi, Nyelvőr-beli közlésükben, melyeket Petrás az 1870-es években küldött be a Nyelvőr szerkesztőségébe. (4—6, 11—3, 20—8, és 30—1. sz. dalok.) Ezek ugyanis nem népi változatok, hanem Petrás saját változatai, melyeken jól látható a kikerekítésre, „értelmesítésre” való törekvés. Petrás a népdalokat „mind poézisra, mind tartalomra nézve elég alacsonyak”-nak tartotta (7. l.) s ez a véleménye is valószínűsíti, hogy a szövegeken „javított”.

Mindezek előrebocsájtása mellett azonban hangsúlyozni kell Petrás gyűjteményének rendkívüli értékét. Az a tény már önmagában is igen nagy jelentőségű, hogy a népdalgyűjtés kezdeti időszakában a magyar néprajzi terület legszélsőbb peremvidékéről ilyen gazdag szöveganyagot mentett meg a feledéstől. Mindezt elvárásaink mellett a csángók elzártsága következtében igen sok régi elemet őriztek meg. Már csak ezért is pontosabban, az egyes énekek jegyzeteiben kellett volna rámutatni arra, hogy mi az, ami az énekekből Petrásé és mi a népe. A szövegek egyébként is alaposabb, gondosabb jegyzetelést érdemeltek volna. A változatok ilyen teljességre nem törekvő, ötletszerű felsorolása felesleges, mert nem tudunk meg belőle semmit, mondjuk a szöveg földrajzi elterjedéséről, koráról, esetleg szerzőjéről. Szintén felesleges a dalok — különösen a lírai dalok — tartalmának elmondása, mint például ez: „Az idő mulásával a szerelmes gyanakodni kezd és üzenetet érlel.” (12. sz. ének jegyzete, 109. l.) Az alábbiakban olyan szövegekhez fűzünk néhány megjegyzést, melyek a régi magyar

¹ Erre SZABÓ T. ATTILA is rámutatott: Szeljegyzetek egy újabb csángó kiadványhoz. Korunk 1957, 1761—5.

² Magyarságtudomány 1943, 388.

irodalommal valamilyen módon kapcsolatban vannak.

19. sz. (50—1. l.) Ehhez a szöveghez tartozik — mint Domokos jegyzeteiből is kiderül — az előző, 18. sz. ének utolsó két versszaka és a 75. sz. ének teljes egészében. Domokos utal a Kodály: A magyar népzene 2. kiad. 225. lapján olvasható szövegváltozatra is. Vikár gyűjtéséből két további erdélyi változatot ismerünk: Ethn. Adattár XIII. 101. sz. és MF 392/c. Még két erdélyi változat: Csanády—Vargyas: Röpülj páva röpülj. Bp. 1954. 230—1. l. Az ének eredetije egy XVIII. századi katona-búcsúzó, melyet láthatólag valamilyen lojális, császárhű szerző gyártott a besorozott székelyek vigasztalására (OSzK Fol. Hung. 126. l. 82b—83a.) Az elég hosszú, 13 versszakos ének néhány versszakát közöljük:

1. *Fel jött már az nap, melyen kel indulnom,
Kedves nemzetemtől meszire távoznom,
Hazámtól s házamtól busulva meg válnom,
Születet földemet meszire el hadnom.*
.....
3. *Edig dolgom vala tsak mezei szántás
Reteken mezőkön fűvök közt kaszálás,
Ezeket fel valtya kemény hadakozás,
Az ellensegekel szembe valo szállás.*
4. *Ökröm helyet immár kész lovam nyeregbe.
Eke szarvam helyet kantár szár kezembe,
Ellensegem midőn látom jöni szembe,
Kaszám helyet fenyes kard villog a kezembe,*
5. *Oldalomon pedig fűg már karabélyom,
Ostor s ösztön helyet szolgál pár pisztolyom,
Ez utan ezeket hazám oltalmazom,
Szekelyi virtusom ha kell meg mutatom.*
.....
12. *Ti pedig magzatim arra vigyazzatok,
A joban Anyatok szavát fogadgyátok,
Isteni félelem lakozzék nálatok,
Hogy Isten áldása szályon ti reátok.*
13. *Harsog a Trombita kel neki engednem
Többet nem szólhatok hanem hogy az Isten
Títteket es minket hiven vezéreljen,
Az Ur Jezus Xtus mindeg vedelmezen.*

A Magyar Népzene Tára

Szerk. Bartók Béla—Kodály Zoltán. III/A—III/B. köt. Lakodalom. Sajtó alá rendezte Kiss Lajos. Bp. 1955—1956. Akadémiai Kiadó.

E nagyszabású népzene-publikáció sorozatának első két kötetét folyóiratunkban már ismertettük. (ItK 1955, 463—6.) A harmadik kötet két részre oszlik. A III/A. kötet a lakodalom szokásanyagának rendjében közli a

21. sz. (52. l. Ennek a szövegnek a forrása egy XVIII. századi ponyvanyomtatvány-szöveg („Jaj nékem szegénynek, árva idegennek...”) A népköltészetben meglehetősen elterjedt. (Magyar Népzene Tára III/a. 845. l.)

27. sz. (56—7. l.) Ezt a szöveget Domokos teljes egészében Petrás szerzeményének tartja. (129. l.) Az utolsó négy vsz. azonban kétségtelen hiteles népi szöveg. A 639—646. sorok („Ha folyóvíz lennék...”) annak a főleg Erdélyben és Moldvában elterjedt népdalnak a változata, melynek motívumai a XVII. századi kéziratos költészetben keresztül egészen Ovidiusig visszavezethetők. (Antik Tanulmányok 1957, 124.) Talán csak a 646. sor („Szüvet vidámitnék”) cseng egy kicsit hamisan.

40. sz. (70—1. l.) Ez a szöveg azért jelentős a régi magyar költészet szempontjából, mert első két versszaka egy aránylag kevésbé variálódó XVII. századi bújdosó-éneknek, az „Egy bújdosó szegénylegény...” kezdetűnek továbbélését bizonyítja. (Kiad. Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953, 250. l.) Ezzel valamennyi XVII. századi bújdosó-éneknek megvan a népi változata is.

74. sz. (94—6. l.) A szöveggel Domokos a jegyzetekben alaposan foglalkozik, de csak a „párjavesztett gerlice” motívumának szempontjából. Igen érdekes azonban az ének kezdete is:

*Köveses víz közepibe,
Ugy jederik (!) két göricze.
Óda mene egy nagy madár,
Rivik csapa mint egy tatár.
Ez egyiket elszenvedé.
Másikat onnat elüze.
Ezis onnat jelleppene,
Zöld erdőbe bé reppene. Stb.*

Pontosan ez a tartalma Balassi Aenigma c. versének is, csak éppen gerlicék helyett hattyúkat, „nagy madár” helyett keselyűt mond. (Eckhardt-kiad. 44. l.) Arról persze aligha lehet szó, hogy a csángó népdal Balassi szövegének folklorizációjaként keletkezett, inkább egy renaissance költői sablon szívós továbbélésével lehet itt dolgunk.

dallamokat, a III/B. kötet a lakodalom járulékos zenei anyagát: a mulatódalokat, ivónótákat stb. tartalmazza, megtoldva azt nem kifejezetten zenei anyaggal is: táncszókkal, táncleírásokkal. Az anyag törzse

Kodály századeleji nyitri gyűjtése, de igen sok az olyan dallam is, melyeket már a sorozat szerkesztése közben, az 1950-es években gyűjtöttek.

A kiadványt Rajeczky Benjámín alaposan bírálta. (I. OK XI, 344—355.) Hibáztatta többek között, hogy a közlők sok olyan járulékos elemet népszokás- és táncleírást ismerettek, ami nélkül a kötet nyugodtan ellehetett volna. Felrója a jegyzetek egyenetlenségét is. Szembeötlő ez a szövegekre vonatkozó jegyzetknél is. Így pl. egyetlen kifejezés (cipellő-szájú) kedvéért idézi a Vásárhelyi Daloskönyvet, de nem szól Makó Mihálynak a Szentsei-daloskönyvből ismert énekéről (Isten áldjon meg édes barátom...), melynek egész sor többé-kevésbé eltérő változatát olvashatjuk a lakodalom énekei között. (III/A 448, 451, 456, 474—480. sz.)

Természetesen nem kívánhatjuk a szöveg-jegyzetek akár viszonylagos teljességét sem, hiszen ez a kötet megjelenését még jobban késleltette volna és méltányolnunk kell Kiss Lajosnak Rajeczky bírálatára felelő mentegőtődzését: inkább vállalja a túlszigorú bírálat kifogásait, mintsem hogy ne közölkjön minden kézenfekvő anyagot. (I. OK. XI, 360.) Az irodalomtörténet számára hasznos, ha a jegyzet felhívja a figyelmet a Balassa—Rimay Istenes Énekeinek különböző kiadásából ismert *Aki indul hosszú útra*... kez-

detű házasané népi változatára (III/A 473. sz.) vagy a XVII. századból származó szép refrén (*Nincsen annál szebb kincs, kinek szíve bánatban nincs*) ma is élő nógrádi változataira (III/A 238—241. sz.) Ez utóbbi annál érdeke- sebb, mert Kovács József nemrégiben fedezte fel Miskolczi Csulyak István költeményeinek kötetét, ahová Csulyak 1612 körül ezt a versikét is beírta s mivel a kötet kizárólag az ő költeményeit tartalmazza, az sincs egészen kizárva, hogy a versikéj is Csulyak szerezte. (OSzK Oct. Lat. 656. 150a.) Költe- ményei a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának II. kötetében fognak meg- jelenni, de talán hasznos, ha versikéjét előre közöljük, felhívva reá az érdekeltek figyelmét:

Kinchben nem volt nem lehetis dragab
kinch
Mint az kinek szíve haborbuban ninch.

A „Lakodalom” szöveganyaga egyébként eredet szempontjából meglehetősen hetero- gén. Többszörökös népi szövegek mellett a legkülönbözőbb eredetű szövegeket találjuk. (Akad egy Petőfi-vers is: III/B 140. sz.) Mégis különösen a III/B. kötet mulató- és ivónótáinak nagyjából összefüggő „forrás- vidéke” van: a XVIII. sz. végének és XIX. sz. elejének deákos, félnépi költészeté. A „Lakodalom” kötetét e kor irodalmóbúvá- rainak is alaposan át kell forgatniok.

Zenatudományi Tanulmányok VI.

Szerk.: Szabolcsi Bencze—Bartha Dénes. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó.

A Kodály Zoltán 75. születésnapjára meg- jelent kötet immár a hatodik kötete a zene- történetészek 1953 óta rendszeresen megjelenő tanulmánygyűjteményeinek. Az első négy irodalomtörténeti érdekű tanulmányait e folyóiratban Eckhardt Sándor ismertette (ItK 1956, 218—221.), az V., Mozart emléké- nek szánt kötet ismertetése, mivel az szoro- san zene-történeti jellegű, mellőzhető.

A VI. k. tanulmányainak első csoportja Kodály műveit méltatja és elemzi. Mivel Kodály zenéje szorosan összefügg a magyar irodalommal, itt természetesen többes- zör szóba kerülnek azok a szövegek, melyekre Kodály egyes műveit szerezte. Érdekes ezek között Kovács János néhány megjegyzése a Psalms Hungaricus szövegéről, Kecskeméti Vég Mihály zsoltárparafrazisáról: megálla- pítja, hogy ma már alig lehetséges a szöveg művészi élményét függetleníteni a zenei ben- nyomástól, annyira összefonódott a XVI. szá- zadi költemény Kodály zenéjével mindnyá- junk tudatában. (85—6. l.)

Pais Dezső: *Haj-huj-kaját* c. cikkében hangutánzó-hangkifejező szavaink néhány

ősi rokonságban levő csoportjáról értekezik. Érdekes az a megállapítása, hogy az énekek ilyen jellegű felkiáltásai rituális előzmé- nyekre mennek vissza: az ősi vallásosság- nak, a regősségnek a jelenségkörében gyöke- rezhetnek. Idézi a körmöcbányai táncszó „haya haya” kifejezését. Nyilván ehhez a csoporthoz tartozik a Pais által még nem is- mert „he he hea ho” refrén is a XVI. század első feléből való, Borsa Gedeon által közölt virágénektörredékben. (ItK 1957, 236.)

A régi magyar irodalom történetének szem- pontjából legjelentősebb Bárdos Kornél és Cs. Tóth Kálmán közös tanulmánya az Eperjesi-graduálról. Az 1635—1652 között összeírt, dallam- és szöveganyagában egyik leggazdagabb graduál eddig főformán ismeretlen volt. Most részletes és alapos leírást és tartalmi ismertetést kaptunk róla. A szer- zők természetesen elsősorban zenei jelentő- ségét emelik ki: az észak-magyarországi evangélikus zenei élet sajátos, a főbbi litur- giáktól elég független életbe nyújt bepilla- nást. Egyedülálló abból a szempontból, hogy többszólamú énekeket is tartalmaz. A szöve-

gek vizsgálatából szintén a vallásos költészetnek egy eddig számon nem tartott ágára, az észak-magyarországi evangélikus énekköltészetre következtethetünk. Itt egy új név is felbukkan: Serédi János neve, akinek több, főleg németből fordított énekszövegét tartalmazza a graduál. Cs. Tóth Kálmán összeállítja Serédi életrajzát és érdekesen jellemzi azt a városi környezetet, amelyben ez a költészet létrejött. (202—6. l.) A szerzők közlik az Eperjesi-graduál valamennyi dallamát, alapos összehasonlító jegyzetekkel. Figyelemre méltó, hogy több dallam forrását egy 1561-ben készült huszita énekeskönyvben találták meg. Ez arra figyelmezteti az irodalomtörténészeket, hogy ebben az irányban szövegösszefüggések után is érdemes kutatni.

Bónis Ferenc a Vietórisz-kódex szvit-táncairól értekezik. A kódex jelentősége a régi magyar költészet szempontjából az, hogy egyedül innen ismerjük néhány XVII. századi kéziratot szerelmi ének dallamát. Bónis Ferenc meggyőzően cáfolja azt az eddigi nézetet, hogy a kódex Eszterházy Pál énekeskönyve lett volna: „Közli Eszterházy énekkönyvét („Énekek, Táncok s Nóták száma, az Virginán kit tudok verni”), és megállapítja, hogy a jegyzék és a Vietórisz-kódex között nincs összefüggés. Érveit hozzátehetjük, hogy a jegyzék több tétele Eszterházy Pál saját szerzeményeire utal, melyek ugyancsak az Orsz. Levéltár Eszterházy-levéltárában található (Pál nádor iratai 11.896. sz.) és amelyekből néhányat Merényi Lajos tett közzé. (ItK 1892, 129—146. és 340—357.) A *fülemile éneke* szintén Eszterházy szerzeménye.

Vörös Károly a Rákóczi-nóta dallamának és szövegének egy ismeretlen változatát teszi közzé, Falvy Zoltán pedig a Linus-féle XVIII. századi táncgyűjtemény darabjait egy iskolai színjáték keretében előadott darabokként határozza meg és teszi közzé.

Figyelemre méltó Schram Ferenc tanulmánya: Adalékok betlehemes-játékaink dallamainak eredetéhez. Sorra veszi a XVII—XVIII. századi nyomtatott énekeskönyvek betlehemes énekeit és keresi azok népi megfelelőit. A dallamösszefüggések mellett ügyel a szövegek összefüggéseire is és meglepő, milyen sok régi éneket őrzött meg a nép, különösen Erdélyben. Olyan érdekességekre bukkanunk e cikkben, mint pl. Nyéki Vörös Mátyás egyik énekének népi változata (471. l.) vagy a Winkler-kódex énekének (természetesen szintén XVII. századi közvetítéssel) folklorizálódott alakja.

Legterjedelmesebb Maróthy János írása, mely *Az európai népdal születése* c. készülő monográfiájának Bevezetését, valamint I. könyve III. részének 3. és 4. fejezetét tartalmazza. (Az egész mű hozzátétőleges számítás szerint mintegy 6000 oldalas lesz.) Az irodalomtörténészt elsősorban az elvi igényű Bevezetés érdekelteti, melyben kutatása tárgyát, a népdalt definiálja: az elnyomott és kiszákmányolt dolgozó rétegek mindenkori összességének „közhatalmatú” zenéjét érti alatta. Kár, hogy a népzene és műzene (vagy ahogyan ő nevezi, „hivatásos” zene) közötti különbség vagy hasonlóság kérdését röviden intézi el; mindössze az alkalmosságukhoz való viszony kérdéséről szól.

Stoll Béla

SZÁDECZKY: MISCELLANIA. EGY XVIII. SZÁZADI VERSGYŰJTEMÉNY ISMERTETÉSE

Sajtó alá rendezte Varga Imre. Bp. 1955. Akadémiai Kiadó. 93 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 2.)

Kritikai rovataink méltatlanul feledkeztek el erről az immár három esztendeje megjelent becses kis füzetéről, amely kéziratot költészetünk egyik gyakran emlegetett, de jóformán alig ismert gyűjteményét mutatja be s teszi legjavá anyagában hozzáférhetővé. A Miscellania tartalmának gazdagságával és változatosságával 18. századi kéziratot verseskönyveink között igen előkelő helyet foglal el, s a füzet bevezetésében említett valószínű elpusztulása fájdalmas veszteség. Ezt azonban nagy mértékben enyhíti a Varga Imre által, gondos filológiai munkával sajtó alá rendezett ismertető-közli kiadvány, melyből végre határozott képet kaphatunk a gyűjtemény anyagáról és megismerhetjük legértékesebb darabjait.

A szerkesztőnek meglehetősen bonyolult feladatot kellett megoldania: az eredeti kéziratról készített régi feljegyzései és a Szádeczky-féle, nem teljesértékű másolat, ill. az erről készült újabb másolat alapján kellett rekonstruálnia az eredeti gyűjteményt. Már az első másolat sem volt teljes: Szádeczky kihagyta belőle egyrészt az Apór-kiadása I. kötetének Függelékében közölt darabokat, másrészt néhány, egyéb forrásokból már ismert verset is. (Hogy az erről Bisztray Gyula által készített újabb másolat teljes-e, az a füzet bevezetéséből nem derül ki.) A szerkesztő e kiadványban, bizonyára a terjedelm korlátozott volta miatt, sajnos, további olyan darabokat volt kénytelen nagy számban mellőzni, amelyeket (közelebbi vagy

távolabbi változatban) már ismerünk, valamint az egyébként ismeretlen darabok közül is az idegennyelvűeket. (Mellékesen megjegyezve: helyes lett volna a bevezetésben a közölt darabok kiválasztásának szempontjait kifejezni és indokolni.) Ilyenformán az eredeti kézirat mintegy 110 darabjának alig több mint egyharmadát közli, a többire nézve pedig tárgymegjelölésekkel, rövid tartalmi kivonatokkal kell megelégednünk. A kiadvány alcíme azonban csak ismertetést ígér, s ehhez képest örülnünk kell a számos értékes, eddig kiadatlan szövegnek. Néhány szép szerelmi költemény, remek gúnydal, egyes kuruc-kori verseink fontos változatai és egyéb figyelemre méltó közlések a kiadványban váltak először tudományos közkinccsükké. Nagyon érdekesek pl. a cigányról és a „kimust-rált” katonáról írt, egy töről fakadt zsánerképek, nemcsak azért, mert nyilván „A jó lovas katonának de jól vagyon dolga...” kezdetű, az újabbskori népköltésből is ismert, talán Amadé katona-versének hatására keletkezett énekünk szellemes és friss humorú travesztíái, hanem szemléletes, néha csaknem modernül ható költői képek miatt is (pl.: A sík mező szintügy habzik lobogó zászlókkal, Szomszéd erdők is harsognak síppal és dobokkal stb.) Olyan jelentős darabok kiadott változatainak számát is gyarapítja e kis

fűzet, mint a „Szaladj kuruc, jön a német...”, „Ősi harmat után...”, „Ifjúság mint sólyommadár...” kezdetű vers, a Rákóczi-nóta stb. Mivel azonban a kiadvány ismertető jellegű s így az anyag nagyobb részére csak felhívja a figyelmet (közben olyan darabokat mellőzve, mint a „Megbolondult a világ...”, „Fennyen tartod az orrodát kevély Pozsony vára...” változata stb.), mielőbb gondoskodni kell a bevezetésből kiteszölög magán-tulajdonban levő fennmaradt másolatok és feljegyzések lefenyképeztetéséről és az OSzK kéziratárában való elhelyezéséről. Ez megkönnyítené a tájékozódást is olyan esetekben, amelyekre a kiadványból nem kapunk pontos feleletet: ezidőszerint milyen másolatok vannak meg, ezek mennyire teljesek, milyen természetűek Varga Imre feljegyzései s ezeket mennyiben használta fel stb. Szükség lehet a másolatokra a közlések modern helyesírása miatt is.

Külön elismerést érdemel a bevezetésnek a kézirat versanyagát ismertető és értékelő része, mely a gyűjteménynek a szűk filológiai leíráson túlmenő, sikerült műfaji-irodalomtörténeti elemzése. Hiányát érezzük azonban a névmutatónak és a kezdősorok teljes, az ad notam jelzéseket és egyéb előfordulásokat is magában foglaló jegyzékének.

Kiss József

AZ EGRI PEDAGÓGIAI FŐISKOLA ÉVKÖNYVEI. I—IV. 1955—1958.

(Acta academiae pedagogicae agriensis)

Vidéki egyetemeink actá-i mellé az újabb években örvendetesen felsorakoznak pedagógiai főiskoláink évkönyvei. Így az egri pedagógiai főiskola már négy kötettel lép a tudományos világ elé. Minden tudományos képviselve van az egyes kötetekben, a dolgozatok közt több irodalomtörténeti vagy irodalomtörténeti vonatkozású.

Első helyen a főiskola igazgatójának, Némedi Lajosnak a tanulmányait kell kiemelnünk e vasokos négy kötetből. Kármánról írt cikkei sokkal bővebben, nagyobb tudományos apparátussal tárgyalják a Kármán-filológia egyes problémáit, mint ahogy ezt Némedi a Magyar Klasszikusok Kármán-kötetének szűkreszabott előszavában megtehetette. Az 1955-ös évkönyvben behatóan és meggyőzően adja elő tartalmi és stilisztikai érveit, melyek alapján *A fejezteség*-et Kármán eredeti művének tartja. *A nemzet csinosodásáról* szóló sikerült dolgozata Kármán eszméinek széles szemléti környezetet mutatja meg. (1958). A felvilágosodás korának alapos anyagismeretéről tanúskodik ez a tanulmánya, éppúgy, mint az, amelyet Bessenyei elődeiről és kortársairól írt (1957).

Gazdag apparátussal tárgyalja, hogy Bessenyei *Magyarságának* gondolatai milyen pontokon kapcsolódnak a nyelvi megújulást már előbb hangoztatók eszméihez, és hogy mi berről az újszerű.

Ismertető jellegű Pataki Lászlónak Négyesy verselméleti munkáinak jelentőségéről írt dolgozata (1957). Adyról szóló megemlékezése lelkes felhívás az egész Ady irodalomtörténeti és pedagógiai megmutatása érdekében. (1958) Harsány Zoltán Péterfy Jenőnek képzőművészeti tanulmányairól ír, és von le belőlük következtetéseket Péterfy művészeteszemléletére. (1957). Berzy Andrásnak Belinszkij fejlődéséről írt dolgozatának jegyzeteiben találunk néhány igen érdekes magyar vonatkozású adalékot. (267)

Érdemes megemlíteni, hogy a főiskola pedagógiai tanszékének közleményeiből kettő irodalmi vonatkozású: Gárdonyi *Az én falumjának* és Dickens regényeinek pedagógiai problematikájáról szólnak. Mindkettőt Berencz János írta.

Az egyes kötetek végén több olyan adatközléssel találkozunk, melyeket számon kell tartani az irodalomtörténeti kutatásnak.

Egerről lévén szó elsősorban Gárdonyi-dokumentumokat várunk. Kapunk is: Bakos József közli Gárdonyi széljegyzeteit Tinódnak az 1552-es ostromról írt históriájához (faksimilével). Ugyancsak Bakos közlésében olvashatunk egy ismeretlen Kazinczy-levelet (1957) és Hermann Ottó egyik levelét Gárdonyihoz. A sárospataki könyvtár anyagából ugyancsak az 1957-es acta közli Vikár Béla néhány eddig ismeretlen levelét, melyek érdekes anyagot szolgáltatnak a Thaly-vita történetéhez. Az 1958-as kötetben Táncsics-dokumentumok vannak: köztük Kossuth

levele Táncsicshoz 1872-ből (fényképmásolatban is!). Berzy András egy Móra-levelet közöl, továbbá Kossuthnak egy igen érdekes és hosszú levelét Horváth Mihályhoz — a reformkori küzdelmekről és Kossuth fogságáról van benne szó — eredetijét az egri érseki levéltár őrzi. Azt is érdemes megemlíteni, hogy Földessy Gyulának a múltévi Ady-ünnepségen elhangzott visszaemlékezése is a főiskola évkönyvében olvasható (1958).

Horváth Károly

A HAZAI OSZTÁLYHARCOK IRODALMA. 1525—1660

Összeállította, bevezető szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Geréb László. Bp. 1955. Művelt Nép. 392 l.

Geréb László azt írja bevezetőjében, hogy ez a kötet folytatása a még 1950-ben kiadott *A magyar parasztháborúk irodalma. 1437—1514.* címűnek. Alapvető célkitűzése is ugyanaz, mint annak: a feldolgozott irodalmi anyagon keresztül bemutatni a kor osztályharcos életét.

A nehéz feladat úttörő jelentőségű munkára kényszerítette a gyűjtemény szerkesztőjét, mert hisz külföldi mintákon kívül legfeljebb saját tapasztalataira támaszkodhatott. A szövegközléssel kapcsolatos tájékoztatóból úgy látszik, hogy ennek a bonyolult kérdéseket felvető feladatnak Gerébnél már valamiféle kialakult, logikus és a gyakorlatban is jól bevált rendszere van, ezért módszerével nagyrészt egyetértünk.

Az igazi nehézséget azonban nem a nyomdai kivitelezés mikéntjei, hanem a kötet tartalmát meghatározó kritériumok jelentették. Geréb jól tudta, hogy a különféle mozgalmakról és ellenállási akciókról szóló irodalomtörténeti emlékeinkkel — gyér számuk miatt — „kevésre jutnánk” (6. l.), ezért hosszasan indokolja bevezetésében, miért veszi figyelembe a történeti forrásanyagok egy részét is (levél, oklevél, jegyzőkönyv, törvénycikkek stb.). A magyarázat helytálló, csak éppen az érthetetlen, miért kell megkülönböztetett szedéssel elválasztania az általa irodalminak minősített anyagot a nem irodalmítól. Mert eljárásában itt aztán nehéz valami következetességet még feltételezni is. Szuplikáció (106—118. l.), bérezési kérdésekkel foglalkozó levél (27—28. l.), hivatalos vármegyei átirat (298—299. l.) nála ritka szedésű *irodalmi* szöveg, Bonfini *Decasán*ak egy hosszú fejezete (11—12. l.) és Heltai Gáspár *Cronica*-jának rendszeren kb. fél nyomtatott lapot kitevő részlete azonban nem az. Talán jobb lett volna elhagyni minden ilyesféle megszorítást. A kötet chrestomathia-

jellegét ez úgysem szüntette meg, viszont a folyamatos olvasásra szánt könyvben zavaróan hat ez a szüntelen tipográfiai egyenetlenség.

Helyeseljük Gerébnak azt az eljárását, hogy felvette gyűjteményébe a hazai munkásirodalom dokumentációs értékű emlékeit is. Azzal azonban nem értünk egyet, hogy ezeket a „népi ékesenszólás” típusaként jellemezze. Mert milyen írásokról van szó? A „népi ékesenszólás” megtisztelő címkéjével van ellátva pl. két német eredetiből fordított bányászlevél, amelyet a bányászok *nevében*, de nem maguk a bányászok írtak. Geréb a szövegekről szólva maga is megállapítja (21. l.) hogy sem nyelvileg, sem stílusbelileg „nem gyengébbek, mint a városi jegyzők írásai”, és hogy feltehetően német egyetemet járt literátus ember(ek) tolla alól kerülhettek ki. Ilyenformán kissé valószínűtlen, hogy német egyetemet járt bányamunkás adott volna hangot, Geréb magyarra fordított szövegében a „népi ékesenszólás”-nak.

Valamennyire szerencsésebb volt Geréb választása *A kolozsvári ötvöslégyenek kívánságai*-nak esetében. Jellegzetes dialektussal megírt folyamodványuk valóban ízes magyar beszéd emlékét őrzi, — lehet, hogy épp a céhlegények szavait. De erre elég kevés a biztosíték. A per folytatásának további magyar nyelvű anyaga ugyanis éppen arra enged következtetni, hogy ez a felterjesztés is prókátor műve, mint az összes többi. Ugyyszólván nincs, ami elválassza ezeket a népinek tartott írástól, sem a nyelv kezelésében, sem a jogi formulák pontos használatá szempontjából. Elképzelhető tehát, hogy a jelen esetben épp a „prókatori ékesenszólás” emlékeiről van szó.

Geréb László könyve olvasmányos gyűjtemény. Ahol lehetett, egész sor korabeli forrást szólaltatott meg. Ezeknek a megértésé-

hez természetesen nem volt elegendő annyi, hogy pusztán magyarra fordította, el kellett helyeznie a megfelelő történelmi környezetükbe. Geréb ezt célravezető szerkezeti megoldással, fejezetenkénti bevezető résszel oldotta meg. Elemzéseihöz, értékeléseihez, ahol csak lehetett, igyekezett felhasználni a szakirodalmat. Számos kérdést azonban saját erejéből kellett nyugvópontra hoznia. A töretlen csapás ellenére legtöbbször helyes úton jár (Fekete Jován parasztszága, stb.), vannak azonban részletek, amelyeket azóta nyilván maga is átjavítana. Pázmányt pl. annyira tönkrezúzza, hogy nemcsak az egyetem alapítását vitatja el tőle, de még a magyar nyelv virtuóz kezelésében is csak epigonként hajlandó elismerni (167—169. l.).

Helyes megállapításainak sokasága mellett van több, vitatható egyéni nézete is. Valóságos szofizmus pl. a következő jellemzés: „Nézetünk szerint Brutus annyira okos, hogy jól érti ... miről van szó. De éppen azért, mert zsoldos író és ravaszul, rejtve tálalja az igazságot, az 1525-i eseményeket is összekeveri, hogy indítékait elleplezze.” (13. l.).

Az még csak érzék és izlés dolga, hogy valaki Szalárdi „nyelvében erőt, színt, mozgalmasságot” fedezzen fel (103. l.), ehhez joga van, de óvatosságra kell, hogy intsen az, amikor Geréb szerint „a humanizmus vívmánya ... a népi nyelv használatának ... tudata” (162. l.), vagy ha az „unalmas, körmönfont” oktató költészet gyűjtőneve alól egy új „verses műfajt” vél kianalizálni, melyet nyomba elkeresztel „a munka dicsérete” műfajnak (352. l.).

A kötetben szereplő művek szövege annyira általában megbízható, amennyire egy népszerűsítő könyvnek lennie kell. Verancsics magyar nyelvű feljegyzését, bár idézi, nem adja betűhíven („Imreh” helyett „Imre” szerepel. 13. l.). Kellemtelen tévedés áldozata lett Geréb a következő Szerémi-mondatnál: „En, edes Gwrpap, quomodo ... etc.” A „fordítás” az első latin szót is magyarnak nézi („En edes György papom”), holott voltaképpen az „En, ... quomodo” etc. között csak kétszavas magyar megszólítás van közbeszúrva (45. l.).

A fordítás — prózai szöveg lévén — nem okozott nagyobb gondot Gerébnek. Aprólékos javítgatások helyett csak két dolgot említünk meg. A „mensuaria”-t kár volt „hópézn”-nek fordítania, ha szükségét érezte mindjárt jegyzetben megmagyarázni („egyhavi zsold”.

45. l.). A „die hundert menner Altisten” esetében pedig Geréb nyugodtan túltehetette volna magát a szözszerinti fordítás kötelezettségén, mert a „százember öregjei” minden, csak nem érthető (337. l.). Nem lett volna jobb a „száz öreg tanácsa”, vagy valami más, de magyarul?

A jegyzetek és a kötethez csatolt bibliográfia megfelel céljainak. Két tárgyi tévedés azonban feltétlenül javítani kellett volna Gerébnek, — ha lenne a könyvben hibajegyzék. Vergilius ugyanis nem i. u., hanem i. e. 19-ben (195. l.), Szenczi Molnár Albert pedig 1633 helyett 1634-ben halt meg.

Általában véve jól tájékoztatnak a nevekhez csatolt évszámok, de a még nagyobb következetesség csak növelte volna a bibliográfia használhatóságát. Heltai születési évét valóban nem ismerjük, de a feltevésekből elég, ha csak egyet fogadunk el. A könyvben viszont 1515 és 1520 váltja egymást (54. és 373—374. l.).

Végül egy észrevétel. Geréb, mint előjáróban idéztük is, korábbi kötetének folytatását látja *A hazai osztályharcok irodalmában*. Am ekkor felvetődik a kérdés: mit jelent a két szöveggyűjtemény záró-, ill. kezdő évszáma közt (1514—1525) kihagyott 11 év? És ezzel eljutottunk a könyv ideológiai-lag gyenge pontjához.

Geréb László idézi ugyan Balázs Évának helyes megállapítását, amely az osztályharcot nemcsak, és főleg nem a fegyveres küzdelemben látja (ez már a legmagasabb, legelősebb forma), hanem a „terhek elleni tiltakozásban, kérvényezésben, szolgálatmegtagadásban, egyéni, vagy tömeges szökésben” (6. l.) is. Téves felfogás lenne, ha valaki azt állítaná, hogy 1514 és Mohács közt Magyarországon nem volt osztályharc. Geréb pedig ilyesféle megállapításhoz közeledik, amikor azt mondja, hogy „Az 1514—1526 közötti időben ... a falvakban csönd volt” (11. l.), a városi szegény nép harcai pedig csak az 1525. és a rákövetkező éveket jellemzik. Szerintünk az lett volna helyes, ha ez a második kötet 1515—1660 évjelzéssel készül.

Túl hosszan időztünk a könyv hiányosságainál. A megjegyzések természete és az a tény, hogy részletesebben szóltunk a gyűjteményről, legyen bizonyítéka annak, hogy Geréb László népszerűsítő munkáját hasznosnak tartjuk.

V. Kovács Sándor

PETŐFI-BIBLIOGRÁFIA

A több mint száz esztendő múltja visszatekintő Petőfi-kutatás a mai napig sem rendelkezik hasznavehető könyvészeti útmutatóval. A meglévő összeállítások (mint Szinyeyi a Magyar Írók 10. kötetében vagy Pintéré nagy irodalomtörténeti kézikönyvében) elavultak, illetve erősen válogatottak. A Petőfi-irodalom roppant tömkelegében egyre nehezebb tájékozódni, s a bibliográfia hiánya hovatovább a kutatómunka egyik fő akadályává válik. Az Irodalomtörténeti Intézet e megfontolástól vezetve 1957-ben munkatervébe iktatta a Petőfi-bibliográfia munkálatainak megindítását. Az alábbiakban e vállalkozás alapelveit és módszerét kívánjuk röviden ismertetni.

1. *Gyűjtőkör.* Magyar Petőfi-bibliográfiát szerkesztünk: a mindenkor Magyarországi területén megjelent anyagot tárjuk fel. (Az első világháború utáni erdélyi, felvidéki stb. anyag könyvészeti feldolgozása csak később, illetve külön, a román és a csehszlovák Petőfi-bibliográfia keretében történhetik.) Időbeli határok: Petőfi első versének megjelenési éve: 1842, illetve az adatgyűjtés lezárásának időpontja, 1958. dec. 31. A bibliográfiának elvben mindazt, és csak azt kell tartalmaznia, ami a Petőfi-irodalomban tudományos értéket képvisel, a mű (cikk, közlemény stb.) nyelvére való tekintet nélkül: a) Petőfi összes, válogatott és egyes műveinek önálló kiadásait, ideértve a röplapokat és apró nyomtatványokat is, b) egyes műveinek nem önállóan: folyóiratokban, lapokban, gyűjteményes munkákban megjelent tudományos értékű (jegyzetekkel kísért, variánsokat tartalmazó, első stb.) közléseit, mellőzve a pusztán újraközöléseket, c) a költő életére, műveire, művészetére vonatkozó tudományos értékű irodalmat: önálló műveket, folyóiratokban, hírlapokban, gyűjteményes munkákban megjelent emlékezéseket, tanulmányokat és közleményeket; a pusztán alkalmi célt szolgáló jubileumi írások, ünnepi szónoklatok és költemények, általában a Petőfi-kultusz szempontunkból érdektelen termékei mellőzésével. Felvesszük a Petőfi-műveiből készített fordításokat és átdolgozásokat is. Fontosnak tartjuk továbbá a nem Petőfivel mint főtárggyal foglalkozó, de a költővel kapcsolatos tudományos érdekű, eredeti anyagot tartalmazó munkák (emlékezéskötetek, összefoglaló irodalmi tanulmányok stb.) felvételét, általában figyelmen kívül hagyjuk azonban a lexikonok Petőfi-címzavait s az irodalomtörténetek és tanulmányok Petőfivel foglalkozó fejezeteit.

2. *A gyűjtés módja.* Az önálló munkák adatait a nemzeti és szakbibliográfiák, valamint a nagykönyvtárak katalógusai segítségével gyűjtjük, majd az eredeti művek alapján ellenőrizzük. Igen körülményes feladat a folyóirat- és hírlapi cikkek gyűjtése. Elsősorban a különféle könyvészeti összeállításokból, repertóriumokból, a szakfolyóiratok szemlerovataiból, a könyvtárak folyóiratcikk- és szakkatalógusaiból indulunk ki, s felhasználjuk a nagyobb Petőfi-monográfiák, kézikönyvek bibliográfiai utalásait is. Az így nyert adatokat minden esetben az eredeti forrásokból ellenőrizzük. Legfontosabb szakfolyóiratainkat, szépirodalmi lapjainkat alapos végignézés, átlapozás útján dolgozzuk fel. Ezzel az összetett eljárással, úgy gondoljuk, a számottevő anyag túlnyomó részét sikerül feltárnunk.

3. *Az adatok leírása.* Címleírásunk alapja a könyvtári címleírási szabvány, melyet főként a folyóiratcikkek leírásának néhány szabályával egészítettünk ki. Figyelembe vesszük az Intézet bibliográfiai osztálya által kidolgozott utalási, rövidítési stb. elveket is. Minden bibliográfiai egységről (pl. az önálló művek minden egyes kiadásáról) külön címleírás készül. Külön-külön cédulát készítünk az ún. keretművekről (mint a Petőfi-album vagy Petőfi-évkönyv) és a bennük levő egyes cikkekről. Félrevezető vagy elégtelen címek esetén a címleírást rövid tárgymegjelöléssel (annotációval) egészítjük ki.

4. *Az adatok elrendezése.* Az anyagot tárgy szerint csoportosítjuk. Egy-egy adat csak egy helyen kerül beosztásra; egyéb vonatkozásokra utalások figyelmeztetnek. Az első főréz a műveket és a fordításokat, a második a Petőfi-irodalmat öleli fel. Ez utóbbinak főbb csoportjai: az ún. keretművek, életrajzi írások, valamint a költő művészetét, műveit tárgyaló

munkák, tanulmányok. Az anyag elrendezésének végleges sémája az ellenőrzött adatok beosztása során, fokozatosan alakul majd ki.

5. *Mutatók.* A sajtó alá rendezett anyagot betűrendes szakmutatóval, valamint részletes névmutatóval látjuk el: ez utóbbi a szerző- és egyéb személyneveken kívül utalni fog a földrajzi nevekre és a folyóiratcímekre is.

*

Gyűjtőmunkánk már eddig is számos ismeretlen vagy többé-kevésbé feledésbe merült értékes adatot hozott felszínre. Bizonyos, hogy ez a folyamat a továbbiakban sem fog megszakadni, s reméljük, hogy nemcsak egy jól használható segédesszközt adunk majd a Petőfi-kutatók kezébe, hanem egyúttal fontos, mindeddig kiaknázatlan forrásokra, adatokra is felhívjuk a figyelmüket.

K. J.

AZ EÖTVÖS KÖNYVTÁR UTOLSÓ HÁROM ÉVE

Az Irodalomtörténeti Intézet megalakulásakor, 1956 elején, az Eötvös Könyvtár az irodalomtörténeti kutatómunka szolgálatába állt. Ezzel a státusváltozással eldőlt az évek óta megoldatlan profilkérdés.

1951—1956-ig, míg az Eötvös Könyvtár az Akadémiai Könyvtár egyik osztályaként működött, sok szó esett a Könyvtár jellegéről. Hol a tankönyvtári, hol a tudományos könyvtári szempont került előtérbe. Az Eötvös Könyvtár múltja, a könyvvállomány minősége és mennyisége, az Akadémiához való tartozás, valamint az épületben levő bölcsészotthon mindkét felfogáshoz alapot adott.

Végeredményben a tervek és viták megfelelő könyvbeszerzési hitelkeret nélkül mindvégig elméleti síkon maradtak. Kezdetben inkább a tankönyvtári feladat volt előtérben, később a figyelem a tudományos lehetőségek felé fordult, s két elképzelés kezdett kibontakozni. Fejlődjék a Könyvtár az Akadémia irodalmi alapkönyvtárává, vagy — tankönyvtári szerepének átmeneti megtartása mellett — a társadalmi tudományok területén Délbuda könyvtári központjává váljék.

Az Intézethez történt csatlakozás új helyzetet teremtett. Az elmúlt hat évtized alatt (1895—1956), az utolsó öt év bizonytalanságait leszámítva, az Eötvös Könyvtár a tudományos színvonalú tanárképzés szolgálatában állott. Most az irodalomtörténeti kutatómunka könyvtári bázisává kellett lennie. De nem adhatta föl tankönyvtári funkcióját sem, s állományának mérete (100—110 000 egység) és jelentősége miatt nem zárkozhatott el a kutatói nyilvánosság elől.

A Könyvtár 63 éves története, mint az érintett profilváltozásokból és súlypont-áttételekből is látható, több olyan elvi szempontot vet fel, melyeket levonható tanulságaik miatt érdemes más helyen behatóan elemezni. Itt csak arra szorítkozunk, hogy az Eötvös Könyvtár utolsó három évének néhány új mozzanatát számba vegyük.

A *gyűjtőkörnek* az új profilhoz kellett igazodnia. Könyvtárunk, a félévszázados tervszerű gyűjtés eredményeképp, a Collegium tanárainak szaktanácsai alapján, a bölcsészettudományi karon tanított tudományok szakkönyvtára volt.

A súlypont most az irodalomtörténet, irodalomelmélet s a szükséges szövegek legjobb kiadásainak területére esik, s az érintkező diszciplínák (magyar és egyetemes történelem, társadalomtudomány, filozófia, néprajz, művészettörténet) művei közül elmaradnak azok a nem alapvető, összefoglaló termékek, melyek távol állnak az intézeti tematikától. A folytatás-kötelezettségnek, mind a periodikák, mind az időnként megjelenő irodalomtörténeti, bibliográfiai, szótári és egyéb sorozatok tekintetében, természetesen eleget teszünk.

De tárgult is egy ponton az Eötvös Könyvtár gyűjtőköre. Még 1957-ben archívumot létesítettünk az irodalomtörténeti viták, doktori és kandidátusi disszertációk, a kéziratban maradt irodalomtörténeti művek bizonyos csoportja s az idevonatkozó újságcikkek gyűjtésére.

Az *állománygyarapítás* értékes cserelehetőségekhez jutott az Intézet egyre terebélyesedő külföldi kapcsolatai által. Cserekapcsolatot vettünk fel a moszkvai Gorkij Intézettel, a cambridgei Egyetemmel, a szlovák Irodalomtörténeti Intézettel, a kolozsvári Egyetemmel s a hazai intézmények közül a Petőfi Múzeummal és a Ráday Könyvtárral.

Az Intézet megalakulásával megszűnt Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ, majd az új szervezeti formát öltött Magyar Irodalomtörténeti Társaság könyvtára beolvadt

az Eötvös Könyvtárba. A Kiadói Főigazgatóság két ízben, 1956-ban és 57-ben, nagyobb mennyiségű könyvadományt ajánlott fel az Intézet Könyvtárának.

1956. január 1-től 1958. augusztus 31-ig 18 493 könyvtári egységgel gyarapodtunk 447 579 Ft értékben. Alljon itt egy összehasonlító adat: míg 1955-ben, egész évben, 3957 könyvtári egységgel gyarapodott a Könyvtár 55 698 Ft értékben, 1958. január 1-től augusztus végéig a gyarapodás 2607 kötetre rúgott s értéke 67 962 10 Ft volt.

A *feldolgozó munkában* rátértünk a szabványos címeírásra. A színvonal biztosítása érdekében katalogizálási tanfolyamot tartottunk.

1957-ben magyar és világirodalmi gyűjtemeink történeti, bibliográfiai és monográfiaanyagához szakkatalógust készítettünk. Az Eötvös Könyvtár speciális szakrendi felállítására mellett a korábbi időkben, amíg az állomány kisebb volt, s a könyvtár nem volt nyilvános, nélkülözni lehetett a szakkatalógust. Ma már egyre szélesebbé válik az anyag részletes, a kutatómunkát elősegítő feltárásának ez a segédeszköze. A kezdetet más állományrészek szakfeldolgozásának kell követnie.

Ugyanebben az évben katalógusrevíziót hajtottunk végre, s a disszertációgyűjtemény céduláit befeolvasztottuk a szerzői katalógusba. 1958-ban lehetővé vált az egész felgyűlemlett könyv- és folyóiratduplumanyag felcédulázása, számozása és szakszerű elhelyezése.

Az átállás intézeti könyvtárrá egészen simán, mondhatni észrevétlenül ment végbe. Nagyobb dinamizmus és finomabb részletezés vált a könyvtári munka új jellemvonásaivá. Egyetlen területen mutatkozott ellentét a munka új stílusa s a fennálló követelmények között. Az *olvasószolgálat* terén áldozatot kellett hoznia az Intézetnek az egyetemi hallgatók kielégítése érdekében. A nyilvános szolgálat 9—22 óráig tartó két műszaka tehertétel, visszahúzó erő gyanánt jelentkezik a fejlődésben azáltal, hogy négy könyvtáros (az összlétszám 7) munkaidejének nagyobbik részét lekötve tartja. Noha az egyetem egyik könyvtárosának szolgálatára átvészélyesével némi részt vállalt e nehézségből, a megoldás kielégítőbb formáját még keresni kell. Feladat vár az egyetemre tankönyvtári funkciónk más szektorának, a könyveszerzésnek ügyében is.

Az Intézet megalakulásakor a kutatómunka zavartalansága érdekében a magyar irodalmi gyűjteményt záfolni kellett a kölcsönzés elől. Hogy az egyetemi hallgatók legfontosabb kötelező olvasmányaihoz itt az épületben hozzájussanak, másodpéldányokból kölcsönözhető részleget állítottunk össze számukra.

Meg lehetett oldani a belső olvasószolgálat egy igen fontos problémáját. 1957-ben, az akkori állományrendezéssel összekapcsolva, folyóiratolvasót rendeztünk be a kutatók használatára, s 1958-ban, az újabb állománymozgatás során, ide, a kurrens folyóiratok mellé összpontosítottuk az összes irodalmi folyóiratok korábbi évfolyamait. Szemleggyűjteményünket továbbra is a szemlekönyvtár őrzi. A folyóiratteremben figyelőszolgálatot vezetünk be.

Ha a létszám bővítésével a teremfelügyelettel egybekapcsolt figyelőszolgálatot ki lehetne terjeszteni a magyar és a világirodalmi gyűjteményre, nemcsak a kutatómunkát lehetne könyvtári eszközökkel még jobban előmozdítani, — biztosítva egyúttal a felállítás rendjét is —, de a szükséges szervezeti formák megtalálásával ilyen módon hathatós segítséget lehetne nyújtani a felújulásban levő Eötvös Collegiumnak is.

Sok gondot okozott 1956 óta a *raktározás* is. Szakszerű raktározással kezdődik a könyvtár. Elegendő polcfolyóméter nélkül legfeljebb könyvek halmazáról lehet beszélni, raktárról, melyben a rend és a hozzáférhetőség egyre jobban veszendőbe megy. Hazai nagykönyvtáraink egyik legsürgetőbb gondja 1945-től mostanáig a helyprobléma volt.

1950-ig a 60 000 kötetre felnőtt Eötvös Könyvtár méltó elhelyezésben részesült. Levegős, világos, tágas kutatótermekben hatalmas dolgozóasztalokat ölelnek körül a vaspolcok. Ha valahol a hely szelleméről, a couleur locale-ról beszélni lehet, ez az Eötvös Könyvtár. A nekiinduló gyarapodás rövidesen fölemésztette a tartalék helyeket. 1957-ben eljutottunk oda, hogy ha nem akartuk feláldozni a teremkönyvtár, a dolgozóterem jellegét, új helyiségekhez kellett jutnunk. 1957-ben két új helyiséget kaptunk s 40 000 kötet elmozdításával átrendeztük a könyvanyag egy részét. 1958-ban ismét két helyiség birtokába jutottunk, s most majdnem az egész állomány megmozgatásával olyan elhelyezésváltozásokat hajtottunk végre, amelyek 1959 nyaráig, esetleg némely helyen valamivel tovább, biztosítják a férőhelyet.

A raktárrendezésekkel párhuzamosan az Intézet beruházási keretéből 320 fm vaspolcot csináltattunk. Ebből 180 fm-rel beépítettük a folyóiratterem oldalfalait. Az új vaspolcok 150 méter fapolcot szabadítottak fel, melyekkel 1958-ban két új duplumraktárunkat beállványoztuk. Még 1956-ban visszakapta az Eötvös Könyvtár második emeleti 210 fm beépített vaspolccal felszerelt régi helyiségét, amelybe ismét a természettudomány, földrajz került vissza. Az Intézet megalakulása óta az Eötvös Könyvtár 530 fm új vaspolcállvánnyal gyarapodott, s e gyarapodás 150 fm fapolcot szabadított fel. A Könyvtár kurrens gyűjte-

ményei közül már csak a folyóiratteremben található 150 fm fapalc, melynek felszámolása az 1959. költségvetési év feladatai közé tartozik.

11 400 egységből álló disszertáció- és értekezésgyűjteményünket az állománymozgatókkal gigadálkodott külön raktárhelyiségben helyeztük el.

A könyvtári munka felsorolt területein (a gyarapítás, feldolgozás, olvasószolgálat és raktározás területén), nem egy jó eredmény született 1956 óta. Az Intézet éppúgy, mint az Akadémiai és az Országos Széchényi Könyvtár jelentőségéhez méltó figyelemmel támogatja az Eötvös Könyvtárat. A nehézségek, melyek fennállanak a lassítják a Könyvtár fejlődését, olyan természetűek, hogy az Intézeten vagy az akadémiai könyvtárhálózaton belül alig háríthatók el. A költségvetésről és a létszámról van szó. Ezekhez az Akadémia elnökségének és az illetékes kormányzati szerveknek megértő állásfoglalása szükséges.

Sz. S.

KÜLFÖLDI TANULMÁNYUTAK

Dienes András tanulmányútja Csehszlovákiában

Kutatóútamra 1958. július 7-én indultam, és — az eredeti tervnek megfelelően — szeptember 3-án tértem haza.

Feladatokat már jelőre három részre osztottam: 1. Petőfi pozsonyi tartózkodására vonatkozó emlékek, emlékhelyek, életrajzi vonatkozású adatok felkutatása. 2. Petőfi 1845-ös felvidéki útjára vonatkozó életrajzi adatok utáni kutatás és a még meglévő emlékhelyek lehető pontos megállapítása. 3. A költő családjára, családi származására vonatkozó adatok felkutatása.

1. A Petőfi többszöri pozsonyi tartózkodására vonatkozó adatok összegyűjtésében Pozsonyban dr. *Faust Ovidius*, a kitűnő várostörténész segítségével vizsgáltam felül az irodalom adatait, melyek közül több helyreigazitandónak bizonyult. Dr. *Faust* révén jutottam el Petőfi pozsonyi barátjának, *Kolmár József*nek a még élő leányához, *Kolmár Henrietté*hez (özv. *Kutlik Félix*né), aki néhai apja, illetve férje (*Kolmár* ismert életrajzi) irodalmi hagyatékát őrzi. *Kolmár Henriettével* kiválogattam és ő átadta nekem azokat a kéziratokat, melyek életrajzi szempontból fontos adatokat tartalmaznak, és ugyanakkor átadta nekem azokat a rajz- és fénykép-kliséket, melyek az azóta régen eltűnt pozsonyi Petőfi-emlékhelyeket ábrázolják, s eddig jelentős részük közöletlen. Az anyagot — feldolgozás után — a Petőfi Irodalmi Múzeumnak fogom átadni. Fentiekben kívül köszönettel tartozom dr. *Szalatnai Rezső* irodalomtudományi kutatónak, aki alapos helyismeretével tájékoztatott a pozsonyi Petőfi-emlékhelyekre nézve.

2. A Szlovák Tudományos Akadémia által rendelkezésre bocsátott gépkocsival és a helyi viszonyokat ismerő kísérővel (*Kovács István* egy. lektor, illetve *Gyurcsó István* író) végigjártam Petőfi 1845-ös útját, tehát nem csupán a városokat, hanem a legkisebb falvakat, a „Medvesalja” apró községeit is, ahol tudtommal kutató még nem fordult meg, *Kéry Gyula* sem. Pontosan — mai házszám, illetve helyrajzi fekvés szerint, vázlatok és fényképek készítésével — megállapítottam Petőfi e legfontosabb utazásának állomáshelyeit, emlékhelyeit, azoknak jelenlegi állapotát. A falvakban több olyan Petőfi-emlékhelyet találtam még ép állapotban, melynek Petőfi-vonatkozásáról a helyi lakosság sem tudott. A városokban a még meglévő levéltári anyag után kutattam, Kézsmárkon és Eperjesen sajnos már eredménytelenül, Rozsnyón és Rimaszombaton eredménnyel. Itt köszönöm meg kísérőimnek kívül dr. *Eugen Klementis* és *Viliam Koríčanský* (Selmezbánya), *Julius Madarás* és *Andrej Morček* (Igló), *Bruno Bene* (Kézsmárk), dr. *Sarlay Soma* (Hajnácskő és a Medvesalja), *Ferenck Ferdinánd* (Losonc), *Körtvélyessy István* és *Ásguthi Erzsébet* (Eperjes) és végül — de főleg — *Holéczy Pál* (Rimaszombat) odaadó segítségét.

3. Petőfi családjára vonatkozó kutatásaimat három helyen folytattam: a pozsonyi, bajmóci és nagybiccsei körzeti Állami Levéltárakban. A Petrovits-családra vonatkozóan megállapítottam, hogy az eddigi származásrend téves adatokon nyugodott, a költő ősei egyenes ágon nem azonosok az irodalomból ismert kajali és agacsi Petrovicsokkal. A Petőfi-család eddigi nemesi származásrendje, nemeslevele és címere téves adatok alapján vert gyökeret a Petőfi-irodalomban és ez helyreigazításra szorul. — A nagybiccsei (Bytča) Állami Levéltárban folytatott kutatásaim eredményeképpen teljesen összeállítottam Petőfi eddig ismeretlen anyai származásrendjét, a költő dédszüleiig bezáróan. A Hruz-család nem liesnői származású — ahogy eddig tudtuk —, hanem necpáli, Petőfi anyja ugyanott született, 1791. augusztus 26-án. Erre nézve vitát folytattam dr. *Rudo Brtán* (Martin, Slovenské Matica) kutatóval a pozsonyi *Kultúrný Život* c. folyóirat hasábjain, a vita ma sem ült el, de dr. *Brján*nak baráti

magatartásáért, segítőkészségéért őszinte köszönetemet fejezem ki. Ugyanígy nagy köszönettel tartozom *Josef Kočíš*, *Josef Revay* (Nagybicse *J. Watzka* (Pozsony), *Bohuš Kostický* és *dr. Otmár Gergelyi* (Bajmóc) levéltári vezetőknek, illetve levéltárosoknak. Külön meg kell emlékezmem *Jan Smrek*, a kiváló szlovák költő és Petőfi-fordító baráti segítségéről, aki egy fontosnak bizonyult nyitrai genealógiai adaléokra hívta fel figyelmemet.

Komoly támogatásban részesültem a Szlovák Tudományos Akadémia részéről egész ottlétem alatt; *dr. Ivan Kusý*, a Szlovák Irodalomtörténeti Intézet igazgatója és *dr. Karol Rosenbaum* h. igazgató, valamint *Karol Tomiš* tud. munkatárs tevékeny támogatása nélkül aligha tudtam volna munkámat a rendelkezésemre álló viszonylag rövid idő alatt elvégezni. Kutatásaim eredményeiről szlovákiai magyar és szlovák lapokban (Uj Szó, A Hét, Kultúrný Život), valamint a pozsonyi Rádió magyar adásában számoltam be, ugyancsak erről a tárgyról tartottam négy tudományos előadást, az elsőt a Szlovák Irodalomtörténeti Intézetben, melyhez *dr. Ivan Kusý*, *dr. Karol Rosenbaum*, *Juraj Špitzer* oszt. vez., *Andrej Mráz* akadémikus és *dr. Milan Pišút* egy. tanár szóltak hozzá.

Végül megjegyzem, hogy munkám és általában a Petőfi-kutatás nagyon érdekelte nem csupán a szlovákiai magyar, hanem a szlovák értelmiséget is, de — érthetően — az újabb kutatások eredményeiről nincsenek kellőképpen tájékozódva. Eppen ezért elhatároztam, hogy munkáinkról időnként — a szlovákiai sajtó útján — tájékoztatni fogom az érdeklődőket.

A Petőfi-genezisre vonatkozó kutatásaimat idehaza folytatom (Aszód, Mezőberény, Gyula), ezeknek és a szlovákiai adatoknak az összevetése máris újabb eredményekhez vezetett, amelyeket külön kiadványban („Petőfi származása és születéshelye”) fogok feldolgozni. Munkám jelenlegi állásáról az Intézet XIX. századi osztályának f. évi október hó 10-i ülésén már beszámoltam.

D. A.

Garamvölgyi József tanulmányútja Csehszlovákiában

1958. június 9—29-ig voltam tanulmányúton Szlovákiában, nagyobbrészt Pozsonyban, ahol az Egyetemi Könyvtárban és a Párttörténeti Intézet archivumban s könyvtárában folytattam kutatómunkát, majd egy napot Martinban töltöttem, ahol a Matica Slovenská kéziratárában tájékoztattam magyar-vonatkozású irodalmi anyag után, végül meglátogattam a szlovákiai magyar irodalom egyik legkiválóbb képviselőjét, a Stósz-on élő *Fábry Zoltán* író.

Tanulmányutam célja az volt, hogy részben tájékoztódjak a Szlovákiában az első köztársaság idején működő magyar haladó irodalom, irodalmi mozgalmak anyagában, átnézzem azokat a csehszlovákiai magyar nyelvű kommunista és baloldali folyóiratokat, napilapokat, amelyek a hazai könyvtárakból vagy teljesen, vagy részlegesen hiányoznak, s részben az, hogy a két világháború közötti különféle irodalmi dokumentumokat összegyűjtsem.

Feldolgoztam a *Fábry Zoltán* szerkesztette „Az Ut” című kultúrpolitikai folyóirat irodalmi anyagát — a hazai könyvtárakban hiányzó számokat lefényképeztettem —, az 1936—38-ban megjelenő kommunista jellegű, a fasizmus elleni egységfrontot valló és megvalósító „Magyar Nap” című napilap, a „Kassai Munkás”, és „Munkás” című napilapok irodalmi anyagát, „A mi lapunk” című diáklapot és számos, közöttük csak néhány számban megjelenő kommunista jellegű sajtótermék irodalmi anyagát, a Kassán megjelenő „Munkás-naptár”-okat (1922—1938), amelyekben gazdag és igényes irodalmi anyag jelent meg.

A Párttörténeti Intézet archivumban megtaláltam a 30-as évek második felében szerveződő és működő Magyar Fiatalok Szövetsége dokumentumait (szervezeti anyag, körlevelek, röplapok) és az ifjúsági szervezet nyomatos folyóiratának számait. Az archivumban számos, a magyar munkásmozgalommal és párttörténettel kapcsolatos dokumentumot találtam, közöttük irodalmi vonatkozásúakat is (bírószági anyagot a „Munkás”, a kéziratok „Roham” az „Ifju előre”, „Az Ut”, a „Munkásnap” stb. lapok elleni sajtóperekről; a Moszkvában megjelenő „Sarló és Kalapács” terjesztése miatt előállítottak rendőrségi és bírószági jegyzőkönyveit stb.).

A fenti anyagokról a pozsonyi Párttörténeti Intézet mikrofilm felvételeket készített (több mint 500 kocka) és a magyar Párttörténeti Intézetnek már megküldte. Az anyag párttörténeti részét a Párttörténeti Intézet fogja feldolgozni, az irodalmi részét magam fogom ismertetni.

Pozsonyban megállapodtam *Csanda Sándor* főiskolai docenssel és *Csizmadia Dezső* történész kutatóval, hogy készítsék el a Szlovákiában megjelent magyar lapok, naptárak, periodikák katalógusát (1918—1938.). E katalógus a bibliográfiai adatokon túl ismertetni fogja, hogy az egyes periodikák melyik könyvtárban, s milyen jelzet alatt található meg.

Martinban a Matica Slovenská kéziratárában A. A. *Banik* kéziratárvezető sziveségéből betekintheztem a kéziratár legújabb szerzeményébe. *Dr. Emil Boleslav Lukač* átadott gyűjteményében számos magyar író (Szabó Lőrincz, Németh László, Illyés Gyula, Földessy

Gyula, stb.) *Lukač*-hoz írott levele található, s több Ady, Reviczky vers szlovák fordításban. A kéziratár vezetőjétől ígéretet kaptam, hogy a fenti anyagot mikrofilmen meg fogják küldeni.

Ugyancsak az újabb szerzemények között található néhány Kisfaludy, Petőfi, Tompa vers szlovák fordítása, továbbá egy nagyobb kéziratot is, „Több költők versei” címen. A közel 600 oldalas, három részből álló kézírásos gyűjteményben egy verskedvelő Balassitól Petőfiig (a harmadik rész leírásának dátuma 1849. március 21.) összeírta a magyar költészet számára legkedvesebb, költeményeit. A kötet könyvtárbíró emberé lehetett, mert a verseket tartalmazó kéziratot a könyvtára számára bekötötte. Valamelyik kastély, valószínűleg a Justh-kastély anyagából került a kéziratárba. Érdemes lenne — szerintem — a kötetben szereplő versek szövegét alaposabban megvizsgálni — erre egy rövid nap alatt nem vállalkozhattam —, mert előfordulhat, hogy komoly érdekességeket rejt magában.

Komoly segítséget, tanácsot, útbaigazítást és új anyagot kaptam *Fábry Zoltántól*. Többek között Balázs Bélának hozzá írott, értékes irodalmi anyagot tartalmazó leveleit.

A XX. századi irodalmi anyag jó részét a készülő dokumentumkötetben fogom feldolgozni.

Az idő rövidege miatt, sajnos, nem tudtam Prágába utazni. Így is a három hetes tanulmányutam elsősorban tájékozódó jellegű volt, nem biztosíthatta a fellelhető anyag feldolgozását, csak feltérképezését.

G. J.

Horányi Mátvás ausztriai kutatóútja

November 24-én utaztam Ausztriába, hogy a Bécsben és Kismartonban található források felhasználásával befejezzem az Eszterházy-színházakról készülő könyvem kutatómunkáit.

A Bécsben töltött három hét alatt a következő intézmények gyűjteményeit használtam: Österreichische Nationalbibliothek, Bibliothek der Akademie der Bildenden Künste, Stadtbibliothek, Bibliothek der Gesellschaft der Musikfreunde, Institut für Theaterwissenschaft der Universität, Staatsarchiv. Ezekben a gyűjteményekben kiegészítettem az itthon végzett munka hiányos adatait, új forrásokat kutattam fel, a szakirodalom által ismert forrásokat pedig ellenőriztem. Különösen Karl Rosenbaum tizenegykötetes kéziratnaplója, és a gothai Theater-Almanach tartalmaz számomra értékes adatokat és leírásokat.

A témával szorosan összefüggő kutatómunkán kívül igyekeztem ezekről a gyűjteményekről általános tájékozódást is szerezni. Különösen magyar vonatkozású értékeik, s az engem közelebről értnő olasz és spanyol anyag iránt érdeklődtem. A Nationalbibliothek meglepően gazdag 18. század előtti eredeti kiadású spanyol művekben, a Staatsarchiv pedig a magyar reformkor és az olasz risorgimento irodalomtörténeti számára tartogat jelentékeny feltáratlan anyagot.

Ausztriai utam másik fontos állomása Kismarton (Eisenstadt) volt. Itt a helybeli Eszterházy-levéltárat, a Landesarchivot és a Landesbibliothekot látogattam meg. E gyűjtemények anyagában való tájékozódás mellett fő céloom a helyszíni szemle volt. Megnéztem az egykori operaelőadások környezetét és színhelyeit. A kastély dísztermét, s a régi üvegházat, ahol Haydn majdnem kétszáz évvel ezelőtt első vígoperáit vezényelte.

A sikeres kutatómunkán kívül tanulmányutam nem kevésbé fontos eredménye a szakmai körökben szerzett számos személyes ismeretség, és a korábbi kapcsolatok elmélyítése. *Dr. Josef Stummvoll*, a bécsi Nemzeti Könyvtár főigazgatója, *Dr. Franz Hadamovsky*, a Színházi Gyűjtemény vezetője, *Dr. Leopold Novak*, a Zenei Gyűjtemény vezetője, *Dr. Anthony van Hoboken*, Haydn-kutató és mások tanácsai, tájékoztatásai nélkül lényegesen kevesebb eredménnyel tértem volna haza.

H. M.

Klaniczay Tibor tanulmányútja Jugoszláviában

A Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében 1958. szeptember 17-től október 9-ig tartózkodtam Jugoszláviában. Utazásom célja a Zrínyi kritikai kiadás érdekében szükséges anyaggyűjtés, illetve a horvát Zrínyi-szakirodalomban való tájékozódás volt. Munkámat a Matica Srpska (Ujvidék) és a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia Irodalmi Intézete (Zágráb) segítette elő.

Utazásom alatt kutatómunkát folytattam Zágrábban, Zadarban (Zara), Splitben (Spalato), Dubrovnikban (Ragusa) és Varasdon. Ezenkívül felkerestem és lefényképeztem azokat a helyeket, melyek Zrínyi életében fontos szerepet játszottak, így a csáktornyai várát, a szentilonai egykori pálos kolostor megmaradt kápolnáját (Zrínyi temetési helyét), az Ozalj-i

várat (Zrínyi születésének feltehető színhelyét) és a Zrínyiek tengeri kikötőjét Bakart (Bucari). Ellátogattam Janus Pannonius halálának helyére, a ma már csaknem teljesen elpusztult Medve várába (Medvedgrad) is. Zrínyi tragikus halálának színhelyét, a Csáktornya közelében levő Kursanec-i erdőt már nem találhattam meg, mert az erdőt az utóbbi évtizedekben teljesen kivágták; a Zrínyi halálhelyét megőrkítő emlékoszlop síncs már a helyén, hanem a csáktornyai várban berendezett múzeumban őrzik.

A legtöbb időt, mintegy tíz napot Zágrábban töltöttem, ahol részben az Egyetemi Könyvtárban őrzött Zrínyi-könyvtárat, illetve Zrínyi könyvbejegyzéseit vizsgáltam meg, részben Zrínyi leveleit igyekeztem összegyűjteni a különböző levéltárakban. Zrínyi leveleit kerestem a többi városban is, de Zágrábon kívül munkám csak a varasdi városi levéltárban volt eredményes. Kiderült ugyanis, hogy Zrínyinek a dalmáciai városokkal semmiféle kapcsolata sem volt. Kutatómunkám eredményeit röviden az alábbiakban foglalhatom össze:

1. *A Zrínyi-könyvtár.* Zrínyi egykori könyvtárából mintegy 250 kötet került Zágrába, de sajnos összekeverve Zrínyi Ádám, valamint a Daun grófok további 200 kötetével. Zrínyi könyveinek jelenleg három katalógusát ismerjük (Zrínyi sajátkezű katalógusa, a Kende-katalógus és a zágrábi Egyetemi Könyvtárban készített katalógus), de sajnos mindegyik pontatlan és egymásnak ellentmondó. Fokozza a zavart, hogy az egyetlen magyar kutató, aki korábban megpróbálta megállapítani a Zrínyi-könyvtár megmaradt részének állományát, *Drasenovich Mária*, újabb tévedések áldozata lett, s elveszítettnek tüntetett fel több olyan kötetet, melyek jelenleg is megtalálhatók. Az idő rövidsége miatt nekem sem sikerült a könyvtár pontos állományát megállapítanom, ez a feladat csak a kritikai kiadás kapcsán elvégzendő alapos könyvészeti feldolgozás során oldható meg. Mindössze száz kötetet, tehát Zrínyi megmaradt könyveinek mintegy két ötödét tudtam megvizsgálni, mégpedig azokat, melyekről akár a Kende, akár a zágrábi katalógus, akár *Drasenovich* tanulmánya azt állította, hogy bejegyzések vannak bennük vagy Zrínyitől, vagy másától. Ez a vizsgálat érdekes tanulságokkal szolgált Zrínyi könyvei provenienciáját illetően. Kiderült, hogy híres könyvtárának alapját apja csáktornyai jószágigazgatójának Jóna Istvánnak a könyvtára alkotta, s hogy számos könyvet szerzett kora főúri családjaitól. Általában a magyar történeti művek és az antik auktorok kiadásai kerültek hozzá más tulajdonosoktól, míg a politikai és katonai tárgyú, s általában az olasz nyelvű könyveket újonnan szerezte és egységesen fehér pergamentbe kötötte be.

2. *Zrínyi könyvbejegyzetei.* A kritikai kiadás érdekében ellenőriztem Zrínyi könyvbejegyzéseinek *Drasenovich*-féle kiadását (Zrínyi Miklós könyvbejegyzetei. Pécs 1934.). Ez a kiadás sajnos teljesen megbízhatatlannak bizonyult. Nemcsak a sokszor valóban alig kibetűzhető jegyzetek olvasatában van számos hiba, de ezek lelőhelyének megadásában is: több jegyzetet egészen más könyvekben, vagy egészen más lapokon találtam meg, mint ahol azokat a kiadó jelezte. Néhány esetben más kéz bejegyzéseit Zrínyi jegyzeteiként adott ki, máskor viszont bizonyosan Zrínyitől származó bejegyzések kimaradtak kiadásából. Zrínyi jegyzeteit sikerült nagy részben lemásolnom, a rendkívül sűrűn jegyzetelt néhány könyvről pedig mikrofilm felvételt kértem. Így a kritikai kiadás számára ez az anyag rendelkezésre áll.

3. *Zrínyi levelei.* Eddig ismeretlen Zrínyi-leveleket a zágrábi akadémiai levéltárban és a varasdi városi levéltárban sikerült felkutatnom, összesen tizet. Ezenkívül tudomást szereztem a zágrábi érseki és káptalani levéltárakban levő mintegy tíz Zrínyi levélről, melyek mikrofilm-másolatát meg fogjuk kapni. A már említett dalmáciai levéltárakon kívül eredménytelenül kerestem Zrínyi leveleket a császmái káptalan Varasdon levő levéltárban, valamint a zágrábi állami levéltárban. Ez utóbbiban az Acta Banalia, és Acta Congregalia nevű gyűjtemények, továbbá a zágrábi és varasdi megyei levéltárak, valamint a csáktornyai uradalmi levéltár anyaga igen kevés XVII. századi iratot foglal magában, s közöttük Zrínyi-levelek nincsenek. Sajnos az ozalji uradalmi levéltár, illetve a Ráttkay és Draskovich családi levéltárak anyaga teljesen rendezetlen, s így ezekben nem volt lehetőségem tájékozódni. Pedig különösen a teljes épségben fennmaradt Draskovich-lt. sok érdekességet rejthet, már csak Zrínyi családi kapcsolatai révén is. Végül a zágrábi állami levéltárban számításba jöhet még a Zriniano—Frangepanica nevű gyűjtemény, mely az 1670 után kincstári kezelésbe vett elkobzott birtokok gazdasági iratait tartalmazza. Ide korábbi gazdasági természetű ügyekkel összefüggésben esetleg kerülhettek Zrínyi-missilisek is. Ezt a gyűjteményt már nem volt alkalmam megtekinteni, s ugyanígy idő híján elmaradt a zágrábi városi, a rijekai (Fiume) állami és a ljubljani állami levéltárak megvizsgálása. Az említett helyeken esetleg rejtőző Zrínyi-levelekről ezért levelezés útján próbálok hírt szerezni.

4. *A horvát Zrínyi-irodalom.* Sikerült tájékozódnom a Zrínyivel kapcsolatos horvát szakirodalom felől is. Ez főként a zágrábi Lexikográfiai Intézetnek köszönhető, mely bibliográfiailag feldolgozta az összes jugoszláv periodikákat 1945-ig. Az intézet kitűnő cédula-katalógusában készen megkaphattam a teljes horvát Zrínyi-bibliográfiát, és kiirhattam belőle minden tudományos szempontból érdeklődésre számotartó tételt. Jó néhány — a magyar

szakirodalom által sohasem ismert — olyan közleményről szereztem így tudomást, melyek fontos életrajzi adatokkal szolgálhatnak. Jelenleg Zrínyi Miklós irodalmi vagy történelmi munkásságával egyetlen horvát kutató sem foglalkozik, de tanulmányok, monográfiák jelentek meg újabb, vagy vannak készülöben több oly kérdéstről, mely Zrínyi megítélése szempontjából nem érdektelen. Így az 1653—59 közötti horvát parasztmozgalmaknak, a határvidék katonaságának és a Zrínyi birtokokon, illetve kikötőkön lebonyolódó kereskedelemnek a problémája erősen foglalkoztat több horvát szakembert.

A tanulmányutam során gyűjtött anyag a Zrínyi kritikai kiadás megfelelő kötetekben fog napvilágot látni, külön publikáció nem készül róluk. Utamról beszámoltam az Intézet Régi Magyar Irodalmi Osztályának október 17-én tartott értekezletén.

K. T.

Nagy Magda tanulmányútja a Román Népköztársaságban

1958. május 28-tól június 30-ig több mint négy hetet töltöttem a Román Népköztársaságban.

Kolozsvárott és Marosvásárhelyen felkerestem azokat az írókat és irodalomtörténészeket, kik a két világháború között valamilyen formában ismerték a népi írók mozgalmát, abban részt vettek, vagy kapcsolatban voltak vele. Elsősorban az érdekelt, mennyiben segítette elő a „Korunk” és más haladó szellemű folyóirat a népi íróknak a Kommunista Párthoz, a munkásmozgalomhoz való közelítését, valamint hogy a „Vásárhelyi találkozó” milyen előfeltételekkel indult, és mennyiben segítette a Márciusi Front programját. Szinte teljesen feltáratlan még Nagy István, Balogh Edgár stb. szerepe a Magyar Nemzet-ben, Szabad Szó-ban, Népszavában, továbbá azoknak az íróknak a tevékenysége, kik a magyarországi népi írók hatására indultak, vagy a népi írók falukutató mozgalmában közvetlenül részt is vettek. Ezeknek a fent felsorolt s igen kevésbé megvilágított, irodalomtörténetileg fontos adatoknak a felderítésére beszélgetést folytattam többek között Nagy Istvánnal, Balogh Edgárral, Csehi Gyulával, Asztalos Istvánnal, Jancsó Elemérrrel, Kovács Györggyel, Szabédi Lászlóval, Kacsó Sándorral, Szentimrei Jenővel, Jordáky Lajossal, Szemlér Ferencsel, továbbá a Korunk az Utunk szerkesztőivel, a Bolyai egyetem XX. sz.-i tanszékének oktatóival stb.

Igen fontos adatokhoz sikerült jutnom Gaál Gábor, Molter Károly, Nagy István, Asztalos István leveleinek átnézésével és kijegyzetelésével. A kolozsvári és marosvásárhelyi könyvtárakban több olyan folyóiratra bukkantam, amelyek csak egy-két példányban jelentek meg, s melyekhez csak ezekben a könyvtárakban lehet hozzájutni. Ugyanitt megismerkedhettem az eredeti romániai faluszociográfiákkal is.

Igen érdekes adatokat kaptam arra vonatkozólag, hogy a román polgári szociológia hogyan fordult a falvak feltárásához, s hogy egy fiatalabb nemzedék hogyan vette át ezt a feladatot Gusti professzor körétől. Ezeknek az első falukutató füzeteknek is érdemes az adatait figyelemmel kísérni.

Meglátogattam Benedek Elek kisbaconi szülőházát is, ahol most a Román Népköztársaság Benedek-múzeumot szándékozik berendezni.

N. M.

Nemeskürty István tanulmányútja Csehszlovákiában

1958 júniusában két hetet töltöttem Csehszlovákiában: Pozsonyban és környékén, valamint Eperjesen és környékén. Bornemisza Péterről írott monográfiámhoz készítettem fényképeket és gyűjtöttem néhány kiegészítő dokumentumot.

Értékes anyagot találtam a jól rendezett nagyszombati városi levéltárban: Rudolf királynak egy 1578. február 5-ről keltezett leiratát, melyben letartóztatott nagyszombati polgároknak bizonyos feltételekkel való szabadonbocsátását adja tudtul, s melynek hátlapjára egy írődeák szlovákul azt firkantotta, hogy bemutatott Bornemisza Péternek. Ezzel beigazolódott, hogy Bornemisza kapcsolatban állott a letartóztatott nagyszombati polgárokkal és nyilván a *Schulek Tibor* könyve óta közismert akciójuk szervezője volt. Ugyanitt van Sibolti Demeternek két, Nagyszombat városához írott levele is: ezekből kiderül, hogy hol szolgált Semptere kerülese előtt — (Szencen) —, tehát ő is tagja volt a Bornemisza elitélő papi széknek, és következethetünk arra, hogy mikor történt Bornemisza Semptről való kiűzése.

Ugyanitt található az eddig csak versfökből ismert Zeleméri Lászlónak négy levele, melyekből megismerhetjük életkörülményeit és megtudjuk: ő is nagyszombat-környéki énekszerző.

Ez a nagyszombati levélananyag alapos, rendszeres átnézését és feldolgozást is megérdemel. Detrekő várának (Plaveckij Hrad) közelében, a széleskúti (Solosnica) templomban ma is jó karban megvan *Balassi Menyhárt* vörösmárvány síremléke és Balassi István, valamint felesége, Zrínyi Ilona verses epitáfiuma.

Az eperjesi városi levéltárban ugyan a magam kutatási területével kapcsolatban nem találtam lényeges adatot, de az újabban gondosan vezetett, igen nagy anyagot felölelő levéltárban 1526-tól számitva rendszerezett, nyilvántartott, gazdag anyag van. Kutatók számára könnyen hozzáférhető.

Érdeemes még azt is megemlíteni, hogy a pozsonyi volt ev. líceumi könyvtárban jó állapotban megvan Kyrmeser Pál „Acta concordiae” című könyve, mely a XVI. századi protestáns hitéletre vonatkozólag érdekes dokumentum. Kyrmeser egyeztetni próbált a különböző felekezetek és irányzatok, különösen a cseh-morva testvérek és a lutheri irányúak között. Calvinnak néhány hozzáfrott levelét is közli a könyv. (Megjelent 1580. Mantskovit Bálint nyomtatásában, Detrekőn.)

N. I.

Nyíró Lajos tanulmányútja a Szovjetunióban

Két hónapos szovjetunióbeli tanulmányutam alatt — ez év májusában mentem ki — két feladat megoldását tűztem magam elé:

1. anyagot gyűjteni a „Belinszkij a tragikum-kérdésről” című készülő munkámhoz,
2. betekinteni a szovjet realizmus-vita részleteibe.

Moszkvában, ahol négy hetet töltöttem, Belinszkij legjobb szakembereivel ismerkedtem meg. Többször és hosszan elbeszélgettem A. Lavreckij-jel, a Gorkij Intézet munkatársával, Belinszkij elismert legjobb szakemberével. Tollából sarjadt ki az eddigi legjobb szovjet Belinszkij-monográfia. „Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov harcban a realizmusért” (1941.) Sajtó alatt van „Belinszkij esztétikája” című újabb könyvének kézírata is. Lavreckijjel való tanácskozáskor a Belinszkij tragikum felfogásán túl, egyéb esztétikai problémákat is meg-tárgyaltunk. Nagy készséggel segített Belinszkij-bibliográfiám összeállításában.

Megismerkedtem Ju. Okszman-nal, aki egy évtizeden át adta elő az egyetemen Belinszkij munkásságáról szóló kollégiumát. Megjelenés előtt állt értékes, Belinszkij életét napokra részletező újabb műve. Főleg Belinszkijnek kortársaival való viszonyáról, Bakunyin, Kátkov, Sztankievics, Botkin Belinszkijre gyakorolt hatásáról beszélgettem vele.

Futólagosan ismerkedtem meg Nyecsájevá-vel, aki több kötetes Belinszkij életrajzot ír, melyből eddig két kötet látott napvilágot. Módomban volt még beszélgetni Jurij Borevvel, aki nemrégien írt egy könyvet a komikumról, és most dolgozik a tragikum kérdésén. Leningrádban, ahol szintén négy hetet töltöttem, megismerkedtem Alekszejev-vel, Friedlander-rel, Jelemlánov-vel, Burszov-vel, Kágán-nal és másokkal.

A szovjet tudósokkal folytatott beszélgetéseim során sok hasznos tanácsot kaptam, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy kutatásaim jó méderben folynak.

Sokat dolgoztam a moszkvai és leningrádi könyvtárakban. Munkám első aktusa a minél részletesebb Belinszkij-bibliográfia összeállítása volt. Olyan cikket, amely közvetlenül Belinszkij tragikum-elméletével foglalkozik csupán kettőt találtam: Kurganyin „Belinszkij tragikum felfogása” és Metyelszkaja „A tragikum kérdése Belinszkij esztétikájában” című tanulmányait. Elolvastam a Belinszkij-irodalom leglényegesebb munkáit (Pipin, Annenkov-Vengerov, Ivanov-Razumnyik stb. művei), megismerkedtem a XX. század elején Belinszkij körül zajló vitával (Ajhenvald), Dosztojevszkij, Merezkovszkij Belinszkijt szidalmazó írásai-
val. Foglalkoztam több Belinszkij-korabeli irodalomtörténész, irodalomteoretikus munkássá-
gával (Nagyezsgyin, Bakunyin, Polevoj, Sevirjov) és átlapoztam a kor több folyóiratát (Molva, Tyeleszkop, Otyecsesztvennije Zapiszki, Szovremennyik, Szevernaja Pcsela stb.), ami lehetővé
tette a kor légkörében való tájékozódást. Általában csak azoknak a műveknek a tanulmányo-
zására szorítottam, amelyekhez Magyarországon nem férhetek hozzá. Szovjetunióbeli mun-
kám nem volt Belinszkij kutatásaim záró aktusa, sőt sok impulzust adott további, itthon elvé-
gezhető tudományos munkámhoz.

Felejthetetlen élményt jelentett számomra azoknak a helyeknek a meglátogatása, ahol Belinszkij is megfordult. Megtekintettem sírját is a leningrádi Volkov temetőben, ahol több lángelméjű orosz író alussza örök álmát.

Tanulmányutam során kirajzolódtak már a Belinszkij tragikum-felfogásával kapcsolo-
latos problémák kontúrjai, ami lehetővé teszi, további kutatások után, tervezett munkám
megírását. Szovjetunióbeli kutatásaim emellett több részlet-téma kidolgozására is lehetőséget
nyújtanak. Ismertetni kívánok néhány legújabban megjelent Belinszkij-monográfiát is.

A realizmus vitával kapcsolatban beszélgettem a vita több aktív résztvevőjével, így *Elsberg*-gel, *Friedlander*-rel, *Lawreckij*-jel és másokkal. Nem sikerült azonban találkoznom *Nyedosivin*-nel és *Motiljová*-val.

Utiélményeimről beszámoltam a Világirodalmi Osztály szeptember 16-án tartott értekezletén. Külön ismertetni fogom az osztályon Belinszkij-kutatásaim eredményeit; a realizmus-vitáról pedig az Intézet egész tagsága előtt fogok beszámolni.

Ny. L.

Pirnat Antal tanulmányútja Lengyelországban

1958. május 22-től szeptember 24-ig tartózkodtam Lengyelországban.

Tanulmányutam elsődrendű célja a XVI. sz-i erdélyi és lengyel antitrinitáriusok kapcsolatainak felkutatása volt. Ezenkívül Intézetünk régi magyar osztályának megbízásából igyekeztem számbavenni a nagyobb lengyel gyűjteményekben található mindennemű régi magyar vonatkozású anyagot, nyomtatványokat, kéziratokat, leveleket stb. — a kezdetektől a XVII. sz.-ig bezárólag.

Tanulmányutam során a következő gyűjteményeket kerestem fel: Varsóban a Nemzeti könyvtárat (Biblioteka Narodowa), az Egyetemi könyvtárat, valamint a központi Levéltárat. Torunban az Egyetemi és a Városi könyvtárat, Boroszlóban az Egyetemi könyvtárat és az Ossolineum könyvtárat, Poznańban a Raczyński könyvtárat, az Egyetemi és a Városi Könyvtárat, valamint a Poznań melletti Kórnikban levő Działyński-gyűjteményt, Krakkóban az Egyetemi (Jagiello) könyvtárat és a Czartoryski könyvtárat (a szintén igen fontos Krakkói Levéltárban a nyári szünet miatt sajnos rendszeresen nem dolgozhattam), Gdańskban a Városi könyvtárat.

A lengyelországi gyűjteményekben levő legfontosabb régi magyar vonatkozású műveket a magyar és lengyel szakirodalom már a második világháború előtt elég alaposan számontartotta. Így leginkább az volt a feladatomban, hogy ellenőrizsem mi az, ami ebből az anyagból ma is a helyén van, s mi az, ami a háború pusztításai következtében megsemmisült vagy elkallódott. Tapasztalataimat a következőkben summázhatom: A krakkói gyűjteményeket, valamint a kórnikai Działyński könyvtárat és a torunói Városi könyvtárat háborús kár alig érte. Ugyancsak viszonylag kisebbek azok a veszteségek, amelyek a Varsói Egyetem könyvtárát és a Gdanskai Városi Könyvtárat érték.

A poznańi könyvtárakban már az anyag egy jelentősebb részének pusztulásával kell számolnunk. A Lvovból Boroszlóba települt Ossolineum minket is érdeklő könyveinek ugyancsak elég nagy százaléka hiányzik — legnagyobb része szerencsére nem vészett el, csak régi helyén maradt. Igen súlyos a pusztulás a boroszlói Egyetemi Könyvtárban (azelőtt városi kvár). Az egykor itt őrzött, magyar szempontból is nagy jelentőségű anyagnak ma csak töredékei vannak meg. Szinte teljesen elpusztult a háború során a varsói Biblioteka Narodowa és számos kisebb varsói gyűjtemény. Az elpusztult Nemzeti Könyvtár anyagát a lengyelek azóta hatalmas méretű gyűjtőmunkával igyekeztek pótolni. Az újonnan gyűjtött könyvek legnagyobb része azonban Északnyugat-Lengyelországból származik, s így a mi szempontunkból nem túlságosan sok érdekes munka akad közöttük. Gyanezt mondhatom a toruni egyetem könyvtáráról, amely 1945-ben alakult, s könyvanyaga főleg pomerániai provenienciájú.

Itt kell megjegyezni, hogy a boroszlói könyvtárakban az anyag rendezetlensége, Kórnikban pedig a rendelkezésekre álló idő rövid volta miatt korántsem végezhettem teljes munkát. Alaposabb kutatások mindkét helyen még komoly meglepetésekkel szolgálhatnak, mivel a régi nyomtatványokban és kéziratokban igen gazdag kórnikai gyűjteményt magyar kutatók korábban alig látogatták, a boroszlói Egyetemi Könyvtár anyaga pedig a hajdani igen élénk magyar-sziléziai kapcsolatok következtében még katasztrófális háborús veszteségei után is szinte kimeríthetetlen kincsesbányának látszik.

A XVI. sz-i magyar—lengyel antitrinitáriusok kapcsolataival Jakab Etel óta senki sem foglalkozott. Így e kérdésben kutatásaim meglehetősen termékenynek bizonyultak.

Lengyel kollégáim számos 1566—71 között Gyulafehérváron megjelent antitrinitárius mű egykorú lengyel fordítására hívták fel a figyelmemet, és elég sok egyéb értékes adalékra, levélre stb. bukkantam e tárgykörből. Itt kell megjegyezni viszont azt is, hogy e kérdés egyik talán legfontosabb, de kellőképpen soha és sehol nem értékesített forráscsoportja, Dudith András Boroszlóban őrzött eredeti levelezése a második világháborúban szinte teljesen megsemmisült.

A lengyel reformáció történetével, melynek tárgykörével saját kutatási témám a leginkább érintkezik, főként történészek és filozófia-történészek foglalkoznak. Így a Lengyel Tudományos Akadémia varsói Irodalomtörténeti Intézetében, a torunói és krakkói egyetemek

irodalomtörténeti tanszékein, valamint az Ossolineum Irodalomtörténeti kutatóintézetében tett alkalmi látogatásaimtól eltekintve főként a tudományszakok művelőivel álltam kapcsolatban. Különösen sok értékes tanácsot és útbaigazítást kaptam Varsóban *Ludvik Chmaj* professzortól, valamint két fiatalabb kutatótól, *Lech Szczuckitól* és *Zbigniew Ogonowskitól* — mindhárman a Filozófiai és Szociológiai Intézet munkatársai — azonkívül *Janusz Tazbirtól*, a Történettudományi Intézet munkatársától. Krakkóban elsősorban *Kazimierz Lepszy* professzornak, valamint fiatal munkatársainak *Wacław Urbannak* és *Jan Maleckinek* tartozom hálával. Blandrata György lengyelországi tevékenységét illetően a legtöbb értékes felvilágosítást Toruńban kaptam *Konrad Górski* professzortól, s ugyancsak ő hívta fel a figyelmemet a XVII. sz.-ban Torunban járt magyar diákok, s az ottani lutheranus gimnáziumban működött magyar tanárok irataira a Városi Könyvtárban. Itt kell még megemlékezni *Marian Pelczyński* könyvtárosról fáradhatatlan poznańi kísérőmről, valamint *Mieczysław Walterről*, a boroszlói Egyetemi Könyvtár kéziratfőosztásáról, aki mindent megtett annak érdekében, hogy munkámat megkönnyítse.

Négyhónapos tanulmányutam során a lengyel szakemberek és könyvtárosok részéről mindenütt a legmesszebbmenő segítőkészséget tapasztaltam. Az egyetlen nehézséget az okozta, hogy utazásom legnagyobb része a nyári szezonra esett. Emiatt számos, hírből már ismert, kiváló lengyel tudóssal minden igyekezetem ellenére sem sikerült találkoznom, és néhány intézménybe egyáltalán nem juthattam be, másokban pedig csak korlátozott munkaidővel dolgozhattam.

Tanulmányutam során több száz régi magyar nyomtatvány és magyar vonatkozású kézirat bibliográfiai adatait jegyeztem fel. Ezeket, mint a lengyelországi könyvtárakban található régi magyar és magyar vonatkozású művek bibliográfiáját rövid időn belül publikálni szándékozom. A lengyel—erdélyi antitrinitáriusok kapcsolataira vonatkozó adatokat rövidesen sajtó alá kerülő kandidátusi disszertációmban, valamint az 1560-as évek erdélyi antitrinitarizmusáról szóló készülő nagyobb tanulmányomban kívánom értékesíteni. Tanulmányutamról beszámoltam a Régi Magyar Irodalmi Osztály okt. 10-i értekezletén.

P. A.

Rejtő István tanulmányútja Csehszlovákiában

1958. szeptember 3—szeptember 11-ig Rimaszombatban végeztem kutatómunkát. Ez utam alkalmával az 1957. évi tanulmányutam során Rimaszombatban talált Mikszáth-önképzőköri anyag teljes feldolgozását végeztem el. 1957-ben t. i. az egyéb gazdag program miatt nem állt módomban lemásolni Mikszáth 12 önképzőköri írását és a volt rimaszombati egyesült protestáns gimnázium fennmaradt anyakönyveiből a Mikszáth-bizonyítványokat. Most sikerült mindezeket lemásolnom. A rimaszombati kerületi múzeumban végzett kutatásaimban nagy segítséget nyújtott ismét Holéczy Miklós igazgató. Mikszáth Kálmán rimaszombati diákjeveinek a dokumentumait feldolgoztam és szövegpublikáció formájában szándékozom közzé tenni.

R. I.

Somogyi Sándor tanulmányútja a Román Népköztársaságban

1958. május 28-tól július 11-ig hathetes tanulmányúton voltam a Román Népköztársaságban, főleg Kolozsvárt és Marosvásárhelyt. A rendelkezésemre álló idő legnagyobb részét e két városban töltöttem el; mindössze két alkalommal voltam kisebb kutatóúton, Gernyeszegen (Gornest) és Pusztakamaráson (Kamarasu Sat).

Közelebbi célom az volt, hogy további adatokat szerezzek Gyulai Pál életének erdélyi szakaszaira (1825—48, 1851—52, 1858—62); hogy tovább keressem az őt ért irodalmi, társadalombölcseleti, politikai stb. hatások eredőit és jellegét; hogy megpróbáljak fényt deríteni a Kemény-kutatásokkal kapcsolatos egyes, mindmáig nyitott kérdésekre, illetve, hogy az Archiva Istorica din Cluj (Korábban: Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára, Kolozsvár) gyűjteményében egyes állagokat átnézzek.

Feladatom első részét illetően, további, fontos adatokat kaptam Gyulai 1848-as tevékenységére (röplap-kiadások, aktuálpolitikai feladatok, tömegmozgósítás, nemzetiségi kérdés stb.), valamint tanári, tanítási módszereire (évek: 1858—62). A kapott anyagot készülő munkámban magam dolgozom fel.

A Gyulait ért hatások tekintetében újabb adatok birtokába jutottam, s ezek pontosan körvonalazzák a fiatal kolozsvári írók és politikusok tevékenységét a 40-es évek elején; illetve dokumentumokat találtam Teleki Domokos gróf nemzetiség-politikai nézeteire, s arra az 1840-es évekre és 1848-ra jellemző erdélyi magyarság-élményre, melynek egyik legfontosabb hirdetője ugyancsak Teleki Domokos, Gyulai kenyéradó gazdája volt. Többek között — például: egyes ismeretlen röplapokat a kolozsvári forradalom korából, Teleki Domokosnak Az erdélyi úrbér története című, kiadásra nem engedélyezett könyv-kéziratát, valamint ugyanennek egy terjedelmes (részben hiányos) kéziratát: Megjegyzések Kemény Zsigmond nemzeti-ségi politikájához címen. A kapott adatokat — ideértve Teleki Domokos terjedelmes missiles-anyagát — magam dolgozom fel.

Marosvásárhely-gyergyességi, Gyulaival kapcsolatos kutatásaim csak negatív eredményekre vezettek; bebizonyosodott, hogy a gyergyességi Teleki-kastély nagybecsű levéltári anyaga a második világháború következményeként majdnem teljes egészében elpusztult. A maradék — igen selejtes, helytel-közzel némi gazdaságtörténeti értékkel bíró akta-halmazból mindössze egy pár olyan aktát sikerült kiválasztanom, amelyek némi adalékokkal szolgálnak Gyulai Gernyeszegen töltött hónapjainak hiteles történetéhez (1851—52).

Sajnos hasonló eredményre jutottam Pusztakamaráson is. Im már végérvényesnek vehetjük, hogy a Kemény-család felbecsülhetetlen értékű levéltára, különgyűjteményei, Kemény Zsigmond ott őrzött teljes missiles-anyaga; jegyzetei, kéziratai és magánkönyvtára — ez utóbbinak egy pár darabjától eltekintve — maradéktalanul elpusztultak. Irodalom- és kultúrtörténeti szempontból az itteni pusztulás súlyosabb, mint a gyergyességi. A pusztakamarási Kemény-archivumban több olyan levelezés-egységet és kézirat-csomót, többek között Kemény Zsigmondnak egy ismeretlen regény-töredékét őrizték, amelyeknek feldolgozására — előtűnik ismeretlen okból — Papp Ferenc annak idején nem vállalkozott. Hasonlóképpen sajnálatos, hogy annak idején csak egy pár, bejegyzés darabját sikerült megmenteni Kemény Zsigmond magánkönyvtárának. (Az e kérdéssel kapcsolatos filológiai munkát, valamint az általam Kolozsvárt talált ismeretlen Kemény-levelek feldolgozását magam végzem el.)

Az egyéb tárgyköröket illető vizsgálódásaim többirányúak voltak. Így például Kolozsvárt, a fontosabb témakörökkel kapcsolatban — többek között — az alábbi anyagokat kaptam. a) Kazinczy Ferencnek több, ismeretlen és kiadatlan levelét, b) Kazinczy Ferencel kapcsolatban egy részletes, bőséges bizonyítóanyaggal ellátott titkosrendőri jelentést az Erdélyi levelekről, melyet annak idején a Guberniumon keresztül felsőbb fórumoknak továbbítottak volt, c) Kazinczy Az erdélyi Szászok .c. munkájának egy cenzortól jóváhagyott, de kiadásra nem került kommentált kompillátumát, d) egyes, Kazinczy és Sipos Pál kapcsolataira vonatkozó dokumentumokat, illetve Sipos Pálnak egyes ismeretlen leveleit, e) Kőlcsey Ferencnek egy ismeretlen levelét, f) Eötvös Józsefnek, Jókai Mórnak, Kazinczy Gábornak, Kossuth Lajosnak, Mocsáry Lajosnak, Széchenyi Istvánnak stb. több ismeretlen és történeti, irodalomtörténeti vonatkozásokban egyaránt fontos levelét. (A Kazinczyra és Kőlcseyre vonatkozó dokumentumokat Szauder József dolgozza fel.)

A fentebb nevezett akták és kéziratok mikrofilmjei rövidesen megérkeznek az MTA Mikrofilm tárába.

E helyt is külön hangsúlyozni szeretném, hogy kolozsvári tanulmányutam idején Kelemen Lajos nyugalmazott levéltári főigazgató, Szabó T. Attila, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem professzora és Dani János történész-kutató, az Archiva Istorica din Cluj levéltárosa önzetlenül, állandóan segítségemre voltak; több alkalommal ők hívták fel a figyelmemet egyes levéltári állagokra.

S. S.

Sziklay László részvétele a moszkvai Szlavisztikai Kongresszuson

Mint az 1958. évi moszkvai Szlavisztikai Kongresszuson résztvevő magyar delegáció tagja, 1958. augusztus 30-tól szeptember 13-ig a Szovjetunióban tartózkodtam.

Ez alatt a 13 nap alatt:

a) részt vettem az említett kongresszuson, nyitó- és záróünnepélyén, plenáris ülésein; az irodalmi osztály régi, XIX. századi és XX. századi alosztályán több — kutatási területemmel rokon — előadást hallgattam meg. Szeptember 5-én, pénteken tartottam meg szlovák nyelven „Hviezdoslav és a magyar irodalom” című előadásomat, amelyhez Karol Rosenbaum, a Szlovák Tudományok Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa szólott hozzá. Hozzászóltam Ivan Kusý: „A szlovák realizmus kapcsolatai a szláv és nem szláv irodalmakkal” c. előadásához. A kongresszuson résztvevő 20 ország delegátusai közül főleg azokkal igyekeztem ismeretséget kötni, akik érdeklődésükkel közel állnak kutatási területemhez. Számos szovjet, cseh és

szlovák, lengyel, osztrák, német és más nemzetekhez tartozó tudóssal cseréltem különnyomatot és beszéltem meg a tartós tudományos érintkezés lehetőségeit. Megválasztottak a XX. századi alosztály elnökségi tagjának.

b) A kongresszus szüneteiben a rendelkezéseimre álló időt az ország és a szovjet tudományos élet megismerésére igyekeztem fordítani. Magának Moszkvának a megtekintésén kívül részt vettem a kongresszus által rendezett két kiránduláson Jasznája Polyanába és Zagorszkba — és két napra elutaztam Leningrádba. *Nikolszki* elvtárrsal, a Szláv Intézet és *Balaszov* elvtárrsal, a Gorkij Intézet népi demokratikus osztályának vezetőjével az együttműködés elmélyítésének lehetőségeiről folytattam megbeszélést; *Balaszov* elvtársat intézetében is meglátogattam, ahol megismerkedtem a népi demokráciákkal foglalkozó szovjet irodalomtörténetírás jelenlegi célkitűzéseivel és módszereivel. Két ízben voltam a moszkvai Lenin könyvtárban, ahol az engem érdeklő szakirodalom könyv- és levéltári állományáról igyekeztem tájékozódni, és megtekintettem néhány — Pesten meg nem található — könyvet.

Sz. L.

Tóth Dezső tanulmányútja a Román Népköztársaságban

1958 májusában három hetet töltöttem a Román Népköztársaságban, s a rendelkezéseimre álló néhány nap alatt a kolozsvári könyvtárakban kutatómunkát is végeztem. — Ennek eredményeképp lemásoltam — a Vörösmarty kritikai kiadás érdekében — a kolozsvári autográf vers-kéziratokat (a Jósika emlékkönyvben található Csalogány, a Wesselényinek megküldött Jóslat, és a Jó bor töredéke). — Tisztáztam a Vörösmarty—Wesselényi levelezés kérdését. Eszerint a Kolozsvárt található 8 Vörösmarty levél közül eddig kettő teljesen ismeretlen — a többi különböző helyeken közölték. Mindkét közöletlen levél jelentős: az 1847. máj. 2-i az urbérrel kapcsolatos levelezés-téma fontos kiegészítése, az 1847. máj. 31-i pedig Vörösmarty házi-családi életére vet érdekes fényt. — Ezekben a leveleken kívül találtam Wesselényinek egy sor Vörösmartyhoz írt levelét, ill. azok (részben) sajátkezű másolatát. — Az összesen kilenc levél közül tudomásom szerint három ismeretlen — s ezek közül egy, az 1847. máj. 13-i (Vörösmarty máj. 2-i levelére írt válasz) — az említett témánál (urbér) fogva ugyancsak fontos. E levélváltás nyomán világosan kiderül, hogy Vörösmarty ebben a kérdésben Wesselényinél sokkal tisztábban látott.

Találtam ezenkívül több irodalmi szempontból — s főleg Vörösmartyt érintően — igen érdekes, Wesselényihez írt Bártfay-levelet; nemkülönben a Wesselényi és az íróvilág közti kapcsolatot megvilágító egyéb érdekes leveleket (Wesselényinek Bajzához, Eötvös Józsefhez stb. írt leveleit). Mindebből kiderül ill. alátámasztást nyer, hogy Wesselényinek bizonyos rétegekre igen nagy és közvetlen hatása volt a harmincas évek második felében, a negyvenes évek elején. — Az irdatlan Gyulai naplóból is kijegyeztem néhány irodalmi vonatkozású megjegyzést — ezek közt a legerdekesebb Horváth Lázár még kéziratban olvasott regényéről mondott igen találó bírálata.

T. D.

Varga József tanulmányútja a Román Népköztársaságban

1954 őszén két hónapos tanulmányutat tettem Romániában. Ennek az utamnak az volt a fő feladata, hogy számbavegyem a XX. század első két évtizede magyar irodalmára és Ady egész életművére vonatkozó, azzal kapcsolatos anyagot. Tanulmányutamról, annak eredményéről az I. OK 3. 4. számában számoltam be. (Beszámoló romániai tanulmányutamról. Adalékok a XIX. század második fele és a XX. század magyar irodalmának történetéhez: Arany, Petelei, Mikszáth, Ady, Szép Ernő, Emil Isac, Móricz, Kosztolányi, Babits, Emőd Tamás, Ignatus, Oláh Gábor és Szabó Dezső levelek publikálása. — I. OK VII. 1955. 3—4. 443—472.)

Mostani tanulmányutam (1958. IX. 10.—X. 10.) ez előzőhöz kapcsolódott. Mivel időközben az Irodalomtörténeti Intézettől azt a megbízatást kaptam, hogy a kritikai kiadásban rendezzem sajtó alá az Ady-levelezést, utam centrumában a Romániában található Ady, ill. Adyhoz írott levelek számbavevétele volt. 2 Ady levelet találtam Visky Józsefeknél Kalotaszentkirályon: 1914. VI. 11-én, ill. 1916. VIII. 28-án írta őket Ady Visky Józsefnek; Aradon az Aradi Közlöny 1912. VIII. 24-i (Nr. 192.) számában közölt, Ady Endrének a lap szerkesztősé-

géhez frott levelére hívták fel a figyelmemet. Nagyváradon a Tartományi Múzeum megszerezte Ady szabójához a Lebovits és Fia céghez 1916-ban írott két levelét. Ugyancsak itt őrzik Boncza Bertának a vőlegényéhez — Lám Bélához, ill. a Lám Béla édesanyjához — írott leveleinek másolatát, valamint 7 levelét Ady Endréhez. Nem emlitem azokat a leveleket, amelyekről idéztem beszámolómban már első utam után említést tettem. Szatmárnémetiben dr. Kakassy János őrzi Ady Endre Papp Gyulához, az érminszerinti görögkatolikus paphoz írott 5 képeslapját. Sajnálattal kell viszont arról szólanom, hogy az érminszerinti levelezéséről Ady Lajosné által Érszentkirályon elhelyezett leveleknek nem sikerült nyomára akadnom. A levelezés kutatása közben jártam a kolozsvári Emil Isac emlékmúzeumban és a nagyváradai Tartományi Múzeumban, ill. az ennek felügyelete alatt álló Ady-múzeumban. Ezek igen jól kezelt gyűjtemények, a váradi Ady-múzeum pedig voltaképpen egy igen jól rendezett Ady-kiállítás. E gyűjteményeket az 1954-es utamról készült beszámolómban már részletesen bemutattam (az E. Isac-múzeumot, amely akkor még nem volt, mint Emil Isac hagyatékát) most csak az újonnan szerzett levelekről szólnom be. Mindkét múzeum katalógusát elhoztam, és az Irodalomtörténeti Intézet Eötvös Könyvtárában helyezem el. A levelek egy részét magammal hoztam, a többit pedig lefényképezés után küldik el. Ezeket az Ady kritikai-kiadás levelezés kötetében helyezük el.

E fő feladatomban mellett utam másik feladatának az Ady 80. születési évfordulójával kapcsolatos romániai magyar és román nyelvű sajtóanyag összegyűjtését tekintetem. *Bustya Endrével*, *Franyó Zoltánnal* és *Kovács Sándorral* (a nagykarolyi rajoni-múzeum vezetője) össze is gyűjtöttük az anyag jelentős részét: *Bánsági Üzenet*, *Előre*, *Fáklya*, *Ifjúmunkás*, *Igazság*, *Munkásélet*, *Művelődés*, *Szabadság*, *Szabad szó*, *Utunk*, *Vörös Lobogó*, *Contemporanul*, *Infomatia*, *Narodnaja kultura*, *Neuer Weg*, *Neue Literatur*, *Pentru socialism*, *Scinteia*, *Srisul banatean*, *Tinarul scriitor*, *Tribuna*, *Die Wahrheit* — ezek azok a napi, heti lapok, ill. folyóiratok, amelyeknek összesen ötven számát hozhattam magammal. A fent említett barátaim, kollégáim szíves segítségét ezúton is megköszönöm. E lapokban, folyóiratokban publikált írások nagyobbbrészt Ady és a kortársak írásainak újraközlései, avagy az Ady évforduló alkalmából rendezett ünnepségekkel foglalkoznak, s így csak bibliografice van jelentőségük. Akad azonban közöttük néhány értékes riport Ady szülőföldjéről, avagy emlékezés. (Pl. *Franyó Zoltán*: *Ady Endre mint temesvári díjnok*) — emlékezés — *Bánsági Üzenet*. 1957. (101—108).

Az idegen nyelvű sajtó — amelyek között a román nyelvű mellett szerb és német nyelvű is van — igen sok műfordítást tartalmaz. Utamon néhány kitűnő Ady-kortársral is sikerült megismerkednem: *Franyó Zoltánnal* — akinek sok dedikált Ady-kötete van — beszélgettem hosszabban. — *Papp Aurél* pedig — a gyermek Ady legjobb ismerője, a romániai Ady kultusz fáradhatatlan élesztője — segítette az Érmindszentre való eljutásában is. *Papp Aurél* jelenleg az Ady-szülők életével foglalkozik, s a gyermek Adyt formáló hiteles családi miliőt akarja megeleveníteni: várjuk munkáját, amelytől — eddigi írásait ismerve — nagyon sokat várunk. Magammal hoztam egyébként *Papp Aurél* öt Adyval foglalkozó írását, valamint az Ady születésének 80. évfordulójára Nagybanján 1957-ben kiadott kis füzetet, amivel *Papp Aurél* emlékezésének egy részletén kívül Ady és Érmindszent, valamint Ady és Nagykaroly, ill. Szatmár kapcsolatával foglalkozik. Mindezeket a fent részletezett újsággyűjteményeleggütt az Irodalomtörténeti Intézet Eötvös Könyvtárában archivumban helyezem el.

Utam az előző utam folytatása volt abban az értelemben is, hogy most jártam Ady szülőföldjén, ahova 1954-ben nem jutottam el: *Kaplony*, *Nagykaroly*, *Tasnád*, *Érkavas*, *Érmindszent*: mind-mind közelebb vittek Ady „titkai” megfejtéséhez és megértéséhez. Ady életművében oly nagy szerepe van a szülőföldje etnográfijának, történetijének s az egész tájnak, hogy ennek konkrét ismerete nélkül az olvasó sok mindent egyszerűen meg sem ért.

Utamból két hetet *Bustya Endre* barátommal, a neves marosvásárhelyi Ady kutatóval töltöttem együtt. Talán mondanom sem kell, hogy mennyire segítségére lehettünk egymásnak a kutatómunkában.

Az első utamról beszámoló írásomban említettem, hogy a marosvásárhelyi *Kemény Zsigmond Társaság* irattára őrizhet értékes XX. századi irodalmi anyagot. (*Molter Károly* hívta fel erre a figyelmemet: i. m.: 471. l.) *Bustya Endre* azóta kutatott az irattárban és megtalálta a Babits marosvásárhelyi meghívásával és *Kosztolányi* marosvásárhelyi felolvasó estjével kapcsolatos anyagot, — ezek között 3 levelet *Babits* ill. *Babitsné*től, 7-et pedig *Kosztolányi*tól. Ezeket ő készült publikálni, addig is azonban átadta nekem a kéziratot, hogy Intézetünk archivumban helyezem el.

Végül még megemlítem, hogy a nagyváradai Tartományi Múzeum nemrég szerezte meg *Ady Balázs* Bélának dedikált fényképét, — Nagybanján pedig *Szécsen Zoltán* fényképéssel ismerkedhettem meg, aki *Székely Aladár* tanítványa volt, s akinek igen szép kollekciója van *Adyról* és az Ady családról készült fényképekből.

V. J.

INTÉZETI HÍREK

(1958. augusztus 1—december 31.)

Az MTA I. osztályának javaslatára az Akadémia elnöke 1958 októberében kinevezte az Intézet Tudományos Tanácsának tagjait. A Tudományos Tanács tagjai: *Barta János, Bóka László, Horváth János, Király István, Klaniczay Tibor, Sötér István, Tolnai Gábor, Turóczy Trostler József, Waldapfel József* és az Intézet osztályvezetői. A Tanács elnöke *Sötér István* igazgató, titkára pedig *Klaniczay Tibor* igazgatóhelyettes.

*

A Magyar Újságírók Országos Szövetsége felkérte az Intézetet, hogy nyújtsion segítséget az újságírók továbbképzésében. Az Intézet kidolgozta a Szövetség által megindított két éves tanfolyam magyar irodalomtörténeti tematikáját és gondoskodott az irodalomtörténeti órák előadásairól. 1958 őszi hónapjaiban a régi magyar irodalmat *Gerézi Rabán* adta elő, 1959 első felében pedig *Horváth Károly* fogja a XIX. századi magyar irodalomról szóló előadásokat megtartani.

*

1958. augusztus 6-án meghalt *Krencz János*, az Intézet könyvtárának dolgozója. Évtizedeken át az Eötvös Kollégium köztituszetben és közszeretben álló portása volt, majd később az Eötvös Könyvtárban dolgozott óadózó buzgalommal. 1956-ban törént nyugalomba vonulása óta is részt vállalt az Intézet könyvtárának a munkájában. Az Eötvös Kollégium volt növendékei és az Intézet dolgozói az ifjúság és a tudomány ügyét mindig lelkesen szolgáló öreg barátjukat veszítették el benne.

*

Az Intézet szeptember 8-án és 9-én két napos konferenciát rendezett a népi írók kérdéséről. A vita elsősorban a népi írók nacionalizmusának és osztálybázisának kérdéseit, valamint irodalomtörténeti szemléletük problémáit tárgyalta. A konferencia bevezető referátumát *Sötér István* igazgató tartotta az irodalomtudomány és közelebbről az Intézet feladatait vizsgálva a népi írók mozgalmának irodalomtörténeti vizsgálata terén. Ezt követte *Diószegi András* aspiránsnak a népi írók nacionalizmusáról és *Nagy Magda* tudományos munkatárának a népi írók osztályalapjáról szóló referátuma. A vitában több meghívott vendég és az Intézet számos munkatársa vett részt. Felszólalt *Erdei Ferenc* az MTA főtitkára, *Bóka László* lev. tag, *Szabolcsi Miklós, Stoll Béla, Varjas Béla, Szauder József, Ungvári Tamás, Gerézi Rabán, Kemény G, Gábor, Somogyi Sándor, Kispéter*

András, Nagy Péter, Klaniczay Tibor, Tolnai Gábor lev. tag, *Koczkás Sándor, Képes Géza, Czine Mihály, Tóth Dezső* és *Vajda Gy. Mihály*. Jelen volt a vitán *Orbán László* az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Osztályának vezetője, a Népszabadság munkatársai és az Egyetem számos tanára és előadója. A konferenciáról részletes ismertetést közölt a Népszabadság szept. 13-i és a Magyar Nemzet szept. 14-i száma. A vita teljes anyagát az Intézet sokszorosított kötet alakjában közzéteszi, ezért ismertetésétől itt eltekintünk. A referátumok és egyes hozzászólások külön is napvilágot láttak folyóiratokban. Így *Sötér István* referátuma a Magyar Tudomány 1958. évi számában, *Diószegi András* és *Nagy Magda* előadásai a Kortárs szeptemberi, *Klaniczay Tibor* és *Tóth Dezső* hozzászólásai pedig a Kortárs decemberi számában. *Klaniczay Tibor* hozzászólásának egy része megjelent a Népszabadság szeptember 16-i számában is.

*

Juraj Spitzer, a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Irodalmi Intézetében a XX. századi szlovák irodalmi osztály vezetője szeptember folyamán hivatalos minőségben két hetet töltött Budapesten, s ez alatt az idő alatt Intézetünk számos munkatársával folytatott megbeszélést. Az igazgató távollétében *Szauder József* osztályvezető fogadta, akivel hosszas és szívélyes eszmecsere keretében állapították meg a két intézet közötti viszonyt még szorosabbá tételének szükségességét. Határozattá vált, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovák intézet dolgozói kijelölik azokat a témákat, amelyek szerintük alkalmasak arra, hogy a magyar és a szlovák irodalomtörténezek közösen dolgozzák ki őket. Termékeny eszmecserét folytatott *Spitzer* elvtárs *Nyirő Lajossal* a legújabb szlovák és magyar irodalom közös problémáiról, *Sziklay Lászlóval* pedig a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok számos fontos kérdéséről. *Juraj Spitzer* az Intézet Világirodalmi Osztályán *Képes Géza* elnökletével előadást tartott a Szlovák Irodalmi Intézet szervezeti felépítéséről, munkájáról és az aktuális szlovák irodalomtörténeti és irodalomelméleti problémákról.

*

Richárd Prazák, a brnoi egyetem cseh irodalomtörténeti tanszékének, valamint *Jaroslava Pasiaková*, a pozsonyi egyetem magyar tanszékének adjunktusa szeptember—október hónapban több hetet töltött Magyarországon, hogy otthon megkezdett tanulmá-

nyaikat itt folytassák. Mind a ketten a magyar—cseh, illetőleg magyar-szlovák kapcsolatok területén dolgoznak. *Prazák* készülő kandidátusi disszertációja a reformkor magyar—cseh kapcsolatait, *Pasiaková* munkája pedig a két háború közötti tudományos (elsősorban irodalomtörténeti) kapcsolatokat foglalja fel. Az Intézet számos munkatársával (így pl. *Szaunder Józseffel*, *Kemény G. Gáborral*, *Szöke Sándorral*, *Sziklay Lászlóval* stb.) folytatott személyes megbeszéléseiken kívül több könyv- és levéltárunkban folytattak kutatómunkát, voltak Debrecenben, Sárospatakon, Szegeden, Pápán. *Pasiaková* a szegedi Pedagógiai Főiskola szlovák tanszékét is meglátogatta.

Szeptember 24-én a XX. századi osztály *Vargha Kálmán* Móricz-tanulmányának egyik fejezetével foglalkozott. (Móricz Ady-élménye.) A vitában *Bodnár György*, *Czine Mihály*, *Nagy Péter*, *Szabolcsi Miklós* vett részt. A tanulmányban kifejtett gondolatokkal a hozzászólók szinte mindenben egyetértettek; s valamennyien az Ady—Móricz művészete közötti rokonvonások és különbségek bővebb fejtegetésére hívták fel a szerző figyelmét. Erre a szerző maga is gondolt; de más fejezetben vélte e problémák taglalását.

A régi magyar osztály 1958. október 3-i értekezletén *Varga Imre V. P. Andrianova* Peretc tanulmányát ismertette a XVII. századi orosz történeti elbeszélés és a népi száj-hagyomány kapcsolatáról. A tanulmány a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Orosz Irodalmi Intézete régi orosz irodalmi osztályának egyik kiadványában jelent meg. A szerző arról beszél, hogyan alakult ki és fejlődött a népi szóbeli költészet új formája a század folyamán, hogyan tükrözteti az orosz nép osztályharcát, és hogyan szolgálta az idegen beavatkozók ellen folytatott küzdelmet; szól arról, hogy a szerzői és olvasói tábor demokratizálódásával hogyan tört fel a folklór az írásos, műköltészeti alkotásokba egyes motívumok, előadásmód, az élő beszéd kifejezőmódjainak átvételével illetve utánzásával. A beszámoltó vita követte, melyben a cikk tanulságainak magyar irodalmi alkalmazásáról és a műköltészet és népköltészet viszonyáról beszéltek a hozzászólók.

Október 8-án a XX. századi osztály *Bodnár György* Kaffka Margit-monográfiájának egyik fejezetét vitatta meg. (Kaffka Margit írói indulása.) A vitában *Nagy Péter* a századvégi irodalmi környezetet plasztikusabb rajzárt és a stilisztikai elemzés elmélyítését igényelte. *Vargha Kálmán* a tanulmány módszerével

foglalkozott, amely szerinte nem jeleníti meg eléggé a tárgyalt korszak műveit. *Ungvári Tamás* arra hívta fel a figyelmet, hogy a gondolatmenet helyenként nem ad módot a problémák árnyalására. *Bóka László* igen sok adalékkal és gondolattal egészítette ki a tanulmány Szabolcska Mihályra utaló részeit. *Szabolcsi Miklós* összefoglalójában felvetette, hogy az esszéjelleg miatt nem érezhető eléggé *Bodnár* állításainak filológiai megalapozottsága.

Karol Tomiš a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetének Tudományos munkatársa 1958. szeptember 28—október 15-e között tanulmányút céljából Budapesten tartózkodott. Itt tartózkodása során a mai magyar irodalom kérdéseiről megbeszélést folytatott *Bóka László* akadémikussal, *Szabolcsi Miklós* és *Szaunder József* osztályvezetőkkel. Több kulturális intézményt is meglátogatott, továbbá a TTIT egyik szegedi rendezvényén is részt vett. Részt vett az Intézet értekezletein is.

Október 17-én három tagú szovjet küldöttség látogatta meg az Eötvös Könyvtárat. A küldöttséget *Tatjana Bolzsina*, a Szovjet Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Alapkönyvtárának osztályvezetője vezette. Tagjai voltak: *W. Uznadzev*, a tbiliszi Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója és *N. Rudj*, az ukrán Tudományos Akadémia Könyvtárának helyettes igazgatója. Vendégeink annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy az állomány minősége, a gyűjtemények elhelyezése és a könyvtár munkamódszere igen jó lehetőséget biztosítanak az irodalomtörténeti kutatás számára.

Október 21-én a Világirodalmi Osztályon *Vujicsics D. Sztójan* bemutatta a délszláv népköltészet magyar kapcsolatairól szóló készülő munkájának egyik fejezetét. Ebben Balassi és Tinódi délszláv vonatkozásaival foglalkozott. Az előadás figyelemre méltó új eredményeket mutatott fel több eddig nem tisztázott kérdésben és különösen a Balassifilológia szempontjából jelentős. Az értekezleten résztvettek a Régi Magyar Irodalmi Osztály tagjai is és a résztvevők számos hozzászólással egészítették ki a dolgozat állításait.

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya és az Intézet az akadémiai Nagygyűlés keretében október 23—24-én József Attila ülésszakot rendezett. Az első napon a József Attila költészetével, irodalomtörténeti helyével kapcsolatos problémák kerültek megtár-

gyalásra. Révai József tiszteleti tag „József Attila-problémák” című előadásában négy kérdést érintett: József Attila indulásának és az új népiességhez való viszonyának kérdését; az avantgardizmus problémáját; József Attila és a Párt viszonyát s végül Ady és József Attila klasszikus voltának elismerését. Szabolcsi Miklós „József Attila, Bartók Béla, Derkovits Gyula” címen tartott beszámolót, amelyben megpróbálta nyomon kísérni azokat a konkrét egyezéseket, amelyek a három alkotó művében fellelhetők és azokat a mélyebb, szerkezeti tematikai és eszmei világnézeti egyezéseket, amelyeket a kor hatására művük felmutat. Diószegi András József Attila hatását kutatta felszabadulás utáni költészetünkben, rámutatva művének helyes példaként való követésére s egyszersmind felhívta a figyelmet a torzulásokra. Az első nap vitája részint kiegészítéseket tartalmazott az előadásokhoz (Képes Géza és Waldapfel József akadémikus a József Attila fordításokról) részint vitába szállt az előadások egyik vagy másik tételével, így főleg a Derkovitsra vonatkozó megállapításokkal. (Németh Lajos, Bodnár György) Érdemleges vita bontakozott ki a Németh László megfogalmazta úgynevezett „bartóki szintézis” kérdésében.

A második nap előadásai és vitája a két világháború közti magyar költészet más problémáival, elsősorban a szocialista irodalom kezdeményezéseivel foglalkozott. Tolnai Gábor lev. tag a kommunizisták befolyásolta magyar baloldali irodalom tömörüléseiről beszélt, elsősorban Radnóti Miklós pályájának példáján mutatva be a kor problémáit. Bóka László lev. tag előadása azt kutatta, miként tükröződik a „lira válsága” a Nyugat kritikusaik felfogásában. A vita főképpen az izmusok kérdéséről boncolta. Turóczy Trostler József akadémikus az expresszionizmus kérdéséről, Szabó György József Attila és az izmusok viszonyáról, Rába György Szabó Lőrinc expresszionizmusának kérdéséről beszélt. Király István részletesen elemezte az izmusok történelmi szerepét, kimutatva, hogy József Attila akkor ért költészete csúcsaira, amikor megszabadult hatásuktól. Koczás Sándor hozzászólása végül Radnóti munkásságának néhány kérdéséről boncolta.

Sötér István lev. tag az Intézet igazgatója zárszavában részletesen elemezte a kétnapos ülészek tanulságait, a felmerült elvi kérdéseket, és rámutatott a további tudományos feladatokra. Az ülészek előadásai és hozzászólásai az MTA I. Osztályának Közleményeiben fognak megjelenni.

Jaroslav Prušek akadémikus, a prágai Orientalisztikai Intézet igazgatója a Cseh-szlovák Tudományos Akadémia képviselőt-

ben részt vett az MTA 1958. évi nagygyűlésén. Ebből az alkalomból ellátogatott Intézetünkbe, ahol október 25-én előadást tartott a modern kínai irodalom kérdéséről. Az előadáson jelen volt Ligeti Lajos akadémikus, az MTA alelnöke is. A nagy érdeklődést kiváltó előadáshoz a jelenlevők több kérdése és hozzászólása kapcsolódott.

1958. október 4-étől 30-ig Budapesten tartózkodott dr. Strahinja K. Kostić egyetemi docens, a noviszádi (újvidéki) egyetem germanisztikai tanszékének a vezetője. Dr. Kostić a szerb iskolák XVIII. sz. végi és XIX. sz. eleji történetével kapcsolatosan végzett kutatómunkát készülő, Avram Mrazovic-ról szóló monográfiájához. Az Országos Levéltár idevágó anyagán kívül az Egyetemi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Budai Gör. Kel. Szerb Püspökség (Szentendre) könyvtárának és levéltárának, valamint a budapesti Piarista gimnázium levéltárának ezzel kapcsolatos anyagát is tanulmányozta. Budapesten végzett kutatómunkáját Pécsen, a Városi Levéltárban folytatott kutatásokkal egészítette ki. Itt tartózkodása idején több ízben folytatott megbeszélést az Intézet munkatársaival.

A Magyarországi Francia Intézet ezidén is értékes művekkel ajándékozta meg Könyvtárunkat. Az adomány átadására október 30-án fogadást rendezett, melyen az Intézetet és az Eötvös Könyvtárat Sötér István, Klaniczay Tibor, Szőke Sándor, és Rába György képviselték. A kis gyűjteményben finom Claudel-, Nerval-, Camus-kiadványokat találunk, antológiát a legújabb francia költészetből és frissen megjelent monográfiákat Voltaire-ről, Balzac-ról, Beaudelaire-ről, Gide-ről, Camus-ról s több jelentős irodalomtörténeti és irodalomelméleti művet.

Az Intézet számos tagja részt vett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság november 1-én és 2-án Egerben rendezett vándorgyűlésén. Az Intézet munkatársai közül József Farkas a Magyar Tanácsköztársaság irodalmáról, Szabolcsi Miklós pedig Krúdy Gyuláról tartott előadást.

Oleg Rosszijánov az irodalomtudomány kandidátusa, a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet tudományos munkatársa 1958. október 7-től november 4-ig hivatalos tanulmányúton volt Budapesten, s ez alatt az idő alatt Intézetünk több munkatársával folytatott megbeszélést: Nyíró Lajossal a legújabb

szovjet irodalom problémáiról és a magyar irodalom jelenlegi helyzetéről, *Kispéter András*sal a népi írókkal kapcsolatos kérdésekről, *József Farkassal* a Magyar Tanácsköztársaság irodalmáról. *Czine Mihály* társaságában látogatást tett Zalka Máté szülőfalujában. Október 15-én részt vett intézetünk huszadik századi osztályának vitájában, amelyen *Kispéter András* Juhász Gyula tanulmányát vitatta meg az osztály. Tanulmányútja során rendszeres kutatómunkát folytatott az Akadémiai Könyvtárban az Ady-vitával kapcsolatos kérdésekről.

*

November 4-én a Világirodalmi Osztály ülésén *Turóczy-Trostler József* akadémikus beszámolt legutóbbi németországi látogatásáról. Ismertette a német irodalomtörténeti kutatások legújabb eseményeit, és általában képet adott a Német Demokratikus Köztársaság szellemi életéről. Az értekezleten az Intézet kutatói nagy számban vettek részt, s ez alkalommal fejezték ki jókívánásaikat *Turóczy-Trostler* Akadémikus '70. születésnapja alkalmából.

*

A Szlovák Tudományos Akadémia Irodalmi Intézete szorosabb tudományos kapcsolatok kiépítését határozta el Intézetünkkel. A már eddig is igen gyümölcsözőnek bizonyult együttműködés továbbfejlesztését célozná a közös kutatások megindítása is. Intézetünk el is küldte már Pozsonyba a közös munka első négy témájára vonatkozó javaslatát. E témák a következők: 1. A magyar és a szlovák renaissance irodalom kölcsönös kapcsolatai. 2. Beniczky Péter. 3. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a XVIII. században. 4. Pestbuda szlovák kulturális és irodalmi élete a XIX. század első felében. Mivel a témák nagyobb része a régi magyar irodalmat érinti, a Régi Magyar Irodalmi osztály november 7-én külön értekezleten részletesen meg is vitatta a javasolt témákkal kapcsolatos kérdéseket. Az akcióból az amúgyis baráti viszony elmélyülésének és a magyar és szlovák irodalomtudomány komoly gazdagodásának távlata bontható ki.

*

A Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete megkezdte a régi lengyel verses kéziratok és énekeskönyvek összegyűjtését, és tájékoztatta Intézetünket a munka módszeréről, szervezetéről, kérve hasonló jellegű munkánk tapasztalatainak közlését. *Stoll Béla* a Régi Magyar Költők Tára egyik szerkesztője tájékoztatót állított össze a magyar verses kéziratok gyűjtésének már befejezett munkájáról, ismertette az

elért eredményeket és azokat a tapasztalatokat, kialakult módszereket, melyeket a lengyel testvérintézet munkatársai értékesíthetnek.

*

A Román Tudományos Akadémia mellett működő Román Történelmi Társulat ülésén *Vasile Netea* román történész, főiskolai tanár beszámolt *Kemény G. Gábor* osztályvezető „Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában” c. munkája eddig megjelent I. és II. kötetéről, s ugyanő a „Studii” bukaresti történettudományi folyóiratban hosszabb, értékelő hangú bírálatot írt róla. A pozsonyi Slovenská Literatúra 1958. évi 3. számában pedig *Ján V. Ormis* foglalkozott e munkával.

1958. augusztus 1 és november 15. között az Irodalomtörténeti Füzetek hat új száma jelent meg, köztük *Vörös Károly* „Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez”, *Gáldi László* „Szenci Molnár Albert zsoldárverse” *Mezei Márta* „Történetzemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában”, *Rejtő István* „Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon”, *Nagy Péter* „Szabó Dezső indulása” című értekezései.

*

1958. november 10-től december 10-ig a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként hazánkban tartózkodott *Constantin Ciuchin*-del tudományos kutató, a Román Irodalomtörténeti és Folklor Intézet titkára, a kolozsvári „Steaua” bukaresti szerkesztője. Kutatásai során a román sajtó kezdeteivel, *Liviu Rebreanu* életének magyarországi és általában a Magyarországon tanult román írók életrajzi vonatkozásaival foglalkozott. Eredményesen tanulmányozta az OSzK kézirat- és hírlaptárának, az MTA kéziratárának, az Országos Levéltár, a Hadtörténeti Levéltár valamint az ELTE Tanulmányi Osztálya irattárának anyagát. Kutatómunkát végzett Sopronban és Szegeden is. Állandó kísérőjeként kutatásaiban támogatta, és munkájában aktívan részt vett *Rába György*, az Intézet tudományos munkatársa.

*

1958. december 1-én az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi osztálya és Intézetünk, közös rendezésben, felolvasó ülést rendezett, melyet az év nagy horderejű irodalomtörténeti eseményének az ún. Fanchali-Jób kódex felfedezésének szentelt. A kódex a magyar és szlovák reneszánsz irodalom ismeretlen emlékeit, köztük *Balassi Bálint* eddig csak töredékeiből ismert pástorjátékának teljes szövegét és a szlovák szerelmi költészet legrégibb emlékeit tartalmazza. Az ülésen *Ján*

Mišianik a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének osztályvezetője, a kódex felfedezője a szlovák irodalomtörténet szempontjából foglalkozott a kódex jelentőségével, *Eckhardt Sándor* a kódexben megőrzött Balassi-dramát elemezte, *Klaniczay Tibor* pedig a kódex írójának személyét és a kódex egyik XVI. századi magyar verses szövegét mutatta be. A kódex felfedezése a konkrét tudományos szempontokon túlmenően a magyar és a szlovák baráti tudományos együttműködésnek is jelentős eseménye. — *Ján Mišianik* ez alkalommal Akadémiánk vendégeként három hetet tartózkodott hazánkban és többször meglátogatta Intézetünket is.

*

1958. december 8-án az Intézet osztályvezetői értekezlete nagyjelentőségű tervek vitatott meg. — Az Intézet a Szovjet Tudományos Akadémia M. Gorkijról elnevezett Világirodalmi Intézetével közösen feldolgozza a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok történetét. E munka során 1959-ben tanulmánykötet jelenik meg, amely részleteiben dolgozza fel a problémakört, 1960-ban pedig elkészül e részletkutatásokat összegező kötet. A tanulmánykötet tervezetéről és szervezésének munkáiról *Kemény G. Gábor* osztályvezető számolt be. — A magyar—szovjet tudományos együttműködés programjában sor kerül a szocialista realizmus magyarországi létrejöttének vizsgálatára is. A nemzeti irodalmi hagyomány és a szocialista realizmus viszonyának tisztázására három vitát rendez az MTA Intézete, amelyeken a régi, az újabb és a legújabb magyar irodalommal kapcsolatban a hagyomány és a megújulás, ill. a „két kultúra” kérdéseit tűznék napirendre. Ezen kívül külön tanulmány tárgya lesz a magyar szocialista-realista irodalom kezdetének kérdése is. E témák feldolgozásának tervét *Szauder József* és *Szabolcsi Miklós* osztályvezetők dolgozták ki. — Az utóbb említett munkálatokkal szoros kapcsolatban áll a magyar proletárirókról és a „népi” írókról szóló tanulmánykötetek terve, amelyeket szintén *Szabolcsi Miklós* dolgozott ki. — E tervek részletes ismertetésére a következő számban visszatérünk.

*

Umberto Albini, a firenzei egyetemen a görög irodalomtörténet előadója, *József Attila* jeles olasz fordítója 1958. december 9-én meglátogatta Intézetünket. Az összegyűlt kutatókkal folytatott beszélgetésben főleg a nagy magyar proletáriróktól életével és műveinek interpretálásával kapcsolatos kérdések merültek fel. Az Intézet vezetősége átnyújtotta *Albiné*nek *József Attila* műveinek kri-

tikai kiadását. A megbeszélés végeztével *Umberto Albini* megtekintette az Intézet könyvtárát is.

*

Az Intézet Régi Magyar Osztálya 1958. december 12-én megvitatta *Hopp Lajos* Németh László és a „régí magyarság” című dolgozatát. *Hopp Lajos* — szem előtt tartva a párt kulturális elméleti munkaközösségének állásfoglalását — dolgozatában Németh Lászlónak a tárgykörbe vágó esszéin kívül feldolgozta a régi magyar tárgyú drámákat is, és anyagát az író fejlődését nyomon követve dolgozta fel.

— A hozzászólók — kiemelve *Hopp* érdemeit — elsősorban azt tették szóvá, hogy a tanulmányból nem világlik ki a cél: benne inkább a pályakép, mint a régi magyar irodalommal kapcsolatos nézetek bírálata dominál, márpedig a dolgozatnak a némethlászlói ideológia bizonyos pontjait kellene megvilágítania. (*Tóth Dezső*, *Klaniczay Tibor*, *Gerézd Rabán*) Más hozzászólók (*Tarnai Andor Bernát Antal*, *Szauder József*) a népi írók történetiszemléletét és faji koncepcióját kritizálták.

*

December 17-én, az Intézet plenáris ülésén *Sötér István* igazgató összegezte és értékelte az Intézet 1958. évi tudományos munkáját. Megállapította, hogy sok kiemelkedő teljesítmény mellett néhány kutatónál elmaradás tapasztalható a terv teljesítésében. Felhívta az osztályvezetők figyelmét, hogy a jövőben még nagyobb körültekintéssel és gondal állapítsák meg az egyes munkálatok elvégzésének határidejét, és rendszeresen ellenőrizzék a kutatók munkáját. Végül kiosztotta a jutalmakat.

*

1958. december 17-én az Intézet *Sötér István* igazgató elnökletével valamennyi osztály részvételével vitát rendezett a szovjet realizmus vita tanulságairól. A vita alapjául *Nyirő Lajos* referátuma szolgált. *Nyirő* referátumában összefoglalta és ismertette azt a vitát, amely 1957-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Gorkij-Intézetében, majd az 1958-ban megindított *Voproszi Lityeraturi* c. elméleti-kritikai szakfolyóirat hasábjain folyt a realizmus elméleti problémáiról. Ismertette a realizmus fogalma, tartalma, a realizmus szűk és tág értelmezése, a realizmus keletkezésének időpontja kérdésében egymással szemben álló felfogásokat és a vita mai állását. Előadásában kitért az irodalomtörténeti revizionizmus néhány kérdésére is. *Tóth Dezső*, *Vajda György Mihály*, *Klaniczay Tibor* és *Szabolcsi Miklós* érdekes

hozzászólása után *Nyirő Lajos* hangsúlyozta, hogy a Szovjetunióban megindult vita még nem zárult le, s erről a problémáról bizonyára több tanulságos és érdekes vélemény hangzik majd el, amelyek nagymértékben elősegítik az egész marxista irodalomelmélet és irodalomtörténet, valamint a mai irodalom fejlődését is. *Sóthér István* igazgató zárószavaiban rámutatott az elméleti jellegű viták fontosságára a kutatók elméleti tudásának fejlődésében. A vita anyagát külön sokszorosított kiadványban bocsátjuk közre; *Nyirő Lajos* referátuma pedig a Világirodalmi Figyelőben is megjelenik.

*

A XX. századi magyar osztály 1959. évi munkatervének előterében állnak a proletárirodalom kérdései. 1958. december 29-én az osztály munkaértekezletet hívott össze, hogy

összehangolja ilyen irányú kutatásait a Történettudományi Intézet és a Párttörténeti Intézet e területtel foglalkozó tagjainak munkájával. *Szabolcsi Miklós* osztályvezető ismertette az értekezlet résztvevőivel az osztály terveit és javaslatokat terjesztett elő az együttműködés formáira. Az érdekelt intézetek képviselői megállapodtak abban, hogy a közös kutatási területtel foglalkozó vitáikra kölcsönösen meghívják egymást, dolgozataikat kölcsönösen megjelentetik folyóirataikban, támogatják egymást a proletárirodalom szempontjából fontos kortársi visszaemlékezések feldolgozásában, összeállítják a proletárirodalom hírlap-bibliográfiáját. Helyesléssel fogadták a résztvevők azt a javaslatot is, hogy a proletárirodalom kutatásának patronálására széleskörű társadalmi bizottságot kell létrehozni, amelyben a proletárirodalom ma is élő résztvevői és kortársai is részt vennének.

ELŐFIZETHETŐ

a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V. József nádor tér 1. és bármely postahivatalnál). Csekkszámra szám: egyéni előfizetésnél 61.285, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 47. sz. folyószámlájára).

VAGY

az Akadémiai Kiadónál (Budapest V. Alkotmány u. 21.). Csekkszámra sz.: 05. 915.111-46) vagy átutalás az MNB 46. sz. folyószámlájára.

TARTALOM

<i>Tóth Dezső</i> : Horváth János irodalomszemléletéről	1
<i>Diószegi András</i> : Gábor Andor életútja: Pesttől Bécsig	19
<i>Hortai Györgyné</i> : A népiesség válsága 1848—49 után	42
<i>Tarnai Andor</i> : A deákos klasszicizmus és a Milton-vita	67

Kiseb b Közlemények

<i>Jenei Ferenc</i> : Jegyzetek a Szigeti Veszedelem szövegéről	84
<i>Danczi József</i> : L'udovit Štúr tanulói Győrött	89

Vita

<i>Angyal Endre</i> : Európai manierizmus és magyar irodalom	95
<i>Katona Béla</i> : Néhány megjegyzés Klár István „Legifjabb Krúdy Gyula” című írásához	101

A d a t t á r

<i>Eckhardt Sándor</i> : Balassi Bálint halálának prelúdiuma	105
<i>Kovács József</i> : Csombor Márton elfelejtett drámai jelenete	109
<i>Nagy János</i> : Oláh Gábor levelesládájából	111
<i>Márffy Károly</i> : Egy Csinszka-írás	130

S z e m l e

<i>Péczy László</i> : Szabédi László: A magyar ritmus formái	132
<i>Wéber Antal</i> : Tóth Dezső: Vörösmarty Mihály	139
<i>Gerédy Rabán</i> : Thuróczy János: Magyar Krónika	142
<i>Makay Gusztáv</i> : Lukácsy Sándor—Balassa László: Vörösmarty Mihály 1800—1855. ..	146
<i>Gerédy Rabán</i> : Rajeczky Benjamin: Melodiarum Hungariae Medii Aevi.	148
<i>Stoll Béla</i> : Újabb zenetudományi kiadványok (Népzenei monográfiák. — Domokos Pál Péter—Rajeczky Benjamin: Csángó népzene I. — III/A—III/B. A Magyar Népzene Tára. — Zenetudományi Tanulmányok VI.)	149
<i>Kiss József</i> : Szádeczky: Miscellanea	153
<i>Horváth Károly</i> : Az egri pedagógiai főiskola évkönyvei I—IV.	154
<i>V. Kovács Sándor</i> : A hazai osztályharcok irodalma	155

A z I n t é z e t É l e t é b ő l

Petőfi-bibliográfia	157
Az Eötvös Könyvtár utolsó három éve	158
Külföldi tanulmányutak	160
Intézeti Hírek (1958. augusztus 1—december 31.)	171

СО Д Е Р Ж А Н И Е

<i>Д. Том</i> : О воззрении Яноша Хорват на литературу	1
<i>А. Диосеги</i> : Андор Габор	19
<i>Дь. Хорлаше</i> : Кризис народности в венгерской литературе после 1848—49 гг.	42
<i>А. Тарнаи</i> : Латинизирующий классицизм и проблема Мильтон	67

К р а т к и е с о о б щ е н и я

<i>Ф. Йенеи</i> : Примечания к тексту «Szigeti veszedelem» («Осада крепости Сигет») ...	84
<i>Й. Данци</i> : Годы учения Лайоша Штур в г. Дьёр	89

Д и с к у с с и я

<i>Э. Андьал</i> : Европейский манеризм и венгерская литература	95
<i>Б. Катона</i> : Некоторые замечания к сочинению Иштвана Клар «Самый младший Дьюла Круди»	101

Д о к у м е н т а ц и я

<i>Ш. Экхардт</i> : Прелюдия смерти Балинта Балашши	105
<i>Й. Ковач</i> : Забытое драматическое явление Мартона Чомбор	109
<i>Я. Надь</i> : Из ящика для писем Габора Олах	111
<i>К. Марффи</i> : Письмо Чинской	130

Обзор

<i>Л. Пецели: Л. Сабеди: Формы венгерского ритма</i>	132
<i>А. Вебер: Д. Тот: Михай Вёрёшмарти</i>	139
<i>Р. Герезди: Я. Турочи: Венгерская хроника</i>	142
<i>Г. Макаи: Ш. Лукачи—Л. Балашша: Михай Вёрёшмарти 1800—1855 гг.</i>	146
<i>Р. Герезди: Б. Райецки: Melodiárium Hungariae Medii Aevi</i>	148
<i>Б. Штолл: Новые издания музыкознания (Монографии народной музыки. — П. П. Домокош—Б. Райецки: Народная музыка Чанго I. — Сборник венгерской народной музыки III/A—III/B. — Очерки из области музыкознания VI.</i>	149
<i>Й. Куши: Miscellanea</i>	153
<i>К. Хорват: Ежегодники эгерской педагогической высшей школы I—IV.</i>	154
<i>Ш. В. Ковач: Литература классовой борьбы в Венгрии</i>	155

Из жизни института

<i>Библиография Петёфи</i>	157
<i>Последние три года Библиотеки имени Этвёша</i>	158
<i>Заграничные научные командировки</i>	169
<i>Сообщения общества от 1. авг.—31. Декабр. 1958 г.</i>	161

INHALT

<i>D. Tóth: Über die literarischen Anschauungen von János Horváth</i>	1
<i>A. Diószegi: Andor Gábor</i>	14
<i>Frau Gy. Horlai: Die Krise der volkstümlichen Richtung in der Literatur nach 1848—49.</i>	42
<i>A. Tarnai: Der latinisierende Klassizismus und das Milton Problem</i>	67

Kleinere Mitteilungen

<i>F. Jenei: Anmerkungen zum Text „Die Belagerung von Sziget“</i>	84
<i>J. Danczi: Die Lehrjahre von Lajos Stúr in Győr</i>	89

Diskussion

<i>E. Angyal: Der europäische Manierismus und die ungarische Literatur</i>	95
<i>B. Katona: Einige Bemerkungen zu der Schrift von István Klár „Der jüngste Gyula Krudy“</i>	101

Daten und Beiträge

<i>S. Eckhardt: Das Vorspiel des Todes von Bálint Balassi</i>	105
<i>J. Kovács: Eine vergessene dramatische Szene von Márton Csombor</i>	109
<i>J. Nagy: Aus dem Briefkasten von Gábor Oláh</i>	111
<i>K. Márffy: Eine Csinszka-Schrift</i>	139

Rundschau

<i>L. Péczely: László Szabédi, Die Formen des ungarischen Rhythmus</i>	132
<i>A. Weber: Dezső Tóth, Mihály Vörösmarty</i>	139
<i>R. Gerézdi: János Thuróczy, Ungarische Chronik</i>	142
<i>G. Makay: Sándor Lukácsy—László Balassa, Mihály Vörösmarty 1800—1855</i>	146
<i>R. Gerézdi: Benjamin Rajeczky: Melodiárium Hungariae Medii Aevi</i>	148
<i>B. Stoll: Neue musikwissenschaftliche Ausgaben (Monographien über Volksmusik. — Pál Péter Domokos—Benjamin Rajeczky, Volksmusik der Tschango I.—Sammlung ungarischer Volksmusik III/A—III/B. — Musikwissenschaftliche Studien VI.</i>	149
<i>J. Kiss: Szádeczky, Miszellen</i>	153
<i>K. Horváth: Jahrbücher der Pädagogischen Hochschule in Eger I—IV.</i>	154
<i>S. V. Kovács: Die Literatur der Klassenkämpfe in Ungarn</i>	155

Aus dem Leben des Instituts

<i>Petőfi-Bibliographie</i>	157
<i>Die letzten drei Jahre der Eötvös-Bibliothek</i>	158
<i>Studienreisen ins Ausland</i>	160
<i>Nachrichten aus dem Institut vom 1. Aug.—31. Dec. 1958.</i>	161